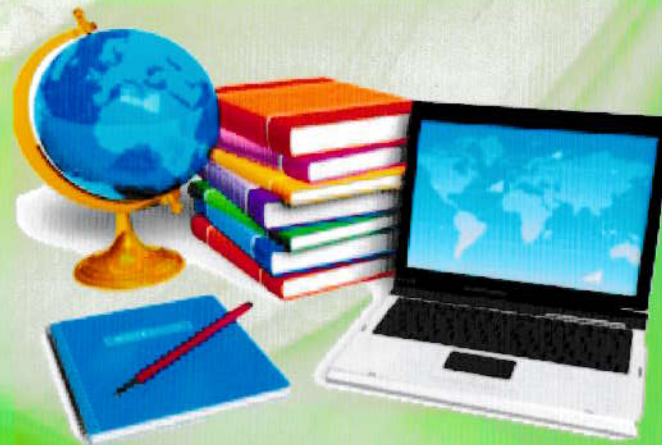

**Axmadaliyev Berdali
Saydaliyevich**

TARBIYAVIY ISHLAR METODIKASI

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

Axmadaliyev Berdali Saydaliyevich

TARBIYAVIY ISHLAR METODIKASI
Darslik

Ta'lim yo'nalishi: 60110500-Boshlang'ich ta'lim

a

r

TOSHKENT-2024
Osiyo tur

UO'K 373
KBK 74.00
A-98

B.S.Axmadaliyev / Tarbiyaviy ishlar metodikasi / Darslik. – Toshkent:
«Osiyo tur», 2024. – 248 bet.

Mazkur darslik boshlang'ich ta'limda Tarbiyaviy ishlar metodikasi fani bo'yicha ilk bor tayyorlangan bo'lib, unda tarbiyaviy ishlar metodikasining nazariy masalalari, metodologiyasi va amaliyoti omillari tahlil etilgan. O'quv qo'llanmani tayyorlashda milliy pedagogik tajriba va xorijiy pedagogik an'analar uyg'un hisobga olingan. Mazkur o'quv qo'llanmaning asosini o'qitishning kredit-modul tizimi qoidalari va talablari tashkil etadi. Undan boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalari, magistrantlar, ilmiy izlanuvchilar va amaliy faoliyatdagi boshlang'ich sinf o'qituvchilari foydalanishi tavsiya etiladi.

Taqrizchilar:

Fotima Uralovna Jumanova– pedagogika fanlari nomzodi, dotsent.

Ochilov Faruddin Izzatullayevich– pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalari vazirligining 2023-yil 29 maydagi 232-sonli buyrug'iga asosan darslik sifatida nashrga tavsiya etilgan.

UO'K 373
KBK 74.00

ISBN 978-9943-9169-9-9

© B.S.Axmadaliyev, 2024
© Osiyo tur, 2024

MUNDARIJA

1. Tarbiyaviy ishlar metodikasi fanining maqsad va vazifalari	7
2. Tarbiya turlari, usullari, shakllari va texnologiyalari	13
3. O'quvchilarning o'quv faoliyati samaradorligini oshirish borasida sinf rahbari olib boradigan ishlar. Sinfda intizomni mustahkamlash	20
4. Sinf rahbarining tarbiyaviy faoliyati samaradorligini oshirish usullari. Sinf rahbarining asosiy vazifalari	26
5. Sinf rahbarining namunaviy yillik ish rejasini tuzish metodikasi	32
6. Sinf tarbiyaviy soatlari haqida umumiy tushuncha. Sinf majlisini tashkil etish	50
7. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarning maqsad va vazifalari	67
8. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish metodikasi	79
9. Tarbiyaviy tadbirlar va ularni o'tkazish metodikasi. Maktabda to'garak ishlarini tashkil etish	86
10. Jamoa haqida umumiy tushunchajamoani tashkil etish metodikasi sinf jamoasini tashkil etish va tarbiyalash.	91
11. Oila, maktab, mahalla hamkorligining shaxs ma'naviyati shakllanishidagi o'rni	98
12. Oila va jamiyatning inson hayotidagi o'rni	101
13. Ota-onalar bilan ishlash, ota-onalarga tarbiyaga oid bilim berish	111
14. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasi. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarni tashkil qilish va unda tashkilotchi shaxsiga bo'lgan talablar	123
15. Tarbiyada muomala mahorati. O'quvchiga pedagogik ta'sir ko'rsatish mahorati	130
16. Tarbiyaviy ishlarning o'quvchi tarbiyasiga ta'siri. Tarbiyaviy ishlar orqali insonparvarlikni tarbiyalash	148
17. Iste'dodli bolalarni aniqlash va ularni tarbiyalash. Sinf faollarini aniqlash. Sinf rahbari va bolalar yetakchisi	156
18. Sinf rahbari ishining maqsadi va vazifalari. Maktabdagi tarbiyaviy ishlar tizimida sinf rahbarining faoliyatini tashkil etish metodikasi	158
19. O'quvchilarning o'quv faoliyati samaradorligini oshirish borasida olib boriladigan ishlar. O'quvchilarni pedagogik kuzatish	169
20. O'quvchilar bilim sifatini oshirish va sinfda intizomni mustahkamlash. O'quvchilarda intizomlilikni tarbiyalashning usul va metodlari	173
21. Maktab o'quvchilari shaxsini har tomonlama kamol toptirish. Sinf jamoasinitashkil etish va uni tarbiyalash metodikasi	182
22. O'qituvchining o'quvchilar jamoasi bilan ishlash usullari. Jamoada o'quvchilarni o'rtoqlik va do'stlik hissida tarbiyalash. O'quvchi va o'qituvchi munosabat	194

23. Ajdodlarimiz madaniy merosi. Sharq mutafakkirlarining merosida oilada bolalarni axloqiy tarbiyalash	219
24. Ota-onalarga tarbiyaga oid bilim berish. Oilaviy urf-odatlar, an'analar. Ota-onalar va sinf majlisini tashkil qilish	227
25. Tarbiyaviy tadbirlar va ularni o'tkazish metodikasi. Tarbiyaviy tadbirlarga ssenariy yozish	237

KIRISH

Pedagogika sohasida oliy ma'lumot beruvchi zamonaviy ta'lim muassasalari oldiga yuksak ma'naviyatli shaxsni tarbiyalaydigan mutaxassislarni tayyorlash vazifasi qo'yilmoqda. Bunda har bir shaxsning tabiiy qobiliyatlarini rivojlantirish, yosh avlodni ijtimoiy muhofaza qilish, ya'ni ruhiy kamolotini yuksaltiruvchi muhitni yaratish, buning uchun sog'lom muhit va tarbiyaviy ishlarni to'g'ri tashkil qilish muhimdir.

"Tarbiyada tanaffus bo'lmaydi", – degan juda chuqur ma'noli ibora bor. Ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishda ana shu qoidaga amal qilinmog'i lozim bo'ladi. "Mamlakatimizda ma'naviy tarbiya tizimining yangi platformasi, strategiyasini yaratib, xalqimiz, ayniqsa, yoshlar o'rtasida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni sifat va mazmun jihatidan butunlay yangi bosqichgako'tarishimiz kerak"¹ligi hisobga olinib hamda umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilarining yoshi va psixofiziologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ularning ongiga umuminsoniy qadriyatlar va yuksak ma'naviyatni yanada chuqur singdirish, ularni vatanparvarlik va insonparvarlik ruhida tarbiyalash, umumiy o'rta ta'lim muassasalaridagi ma'naviy-tarbiyaviy ishlarni yangicha asosda tashkil etish maqsadida umumiy o'rta ta'lim muassasalarida "Odobnoma", "Vatan tuyg'usi", "Milliy istiqloq g'oyasi va ma'naviyat asoslari" hamda "Dunyo dinlari tarixi" fanlarini birlashtirgan holda 1 — 9-sinflarda — 2020/2021- o'quv yilidan, 2021/2022- o'quv yilidan boshlab esa 10 — 11-sinflarda yagona "Tarbiya" fani amaliyotga joriy etildi.²

Shiddat bilan o'zgarayotgan dunyoda o'quvchi-yoshlarni muvaffaqiyatli ijtimoiy hayotga tayyorlashda mas'uliyat, majburiyat, huquqiy ong va huquqiy madaniyat, teran dunyoqarash, sog'lom e'tiqodlilik, ma'rifatlilik, diniy va milliy bag'rikenglik, ma'naviy, fuqaroviy, madaniyatlararo, ijtimoiy kabi fazilatlarini shakllantirish bugungi milliy tarbiya tizimining bugungi kun tartibidagi asosiy masalaga aylandi. Prezidentimizning "Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala bu – yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim – yoshlar! Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan"³, - deya ta'kidlagan fikrlari ham bugungi kunda ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilish, barkamol avlodni shakllantirish ertangi taqdirimizni belgilab beruvchi dolzarb masalalardan biriga aylanganligini ko'rsatib beradi.

¹Mirzoeff III. Insonparvarlik, engulak va bunёдkorlik – milliy g'oymizning poidevoridir. T.: Tasvir. 2021. 14-bet.

²O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyundagi 422-son qarori.

³Prezident Sh. Mirziyoyevning "Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi" anjumanidagi nutqidan.

Mamlakatimizda Uchinchi Renessansning tamal toshi qo'yilayotgan yangicha o'zgarishlar sharoitida "Taraqqiyot strategiyasida" belgilangan oliy ta'lim tizimida kadrlar tayyorlashning milliy modelini ro'yobgachiqarish, har tomonlama kamol topgan, jamiyatda turmushga moslashgan, ta'lim-tarbiyani ongli ravishda idrok eta oladigan, davlat, jamiyat va oila oldida javobgarlik hissini yuragida tuya oladigan fuqarolarni tarbiyalashni nazarda tutish bilan birga, ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to'la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlashdan iborat.

Ushbu qo'llanmani tayyorlashda ana shu yuksak talablar asosiy diqqat-e'tiborda tutildi. Zero, buyuk islohotlarni amalga oshirishda O'zbekiston sharoitida mustaqil fikrlovchi yoshlarning bo'lishi davr taqozosidir. Respublikada olib borilayotgan siyosatning bosh omillaridan biri ham yuksak axloqiy fazilatlariga ega, teran fikrlovchi, mustaqil dunyoqarashga ega, iqtidorli shaxslarni kamol toptirish va tarbiyalashdan iboratdir.

I-MAVZU: TARBIYAVIY ISHLAR METODIKASI FANINING MAQSAD VA VAZIFALARI.

Reja:

1. Tarbiyaviy ishlar metodikasi fanining predmeti, maqsad va vazifalari.
2. Tarbiyaviy ishlarda qo'llaniladigan metodlar.
3. Tarbiyaviy ishlar jarayonining ijtimoiy ahamiyati.
4. Tarbiyaviy ishlar metodikasining xususiyatlari va boshqa fanlar bilan bog'liqligi.

Mavzuning maqsadi: tarbiyaviy ishlar metodikasi fanining maqsad va vazifalari, mazmun-mohiyati, tarbiyaviy ishlar jarayonining ijtimoiy ahamiyati, tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishda boshqa fanlar bilan bog'liqligini ko'rsatib berish.

Tayanch tushunchalar: tarbiya, "tarbiya" tushunchasi, tarbiyaning mazmun-mohiyati, tarbiya funksiyasi, tarbiyaviy ishlar metodikasi, tarbiya metodlari, tarbiyaning ijtimoiy ahamiyati, tarbiyaviy munosabat.

I. Tarbiyaviy ish metodikasi fanining predmeti, maqsad va vazifalari

Bugungi kunda mamlakatimizda tarbiyaviy ishlarning mazmuni barkamol avlodni shakllantirishga qaratilgan. Respublikada sog'lom va barkamol avlodni tarbiyalash, yosh avlodni XXI asr talablariga to'liq javob beradigan har tomonlama rivojlangan shaxslar qilib voyaga yetkazish uchun zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlar yaratilgan. Yangi O'zbekiston mafkurasining mazmun-negizida tarbiya masalasi yotibdi. **"Biz mafkura deganda, avvalo, fikr tarbiyasini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini tushunamiz."**⁴ Bu boradagi ishlarni aniq, maqsadli amalga oshirish uchun davlat ahamiyatiga molik hujjatlar, dasturlar va rejalar ishlab chiqildi. "Ta'lim to'g'risida"gi yangi Qonunning mazmun-mundariyasi yuksak umumiy va kasb-hunar madaniyatiga ega bo'lgan, istiqbolli vazifalarni hal etishga qodir barkamol avlodni tarbiyalashga yo'naltirilganligini keltirish kifoya.

Tarbiya –yosh avlodni har tomonlama voyaga yetkazish, unda ijtimoiy ong va xulq-atvorni tarkib toptirishga yo'naltirilgan faoliyat bo'lib, shaxsning aqliy, jismoniy, axloqiy, ma'naviy sifatlarini shakllantirishga qaratilgan, insonning jamiyatda muvaffaqiyatli yashashini ta'minlash uchun zarur bo'lgan yuksak insoniy xususiyatlarini tarkib toptirish jarayonlaridir.

Tarbiya shaxsni tarkib toptirishga qaratilgan bo'lib, shaxs va jamiyatning mavjudligini ta'minlaydigan qadriyatlar asosida rivojlanadi.

"Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda tarbiyaga shunday ta'rif berilgan: **"Tarbiya — aniq maqsadli hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har**

⁴Мирзиёев Ш. Инсонпарварлик, эгулик ва бунёдкорлик – миллий гоёмизнинг пойдеворидир. Т.: Тасвир. 2021. –Б.6.

tomonlarga kamol toptirishga, ularning ongini, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar va dunyoqarashini shakllantirishga qaratilgan tizimli jarayon."⁵

Tarbiya inson shaxsini shakllantirish, uning ijtimoiy, siyosiy, madaniy, ma'rifiy hayotda faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan barcha ta'sirlar, tadbirlar, harakatlar, intilishlar majmuini anglatadi. Tarbiya faqatgina oila, maktab, bolalar va yoshlar tashkilotlarida olib boriladigan jarayonlar bo'libgina qolmay, uning yetakchi g'oyalari ommaviy axborot vositalari, gazeta va jurnallar orqali singdirilgan mafkurani ham o'z ichiga oladi. Zero, tarbiya ta'limga nisbatan kengroq bo'lgan tushunchadir. Bunda tarbiyaning oila va tarbiyaviy muassasalar hamda jamoat tashkilotlari tomonidan amalga oshirilishi nazarda tutiladi.

Insoniyatning boy ma'naviy – tarixiy merosidan tarbiya jarayonida samarali foydalanish, o'sib kelayotgan yosh avlodni vatanparvar, xalqparvar, yuksak ma'naviyat sohibi qilib voyaga yetkazish, unda chin insoniy fazilatlarni tarkib toptirishko'p jihatdan tarbiyaviy ishlarni to'g'ri tashkil etishga bog'liq.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

- maqsadning aniq mezonlarda ifodalanishi;
- faoliyat maqsadini amalga oshirishda xizmat qilishi;
- bolalar tarbiyasidagi faoliyatni o'qituvchi, ota-ona va jamoa bilan hamkorlikda boshqaruvni ta'minlash muhimdir.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish va uning salohiyatini oshirish, bola qalbida insoniy fazilatlarni singdirish ko'p jihatdan tarbiyachi-tarbiyalanuvchilarning ijodiy faoliyatini tashkil etishga bog'liq. Ular quyidagi omillarni qo'llash asosida vujudga keladi:

- tarbiya jarayonini tashkil qilishdagi munosabatlar. Bunda tarbiyalanuvchilarning kundalik hayotiy voqealari jamoadagi tartib-qoida va xulq-atvorlar haqidagi motivlar va ularga bir butun yondashuv kabilardir;

- tarbiyaviy ishlarning maqsadi, aniqligi va ta'sirchanligi. Tarbiyaviy jarayonni loyihalashtirish, shakl, metod, shart-sharoitlarni oldindan aniqlab qo'yilgan maqsadga muvofiqlashtirish;

- tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning o'zaro munosabatlari. Tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning ruhiy holatlari, muloqot va munosabatda bo'lishlari, ruhiy shart-sharoitlar yaratilishi, tarbiyaviy tadbirlarni gigiyena qoidalariga moslash, estetik talablarga javob berishi, tarbiyaviy ishlarni muvaffaqiyatli tashkil etish funksiyalaridan biridir.

- O'quvchi-yoshlarning faolligi va mustaqil ijodiy faoliyatini tashkil etish. Tarbiyaviy tadbirlarni tashkil qilishda o'quvchi-yoshlarning faolligi ko'p jihatdan ixtiyoriylik, tashkilotchilik va ijodkorligiga bog'liq;

- Tarbiyaviy ishlar ta'lim jarayonida olgan bilimlariga uyg'un bo'lishi. Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishda turli fanlarning integratsiyasini hisobga olish

⁵Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги Қонуни, 2020 йил 23 сентябрь. ЎРҚ-637-сон. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020 й., 03/20/637/1313-сон)

ijobiy xarakter kasb etadi. Tarbiyaviy ishlar metodikasi yosh avlodni har tomonlarga barkamol avlod qilib tarbiyalash, ular ongiga milliy g'oyani singdirishda kompleks ta'sir ko'rsatadi.

Ma'lumki yosh avlodga tarbiya berish tizimida maktab juda katta ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarga tarbiya berish, ularga ta'lim berish bilan birgalikda amalga oshiriladi. Ammo, tarbiyaning o'z vazifasi, mazmuni, amalga oshirish usul va vositalari mavjud. O'qish va tarbiya jarayonining uzviyligini ta'minlash ta'lim muassasalari oldiga qo'yilgan eng muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Shuning uchun sinfdan, maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar bevosita o'quv jarayoni bilan bog'langandir.

Har bir fanning predmeti, o'rganish obyekti, amalga oshirishi lozim bo'lgan vazifalari mavjud bo'lganidek, tarbiyaviy ishlar metodikasi fanining ham predmeti, o'rganish obyekti va amalga oshirilishi lozim bo'lgan vazifalari bor. Tarbiyaviy ishlar metodikasi fanining **predmeti–sinfdan va maktabda, sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni to'g'ri tashkil qilish, har tomonlarga rivojlangan barkamol avlodni tarbiyalashning eng zamonaviy va eng qulay yo'nalishlarini belgilash, vositalarini izlab topishdan iboratdir.**

Tarbiyaviy ishlar metodikasi fanining **predmetibo'lajak o'qituvchi – tarbiyachilarga kelajak avlodni ma'naviy yuksak fazilatlar egasi qilib tarbiyalash san'atining qirralari, shakl va yo'llari hamda mazkur fanga oid bilim, ko'nikma va malaka hosil qilish haqida bahs yuritadi.**

Tarbiyaviy ishlar metodikasi fanining **o'rganish obyekti**ni esa ta'lim muassalaridagi uzluksiz ta'lim–tarbiya jarayoni tashkil etadi.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish metodikasi ijtimoiy faollikni shakllantirishga xizmat qiladi. Uning maqsadi bo'lajak o'qituvchi va tarbiyachilarning tarbiyaviy ish va tadbirlarning mazmunli bo'lishini ta'minlashda boy milliy va umuminsoniy qadriyat va urf-odatlardan keng foydalanishga, tarbiyaviy ta'sirga ega bo'lgan manbalarni ajrata bilishga qaratilgandir.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, tarbiyaviy ishlar shaxs kamolotining uzluksizligini va uzviyligini muvaffaqiyatli ta'minlaydi. Shu jihatdan har tarbiyaviy ishlar tizimi shaxs kamolotining eng muhim va zaruriy omillaridan biri hisoblanadi.

Tarbiyaviy ishlar sog'lom hayot, sog'lom turmush tarzi, sog'lom e'tiqod, barkamollik kabilarning asosiga aylanadi. Barkamol avlodni tarbiyalash mazmunida milliy qadriyatlarga sadoqat, jamiyatdagi tinchlik, xotirjamlikni saqlashga ongli munosabatda bo'lish, tinch va farovon hayot yaratish, ijtimoiy ma'naviyatni yuksaltirishga intilish kabi omillar tarbiyaviy ishlarda asosiy o'rin egallaydi. Shu sababli bugungi yoshlar dunyoqarashida millat, Ona zamin, Ona Vatan kabi yuksak tushunchalar turli xil tarbiyaviy tadbirlar, boy ma'naviy merosimiz haqidagi tushunchalar bilan tarkib topib boradi. Yoshlarni tarbiyalashda, ular ongiga millat, milliy axloq, milliy g'urur, milliy tarbiya, milliy g'oya, Vatan tuyg'usi, Vatan qayg'usi, Vatan sog'inchi va shu kabi tushunchalarni

sindirib borish, ularning milliy dunyoqarashini kengaytirib borish tarbiya jarayonining asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi.

“*Tarbiya uch narsaga ehtiyoj sezadi: iste’dodga, ilmga va mashqqa*”,- degan edi, ulug’ olim Arastu. Shunga asosan, tarbiya ishi bilan shug’ullanuvchilar quyidagilarga amal qilishlari lozimdir:

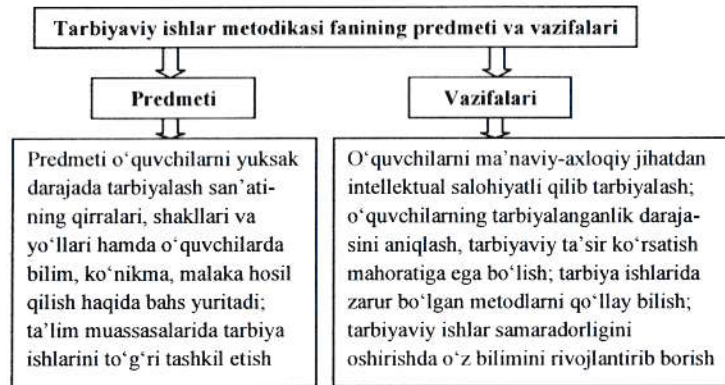
- tarbiyaviy ishlar jarayonida va tarbiyada ulg’ayayotgan inson shaxsini oliy ijtimoiy qadriyat deb bilish, har bir bola, o’smir va yoshlarning o’ziga xosligini hurmat qilish;

- milliylikning o’ziga xos an’ana, vositalariga tayanish, milliy merosga asoslanish;

- o’quvchilar faoliyatida tarbiyaviy jarayonning asosini tashkil qilish, qiziqarli, to’laqonli bolalar yosh jihatlariga mos turli xil ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarga qatnashishini ta’minlash, mehnat, ijtimoiy foydali, ko’ngilochar tadbirlar tashkil etish lozim.

Tarbiyaviy ishlar metodikasi fanining asosiy **vazifasi**–*yosh avlodni ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashda xalqning boy milliy, ma’naviy-tarixiy merosimizga, umumbashariy qadriyatlarga, urf-odatlar va an’analarga tayanib, ongli shaxslarni intellektual salohiyatli qilib tarbiyalashdir.*

Ushbu fanning predmeti va vazifalari quyidagi chizmada muxtasar qilib keltirilgan:

Bo’lg’usi boshlang’ich ta’lim fani o’qituvchisi “Tarbiyaviy ishlar metodikasi” fanini o’rganish orqali o’zida quyidagi pedagogik kompetensiyalarni shakllantirishi lozim bo’ladi:

- o’quvchilar jamoasining tarbiyalanganlik darajasini o’rganib, unga tarbiyaviy ta’sir ko’rsatish mahoratiga ega bo’lish ;

- tarbiyaviy ish va tadbirlar uchun zarur bo’lgan metodlarni tanlab, ko’zlangan maqsadga erishish chora-tadbirlarini ko’ra bilish ;

- ilg’or tajribalarni tahlil qilish va undano’z faoliyatida ijodiy foydalanish ;

- tarbiyaviy ishlar o’quvchilar ruhiyatiga qanchalik ijobiy ta’sir etganini kuzatib, uni yanada rivojlantirish va takomillashtirish ;

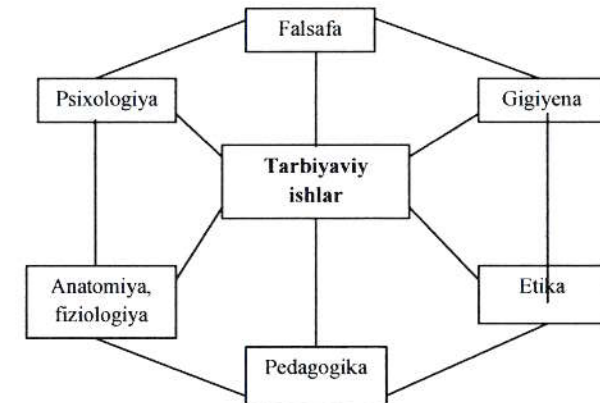
- tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda o’z bilimini doimiy rivojlantirib borishi lozim. Bunda quyidagilar doimiy diqqat-e’tiborda tutiladi:

1. Tarbiyaviy ishlar jarayonida barkamol avlodni tarbiyalash muhim o’rin tutadi. Aniq maqsadga qaratilgan tarbiya ishida jamoaga va ba’zi bir talablarga ta’sir qilishini tashkil etish tarbiyaviy ishlarining asosini belgilaydi.

2. Tarbiyaviy ishlarining asosiy jihati barkamol avlodning har tomonlama kamol topishini hisobga olgan holda ularning tarbiyaviy jihatiga e’tiborni qaratish zarur bo’ladi. Shuning uchun o’qituvchi va tarbiyachilar yoshlar bilan tarbiyaviy ishlarini tashkil qilishda mahoratlilikka, metodikaga tayanishlari maqsadga muvofiqdir.

Tarbiyaviy ishlar metodikasining xususiyatlari va boshqa fanlar bilan bog’liqligi

Tarbiyaviy ishlar metodikasining fanlar bilan bog’liqligini quydagicha chizmada ifodalash mumkin:

Har qanday fanlarni o’qitishning maqsadi yosh avlodga to’g’ri tarbiya berish, ularning dunyoqarashini shakllantirishni bilish nazariyasining umumiy qonuniyatlari asosida hosil bo’lib, har qanday shaxs faoliyatida metodologik asos bo’lib xizmat qiladigan falsafa fanining roli beqiyosdir. Shuning uchun shaxs tarbiyasi jarayoni bilan shug’ullanadigan tarbiyaviy ishlar metodikasi fani falsafa fani bilan bog’liqdir.

Tarbiyaviy ishlar metodikasi fani ta’lim muassasalaridagi tarbiya jarayonini to’g’ri tashkil etish bilan shug’ullanganligi sababli pedagogika fani bilan uzviy bog’liqdir. Chunki pedagogika fani bola tarbiyasi va ularni o’qitish jarayoni bilan bog’liq bo’lgan masalalarni amalga oshiradi. Tarbiyaviy ishlar tizimini amalga oshirish va uning samaradorlik darajasi shaxsning qanday tarbiya topganligiga

bog'liq. Shuning uchun tarbiya jarayoni tarbiyaviy ishlar bilan bog'liq holda rivojlanganligi tufayli pedagogikaning qonuniyatlariga tayanadi.

Tarbiyaviy ishlar jarayoni tarbiyalanuvchilarning ma'lum bir faoliyatlarida amalga oshiriladi. Bunda tarbiyalanuvchilarning ruhiy holatini bilmasdan turib, tarbiya jarayonida yuqori samaradorlikka erishib bo'lmaydi. Shaxsning ruhiy holati va yosh xususiyatlarini o'rganadigan fan psixologiya fani hisoblanadi. Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish shaxsning psixologik xususiyatlariga bog'liq bo'lganligi uchun psixologiya fanining yutuqlariga tayanib ish olib boradi.

O'quvchilarni to'g'ri tarbiyalash, ularga ta'lim berish jarayonida ular organizmining rivojlanish bosqichlariga e'tiborni qaratish tarbiya tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Chunki o'quvchi organizmining rivojlanishini bilmasdan unga ta'sir ko'rsatib bo'lmaydi. Anatomiya, fiziologiya fanlari odam organizmi, uning rivojlanishi, tuzilishini o'rgatuvchi fan hisoblanadi. Shuning uchun ham tarbiyaviy ishlar fani anatomiya, fiziologiya fanlari bilan chambarchas bog'liq ish ko'radi.

Har qanday tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishda, tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etishda o'quvchilarning gigiyenik qoidalariga asosan yaratilgan shart-sharoitlar muhim rol o'ynaydi. Ko'rinib turibdiki, tarbiyaviy ishlar metodikasi fani gigiyena fani bilan ham bog'langan.

Tarbiya jarayonida o'quvchilarning axloqiy sifatlarini tarkib toptirish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Axloq normalarini o'quvchilar ongiga singdirish zarur. Axloq normalari va axloqshunoslik bilan etika fani shug'ullanadi. Shunday ekan, tarbiyaviy ishlar metodikasi fani etika bilan ham uzviy bog'liqdir.

Mavzuni mustahkamlash uchun savol vatopshiriqlar

1. Tarbiyaviy ishlar metodikasi fanining predmeti deganda nimani tushunasiz?
2. Tarbiyaviy ishlar metodikasi fanining mazmun-mohiyati nimadan iborat?
3. Tarbiyaviy ishlar metodikasining xususiyatlari va boshqa fanlar bilan bog'liqligi haqida fikrlaringizni ayting.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ismoilova Z, Tarbiyaviy ishlar metodikasi. T.: Istiqlol, 2003
2. Hasanboyev J., To'raqulov X., Alqarov I., Usmanov N. Pedagogika. T.: Fan va texnologiya, 2010
3. Tarbiya ensiklopediya. Tuzuvchi M.N.Aminov. T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2010.

2-MAVZU: TARBIYA TURLARI, USULLARI, SHAKLLARI VA TEXNOLOGIYALARI

Reja:

1. Tarbiyaning umumiy usullari va uning tavsifi.
2. Tarbiya turlari haqida tushuncha
3. Pedagogik munosabat turlari.

Tayanch ibora va atamalar: tarbiya nazariyasi, tarbiya qoidalari, tarbiya turlari, aqliy tarbiya, axloqiy tarbiya, mehnat tarbiyasi, jismoniy tarbiya, estetik tarbiya, ekologik tarbiya, huquqiy tarbiya, tarbiyaning umumiy usullari, tarbiya usullariga tavsif, pedagogik mahorat asoslari, pedagogik munosabat va uning turlari.

Tarbiya nazariyasi – pedagogika fanining bir qismi bo'lib, tarbiyaviy jarayonning mazmuni, usuli va tashkil etish masalalarini o'rganadi. Tarbiya nazariyasi Markaziy Osiyo faylasuflarining va xalq pedagoglarining tarbiya borasida boy tajribalariga tayanadi. U o'z qoidalarini asoslash uchun falsafa, sotsiologiya, etika, estetika, fiziologiya, psixologiya, fanlaridan foydalanadi.

Tarbiya nazariyasi pedagogikaning tashqi bilimlari – pedagogikaning umumiy asoslari, ta'lim nazariyasi, maktabshunoslik bilan uzviy bog'langandir. Tarbiya jarayonida kishining turli qobiliyatlari rivojlanadi, g'oyaviy, axloqiy, irodaviy estetik xislatlari shakllanadi, tabiatga, jamiyatga ilmiy qarashlar tizimi tarkib topadi, jismoniy rivojlanadi. Bola o'sgan sari bu faoliyatlar takomillashadi, mustahkamlashadi.

Tarbiya qoidalari

Tarbiya qoidalari pedagogik ta'lim va tarbiya jarayonini yaxshiroq tashkil etish maqsadida foydalanadigan boshlang'ich holat, rahbarlik asosidir. Ta'lim qoidalari o'qituvchi, tarbiyachilarga yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi qoidalar hisoblanadi, yangi kishini shakllantirish vazifalari bilan belgilanadi. Tarbiya qoidalari Sharq va Markaziy Osiyo faylasuf donishmandlarining fikrlari va milliy pedagogikada erishgan yutuqlarga asoslanadi. Tarbiyaning mazmuni, tashkil etilishi, usullari va ularga qo'yiladigan talablar shu qoidalarda o'z ifodasini topadi.

Tarbiya qoidalariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- tarbiyaning ma'lum maqsadga qaratilganligi;
- tarbiyaning insonparvarligi va demokratligi;
- tarbiyaning hayot va mehnat bilan bog'liqligi;
- tarbiyada milliy madaniy va umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi;
- o'qituvchining yoshini va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish;
- izchillik, tizimlilik, uzluksizligi.

Tarbiya turlari ta'rifi

1. **Aqliy tarbiya.** Aqliy tarbiyani shakllantirishda faqat tushuncha va faktlardan foydalanishning o'zi yetarli emas, buning uchun fikrlash, isbotlash, xulosa chiqarish, umumlashtirish, tizimlashtirish, taqqoslash, asosiy ma'lumotni ajratib olish kabi jarayonlarni ham faol qo'llash lozim bo'ladi. Aqliy mehnatni

to'g'ri tashkil qilish o'quvchilarga mustaqil bilim olishda eng muhim element bo'lib hisoblanadi. Aqliy tarbiya o'quvchilarda aqliy mehnatni to'g'ri tashkil etish, o'z-o'zini boshqarish, o'z-o'zini nazorat qilish malakasining hosil bo'lishiga ko'maklashadi. Aqliy tarbiya o'quvchilarda didaktikani jamlab olish xususiyati, xotirani mustahkamlash, fikrlash operatsiyalarini ratsional o'tkazish kabi malakalarni o'stiradi.

Aqliy tarbiyasi yetuk, o'tkir zehni, zukko va zakovatli insonlarni xalqimiz donishmand kishilar deb ataydilar. Donishmandlik bu — donolik. Donolik bu — insonning eng buyuk va olijanob fazilatidir. Donolik noyob ne'matdirki, u har kimga ham nasib etavermaydi. Shuning uchun bo'lsa kerak, xalq donoligida „Aql toji oltindan, oltin har kimda ham bo'lmas“, deyiladi.

2. Axloqiy tarbiya— „Axloq“, „xulq“ va „atvor“ so'zlari arabcha so'z bo'lib, ular o'zbek tilida ham o'z ma'nosida qo'llaniladi. Ayrim odamlar „Axloq —kishilarning har bir jamiyatga xos xulq me'yorlari majmuyi“ deyishsa, boshqalar esa „Axloq—ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, hamma sohalarida kishilarning xatti-harakatlarini tartibga solish funksiyasini bajaradi“, deyishadi. Axloq me'yorlari xulq-atvorning regulyatori sifatida odat me'yorlariga zid xatti-harakat axloqsizlik harakati deb qaraladi. Shunisi ham borki, huquq majburiy bo'lsa, axloq ixtiyoriydir. Axloqiy tarbiya odamlarni nomusli, vijdonli, adolatli, vatanparvar, mehnatsevar bo'lishga o'rgatadi. Axloqiy tarbiyada yaxshi xulqni takomillashtirish uchun kurashiladi. Xalq ta'limi tizimida o'qitish tarbiyalanuvchilarning axloqiy mukammal-lashishi bilan bog'liq bo'ladi. Ularda ong bilan xulq birligi tarbiyalanadi.

3. Mehnat tarbiyasi. Mehnat tarbiyasi oldida turgan asosiy vazifa o'quvchilarga mehnat ta'limiga oid ilmiy bilimlar berish, mehnat qurollari bilan muomala qilishga o'rgatib, hayotga, ijtimoiy foydali mehnatga tayyorlashdir. Bu vazifalarni ikki turkumga ajratish mumkin. Birinchidan, mehnatga bo'lgan munosabat jarayonidagi zarur bilim va ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Yoshlarda xalqi, vatani manfaati yo'lida mehnat qilish xohishini tarbiyalab, mehnatga hayotiy zarur faoliyat deb qarashlarini tarkib toptirishga erishiladi. Ikkinchidan, guruh vazifalari, mehnat faoliyatini bajarish jarayonida zarur bo'ladigan bilimlar o'zlashtiriladi, fan asoslari, politexnik ta'lim o'rganiladi. Mehnat tarbiyasi tushunchasi umumiy bo'lib, bu tushuncha bir qancha xususiy tushunchalarni o'z ichiga oladi.

Birinchisi, politexnik ta'lim —bu ishlab chiqarishning barcha sohalariga taalluqli bo'lgan ilmiy asoslarni va prinsiplarni, mehnat ko'nikma va malakalari, oddiy mehnat qurollari bilan muomala qilish kabilarni o'zlashtirishni taqozo qiladi.

Ikkinchisi, bu —umumiy mehnat. Umumiy mehnat o'quvchilarni mahsulot ishlab chiqariladigan faoliyatga jalb etishni taqozo qiladi.

Uchinchisi, ijtimoiy-foydali mehnat. Bu mehnat turi ko'pchilik foydasiga ishlashni nazarda tutadi (shanbaliklar, xayriya hasharlari, sinf, maktabni ta'mirlashga yordam berish, maktab uchastkasida ishlash v.h.k.).

To'rtinchisi—o'z-o'ziga xizmat qilish. U maishiy xizmat turiga kirib, sinf, maktab ozodaligini saqlash, ish joyi, kiyim-kechagi, o'quv qurollarini ozoda, tartibli saqlashni nazarda tutadi.

Beshinchisi— uy mehnati, bu ham maishiy mehnat turiga kirib, uyda ozodalikka rioya qilishni, ota-onaga uy ishlarida yordam berishni taqozo qiladi.

4. Jismoniy tarbiya. Jismoniy tarbiya shaxsni har tomonlama rivojlantirish tizimidagi o'z vazifasini bajarish bilan birga, u quyidagi asosiy vazifalarni hal qilishga qaratilgan: salomatlikni mustahkamlash, inson organizmini chiniqtirish va o'quvchilarning jismoniy rivojlanishiga yordam berish; harakat ko'nikmalarini va malakalarini shakllantirish hamda takomillashtirish; o'g'il bolalarni harbiy vatanparvarlik ruhida tayyorlash; badantarbiya va sportning mohiyati hamda ijtimoiy roli haqidagi ma'lumotlardan xabardor qilish. Jismoniy tarbiyaga, ayniqsa, keyingi yillarda davlatimizning eng muhim siyosiyati darajasida ahamiyat berilmoqda. Jismoniy tarbiya va sport ishlariga hukumatimiz tomonidan katta g'amxo'rlik qilinmoqda.

5. Estetik tarbiya. Hayotda tabiat go'zallikning manbasidir. U estetik tuyg'ularni, bolalarning kuzatuvchanligini va tasavvurini rivojlantirish uchun juda boy material beradi. Bundan tashqari, san'at ham estetik tarbiya vositasi hisoblanadi. San'at orqali estetik tarbiyalash pedagogikada nafosat tarbiyasi deb ataladi. U quyidagi metodlardan foydalangan holda olib boriladi:

- badiiy asarlarni namoyish qilish va ijro etish;
- badiiy asarlarni tahlil qilish va baholash;
- san'atshunoslik bilimlaridan xabardor qilish, san'atninghar xil turlarini —

ifoda vositalari, tarixi va nazariyasini xarakterlovchi muayyan ma'lumotlar jang'armasiga ega bo'lish zarur.

Badiiy faoliyatining xilma-xil shakllarida mashqlaro'tkazib, ijodiy qobiliyatlarini, mustaqil tasvirlash ko'nikmalari va malakalarini rivojlantiradi.

Nafosat tarbiyasi (estetik tarbiya lotincha "estezio" —go'zallikni his qilaman) —o'quvchilarni voqelik, tabiat, ijtimoiy va mehnat munosabatlari, turmush go'zalliklarini anglash, idrok etish va to'g'ri tushunishga o'rgatish, ularning badiiy didini o'stirish, ularda go'zallikka muhabbat uyg'otish, ular tomonidan go'zallikni yaratish qobiliyatlarini tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon. Nafosat tarbiyasi „badiiy tarbiya“ sifatida ham qo'llaniladi. Umuman, nafosat tarbiyasi keng ma'noga ega bo'lib, faqat san'at vositasidagina emas, balki hayot, mehnat, ijtimoiy munosabatlar, tabiat va boshqalar vositasida go'zallikni his qilishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatni o'z ichiga oladi. Badiiy tarbiya esa, san'at (adabiyot, musiqa, qo'shiq, tasviriy va san'atning boshqa yo'nalishlari) vositasida shaxsda estetik his-tuyg'ularni shakllantirishni nazarda tutadi. Nafosat tarbiyasi insonda go'zallikni his qilish tuyg'usining shakllanishiga yordam beradi, uni rivojlantiradi. Inson doimo o'z hayotini go'zallik asosida qurishga intiladi. Nafosat tarbiyasi axloqiy, aqliy, huquqiy, ekologik, jismoniy va mehnat tarbiyasi bilan chambarchas bog'liqdir.

6. **Ekologik tarbiya.** Davr talabiga ko'ra, yana boshqa yo'nalishda ham ish olib borish talab etilmoqda. U ham bo'lsa ekologik tarbiya masalasidir.

Ekologik tarbiya, albatta, ekologik bilim asosida shakllanadi, lekin u o'ziga xos xususiyatlarga ham ega. Ekologik tarbiya insonda tabiatga nisbatan to'g'ri, oqilona munosabatni shakllantirish masalasi ustida ish olib boradi va o'z oldiga o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishdek maqsadni qo'yadi. Ekologik tarbiyaning mazmuniga ekologik onglik, ekologik his-tuyg'ular (tabiatga, insonlarga, hayotga nisbatan munosabatlar) kiradi.

Demak, ekologik tarbiya inson hayotida, jamiyatda, vatanda muhim ahamiyat kasb etadi. Ekologik tarbiyaning shakllanishiga ekologik bilimlarni egallash bilan bir qatorda ekologik munosabatlarni ham shakllantirib borish zarur. Ekologik munosabatlarga quyidagi kabi komponentlarni kiritish mumkin:

- hayotga munosabat;
- yaxlitlik hissini tarbiyalash;
- javobgarlik hissini tarbiyalash;
- tabiat go'zalliklarini his etish.

7. **Huquqiy tarbiya.** Huquqiy tarbiyabu —shaxsga nisbatan huquqiy ongni, huquqiy munosabatlarni, qonunga itoatkor xulq-atvor ko'nikmalari va odatlarni shakllantiruvchi uyushgan, aniq maqsadni ko'zlagan ifodasidir. Huquqiy tarbiyani bolaning kichik yoshidan boshlab amalga oshira boshlash, huquqiy axborotlarning birinchi darajali tus olishiga erishish, shaxsning umumiy dunyoqarashi va ijtimoiy yo'naltirilganligining tarkibiy qismi tarzida huquqiy qarashlariga asoslanishi zarur.

O'sib kelayotgan yosh avlod huquqiy tarbiyasining xususiyatlari yangi jamiyatning o'z xarakteri, turmush tarziga asoslanadi. Ularning tamoyili jihatdan yangi, yanada murakkab muammolarni hal etish zarurligini ifoda etadi. Avvalo, huquqiy tarbiya yosh avlodni kamol toptirishning samarali vositasi sanaladi. Yuqorida qayd qilingan mulohazalar huquqiy tarbiyaning yaxlit tizimi quyidagilardan iboratligini ifodalaydi:

❖ Birinchidan, huquqiy tarbiya subyektlariga: davlat idoralari, jamoat tashkilotlari, mehnat jamoalari, mansabdor shaxslar va boshqalar kiradi.

❖ Ikkinchidan, huquqiy tarbiya obyektlariga: mansabdor shaxslar, fuqarolar, ichki ishlar idoralari xodimlari kiradi.

❖ Uchinchidan, huquqiy tarbiya mazmuniga: huquqiy ta'lim, huquqiy targ'ibot va tashviqot ishlari kiradi.

❖ To'rtinchidan, huquqiy tarbiya shakllariga: ma'ruzalar, seminarlar, suhbatlar, viktorinalar kiradi.

❖ Beshinchidan, huquqiy tarbiya metodlariga: ishontirish, rag'batlantirish, majburlash kabilar kiradi.

❖ Oltinchidan, huquqiy tarbiya vositalariga: matbuot, radio, televideniya, adabiyot va san'at asarlari, ko'rgazmali tashviqot hamda targ'ibot vositalari kiradi.

Tarbiyaning umumiy usullari

Bola o'qishni, tarbiya olishni, ulg'ayib jamiyat hayotida faol ishtirok e'tishni xohlaydi. Pedagog uni qay tarzda, qanday munosabatlar sharoitida, qanday pedagogik jarayonda tarbiyalashi zarurligini bilishi kerak. O'qituvchi do'st, murrabbiy, yo'l boshlovchi bo'lgandagina o'quvchilar o'zlarining ichki dunyolarini, kechinmalarini ochib ko'rsatadilar.

Avval ta'kidlaganimizdek, tarbiya—tarbiyachi va tarbiyalanuvchi faoliyatlarini o'z ichiga olgan ikki yoqlama jarayon. Tarbiyachilar bilimi va tarbiyaga ega bo'lgan qonunlar, tarbiyalanuvchilar (faoliyatlarini o'z ichiga olgan) bilim va tajriba o'rganuvchi yoshlardir. Ammo tarbiyalanuvchilar muayyan darajada aktiv faoliyat ko'rsatishlari kerak.

Demak, tarbiya usuli tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning hamkorligidagi faoliyat va o'zaro ta'sir ko'rsatish usullaridir.

“Metod” so'zi grekcha bo'lib “yo'l”, “usul” ma'nosini bildiradi. Tarbiya vositalari bu – biron-bir tarbiyaviy masalani maqsadga mufoviq yo'l bilan hal qilishni tashkil etish uchun ishlatiladi. Tarbiya vositalari tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirish uchun o'qituvchi tarbiyachining tarbiya tizimiga kiritilishi lozim. Tarbiya natijalari tarbiyaviy jarayonining usullari, uslubi, vositalari va shakllardan mohirona foydalanishga bog'liq. Tarbiya usullari har bir bolaga, har qaysi bolalar jamoasiga alohida munosabatda bo'lishni nazarda tutadi. Shunday qilib tarbiya jarayonida o'qituvchi yakka o'quvchiga yoki sinf manfaati yo'lida biron-bir tarbiyaviy masalani hal qilish uchun o'quvchilarni yosh va individual xususiyatlarini, tarbiyalanganlik darajasini, pedagogik vaziyat xarakterini hisobga olgan holda ta'sir etish shakllari majmuasiga tarbiya metodi deyiladi. Tarbiya g'oyatda murakkab jarayon bo'lib har davrning ijtimoiy-siyosiy hayotini o'zida aks ettiradi. Uning usullari, shakllari, vositalari va omillari asrlar davomida shakllanib takomillashadi, an'anaga aylanadi. Shu sababli tarbiya milliy va tarixiy zamindan uzilmasligi kerak.

Tarbiya usullariga tavsif

Xalq pedagogikasi o'zbekona axloq, odob va tarbiyaning barcha qirralarini o'zida mujasamlashtirgan. Xalq pedagogikasida qo'llanilgan juda ko'plab va xilma-xil tarbiya usullari mavjud. Jumladan,

1. Tushuntirish (o'rgatish, odatlantirish, mashq qildirish).
2. Namuna (maslahat berish, o'zr so'rash, o'rnak bo'lish, yaxshiliklar to'g'risida gapirish).
3. Nasihat berish (undash, ko'ndirish, iltimos qilish, tilak-istak bildirish, ma'qullash, rahmat aytilish, duo qilish, oq yo'l tilash).
4. Qoralash va jazo (ta'kidlash, ta'na, gina, tanbeh berish, majbur qilish, koyish, urushish va h.k.).

Xalq pedagogikasining nodir namunalari, tarbiya usullari va tarbiyaviy ta'sirlar muayyan vositalar orqali amalga oshirilgan. Mehmon kutish, mehmonga borish, turli mehnat jarayonlari, hasharlar, turli gurunglar, musobaqalar, turli

nishonlashlar, sayillar, turli marosimlar, bazmlar va boshqalar o'ziga xos tarbiya vositasi vazifasini bajaradi. Yoshlarni tarbiyalashda turli milliy an'analar, umuminsoniy qadriyatlar asos qilib olinishi kerak. Inson qalbiga bugun ekilgan yaxshilik urug'i oradan 11 yil o'tgach unib chiqishini har bir pedagog ilmiy asoslab oldindan ko'ra bilishi kerak. Tarbiya usullarini o'rganish, tahlil qilish, bu usullardan pedagogik jarayonda foydalanish, ko'nikma va malakalarni egallashni osonlashtirish uchun ularni shartli ravishda bir necha guruhga bo'lib olamiz:

- ijtimoiy ongni shakllantiruvchi usullar;
- o'z o'zini tarbiyalovchi usullar;
- rag'batlantirish usullari;
- jazolash usullari.

Ijtimoiy ongni shakllantiruvchi usullar

Bu guruhda o'quvchilarda ilmiy dunyoqarash, e'tiqodni, ma'naviy va siyosiy g'oyalarni shakllantirish maqsadida ularning ongi, hislari va irodasiga ta'sir e'tish usullari kiradi. Ularga, *suhbat, hikoya, namuna (qush uyasida ko'rganini qiladi)* larni misol qilib keltirish mumkin.

Mashq o'rgatish usullari

Mashq muayyan xatti-harakatlarni ko'p marotaba takrorlashni o'z ichiga oladi. Mashq va odatlanish o'quvchi uchun ongli, ijodiy jarayondir. Mashq natijasida ko'nikma, odat, yangi bilimlar hosil qilinadi; o'quvchining aqliy qobiliyati rivojlanadi, axloqiy tajribasi kengayadi. O'rgatish ijtimoiy xulq-atvorni odatiy shaklga aylantirish maqsadida tarbiyalanuvchilarning bajarishlari uchun rejali va izchil tarzda tashkil qilinadigan turli harakatlar, amaliy ishlardir. **O'rganish bir necha izchil harakatlar yig'indisidir**

Pedagogik talab tarbiyaning eng muhim usullaridan biridir. Talab bu:

- o'quvchining turli vazifalarini bajarishi;
- ijtimoiy xulq-atvor mezonlarini ifodalashi;
- u yoki bu faoliyatda qatnashib bajarilishi zarur bo'lgan aniq bir vazifa sifatida namoyon bo'lishi;
- turli ko'rsatma sifatida namoyon bo'lishi u yoki bu harakatlar — rag'batlantiruvchi yoki uni to'xtatuvchi bo'lishi;
- oqilona harakatlarga undovchi bo'lishi kabilardir.

O'z-o'zini tarbiyalash usullari

O'z-o'zini tarbiyalash sifatлари bola bunga tayyor bo'lganda, u o'zini shaxs deb anglay boshlagach, amaliy ishlarda mutsazillik ko'rsata boshlagan vaqtdan boshlanadi.

O'z-o'zini tarbiyalashda (axloqiy, jinsiy, intellektual, hissiy-irodaviy) maslahat va ko'nikmalar berilishi lozim. Jumladan, o'z-o'zini tahlil qilish, o'z-o'zini nazorat qilish, o'z-o'ziga xolisona (adekvat) baho berish, o'zining xatti-harakatlaridan qoniqish hosil qilish va h.k.

Rag'batlantirish va jazolash usullari

O'quvchi bolalarning har biri o'sib, ulg'ayib, kamol topib borayotganidan xursand bo'lganini sezishi kerak. Shundagina bola o'zining olg'a siljib borayotganini ko'ra biladi, o'z kuchigaishonadi.

Rag'batlantirish quyidagi turlarga bo'linadi. (maktablarda)

- 1) o'quvchining kuchi yetadigan, mas'uliyatli topshiriq berish orqali bolaga ishonch bildirish: bunda bola o'z qadr-qimmatini bilan faxrlanadi;
- 2) maqtash (majlislar, yig'inlar va bayram tadbirlarida);
- 3) esdalik sovg'alar berish;
- 4) maqtov yorlig'i berish;
- 5) stipendiya bilan ta'minlash;
- 6) hurmat taxtasiga rasmini osish;
- 7) qo'llab-quvvatlash;
- 8) mas'uliyat va jamoaning minnatdorчилиги;
- 9) sinfda birinchi o'rinda turish;
- 10) musobaqalarda bayroq ko'tarish, gazeta, radioda, televizorda e'lon va h.k.

Jazolash bu — tarbiyalanuvchining harakat va faoliyatiga salbiy baho berish, bu oxirgi tarbiya usuli, (shuni aslo unutmazlik kerakki, tarbiyalanuvchini jazolash sifatida uni urish, kaltaklash, jismoniy kuch va tazyiq o'tkazish aslo mumkin emas. Bu pedagogikaga ziddir va qonunda javobgarlik belgilangan).

Jazo turlari:

- tanbeh berish;
- hayfsan e'lon qilish;
- uyaltirish.

Jazo yaxshi o'ylab qo'llanishi lozim, qiziq ustida tinimsiz jazolash mumkin emas. Jazo yakka tartibda bo'lishi kerak ya'ni bitta jazo aybiga mos.

Mavzuni mustahkamlash uchun savol vatopshiriqlar

1. Tarbiya nazariyasi qanday masalalarni o'rganadi?
2. Tarbiyaning turlarini sanang va har biriga ta'rif bering?
3. Xalq pedagogikasida qo'llanilgan tarbiya usullarini aytib bering.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Munavvarov A.K Pedagogika, Toshkent, "O'qituvchi", 1996, B- 119-136
2. Tursunov I., Nishonaliyev U. Pedagogika kursi: Darslik, Toshkent "O'qituvchi" 1997. B- 172-176
3. G'aybo'llayev N. va boshqalar. Pedagogika, Toshkent, 2000. B- 38-46
4. Baranov S.P. va boshqalar. Pedagogika, Toshkent, "O'qituvchi" 1990. B- 165-242
5. Savin N.V. Pedagogika, Toshkent, "O'qituvchi", 1975. B- 171-198
6. Babanskiy Y.K va boshqalar. Pedagogika, Moskva 1998, B- 91-121.

3-MAVZU: O'QUVCHILARNING O'QUV FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISH BORASIDA SINIF RAHBARI OLIB BORADIGAN ISHLAR. SINFDI INTIZOMNI MUSTAHKAMLASH.

Reja:

1. Sinf rahbarining o'quvchilarni o'rganishda amal qilishi lozim bo'lgan talablar.
2. Sinf rahbarining o'quvchilarning o'quv faoliyati samaradorligini oshirish borasidagi vazifalar.
3. O'quvchilarning o'quv samaradorligini oshirish usullari haqida ma'lumot berish.

Tayanch ibora va atamalar: tarbiya, tarbiyachi, tarbiyaning mazmun-mohiyati, sinf rahbari, tarbiyaning ijtimoiy ahamiyati, o'quvchi, tarbiyaviy ish, jarayon, maktab, sinf, o'quvchi, sinf rahbari, burch, vazifa, tashkil qilish, bog'lash, hamkorlik, faollik, yondashuv, talab.

Sinf rahbarining faoliyati ko'p qirrali va sermazmundir. Bu haqda "Umumiy o'rta ta'lim muassasasining sinf rahbarlari faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi Nizomda batafsil yoritilgan.⁶ U o'zi rahbarlik qilayotgan sinf o'quvchilarini tarbiyalash bilan bir qatorda o'quv yili yoki chorak davomida nimalar qilish kerakligi, bolalar hayotini nima bilan band qilish va tanlangan ish turini qanday amalga oshirishni bexato aniqlash kabi ancha murakkab muammoni yechadi. Bu borada sinf rahbariga turli xil manbalar yordam beradi. O'quvchilarning ayrim xatti-harakatlariga bu xatti-harakatlar namoyon bo'lishining sabablarini o'rganish va tahlil qilish asosida o'quvchilarni o'rganishda amal qilishi lozim bo'lgan talablarni shunday ifodalamoq mumkin:

1. Bolalarni o'rganish ularga tarbiya va ta'lim berish sifatini oshirishga bo'ysindirilmog'i lozim. O'quvchilarni muntazam tarzda o'rganish asosida boshlang'ich jamoaga hamda alohida o'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir etishning yanada samarali usul va metodlarini tanlab olishga ijodiy yondashish mumkin bo'ladi. O'quvchilarning individual xususiyatlari, mayllari hamda qiziqishlarini qayd qilib borish bilangina cheklanib qolish noto'g'ri. Bu o'rganish asosida o'quvchilarning o'ziga xos individual xususiyatlarini hisobga olib, ular bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishini tashkil etish muhimdir. O'z o'quvchilarini yaxshi o'rganish, demak, tashqi tomoniga emas, balki ularning xulq-atvor sabablarini o'rganishga e'tibor bermoq darkor.

2. O'quvchilarni tabiiy hayot va ish faoliyati sharoitida o'rganish. O'quvchi ta'lim jarayonida ijtimoiy foydali mehnatga va jamoat ishiga o'rganishi lozim. O'quvchilarning o'qituvchi va o'quvchilar jamoasi bilan, ota-onalar va tevarakatdagi kishilar bilan bo'ladigan munosabatlarini o'rganish juda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu munosabatlar jarayonida shaxsning qirralari yanada to'la ochiladi.

⁶O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirining 2020-yil 30-iyuldagi 180-sonli buyrug'ining 2-ildavosi. Manba: uzedu.uz.

O'quvchilarni tibbiy ish va kundalik xatti-harakat jarayonida o'rganish o'quvchiga haqiqiy baho berishga yordam beradi.

Sinf rahbari quyidagi vazifalarni bajaradi:

1. O'ziga yuklatilgan sinfdagi tarbiyaviy ishlarni amalga oshiradi. Bu vazifani bajarish jarayonida u yolg'iz emas, shu sinfdagi dars berayotgan turli fan o'qituvchilari bilan yaqin hamkorlikda va ularga suyangan holda o'quvchilarda milliy dunyoqarash asoslarini shakllantiradi, axloqiy tarbiyasini rivojlantiradi. O'quvchilarning darsdan tashqari tadbirlarini tashkil etadi va sinf jamoasini mustahkamlaydi.

2. O'quvchilarning bilimga bo'lgan qiziqishi va qobiliyatini o'stirish, har bir o'quvchining individual ruhiy xususiyatlarini hisobga olgan holda kasbga yo'naltirish va hayotiy maqsadlarini shakllantirish sinf rahbarining alohida vazifasidir. Ayni paytda u har bir o'quvchining sog'lig'ini mustahkamlashga ham katta e'tibor beradi.

3. Sinf rahbarining diqqat markazida o'quvchilarning darsni yuqori o'zlashtirishlarini ta'minlash masalasi turadi. Buning uchun u har bir o'quvchining kundalik o'zlashtirishidan voqif bo'lib turadi. Fanlar bo'yicha o'zlashtirishda orqada qolayotganlarga o'z vaqtida, kechiktirmay, fan o'qituvchilari bilan hamkorlikda yordam uyushtiradi.

4. Sinfdagi o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish ishlarini yo'naltiradi, ular ishtirokida sinf jamoasining ijtimoiy foydali ishlaridagi ishtirokini ta'min etadi, maktab miqyosida uyushtirilayotgan muhim tadbirlarda o'z sinfining faol qatnashishini ta'minlaydi.

5. Sinf o'quvchilarining ota-onalari, o'quv kuni o'zlashtirilgan guruhlarining tarbiyachilari, korxonalar va muassasalardagi, turar joylardagi otaliqqa oluvchilar bilan yaqin aloqa o'rnatadi.

6. Sinf rahbari shu sinfdagi dars berayotgan barcha fan o'qituvchilari o'rtasida o'quvchilarga nisbatan yagona talablar o'rnatilishiga erishadi, ota-onalarga pedagogik bilim tarqatib, "Oila-mahalla-ta'lim muassasasi hamkorligi jamoat kengashi to'g'risida"gi Nizom⁷ asosida oila bilan maktab o'rtasidagi aloqani mustahkamlaydi. Sinf rahbarining axloqiy obro'si nihoyat darajada yuqori bo'lishi ham bu o'rinda muhimdir. Ana shundagina u tarbiyaviy ta'sirga ega bo'ladi. Tarbiyachining shaxsiy fazilatlarini, ma'naviy qiyofasi o'quvchilar ongining va xulqining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Sinf rahbari uchun faqatgina o'z mutaxassisligi bo'yicha kasbiy kompetentlikka ega bo'lishning o'zi yetarli emas. U o'z tarbiyaviy faoliyatida yuksak darajadagi insonparvarlik fazilatlarini, o'z ishiga sadoqati, intizomi, odamiyligi, axloqiy sifatleri bilan ham ta'sir o'tkazadi. Chunki tarbiyachilik qobiliyati juda ko'p sifatlarni: chuqur bilim, keng fikrlilik, ishga jon-dildan ko'ngil qo'yish, bolalarga bo'lgan cheksiz muhabbat, muomala,

⁷Xalq ta'limi vazirining 2019 yil 7 fevraldagi 46-son buyrug'ining 1-ildavosi bilan tasdiqlangan Xalq ta'limi vazirining xuzuridagi "Oila-mahalla-ta'lim muassasasi" hamkorligi Jamoat kengashi to'g'risidagi Nizom. Manba: uzedu.uz.

nazokatlilik, qalb yoshligi, serzavq, oqil va adolatlilik namunasi, alohida nazokat, sipolik va vazminlik kabi fazilatlarining bo'lishini taqozo qiladi.

Tarbiyachilik texnikasi sinf rahbarining asosiy qurolidir. Sinf rahbari pedagoglar, ota-onalar va o'quvchilarni o'zaro bog'lovchi shaxs sifatida barcha tomonlarning nuqtayi nazarini hisobga olishi, harakatlarini bir markazga birlashtirishi, o'zaro aloqalarning to'g'ri bo'lishiga ta'sir o'tkazishi va ayni vaqtda o'zining g'oyasini aniq ifoda eta olishi kerak. Mana shu fazilatlar sinf rahbarining tarbiyaviy ishlari samarasini oshirishga va uning muvaffaqiyatini ta'minlashga yordam bo'ladi. Sinf rahbari o'quvchilarga puxta bilim berishga, ularning fikrlash qobiliyatini faollashtirishga hamisha g'amxo'rlik qilib boradi. Hatto o'zlashtirishi yuqori bo'lgan sinflarda ham bolalarda ilmga bo'lgan qiziqish va muhabbatni o'stirishga, ta'lim sifatini oshirishga harakat qilish zarur. O'qish jarayonida bolalarda mehnatsevarlik, qunt, matonat kabi sifatlarni tarbiyalash bilimni muvaffaqiyatli o'zlashtirishga yordam beradi.

Ta'lim tizimida o'quvchilarning intellektual imkoniyatlarini rivojlantirish

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida uning globallashuv jarayoni kechmoqda. Bu esa, ta'lim mazmuni fan va ishlab chiqarish talablariga mos kelishi zarurligini taqozo etadi. Ta'lim mazmunining fan va ishlab chiqarish talablariga mos kelishi mehnat bozori va jamiyat madaniy hayotining barqarorlashuvini ta'minlaydi, uning kadrlarga bo'lgan ehtiyojini qondiradi. Bularning barchasi pirovard natijada jamiyatning asosiy muammolarini yechishga ko'maklashadi. Fan va ishlab chiqarish sohalarining samarali faoliyat ko'rsatishiga imkoniyat beradi. Mustaqilligimiz sharofati bilan ta'lim tizimi tubdan yangilandi va bu o'quvchilarning intellektual faoliyat ko'rsatish ko'lamini kengaytirishni taqozo etmoqda. Chunki O'zbekiston jamiyatida aqliy mehnatning mavqeyi keskin oshmoqda, yuqori intellektni talab qiluvchi kasb egalariga bo'lgan talab oshmoqda. Shuning uchun ham o'quvchilarni ijtimoiylashtirish va zamonaviy kasb-hunarga yo'llash jarayonida ularga nazariy, texnik va umummadaniy bilimlarni o'zaro mutanosiblikda taqdim etish zaruriyati vujudga kelmoqda. O'quv munozarasi o'quvchilar bilish faoliyati dinamikasini tavsiflovchi jarayon sifatida muhim pedagogik ahamiyatga ega. Ma'lumki, o'quvchilarining fikrlari ko'proq erkin va barqaror bo'ladi. Ular o'zlarining ishchanlik qobiliyatlarini ta'minlaydigan darajada axborotlarni qabul qilish imkoniyatlariga egadirlar. Shuningdek, moddiy borliq manzarasini ifodalovchi ilmiy haqiqatlarni bilishga intiladilar. Atrofdagilar, sinfdoshlari, tengdoshlari bilan ko'proq muloqotga kirishishga harakat qiladilar. Ularda ma'naviyat, bilishga oid ehtiyojlar tarkib topa boshlaydi. Bu esa, o'quv munozarasiga kirishish uchun qulay imkoniyatlarni ta'minlaydi. Natijada o'quvchilarning tafakkuri rivojlanadi. Ular o'z faoliyatlari va xulq-atvorlarini mustaqil boshqarishga harakat qiladilar. Shuning uchun ham boshlang'ich sinf o'quvchilari o'quv munozarasiga kirishishga tayyor bo'ladilar. O'qituvchi o'quvchilardagi bunday holatni aniq hisobga olgan holda o'quvchilarni kreativ

fikrlashga undaydigan, ularda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qila oladigan o'quv munozarasi mavzularini tanlashi lozim.

O'quv munozarasini tashkil etishda o'quvchilarning ko'tarinki tarzda bilish-qiziqishlari munozara jarayonining asosi sifatida xizmat qiladi. Bu davrda o'quvchilar axloqiy jihatdan mukammallashish bosqichiga kiradilar. Ular o'zlari uchun muhim qarorlar qabul qilishga harakat qiladilar. O'z faoliyat sohalari erkin tanlashga intiladilar, bu esa, 8 — 10 yoshli o'quvchilarning muhim sifatlaridan biridir. Bu davrda o'quvchilar ruhiy jihatdan barqaror, intensiv tarzda rivojlanish pallasiga kiradilar. Ular o'zlari kuzatgan hodisa va jarayonlarni, alohida maqsadga yo'naltirilgan tahlillarni amalga oshiradilar va asosiy, yetakchi holatni ajrata oladilar. Bu yoshdagi o'quvchilar obrazli-ko'rgazmali tafakkurdan aniq, ilmiy fikrlashga o'tadilar. Shu bilan bir qatorda, ularning tasavvurlari ham bosqichma-bosqich kengayib boradi. Bu tasavvurlar sinfdan sinfga o'tgan sari oydinlashadi va barqarorlashadi, o'quvchilar asta-sekin o'z harakatlarini bohqarish ko'nikmalarini egallay boshlaydilar. Ularga uzoq davom etadigan, qiziquvchanlik, ko'tarinkilik, quvonchlarga boy kayfiyat xosdir. Ba'zi o'quvchilarda esa, salbiy holatlar ham kuzatiladi. Bunday salbiy holatlar ular bilan o'tkaziladigan muloqot jarayonlariga va dunyoqarashiga ta'sir ko'rsatadi. Bunday o'quvchilarda asta-sekin nekbinlikdan uzoqlashish kayfiyati vujudga kela boshlaydi. Shu bilan bir qatorda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'zlarining ehtiyojlari bilan imkoniyatlari orasidagi tafovutlarni anglab yetmaslik holati kuzatiladi. Ular aksariyat hollarda o'zlari haqidagi fikrlarni to'g'ri qabul qila olmaydilar, ularda o'z faoliyatlarini tanqidiy baholash ko'nikmasi yetarlicha shakllanmaganligi namoyon bo'ladi. Natijada ularda „Ko'pchilik meni yomon ko'radi“, „Ular menga e'tiborsiz“ degan tasavvur hosil bo'ladi. Bunday toifadagi o'quvchilar asta-sekin o'z sinfdoshlari, tengdoshlari, hatto kattalarning fikrlari bilan ham hisoblashmay qo'yadilar. Natijada ular o'quv munozarasi jarayonida o'z guruhdoshlariga nisbatan noxayrixohlik bilan yondashadilar, ularning fikrlari bilan hisoblashmasdan, o'z fikrlarini ustun qo'yishga harakat qiladilar. Bunday holatlarda o'qituvchi odil hakam sifatida ish tutishi lozim. Bunday jarayon o'quvchilarda, ko'pincha, muloqot vaqtida yuzaga keladi va buni muvaffaqiyatli tarzda amalga oshirish natijasida quyidagilar ta'minlanadi:

- o'quv munozarasini tashkil etishda psixologik-pedagogik omillarga tayanish natijasida o'quvchilarning ongi, tashqi olamga munosabati, xulq-atvori tarkib topadi. O'quvchining o'ziga xos shaxs sifatida shakllanish jarayoni va faoliyati jadallashadi, o'zini ijtimoiy-madaniy jihatdan subyekt sifatida namoyon qilish imkoniyati kengayadi;

- o'quv munozarasi o'quvchining ongi, dunyoqarashi va faoliyatini rivojlantiruvchi muhim pedagogik omil sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan bir qatorda, o'quv munozarasi eng zarur o'quv va ijtimoiy-madaniy ko'nikmalarni jadal o'zlashtirishga ko'maklashadi.

Shuning uchun ham, birinchi navbatda, o'quv munozarasining mavzulari, uning tavsifi, axborotlarning yo'nalishi, hamkorlikdagi o'quv faoliyati tavsifi va o'quvchilarning intellektual, ma'naviy, axloqiy rivojlantirish imkoniyatlarini aniq

belgilab olish lozim. O'quv munozarasi jarayonida bilimlar va g'oyalarni ayirboshlash imkoniyati kengayadi.

O'quv munozarasi jarayonida o'quvchilarni ijtimoiy jihatdan rivojlantirishga yo'naltirilgan vaziyatlar, o'z fikr-mulohazalari, harakatlari, qarorlarining haqqoniyligini asoslashga sharoit yaratiladi. O'quv munozaralarini tizimli tarzda tashkil etish natijasida o'quvchilar o'quv jarayoniga ongli ravishda yondasha boshlaydilar, bilimlarni mustahkamlab, ko'proq axborotlarni egallashga intiladilar. Jamiyatdagi turli muammolarni bilish va ular haqida fikr-mulohaza yuritishga harakat qiladilar. Ularda bilish va muloqot jarayonlarida mustaqil chiqishlar qilish, o'z fikrlari bilan o'rtoqlashish, turli vaziyatlardan xulosalar chiqarish, o'z bilimlarini tasniflash, guruhlash, sinfdoshlari va tengdoshlariga tez-tez savollar bilan murojaat qilish, turli axborotlarni va xohish-istaklarni muhokama qilish istagi kuchayadi. Ma'lumki, munozara jarayoni o'quvchilarda o'quv jarayoniga nisbatan kuchli ehtiyoj va intilish hosil qilishi lozim.

Ular bilish jarayoniga nisbatan fikriy-qadriyatli munosabatda bo'lishlari talab etiladi. Ularning fikrlari, dunyoqarashlari asta-sekin qadriyat darajasiga ko'tariladi. Bu esa, o'quvchilarda ijobiy xulq-atvorni barqarorlashtiradi. Ular tizimli tarzda ijtimoiy qadriyatlar, ularning mohiyatini anglashga erishadilar. Bu o'quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlashga ko'maklashadi.

O'quv munozarasi jarayonida o'quvchilar o'z fikrlari, qarashlari, nuqtayi nazarlari, orzu-istaklari bilan o'rtoqlashadilar. Shu tariqa o'quv munozarasi ko'proq shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni sifatida namoyon bo'ladi. O'quvchilar bu jarayonning shunchaki ishtirokchilari emas, balki teng huquqli subyektlari sifatida o'quv-biluv faoliyatiga kirishadilar. Ularda o'z tengdoshlari bilan izchil muloqot o'rnatish ehtiyoji qaror topadi. Bu jarayonda o'quvchilar o'zaro hamkorlikda ilmiy haqiqatlarni tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shuningdek, o'qituvchi bilan o'quvchilar orasida hamkorlik qilish uchun qulay sharoit va pedagogik vaziyat vujudga keladi. Bu esa o'quvchilarga mavjud voqelikni o'qituvchi rahbarligida to'liq idrok etish uchun sharoit yaratadi. O'quv jarayonida o'z-o'zini namoyon qilish barqaror shaxsiy ehtiyoj sifatida ifodalanadi. Bu o'quvchining tanlovi va xulq-atvori bilan bog'liq tarzda vujudga keladi. O'quv munozarasi davomida o'quvchilarda faollik, harakatchanlik kabi sifatlar tarkib topadi. Bunday o'quvchilar toliqishlariga qaramasdan, munozara jarayonida faol ishtirok etishga ehtiyoj sezadilar. Shu bilan bir qatorda, o'quv munozarasi o'quvchilarda o'z xulq-atvorlarini nazorat qilish va asosiy mavzudan chalg'imaslik sifatlarini ham tarkib toptiradi. Ularda o'z g'oyalarni tatbiq qilish, nuqtayi nazarlarini bayon etish va sheriklarini uning haqqoniyligiga ishontirish istagi kuchayadi. Ular o'z diqqat-e'tiborlarini muhokama qilinayotgan muammoga ko'proq jalb etishga harakat qiladilar. Shu bilan bir qatorda, bu jarayonga o'zlarining maqsadlari, mayllari, qiziqishlarini mujassamlashtirishga intiladilar. Shu tariqa ularda xohishlar tizimi vujudga keladi. Ular barqaror maqsadlarga erishishga harakat qiladilar.

Mavzuni mustahkamlash uchun savol vatopshiriqlar

1. Sinf rahbari qanday vazifalarni bajaradi?

2. Ta'lim tizimida o'quvchilarning intellektual imkoniyatlarini qanday yo'llar bilan rivojlantirish mumkin?

3. O'quv munozaralarini tashkil etishda qanday yo'l-yo'riqlarga amal qilish lozim?

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirining 2019-yil 7-fevraldagi 46-son buyrug'ining I-ilovasibilantasiqlangan Xalq ta'limi vazirligihuzuridagi "Oila-mahalla-ta'limmuassasasi" hamkorligi Jamoat kengashito'g'risidagi Nizomni o'qib-o'rganing.

2020-yil 30-iyuldagi 180-sonli buyrug'ining 2-ilovasi bilan tasdiqlangan "Umumiy o'rta ta'lim muassasasining sinf rahbarlari faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi Nizom

4-MAVZU: SINIF RAHBARINING TARBIVAVIY FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISH USULLARI. SINIF RAHBARINING ASOSIY VAZIFALARI

Reja:

1. Sinif rahbarining ish faoliyatini o'rganish yo'l-yo'riqlari.
2. O'quvchi shaxsini tarbiyalash usullari.
3. Sinif rahbarining tarbiyaviy faoliyati samaradorligini oshirish usullari.
4. Tarbiya faoliyatining maqsadlari.

Tayanch ibora va atamalar: tarbiya, tarbiyachi, maktab, sinif rahbari, tarbiyaviy soat, o'quvchi, tarbiyaviy ish, jarayon, maktab, sinf, o'quvchi, burch, vazifa, tashkil qilish, bog'lash, hamkorlik, faollik, yondashuv, talab.

Sinf rahbari deganda, o'quvchilarni bir xil saviyada, bir xil yoshda, bilim jihatidan ham teng bo'lgan jamoani boshqarib turuvchi mohir pedagog-murabbiy (sinf rahbari) tushuniladi. Sinif rahbarining asosiy vazifalari va funksiyalari "Umumiy o'rta ta'lim muassasasining sinif rahbarlari faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi Nizomda belgilab qo'yilgan.⁸ Sinif rahbarlarining o'quvchilar tarbiyasidagi o'rni, ularni rahbarlikka tayinlash masalasida mamlakatimiz Prezidenti ham alohida fikr bildirib, jumladan shunday degan: *"O'tkazilgan ilmiy-amaliy tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, maktablarda 5-sinfdan boshlab yagona sinif rahbarini tayinlash amaliyoti yo'lga qo'yilsa, bu bolalarning ma'naviy rivojida muhim ahamiyatga ega bo'lar ekan. Ana shu o'qituvchi 11-sinfga qadar bolalar bilan ruhan yaqin bo'lib, ularning ma'naviy tayanchi va maslahatchisiga aylanib, ota-onasidek qarddon bo'lib qolardi. Haqiqatan ham, shunday. Shuning uchun bu omilni keng qo'llashimiz kerak."*⁹

Sinf rahbarining asosiy maqsadi – o'quvchilarni to'g'ri tarbiyalash jarayonida o'quvchi va sinif rahbari o'rtasida o'zaro bir-birini tushuna olish va sinif rahbari tomonidan o'quvchilarga e'tiborliroq bo'lishdir. Boshlang'ich sinf maktab ta'limining dastlabki bosqichi bo'lib, unda bolalar o'qituvchi rahbarligida birinchi qadamni qo'yadilar. O'quv faoliyatida bilim, ko'nikma va malakalarni egallaydilar, ta'lim va tarbiyaga oid umumiy kompetensiyalar shakllana boshlaydi. O'qituvchi sinf bilan yolg'iz ishlaydi va ko'pincha tarbiyachi sifatida ish yuritadi.

O'qituvchilik faoliyati bolalarga munosabatda, katta mehribonligi vag'amxo'rliqi bilan xarakterlanadi. Bular esa katta talabchanlik bilan olib boriladi. O'quvchilar bilan olib boriladigan o'zaro munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yish hamda o'quvchilarning o'sishi va rivojlanishiga qarab ularni tarbiyalash sinif rahbari uchun muhim ahamiyatga ega. Bunda o'qituvchi o'quvchilarga pedagogik talablar berishga erishadi, ota-onalar, kuni uzaytirilgan guruh

⁸O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirining 2020-yil 30-iyuldagi 180-sonli buyrug'ining 2-ildovasi bilan tasdiqlangan "Umumiy o'rta ta'lim muassasasining sinif rahbarlari faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi Nizom. Manba: uzedu.uz

⁹Мирзиёев Ш. Инсонпарварлик, эзгулик ва бунёдкорлик – миллий гоимизнинг пойдеворидир. Т.: Тасвир. 2021. 19-бет.

tarbiyachilari jamoatchilik bilan doimo aloqa bog'lab turadi. Sinif jamoasini tashkil etishda sinif rahbarining o'rni katta hisoblanadi. Sinif rahbari sinif jamoasini jipslashtirishda ota-onalar va jamoatchilik bilan hamkorlikni yo'lga qo'yadi. Hamkorlik shakllaridan biri sinif ota-onalar majlisi o'tkazishdir. Sinif majlisi o'tkazish uchun, avvalo, jamoani jipslashtirish zarur. Sinif rahbari majlisda ko'plab bolalar tarbiyasiga oid masalalarni ko'radi. Sinif majlisida 3-4 ta masalalar ko'rib, muammoli tomonlar tahlil qilinadi va o'z yechimini topishi kerak bo'ladi.

Sinf rahbari majlis o'tkazish davomida yaxshi o'qiydigan bolalarni sinfda, yangi jamoa ichida rag'batlantirishi kerak. Bunda bolalar bir-biriga do'stona munosabatda bo'lishadi. Shuning uchun ular bir-biriga intilib, yaxshi o'qishga harakat qiladi. O'zlashtirishda nisbatan past natija ko'rsatayotgan bolalar yaxshi o'qiydigan bolalarga intilib ular ham yaxshi o'qishga harakat qila boshlaydilar. Bundan tashqari, sinif rahbari o'quvchilarning bilim darajasini oshirish uchun o'z sinfida kutubxona tashkil qilishi mumkin. Bu kutubxonadagi kitoblarni o'quvchilar sinfdan tashqari o'qish vaqtida yoki darsdan so'ng bo'sh qolgan paytlarida o'qib, o'zlariga foydali tomonlarini olishi mumkin. Bunda, albatta, kitoblarning mavzu ko'lami, o'quvchilarning yoshi va psixofiziologik xususiyatlariga mosligiga alohida e'tibor berish talab etiladi.

Sinf rahbari har doim o'quvchilardan xabardor bo'lib turishi kerak. Masalan, bir o'quvchining o'zlashtirishi yomon bo'lsa, uni yaxshilash uchun o'qituvchi birinchi o'rinda ota-onasi bilan uchrashib, sabablarini surishtirishi, o'rganmog'i lozim. Nimaga yaxshi o'qimaydi, nima uchun darslarni o'z vaqtida qilmaydi, shular haqida ota-onasi bilan suhbat olib borishi kerak. Agar bolaning oilasida hamma sharoit bo'lib bola o'zi yaxshi o'qishni xohlasa-da, o'zi o'ylagan natijaga erisha olmayotgan bo'lsa, o'qituvchi bolani yaxshi o'qiydigan o'rtog'ining yoniga o'tqazib qo'yishi kerak.

Bundan tashqari, shunga o'xshagan o'zlashtiruvchi o'quvchilarni yig'ib, har xil fanlardan, masalan, matematika, ona tili, o'qish va boshqalardan qo'shimcha darslarni tashkil etib, bolalarni o'qishga bo'lgan talablari, qiziqishini yanada oshirishga o'qituvchi harakat qilishi kerak. O'qituvchi o'quvchilarning ota-onalari bilan faol ishlashi zarur. Negaki, maktabda sinfda bo'layotgan ishlardan ota-onalar ham xabar topib, qiynalgan vaqtda hamroh bo'lishi lozim. Buning uchun ota-onalar bilan o'qituvchining o'rtasida bog'lab turuvchi aloqa daftarchasini tutishi va uni muntazam ravishda to'xtatmasdan yuritib borishi darkor.

Sinf rahbari quyidagi vazifalarni bajaradi:

1. O'ziga yuklatilgan sinfdagi tarbiyaviy ishlarni amalga oshiradi. Bu vazifani bajarayotganda u yolg'iz emas, shu sinfda dars berayotgan turli fan o'qituvchilari bilan hamkorlikda va ularga suyanganda holda o'quvchilarda *"Milliy ukamishdan – milliy yuksalish sari"*g'oyasi asosida insonparvarlik, e'zgulik,

bunyodkorlik tamoyillariga tayangan¹⁰ milliy dunyoqarash asoslarini shakllantiradi, axloqiy tarbiyasini rivojlantiradi. O'quvchilarning darsdan tashqari barcha ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarini shu tamoyillar asosida tashkil etadi va sinf jamoasini mustahkamlaydi.

2. O'quvchilarning bilimga bo'lgan qiziqish va qobiliyati hamda iqtidorlarini hisobga olgan holda zamonaviy kasb-hunarlariga yo'naltirish va hayotiy maqsadlarini shakllantirish sinf rahbarining alohida vazifasidir. Ayni paytda har bir o'quvchining sog'lig'ini mustahkamlashga ham e'tibor beradi.

3. Sinf rahbarining diqqat markazida o'quvchilarning yuqori darajada o'zlashtirishini ta'minlash masalasi turadi. Buning uchun u har bir o'quvchining kundalik o'zlashtirishidan voqif bo'lib turadi. O'zlashtirishdan orqada qolayotganlarga o'z vaqtida, kechiktirmay zaruriy yordam uyishtiradi.

4. Sinfdagi o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish ishlarini yo'naltiradi, ular ishtirokida sinf jamoasining ijtimoiy foydali ishlardagi ishtirokini ta'min etadi, maktab miqyosida uyishtiriladigan muhim ma'naviy-ma'rifiy, o'quv va sport tadbirlarida o'z sinfning faol qatnashishini ta'minlaydi.

5. Sinf o'quvchilarining ota-onalari, o'quv kuni uzaytirilgan guruhlarning tarbiyachilari, korxon va muassasalardagi, turar joylardagi maktab ta'limini otaliqqa oluvchilar, hamkorlar bilan yaqin aloqa o'rnatadi.

6. Sinf rahbari shu sinfda dars berayotgan barcha fan o'qituvchilari o'rtasida o'quvchilarga nisbatan yagona talablar o'rnatishga erishadi, ularning munosabatlarini muvofiqlashtiradi, zarur vaqtda ota-onalarga ham pedagogik bilimlar tarqatib, "Oila-mahalla-ta'lim muassasasi hamkorligi jamoat kengashi to'g'risida"gi Nizom asosida oila bilan maktab o'rtasidagi uzviy aloqani mustahkamlaydi.

7. Sinf rahbari o'z sinfidagi turli hujjatlarni: sinf jurnali, o'quvchining kundaliklari, tabellar (**kundalik.com** tizimida), shaxsiy ma'lumotlari, turli xil reja va hisobotlarni yuritadi.

Ko'rinib turibdiki, vazifa keng va murakkab, ularni muvaffaqiyatli hal qilish sinf rahbarining shaxsiy sifatlariga ham bog'liqdir. Tarbiyaviy ishlarning sifat va samaradorligi, avvalo tarbiyachining g'oyaviy ichonchiga va e'tiqod darajasiga bog'liq. Buning uchun sinf rahbari fan yangiliklarini muntazam o'zlashtirib borishi bilan o'zining bilimini oshiradi. Sinf rahbarining axloqiy obro'si g'oyat darajada yuqori bo'lishi ham bu o'rinda muhimdir. Sinf rahbari ana shundagina tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'ladi. Tarbiyachining shaxsiy fazilatlarini, ma'naviy qiyofasi o'quvchilar ongining va xulqining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Chunki, tarbiyachi qobiliyati juda ko'p sifatlarini: chuqur bilim, keng fikrlik, ishga jon-dildan ko'ngil qo'yish, bolalarga bo'lgan cheksiz muhabbat, muomala nazokatligi, oqil va adolatlilik namunasi, sipolik va vazminlik kabi fazilatlarining bo'lishi taqozo qilinadi.

¹⁰Мирзиёев Ш. Инсонпарварлик, эзгулик ва бунёдкорлик – миллий гоёмизнинг пойдеворидир. Т.: Тасвир, 2021. 6-бет.

Sinf rahbarining ma'naviy-ma'rifiy ishlari

Sinf tarbiyaviy soatlari maktab sharoitida tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning asosiy shakllaridandir. Sinf tarbiyaviy soatlari quyidagi: **ma'rifiy, baholovchi, yo'naltiruvchi** singari uch asosiy tarkibiy qismlardan iborat bo'ladi.

Ma'rifiy tarkibiy qismda: o'quv dasturlaridan tashqari, o'quvchilarning etik, estetik, ruhiy tushunchalarini, fan-texnika, xalq xo'jaligi, dunyo voqealarini boyitib, kengaytirib borishdan iborat ishlar amalga oshiriladi.

Baholovchi tarkibiy qismda: o'quvchilarda atrof-muhitga muayyan munosabatda bo'lish, undagi moddiy va ma'naviy boyliklarimizning bahosi, ahamiyati va qadr-qimmatini, mehnat kishilari va Vatanimiz himoyachilarining shon-shuhrati, ona Vatanimizning, ulug' xalqimizning shuhrati haqidagi tegishli tushunchalarni hosil qilish va mustahkam qaror toptirishdan iborat sifatlar ro'yogga chiqariladi.

Yo'naltiruvchi tarkibiy qismda: o'quvchilarning mavjud hayot haqidagi bilim va tushunchalari to'g'ri, maqsadga muvofiq yo'naltirilib, teranlashtirilib, ularning hayotiy tajribasi, axloqi, bo'lg'usi turmush yo'lini to'g'ri tanlashdek hayotiy faoliyatlari, unda tutgan mavqelari faollashtirilib, boshqarilib boriladi. O'qituvchi-tarbiyachi tarbiyaviy soatning mavzusini belgilab, unga tegishli material to'playotganda o'quvchilarning yosh va o'ziga xos xususiyatlarini, sinfning rivojlanganlik va tarbiyalanganlik darajasini, mahalliy shart-sharoitni albatta e'tiborga olishi kerak. Maktab sharoitida tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning asosiy shakllaridan biri sinf tarbiyaviy soatlari bo'lib uni tashkil etish pedagogning quyidagi yo'nalishlar asosida olib boriladigan ishlaridan iborat:

- a) sinf tarbiyaviy soatlarning mazmunini aniqlash;
- b) tashkiliy jihozlash ishlari;
- v) sinf tarbiyaviy soatlari turkumini rejalashtirish.

O'sib kelayotgan yosh avlodga maqsadga muvofiq ta'sir ko'rsatishda sinf tarbiyaviy soatlari ish mazmunini aniqlash va rejalashtirish mavzularni fasllarga qarab, bayram, tarixiy sana hamda voqealar, tinchlik, do'stlik, mehnat, oila, baxt, kasb tanlash, tabiatni sevish, vatanparvarlik, ajdodlarimiz merosi, insoniylik, axloqlik singari tarbiyaviy muammolar asosida tasniflash katta muvaffaqiyatning garovi ekanligini ko'rsatmoqda.

Bugungi maktab ta'limi jarayonida sinf tarbiyaviy soatlarining yillik mavzulari, dasturi mavzu materiallari bilan barcha sinflar kesimida Respublika ta'lim markazi tomonidan tayyorlanib, tavsiya sifatida ("**Mustaqillik darslari**")ni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha tavsiyalar ham) barcha umumta'lim maktablariga o'quv yili boshida yuboriladi. Ammo, hududlarning mahalliy o'ziga xosligidan kelib chiqib umumta'lim maktablarining sinf rahbarlari metod kengashi qaroriga ko'ra 15 % gacha o'zgartirish kiritish va mazmunini qo'shimcha materiallar bilan boyitish mumkin. Mavzular tematikasi rang-barang bo'lmog'i lozimi. Jumladan,

"Inson va insoniy munosabatlar". Bunda jamiyatimizdagi insoniy munosabatlar, jonajon maktabi, o'qituvchilari, o'z ota-onasi, qarindosh-urug'i,

do'stlari va boshqa kishilarga, jamoat mulkiga, ona Vatan boyliklariga munosabat, yurish-turish madaniyati, muomalasi, rostg'o'ylik, halollik, mehnatga ongli munosabatda bo'lish.

"Fan va turmush". Bunda moddiy olam haqidagi haqiqatni, qarashlarni shakllantirish, fan texnika yangiliklari, bilim manbai bo'lgan kitobga munosabat, uni o'qish qoidasi, turmush, madaniyat, bugungi kun turmush tarzi kabi masalalarga e'tibor berish.

"Go'zallik olamida". Bunda go'zallikning mohiyati, go'zallikni his qilish, nafosat va etika tushunchalari, hayotda insonning kiyinishda, turmushda, mehnatda, axloqda, muomala va nutq madaniyatida, kuy va qo'shiqlarda, she'riyatda, raqs va tasviriy san'atda, haykaltaroshlik va me'morchilikda, zamonaviy ishlab chiqarish kabi sohalarda go'zallik tushunchalariga e'tibor berishi.

"Davlat mustaqilligi va inson huquqi haqida nimalarni bilasiz?" Bunda davlat mustaqilligi, uning ma'nosi va mohiyati, mustaqil davlat siyosati va iqtisodiyotining mazmuni, tashqi dunyo mamlakatlari bilan do'stona aloqalar, elchixonalar vujudga keltirish, milliy mustaqillik imkoniyatlari, vatandoshlar bilan ishbilarmonlik doirasida aloqalar o'rnatish, dunyo siyosiy voqealariga, huquq darajalari, o'z haq-huquqi uchun kurash, ona Vatanimizga, xalqimizga mehr-muhabbat, sadoqat, e'tiqod, fan, sport va boshqa ko'plab sohalarda dunyoviy g'alabalarimizga munosabat kabilarga e'tibor berish.

"Sog' tanda-so g'lom aql". Bunda o'quvchining kundalik faoliyat tartibi, uyida o'quvchining o'z burchagi bo'lishi, yosh va o'ziga xos xususiyatlariga qarab gigiyenik qoidalarga rioya qilish, jinsiy tarbiya, gigiyena – inson go'zalligi, madaniyati va salomatligi garovi ekanligi kabilarga e'tibor berish.

"Ekologik tarbiya"da bolalarda tabiatning yer osti va yer usti boyliklariga, tabiatga nisbatan javobgarlik, Ularni hozirgi va kelajak avlod uchun avaylab-asrash, ko'paytirish hamda muhofaza qilish his-tuyg'ularini, tushunchalarini tarkib toptirish kabilarga e'tibor berish lozim. Sinf tarbiyaviy soatlarini tashkil qilish unga o'quvchilarni ruhan tayyorgarlikdan boshlanadi. Shunga erishmoq kerakki, o'quvchilar sinf tarbiyaviy soatlarini intizorlik bilan kutishsin. Ko'riladigan masalalar nechog'li muhokama va munozarabop bo'lishi hamda u ko'ngildagidek o'tkazilishi bevosita sinf rahbariga bog'liq. Avvalo muhokama qilinadigan mavzu, uning mazmuni, uni o'tkazish vaqti, tartibi va ushbu mavzuga oid materiallarni topish lozim. Tarbiyaviy soatlar uchun maktab o'quvchilari va o'qituvchi tarbiyachilarga mo'ljallangan hamda ommabop gazeta va jurnallar, pedagogikaga oid va bolalar tarbiyasiga doir badiiy adabiyot namunalari, kinolavha, kinofilm, videorolik, radio eshittirish va teleko'rsatuvlardan, tarbiya mavzusiga yo'naltirilgan va shu kungi o'quvchilar uchun dolzarb, hayotiy materiallardan tanlab olinishi kerak. Shundagina sinf o'quvchilarining qaynoq ijodiy faoliyati ta'minlangan bo'ladi. Bunday vaqtlarda o'quv-texnika vositalari, ko'rgazmali qurollar va didaktik materiallardan unumli foydalanish esa, so'zsiz, sinf tarbiyaviy soatlaridan kutilgan yuqori ijobiy natijalarga olib keladi. Sinf

tarbiyaviy soati tarbiyaviy ishning ajralmas qismi bo'lib o'quvchilar uchun ham, sinf rahbari uchun ham amaliy-ijodiy ishdur. Sinf tarbiyaviy soatlarida tanlangan mavzu bo'yicha o'tkaziladigan mashg'ulotlarga eng avvalo o'qituvchi puxta tayyorgarlik ko'rish lozim.

Mashg'ulot jarayonida ustoz o'z maqsadini o'quvchilari ongiga yetkaza oladigan, ularning qalbini to'lqinlantira oladigan, ta'sirchan va ifodali bayon qila oladigan nutqqa ega bo'lishi, turli pedagogik ta'sirlar orqali singdira oladigan bo'lishi lozim. Sinf tarbiyaviy soatlari uchun tanlangan mavzuning maqsadiga mos keladigan kuy va qo'shiqning yangrashi, badiiy o'qish, she'rxonlik, o'z ijodiy ishlaridan namunalar ko'rsatish, muhokama qilinayotgan masalaga nisbatan o'quvchilarning o'z mustaqil fikrlarini bayon qilishlariga keng yo'l berish, hayotiy muhim masalalar haqida aniq va to'g'ri xulosalar chiqarishlariga yo'naltirib borish lozim. Bu esa o'quvchilarni o'z fikrlarini mustaqil va erkin bayon qilishga odatlantirib, ularda faollikni kuchaytiradi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savol vatopshiriqlar

1. Sinf rahbarlarifaoliyatining tashkiliy-huquqiy asoslarini sanab bering?
2. Sinf rahbari ma'naviy-ma'rifiy ishlarining tarkibiy qismlari qaysilar?
3. Sinf soatlarini rejalashtirishda va tuzishda nimalarga e'tibor berish lozim?

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш. Инсонпарварлик, эзгулик ва бунёдкорлик – миллий гоямизнинг пойдеворидир. Т.: Тасвир. 2021. –Б 38.
2. Safarova Sh, Tog'ayqulov T. Umumta'lim maktablarida "Tarbiyaviy soat" mashg'ulotlarini tashkil etish bo'yicha o'quv-mavzu reja, o'quv dasturi hamda metodik qo'llanma (sinf rahbarlari uchun), Respublika ta'lim markazi, T.: 2017. –B 45.
3. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirining 2020-yil 30-iyuldagi 180-sonli buyrug'i. Manba: uzedu.uz.

5-MAVZU: SINIF RAHBARINING NAMUNAVIY YILLIK ISH REJASINI TUZISH METODIKASI

Reja:

1. Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va unga qo'yilgan pedagogik talablar.
2. Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishning asosiy omillari.
3. Sinf rahbarining namunaviy yillik ish rejasini tuzish metodikasini o'rgatish haqida ma'lumot berish.

Tayanch so'zlar: sinf rahbari, sinf hujjatlari, tarbiyaviy ish, rejalashtirish, faoliyat, tadbirlar, badiiy-estetik tarbiya, fan to'garaklari, istiqbolli reja, joriy reja, taqvim-mavzu reja.

Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va unga qo'yilgan pedagogik talablar

Hozirgi davrda maktab va uydagi o'quv-tarbiya ishlarini amalga oshirayotgan pedagogik jamoalarga juda katta vazifalar qo'yilmoqda. Maktab yosh avlodning dunyoqarashini tarkib toptirishi, g'oyaviy, siyosiy jihatdan chiniqtirishi, yuksak axloqiy fazilatlarga ega qilishi, mehnatga vaongli kasb tanlashga tayyorlashi lozim. Bu vazifalarni hal qilishda sinf rahbari muhim rol o'ynaydi. Chunki, u bir sinf sharoitida tarbiyaviy vazifalarni amalga oshirishga qaratilgan ishlarni tashkil etadi va boshqaradi. Jumladan, sinf rahbari quyidagi vazifalarni bajaradi:

1. O'ziga yuklatilgan sinfdagi tarbiyaviy ishlarni amalga oshiradi. Bu vazifani bajarayotganda u yolg'iz emas, shu sinfdagi dars berayotgan turli fan o'qituvchilari bilan hamkorlikda va ularga suyangan holda o'quvchilarda milliy dunyoqarash asoslarini shakllantiradi, axloqiy tarbiyasini rivojlantiradi. O'quvchilar bilan darsdan tashqari tadbirlarni tashkil etadi va sinf jamoasini mustahkamlaydi.

2. O'quvchilarning bilimga bo'lgan qiziqishi va qobiliyatini o'stirish, har bir o'quvchining individual-psixik xususiyatlarini hisobga olgan holda kasbga yo'naltirish va hayotiy maqsadlarini shakllantirish sinf rahbarining alohida vazifasidir. Ayni paytda har bir o'quvchining sog'lig'ini mustahkamlashga ham e'tibor beradi.

3. Sinf rahbarining diqqat markazidagi o'quvchilarning yuqori darajada o'zlashtirishini ta'minlash masalasi turadi. Buning uchun u har bir o'quvchining kundalik o'zlashtirishidan voqif bo'lib turadi. Orqada qolayotganlarga o'z vaqtida, kechiktirmay yordam uyushtiradi.

4. Sinfdagi o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish ishlarini yo'naltiradi, ular ishtirokida sinf jamoasining ijtimoiy foydali ishlardagi ishtirokini ta'min etadi,

maktab miqiyosida uyushtirilayotgan muhim tadbirlarda o'z sinfining faol qatnashishini ta'minlaydi.

5. Sinf o'quvchilarining ota-onalari, o'quv kuni uzaytirilgan guruhlarining tarbiyachilari, korxonalar va muassasalardagi, turar joylardagi otaliqqa o'luvchilar bilan yaqin aloqao'rnatadi.

6. Sinf rahbari shu sinfdagi dars berayotgan barcha fan o'qituvchilari o'rtasidagi o'quvchilarga nisbatan yagona talablar o'rnatilishiga erishadi, ota-onalarga pedagogik bilimlar tarqatib, oila bilan maktab o'rtasidagi aloqani mustahkamlaydi.

7. Sinf rahbari o'z sinfdagi turli hujjatlarni; sinf jurnali, o'quvchilarning kundalıkları, tabellar, shaxsiy ma'lumotlari, turli xil reja va hisobotlarni yuritadi.

Tarbiyaviy ishlarning sifat va samaradorligi, avvalo, tarbiyachining g'oyaviy ishonchiga va siyosiylikining darajasiga bog'liq. Buning uchun sinf rahbari fan yangiliklarini muntazam egallab borishi bilan o'zining bilimini, ongini oshiradi.

Sinf rahbarining axloqiy obro'si g'oyat darajada yuqori bo'lishi ham bu o'rinda muhimdir. Sinf rahbari ana shundagina tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishga ega bo'ladi. Tarbiyachining shaxsiy fazilatları, ma'naviy qiyofasi o'quvchilar ongining vaxulqining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Sinf rahbari uchun mutaxassisligi yo'nalishida malaka va ko'nikmalarga ega bo'lishning o'ziga yetarli emas. U o'z tarbiyaviy faoliyatida yuksak darajadagi insonparvarlik fazilatları, o'z ishiga sadoqati, intizomi, odamiyligi, axloqiy sifatları bilan ham ta'sir o'tkazadi. Chunki, tarbiyachilik qobiliyati juda ko'p sifatları: chuqur bilim, keng fikrlilik, ishga jon-dildan ko'ngil qo'yish, bolalarga bo'lgan cheksiz muhabbat, muomalada nazokatlik, qalb yoshligi, serzavq temperament, oqil vaadotlilik namunasi, alohida nazokat (etiket), sipolik va vazminlik kabi fazilatların bo'lishini taqozo qiladi. Sinf rahbarlaridan madaniyat darajasining kengligi, pedagogik odob talablariga rioya qilish, har bir bola shaxsini inson sifatida hurmat qilish bilan unga nisbatan talabchanlikni unutmastik, tashkilotchilik malakalariga ega bo'lish, o'z malakasini tinimsiz oshirib borish bilan ishga ijodiy yondashish talab qilinadi. Muhimi shundaki, **sinf rahbarining o'zi bolalarni tarbiyalamoqchi bo'lgan g'oyaviy-axloqiy barkamollikka mos bo'lishi kerak.** Sinf rahbarining faol jamoatchi sifatida hamisha namuna ko'rsatishi muhim ahamiyatga ega. Ayni vaqtda u kommunikativ qobiliyatga ega bo'lishi, ro'y berayotgan voqea va hodisalarni faqat pedagogik qoidalarga bog'lab baholashgina emas, balki ro'y berishning sababiga qarab hukm ham chiqarishni, ijod qilish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Sinf rahbari maktabdagi eng yetuk pedagog hisoblanib, u bajaradigan mehnatining o'lchovi, chegarasi yo'q. Uning bilmagan ishi, uddasidan

chiqolmaydigan sohasi bo'lmaydi. Shu bilan bir qatorda, u beg'araz, xolis shaxs bo'lib, jamoatchilik asosida ishlaydi. Sinf rahbari pedagoglar, ota-onalar va o'quvchilarni o'zaro bog'lovchi shaxs sifatida barcha tomonlarining nuqtayi nazarini hisobga olishi, harakatlarni bir markazga birlashtirishi, o'zaro aloqalarning to'g'ri bo'lishiga ta'sir o'tkazishi va, ayni vaqtda, o'zining o'rnini aniq ta'minlay olishi kerak. Mana shu fazilatlar sinf rahbarining tarbiyaviy ishlari samarasini oshirishga va uning muvaffaqiyatini ta'minlashga garov bo'ladi. Sinf rahbari o'quvchilarga puxta bilim berishga, ularning kreativ hamda kognitiv fikrlash qobiliyatini faollashtirishga hamishag'amxo'rlik qilib boradi.

Ayrim maktablarda yuqori o'zlashtirishga erishishga o'quv, didaktik masala sifatida maktabda ta'lim-tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yishga bog'liq bo'ladi. O'qish jarayonida bolalarda mehnatsevarlik, diqqatni, matonat kabi sifatlarni tarbiyalash bilimni muvaffaqiyatli o'zlashtirishga yordam beradi.

Maktabda olib boriladigan tarbiyaviy ishlar sistemasi to'g'ri va bevosita sinfdan o'zlashtirishni ko'tarishga ta'sir etadi. Sinf rahbari o'qituvchilar bilan hamkorlikda bolalarni o'qishga ongli munosabatda bo'lishga o'rgatadi. O'quvchilarning o'qishlarini nazorat qiladi, darslarga kiradi, kuzatadi va o'z sinfidagi o'quvchilar bilan birgalikda sinfdan o'quv ishlarining sifatini oshirish chora-tadbirlarini belgilaydi.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil etish va rejalashtirish

Tarbiya jarayonining mazmunini bolalarga beriladigan ma'naviy-axloqiy bilimlar tizimi, ishonch, e'tiqod, intizom, xulq-atvorning bir butun holati tashkil etadi. Aziz va muqaddas bo'lgan O'zbekistonning kelgusi istiqboli va taraqqiyoti uchun fidoyilik ko'rsatuvchi avlodni tarbiyalash mazmuni tamoman o'zgacha xarakter kasb etmoqda. Chunonchi:

- fuqarolik, demokratik jamiyatni barpo etish mohiyatini anglab oluvchi;
- vatanini har doim turli g'arazli kuch va oqimlardan himoya etuvchi;
- diniy bag'rikenglik (tolerantlik) va mehr-muravvatli bo'lish;
- davlat siyosatini tushunish, unga fidoyi bo'lish;
- o'zligini anglash, ajdodlar merosini qadrlash;
- yuqoridagi komil insonga xos sifatlarni tarbiyalash;
- maqsadning aniqligi, uni to'g'ri yo'naltirish madaniyati;
- tarbiyachi-o'qituvchi va tarbiyalanuvchining hamkorlik faoliyati;
- o'zini anglash, mustaqil fikrlovchi, teran tafakkur sohibi bo'lish, chin e'tiqodlilik kabilar.

Tarbiyaviy ishlarning mazmuniga bir butun tizim sifatida yondashishdan ko'zlangan bosh maqsad:

— „Yangi O'zbekistonning milliy mafkurasida“dagi bosh g'oyalar bolalarning ongida o'ziga xos va mos ravishda singdirish;

— Xalqimizning boy an'ana, udum, urf-odatlarini va ajdodlarimiz merosidan foydalanish;

— O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilab qo'yilgan adolat, haqiqat va erkinlikni, ishonch-e'tiqodni tarbiyalash;

— Insonparvarlik, Ezgulik, Bunyodkorlik g'oyalari mohiyatini izohlash;

— Mehr-muruvvatlilik va bag'rikenglik tushunchalarini singdirish.

O'zbekistonning yangi milliy g'oyasi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilari yangi avlod vakillari sifatida tarbiyalanadi. Bu tarbiyaning mexanizmlari quyidagicha, boshlang'ich sinf o'quvchilari:

1) *ongida* – insonparvarlik g'oyasining ustuvor bo'lishi;

2) *axloqida* – ezgulik fazilatlarining tarkib topishi;

3) *dunyoqarashida* – bunyodkorlik g'oyalarining shakllanishi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim jarayonida tarbiyaviy faoliyatini rejalashtirish quyidagi o'ziga xos qoidalarga ega:

a) sinf jamoasining tarbiyalanganlik darajasini o'rganish;

b) o'quvchilarning oilaviy hayoti, ota-onaning farzand tarbiyalashdagiburchi va vazifasini o'rganish;

d) kundalik o'zgarishlarga o'quvchilarning munosabati;

e) o'quvchilarning sharqona milliy urf-odat, an'analar haqidagi bilim darajasi;

f) qomusiy ma'rifatparvar, mutafakkirlar hamda hozirgi zamon shoir, yozuvchilarning ijodiyotidan namuna bilishlari;

Yuqoridagilarni aniqlashda suhbat, anketa usullaridan foydalanish o'rinlidir. Shundagina har bir o'qituvchi-tarbiyachilarning betakror, bir-biriga o'xshamagan tarbiyaviy tadbir rejalari dunyoga keladi. Bunday rejalar tarbiyaviy ta'sirga ega bo'lib, ko'zlangan maqsadga erishtira oladi.

Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishning asosiy omillari:

- Vatanga muhabbat va insonparvarlik.
- Milliy istiqbol mafkurasini shakllantirish.
- Jismoniy barkamollik (sog'lom avlod uchun).
- Ota-onalar bilan ishlash.
- Ma'naviy tarbiya (odob-axloq).
- Go'zallik tarbiyasi.

-Iqtisodiy tarbiya.

-Ekologik tarbiya.

Bu ishlarni rejalashtirishda tanlanadigan mavzular quyidagi talablarga javob berishi kerak:

1. Tarbiyaviy tadbirlar rejasi va undagi mavzular davr talabiga javob berishi.

2. Tanlangan mavzular milliy va umuminsoniy qadriyatlar qamrovida bo'lishi.

3. Tarbiyaviy tadbirlarda uzviylik qoidasiga amal qilingan bo'lishi.

4. Mavzular o'quvchilarning yoshi va bilim saviyasiga mos bo'lishi.

Tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish bosqichida o'qituvchining mas'uliyatli lahzalari talaygina. Jumladan,

Birinchidan, dasturda ko'zda tutilgan ishlarni tayyorlangan ssenariy asosida uning borishiga tuzatishlar kiritib, vazifasini amalga oshiradi va kuzatib boradi.

Ikkinchidan, o'qituvchi butun jamoa va ayrim tarbiyalanuvchilarni kuzatib boradi, chunki u biladiki, tarbiyaviy ishlar tarbiyalanuvchilarda muayyan fazilatlarini rivojlantiradi, bu fazilatlarining shakllanganlik darajasini aniqlashga imkon beradi.

Uchinchidan, o'qituvchi tashkiliy masalalarning aniq hal etilishini kuzatib boradi. Umuman, bu bosqichdagi boshqaruv faoliyati darsdagi ayni shunday faoliyatdan kam farqlanadi, ammo u murakkabroq, chunki hisobga olish, nazorat qilish va ko'plab omillarga tuzatish kiritish lozim bo'ladi. Xususan:

— tarbiyalanuvchilarni o'zining ishtiroki bilan chegaralab qo'ymaslik kerak.

— tarbiyalanuvchilarga o'z fikrlari va hissiyotlarini erkin ifodalashlari uchun xalaqit bermaslik lozim.

— hodisalarning rivojini diqqat bilan kuzatish va uning nazoratdan chekkaga chiqishiga yo'l qo'ymaslik kerak.

— nomaqbul harakatlarni oqilona va o'z vaqtida tuzatish.

— bo'lib o'tayotgan jarayonni sezdirmasdan qayd etib borish lozim.

— natijalarni e'lon qilish.

— jamoaviy muhokama yoki individual pedagogik tahlil hamda yutuq va kamchiliklarning sabablarini ochish maqsadi qo'yiladi.

Sinf rahbarining tarbiyaviy faoliyatini rejalashtirishga qo'yiladigan asosiy uslubiy talablar nimalardan iborat?

Sinf rahbarlari o'tkazilayotgan ishlarni hamda ularning o'quvchilar tarbiyasiga ko'rsatgan ta'sirini har kuni tahlil qilishlari, o'zlari erishgan yutuqlari va muvaffaqiyatsizliklari sabablarini tushunishga harakat qilishlari, jamoasining rivojlanishida ro'y berayotgan o'zgarishlarni qayd qilishlari kerak. Shunday qilib,

rejalashtirishning har bir bosqichiga tayyorlanish muntazam olib boriladi. Jamoani va ayrim o'quvchilarni o'rganish yuzasidan olib borilgan barcha ishlar yakunida sinfga pedagogik tavsifnoma yoziladi. Mazkur tavsifnoma sinf jamoasining o'ziga xos aniq xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradi.

Har bir sinf rahbari o'z-o'zini boshqarishning saylab qo'yiladigan o'quvchilar qo'mitasi hamda bolalar va yoshlar tashkilotlari bilan birga ishlab, sinf jamoasiga rahbarlik qilish yuzasidan olib boriladigan amaliy ishlarda bu talabni ro'yobga chiqaradi. Tajribali sinf rahbarlari o'zining kuzatishlari va xulosalarini alohida vaqtlarga qisqacha qilib yozib boradi. Bular maxsus jildlarda saqlanadi. Toplangan ma'lumotlar o'quvchilar jamoasi hayotini, uning erishgan yutuqlari va kamchiliklarini keyinchalik tahlil qilish uchun xizmat qiladi. Sinf rahbari o'quv yili oxirida sinf jamoasi ishini tahlil qilishga alohida e'tibor beradi. Bunda rejada belgilangan vazifalarni qanday haletilganligini, sinf ijtimoiy hayotida qanday ishtirok etganligini, mamlakatimizdagi va chet ellardagi voqealarga qanday qaraganligini, amalga oshirilgan ishlardan qaysilari muvaffaqiyatli bo'lgan va an'anaga aylanishi kerakligini, o'quvchilar o'rtasida qanday munosabatlar vujudga kelganligini, sinf faollarining tashabbuskorligi, mustaqilligi, obro'-e'tibori va boshqa masalalarni atroflicha tahlil qilish muhimdir.

Sinf rahbari tarbiyaviy-pedagogik jarayonda tajriba orttirgan sari ancha murakkab masalalar bilan qiziqqa boshlaydi. Uni sinfdagi ishlar qanchalik muvaffaqiyatli o'tgani emas, balki ular o'quvchilarga qanday ta'sir ko'rsatgani, sinfning ijtimoiy foydali ishlarda ishtirok etishi emas, balki ishtirok etish sabablari qiziqtiradi. Shuni nazarda tutish kerakki, sinf rahbari o'z sinf jamoasi oldiga qo'yadigan aniq tarbiyaviy vazifalari dastlabki vaqtlarda uncha murakkab bo'lmasligi mumkin. Masalan, sinf rahbari sinfga kelgandan so'ng deyarli hamma o'quvchilar yaxshi ishlashini, lekin ularning bir-biri bilan aloqasi yo'qligini aniqladi. Bunday sinfdagi shunday bir ish topish kerakki, bu ish hamma o'quvchilarni yagona maqsadga olib borsin. Bolalarga bu vazifa — ijtimoiy foydali mehnat vaqtida amalga oshirilishi mumkin. Masalan, qog'oz chiqindilarini topib topshirish yoki temir-tersak chiqindilarini yig'ish vajo'natish shaklida. O'z mazmuniga ko'ra juda oddiy bo'lgan bu topshiriq o'quvchilarda qiziqish uyg'otadi. Ularda temir-tersak yig'ishda bir-birlari bilan musobaqalashib, uni tezroq bajarish ishtiyoqini hosil qiladi.

Boshqa bir sinf rahbari o'z ishlarini tahlil qilib chiqib, shunday xulosaga keldi: sinfdagi ko'p ishlarni o'zi bajaradi, o'quvchilar esashaxsiy hayot egalari bo'lib emas, balki ko'pincha ishning ijrochilari bo'lib qoladilar. Shuning uchun u

o'quvchilarning tashabbus vamustaqilligini rivojlantirish, barcha o'quvchilarni sinf ijtimoiy faoliyatigajalb etish va har bir o'quvchida o'ziga yoqadigan ish bo'lishgaerishish vazifasini qo'yadi. Shunday vazifa qo'ygach, sinf rahbario'quvchilarning ko'pchilik qismini zarur malaka va ko'nikmalar bilanqurollantirish uchun o'z diqqat-e'tiborini sinf faollarini tarbiyalashgaqaratish kerakligini tushunadi.

Ana shu yo'sinda izchil ish olib borilsa, tarbiyaviy vazifalar o'quvchilar uchun qiziqarli, istiqbolli vazifalarga aylanadi.Sinf rahbari turli rejalar tuzib olishi mumkin: kelajakka mo'ljallangan, ya'ni istiqbolli (yillik, bir necha yillik) va muvaqqat (oylik, haftalik, kunlik).Xo'sh rejaning asosiy manbai nimalardan iborat bo'lishi kerak?

Bosh manba - hukumatimizning farmon va qarorlari, Prezidentimiz qator risolalari hamda xalq ta'limi tizimining rasmiy yo'l-yo'riqlari, hujjatlari hisoblanadi.Rejaning vana bir muhim manbayi —o'tgan o'quv yilidagi tarbiyaviy tadbirlarning yutuq va kamchiliklari tahlilidir. Reja quyidagi bir qator talablarga javob berishi kerak:

1. Rejaga mustaqillik g'oyalarining singdirilishi (milliy istiqlol g'oyasini singdirish).
2. Rejaning shakl va yo'nalishlari rang-barang hamda istiqbolli bo'lishi.
3. Reja uzluksiz va izchil bo'lishi.
4. Rejaning aniqligi.

Ushbu talablarning qisqacha mazmuni bilan tanishib chiqamiz. Rejaga mustaqillik g'oyalarining singdirilishi. Barcha tarbiyaviy vazifalar maktab oldiga qo'yilgan asosiy maqsadni —o'quvchilarni har tomonlama, "Sog'lom avlod uchun" dasturi asosida ma'naviy va jismoniy barkamol qilib tarbiyalash, ularni hayotga, mustaqil davlat qurilishiga faol qatnashishga tayyorlash maqsadini amalga oshirishga qaratilmog'i darkor.

Sinf rahbari g'oyaviy-siyosiy ishlarni rejalashtirishda bolalarni faqatkitobiy bilimlar bilan emas, balki amaliy, hayotiy tajribalar bilanqurollantirishni nazarda tutishi zarur. Bu ma'ruzachilar, siyosiy maktablar,siyosiy klublar va hokazolarni tashkil qilish mo'ljallanayotganvaqtdao'quvchilarning o'z g'oyaviy e'tiqodlarini qay darajada ekanligini sinabko'rishga imkon beradigan vaziyatlarni vujudga keltirishni nazarda tutadi. Bu ishlarni munozaralarda, bahslarda, og'zaki va yozma jurnallarda, mehnat harakatlarida, bayramlarda, bolalar va yoshlar tashkilotlari ishlarida, tabiatni, hayvonot dunyosini, tarixiy yodgorliklarni qo'riqlash kabi rang-barang tadbirlarda amalga oshirish mumkin.

Axloqiy va vatanparvarlik tarbiyalariga milliy mafkuramizning asosiy g'oyalari tom ma'nosi bilan singib ketgan bo'lishi kerak. Ba'zan ayrim sinf rahbarlari ish faoliyatidako'ngilochar o'yinlarni ko'proq o'tkazish an'anasi ko'zga tashlanadi. Rejalashtirishda shuni nazarda tutish kerakki, u o'yinmi, u ishmi — biror maqsadga qaratilganligiga, uning tarbiyaviy ahamiyatiga e'tibor berish kerak bo'ladi.

Rejaning shakl va yo'nalishlari rang-barang hamda istiqbolli bo'lishi. Tarbiyaviy ishning xilma-xil shakl va uslublari bo'yicha ish olib borish tarbiyaviy ishlarni o'quvchilar uchun yanada rang-barang va qiziqarli tarzda olib borishga yordam beradi. Rejada o'quvchilar bilan faqat umumiy holda emas, balki shu bilan birgalikda bolalarning qiziqishlari va mayllarini hisobga olgan holda ham ish yuritishni nazarda tutish muhimdir.

Reja uzluksiz va izchil bo'lishi. Rejada belgilanadigan tarbiyaviy tadbirlar yagona tarbiyaviy jarayonning tadrijiy bo'laklaridan iborat bo'lmog'i kerak. Har bir tadbir o'zidan oldingi tadbirning davomi bo'lishi va erishilgan tarbiya natijalariga asoslanishi lozim. Bu uzluksizlik va izchillikni ta'minlaydi, erishilgan yutuqlar, qimmatli ko'nikmalarni yo'qolib ketishdan saqlaydi.

Rejaning aniqligi. Rejaga bajarib bo'lmaydigan ishlarni kiritmaslik kerak. Ishni rejalashtirishda mahalliy sharoitlardan kelib chiqish lozim.Rejada hamma narsa: ish vaqti, joyi, mas'ullar aniq bo'lishi, o'tkazilgantadbirdan kutilayotgan taxminiy natijalar ham berilishi lozim.

Sinf rahbarining tarbiyaviy ishlar rejasi bu — majburiy pedagogik hujjatdir. Uni amalga oshirish uchun sinf rahbari shaxsan mas'uldir."Sinf rahbari haqida Nizom"da: "Sinf rahbarining ishi reja asosida olibborilishi lozim", deb belgilab qo'yilgan.Sinf rahbari umummaktab ish rejalarini, bolalar yetakchisi,"Kamalak" bolalar tashkiloti kotibi ish rejalarini bilan tanishib, direktorning ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yichao'rinbosarlari, sinf o'qituvchilari, sinf faollari, ota-onalar bilan fikrlashib, ularning qimmatli takliflarini hisobga olgan holda ishning istiqbolli rejasini tuzadi.Ishning istiqbolli rejasi sinf jamoasi tomonidan to'plangan tajribaga qarab va sinf rahbarining o'z vazifalariga muvofiq ravishda bir yoki bir necha yilga tuzilishi mumkin. Nizomda "Sinfning yillik ish rejasi tuziladi. Uni tarbiyaviy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari tasdiqlaydi" deyilgan.

Rejaning ifodalanish shakli juda oddiy bo'lgani ma'qul: **ishning nomi, bajarish muddati, mas'ul kishi.** Reja qisqa va aniq bo'lishi kerak. Bo'lar-bo'lmas ishlar ro'yxatini qalashtirib, behuda, sharoitingizga mos bo'lmagan keraksiz reja tuzishga berilib ketmaslik kerak. Rejaga faqat hayot ilgari surgan va o'quv yili davomida muvaffaqiyatli bajarilishi mumkin bo'lgan tadbirlamigina kiritish lozim.

Kiritilgan tadbirlar ham biri bog'dan, biritog'dan olib yozilmasligi, balki ular tarbiyaviy ishlar tizimida bir-biri bilan bog'langan, bir-birini to'ldiradigan holda tizimli bolishi zarur. Reja bola shaxsiga ta'sir ko'rsatuvchi turli tarbiyaviy omillarning nafaqat umumiy, balki xususiy aniq tadbirlarni ham o'z ichiga olishi kerak.

Rejalashtirishga qo'yiladigan talablar.

Sinf rahbarining tarbiyaviy ish rejasi bu – majburiy pedagogik hujjatdir. Ish reja choraklik, yarim va bir yillik tuzilishi mumkin. Hozirgi sharoitda tajribalarning ko'rsatishiga binoan yarim yillik rejasidan foydalanish ancha samara bermoqda. Rejalashtirishda quyidagilar nazarda tutilsa, uning samarasi oshadi:

1. Reja mahalliy sharoitga qarab, maktabning joylashagan o'rni, albatta, o'quvchilarning saviyasi, yoshiga qarab mumkin qadar mos tuzilishi kerak.
2. Reja muayyan maqsadga qaratilishi va real (aniq) bo'lishi zarur.
3. Bolalar va o'smirlar uyushmasi bilan kelishilishi lozim.
4. Rejada o'quvchilarning kuzgi, qishki, bahorgi va yozgi ta'tillarida qiladigan ishlari aks etishi kerak.
5. O'tkaziladigan tadbirlarning bajaruvchi shaxslari, muddati va bajarilishi turi aniq ko'rsatilishi lozim.
6. Reja maktab direktori o'rinbosarlari tomonidan ko'rib chiqilib, direktor tomonidan tasdiqlanishi shart.

Rejalashtirishda sinf rahbarining pedagogik tayyorgarligi, tajriba va shaxsiy xususiyatlari juda ahamiyat kasb etadi.

Tarbiyaviy ish jarayonini endi boshlagan, kam tajribaga egasinf rahbari, odatda, keng qamrovli ish rejasini tuzsa, pedagog esa, chegaralangan reja bilan ishlashi mumkin. Ammo har ikkala holda ham barcha sinf rahbarlarining tarbiyaviy rejasida tarbiyaviy ish faoliyatining asosiy mazmuni hamda yo'nalishlari to'la aks ettirilmog'i darkor.

Rejaning yana bir muhim manbayi – o'tgan o'quv yilidagi tarbiyaviy tadbirlarning yutuq va kamchiliklari tahlilidir.

Reja –o'quvchilarga tarbiya berish jarayonini muvaffaqiyatli tashkil etishning zaruriy shartidir. Rejasiz ish olib borish sinfdagi tarbiyaviy ishlar mazmuni, shakllari va uslublari o'lda-jo'lda, tarqoq, noaniq, tasodifiy holatlarda bo'ladi va ko'r-ko'rona harakat qilishga olib keladi. Bunday taqdirda tarbiyaning asosiy vazifalarini hal etish qiyinlashadi, ba'zan esa butunlay samarasiz bo'ladi. Reja sinf rahbarining tarbiya berish faoliyatini to'g'ri tashkil etish uchun juda katta imkoniyatlar ochib beradi.

Reja bola shaxsiga ta'sir ko'rsatuvchi turli tarbiyaviy omillarning nafaqat umumiy, balki xususiy aniq tadbirlarni ham o'z ichiga olishi kerak. Sinf rahbari o'quv yili oxirida sinf jamoasi ishini tahlil qilishga alohida e'tibor beradi. Bunday rejada belgilangan vazifalarni qanday hal etilganligini, sinf ijtimoiy hayotida qanday ishtirok etganligini, mamlakatimizdagi va chet ellardagi voqealarga qanday qaraganligini, amalga oshirilgan ishlardan qaysilari muvaffaqiyatli bo'lgan va an'anaga aylanishi kerakligini, o'quvchilar o'rtasida qanday munosabatlar vujudga kelganligini, sinf faollarining tashabbuskorligi, mustaqilligi, obro'-e'tibori va boshqa masalalarni atroflicha tahlil qilish muhimdir.

Mavzuni mustahkamlash uchun savol vatopshiriqlar

1. Sinf rahbari deganda nimani tushunasiz?
2. Sinf rahbari faoliyatiga izoh bering.
3. Sinf rahbari ish rejasi to'g'risida ma'lumot bering.
4. Tarbiyaviy ishlar tizimida sinf rahbari faoliyatini izohlang.
5. Prezidentimiz qaysi asarlarida yosh avlod tarbiyasi to'g'risida o'z fikrlarini bildirgan?
6. Sinf rahbari ish rejasi qanday talablarga javob berishi kerak?
7. O'quvchilar jamoasi bilan ishlash deganda nimani tushunasiz?
8. Sinf o'quvchilari bilan ishlashda qanday tarbiya usullaridan foydalaniladi?
9. Ota-onalar bilan ishlashda sinf rahbari qanday tadbirlar tashkil etadi?
10. Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishda sinf rahbari nimalarga e'tibor qaratadi?

Sinf rahbarining o'quvchilar jamoasini tashkil qilish va ular bilan olib boriladigan ishlar metodikasi.

Jamoa va uni shakllantirish pedagogik faoliyatning maqsadi hisoblanadi. Jamoaning yetakchi tarbiyaviy vazifasi shaxsni har tomonlama tarbiyalash, unda ijobiy sifatlarini hosil qilish, mustahkam hayotiy pozitsiyani qaror toptirishdan iboratdir. Umumiy o'rta ta'lim hamda yangi turdagi ta'lim muassasalarida jamoani shakllantirish mas'uliyatli vazifa sanaladi.

Maktab jamoasi tarkibida eng barqaror bo'g'in bu *–sinflar jamoasi* sanaladi. Sinf jamoasi doirasida o'quvchilarning asosiy faoliyati o'qishdir. Aynan sinf jamoasida o'quvchilar o'rtasida mustahkam shaxslararo aloqa va munosabatlar tarkib topadi. Bu bilan sinf jamoasi o'z negizida maktab jamoasining shakllanishi uchun o'ziga xos poydevor vazifasini bajaradi. Maktab jamoasi tarkibida o'quvchilar jamoasi asosiy qismni tashkil etadi. O'quvchilar jamoasi bu–ijtimoiy ahamiyatni tashkil qilish, shuningdek, umumiy saylov organlariga va umumiy javobgarlik, barcha a'zolarining huquq va burchlari tengligi asosidagi o'zaro birlikka ega o'quvchilar guruhidir.

O'quvchilar jamoasi pedagogik-tarbiyachilar hamda bolalardan iborat jamoaning murakkab birlashmasi, o'z-o'zini nazorat, o'z-o'zini boshqaruv jarayonini tashkil etuvchi mustaqil tizim, shuningdek, o'zining psixologik muhitiga, an'analariga ega guruh hisoblanadi.

Demak, yuksak darajada uyushtirilgan jamoa o'zida bir necha xususiyatlarni namoyon etadi. Ular quyidagilardir:

- Ijtimoiy ahamiyatga ega yagona maqsadning mavjudligi;
- Birgalikdagi umumiy faoliyatning tashkil etilishi;
- Majburiy mas'uliyatli munosabatning yo'lga qo'yilishi;
- Saylangan umumiy rahbariy organga egalik.

Jamoani shakllantirish muayyan muddatli, murakkab jarayondir. Jamoaning vujudga kelishi uchun 4 bosqich zarur. Jamoaning shakllanish bosqichlari: dastlab pedagog butun guruhga talab qo'yadi, so'ngra jamoa faollari jamoa a'zolariga talab qo'yadi, so'ngra butun jamoa alohida shaxsdan muayyan tarzda faoliyat olib borishni talab qiladi va, nihoyat, shaxs o'z-o'ziga talab qo'yadi.

Yosh avlodni hayotga va mehnatga tayyorlashda, ularda oliy axloqiy sifatlarini shakllantirishda jamoa ruhida tarbiyalash alohida o'rinni egallaydi. O'quvchi maktab davrida jamoa bo'lib o'qiydi, hamjihatlikda ishlaydi. Demak, jamoatchilikning dastlabki tamoyillari bilan tanishadi va ularni o'rganib boradi.

“Jamoatchilik” tushunchasini tor ma'noda va keng ma'noda tushunish mumkin. Tor ma'noda jamoa ma'lum guruh kishilar yig'indisi, sinf jamoasi va boshqalardir. Jamoatchilikni keng ma'noda tushunish bu, dastavval, uning obyektiv asoslarini bilishdir. Shaxsning asosiy xususiyati jamoa bo'lib, u obyektiv asosida shakllanadi. Bu esa, dastavval, jamiyat xarakteriga va hayot sharoitiga bog'liqdir.

Jamoatchilik nazariyasining bu obyektiv qonuniyligini, albatta, hisobga olish zarur. Jamoatchilikning bunday tarixiy taraqqiyotini kuzatish hozirgi jamiyatda jamoatchilikning mohiyati nimadan iborat ekanligini, shuningdek, jamoatchilikning mohiyati nima bilan xarakterli ekanligini bilishni taqozo etadi. Bizning qarashimizcha, jamoatchilik shaxsning asosiy xususiyatigina emas, balki butun g'oyasi hamdir.

Jamoatchilikning rivojlanish dialektikasi, bir tomondan, obyektiv asosini ko'zga, ikkinchi tomondan, jamoaning rivojlanishi, nazariy psixologiyasi sifatida obyektiv moddiy asoslarini aks ettiradi. Jamoatchilikda shaxsiy va jamoat manfaati o'rtasidagi o'zaro munosabatlar asosiy masala bo'lib hisoblanadi. Jamoatchilik manfaati shaxsiy qiziqishni ham ko'zlaydi, shaxsiy manfaat, o'z aavbatida, umummanfaatni ham ko'zlaydi. Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, jamoatchilik o'zining mohiyati bilan o'zining asoslariga ega. Agar jamoatchi ma'lum guruh, jamiyatni va uning manfaatini o'zida ifoda etsa, individualchi bir kishininggina manfaat va qiziqishini ifoda etadi.

Jamoatchilik kishilardagi irodaviy, aqliy va hissiyot jarayonidir. Jamoa hissiyot bo'lib, kishilarning bir-biriga va atrofdegilarga bo'lgan munosabatlarida hamda ichki kechinmalarida, kishilarning ichki his-tuyg'ularini, o'z jamoasining yutuq va kamchiligi to'g'risidagi ichki kechinmalarini tushunamiz. Jamoaviylik hissi shaxsdagi aqliy jarayon bilan uzviy bog'liq bo'ladi. Shuning uchun ham, kishilardagi jamoa hissini shakllantirishda bu hal qiluvchi ahamiyatga egadir. Yoshlarda jamoatchilikni shakllantirish bilan bir vaqtda, ularning aqliga, hissiyotiga ham ta'sir ko'rsatiladi.

Demak, o'quvchilarda jamoaviylikni shakllantirish dialektik jarayon bo'lib, shu shakllantirish bilan bir vaqtda individualizmga qarshi kurashiladi. Bu kurashda yoshlarning ongi, psixikasi individuallikni e'tirof etadi. Bu psixikaning dialektik taraqqiyoti hisoblanadi. Kishi o'zida jamoa hissi paydo bo'lishi bilan individualizmni inkor etadi. Individualizmni inkor etish jarayoni psixik va amaliy tajribada ma'lum darajada qiyinchilikni vujudga keltiradi. Bu qiyinchilik bilan kurashishirodaviy jarayonga bog'liqdir. Shuning uchun ham jamoatchilikni shakllantirishda irodaviy jarayon birinchi darajali ahamiyatga egadir.

Jamoatchilik kishilarning umumiy maqsad yo'lida birgalikda qilgan mehnat va kurash jarayonidagi birlashuvi, jiplashuvi, o'rtoqlarcha o'zaro yordam va birodarligi demakdir.

Kishilarda bir necha asrlar davomida shakllangan munosabatlar va odatlarni, albatta, birdan yo'q qilish uchun kishilarni tizimli ravishda jamoa ruhida tarbiyalab borish, ularda o'rtoqlarcha o'zaro yordam munosabatlarini hosil qilish zarurdir. Jamoa ruhida tarbiyalashda asosiy masala barcha kishilarda yuksak onglikni, Yangi O'zbekiston jamiyati qurilishi talablari darajasiga ko'tarishdan iboratdir. Yuqoridagilarga asoslanib yoshlarni jamoa ruhida tarbiyalashning asosiy omillari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- eng ilg'or korxonalarining ish tajribasidan, ahillik, hamjihatlik, jamoa va o'rtoqlarcha o'zaro yordamlashishda ibratli oilalar, ota-onalar hayotidan misollar keltirish;

- kishilarning hayotida jamoa bo'lib, bir-birlari bilan do'stona, birodarlarcha munosabatda bo'lib yashashlari, mehnat va ijod qilishlari, hayot va turmushlarining doim go'zal va xushchaqchaq o'tishiga katta yo'l ochib berishni har tomonlama misollar asosida tushuntirish. Aksincha, kishilar o'z hayotida jamoaga va uning qo'ygan talablariga to'g'ri baho bermay hayot kechirsalar, turmush ko'ngilsiz, shirasiz va ma'naviy boyliksiz o'tishini uqtirish.

Jamoatchilikning bu xususiyatlari va tamoyillari falsafiy va pedagogik jihatdan keng va teran sharhlab beriladi. Jamiyat va shaxs munosabatlari muhim ahamiyatga ega.

Odarning shaxsligi esa, uning o'zga odamlarga, jamiyatga, vatanga, butun imkoniyatga munosabatlari bilan bog'liqdir. Demak, odam biologik tushuncha, shaxs ijtimoiy tushuncha.

Jamoaning umumiy manfaati bilan bolaning shaxsiy manfaati birlashib, uyg'unlashib ketadi. Va shu holda bola shaxsiy manfaatga nisbatan jamoaning maqsadi va manfaati muhimroq ekanligiga, bir kishi hammani (o'z jamoasidagi hamma odamlarni) o'ylashi, hamma (butun jamoa) esa, shu jamoadagi har bir odamni o'ylashi, g'amxo'rlik qilishi zarurligini tushunish bolaning ongini o'stiradi. Bu jarayondagi yanayam muhimrog'i, jamoa a'zolarining o'zaro hurmatining do'stlikka aylanishidir. Endi bola yoki o'smir do'ststilsiz hayot juda zerikarli, mazmunsiz o'tishini anglaydi.

Shunday ekan, har bir sinf rahbari o'z o'quvchilariga jamoani qanday, qaysi yo'l va vositalar yordamida shakllantirish mumkinligi, uning mohiyatini tushuntirishi maqsadga muvofiqdir. Bunda jamoatchilik va o'rtoqlarcha o'zaro yordam to'g'risida hayotiy misollar va aforizmlardan foydalanish, kitoblarni o'qish, voqealardan misollar keltirish, tadbirlar o'tkazish asosida o'quvchilarni jamoaviylik ruhida tarbiyalashi muhim o'rin tutadi.

O'quvchilar jamoatchilikning mohiyatini puxta bilgan taqdiridagina uni amalga oshirish uchun samarali kurashishlari mumkin. Bunday o'quvchi o'quvchilarga jamoaviylik jamoa va shaxsning rivojlanishi uchun asosiy vosita ekanligini tarbiya jarayonida ishonarli va ta'sirli uqtira olishi zarur.

Jamoa va shaxs muammosi yosh avlodni tarbiyalashning eng dolzarb nazariy va amaliy masalalaridan biri hisoblanadi. Shu jihatdan ham o'quvchilarni jamoatchilik ruhiyatiga, jamoa hayotiga, jamoa bo'lib uyushishga odatlantirish, malaka hosil qilish, jamoatchilik ongini shakllantirish umumiy o'rta ta'lim muassasalarining vazifasi hisoblanadi.

Shaxs faqatgina har tomonlama rivojlangan bo'lib qolmasdan, balki u ijtimoiy faol bo'lishi, o'zining borkuch va imkoniyatlarini Vatanga xizmat qilish uchun zo'r berish hamda jamiyatda o'rni topa olishi kerak. Bundan tashqari, shaxsning Vatanga xizmat qilishida uning shaxsiy imkoniyatlari, qobiliyat va iqtidoridan samarali darajada foydalaniladi.

Jamoatchilikning asosiy xususiyatlaridan biri o'quvchilarda vatanparvarlikni shakllantirishdir. Chunki, vatanparvarlik hissiyoti kishilarning o'z ona-Vataniga, taqdiriga g'amxo'rlikdir. Haqiqiy vatanparvar o'z ona-Vatani, xalqining gullab-yashnashi, erkinligi uchun kurashadi.

Demak, ona-Vatanimizning taqdiri, dastavval, butun mehnatkash xalqning taqdiridir. Buning uchun kurashar bir kishining burchidir. Vatanparvarlik bu – kishining axloqiy xususiyatidir, o'z ona-Vatanining munosib fuqarosi bo'lishi uchun tinmay intilishidir. Shuning uchun qadim vaqtlardan beri vatanparvarlik tuyg'usining asosida o'z Vatani sevish, uni ardoqlash, ko'z qorachig'idek asrab-avaylash tushunilgan.

Millatlararo totuvlik ham jamoatchilikning asosiy xususiyatlaridan hisoblanadi. Maktab jamoasida o'quvchilarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash adabiyot, geografiya, rus tili, chet tili va boshqa fanlarni o'qitish asosida amalga oshiriladi, degan fikr noto'g'ri. Bola, dastlab, oilada ilk yoshligidan, so'ngra maktabning birinchi sinfdan boshlab vatanparvarlik ruhida tarbiyalanadi. Oilada hamma katta-kichiklar birga bo'lishib, radio, televizordan bir necha millat o'quvchilarining o'zaro do'stligi va o'rtoqligi haqidagi eshitirishlarini tinglaydilar, ko'radilar va birgalikda muhokama qiladilar. Bu esa juda katta tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Bundan tashqari, maktab jamoasida olib boriladigan sinfdan va maktabdan tashqari ishlar ham o'quvchilarning millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalanishiga ta'sir ko'rsatadigan kuchli vositadir. Ayniqsa, maktab jamoasida o'zbek, rus, ukrain, belarus, gruzin, arman, qozoq, tojik, turkman, ozarbayjon, tatar, qoraqalpoq va boshqa millat bolalarining bir-birlari bilan juda quvnoq va ahil bo'lib o'qiyotganliklari, yashayotganliklari bu millatlararo totuvlikni mustahkamlaydi va ular o'rtasida do'stlikni yanada rivojlanishi hamda mustahkamlanishida katta rol o'ynaydi. Demak, maktab jamoasida millatlararo totuvlik tarbiyasining xususiyatlari quyidagicha namoyon bo'ladi:

1. Maktab jamoasi bolalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalashda ular e'tiborini, albatta, bir millatning ikkinchi bir millatdan farq qiladigan urf-odatlarini, millatga xos xususiyatlariga emas, balki turli millat vakillarini bir maqsad uchun birlashtiradigan va yaqinlashtiradigan umumiy an'analarga qaratish.

2. Maktab jamoasi bolalarni millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalashga bag'ishlangan suhbatlarda turli millat xalqlarining hayotidan misollar keltirish, ularning tinchlik, mehnat, ozodlik, tenglik, qardoshlik va baxt-saodat uchun olib borayotgan hayotiy intilishlarini ko'rsatib o'tish.

3. Dunyodagi barcha millat xalqlarining birdamlik uchun kurashlari natijasida millatlar o'rtasida vujudga kelgan umuminsoniy qadriyatlarni bolalar ongiga singdirish. Masalan, o'zbek xalqining mehmondo'stligi va ota-onalarni hurmat qilishlari singari milliy an'analar bilan bolalarni tanishtirish.

4. Maktab jamoasida o'quvchilarni har bir millatning o'zaro do'stligi, qardoshlarcha munosabati, bir-birlarini qo'llab-quvvatlashi, o'zaro hurmat ruhida tarbiyalash baynalmilal tarbiyaning birinchi vazifasidir.

Jamoaviylik tarbiyasining xususiyatlaridan yana biri o'rtloqlarcha yordamdir. O'rtloqlarcha o'zaro yordam hissi, dastavval, oilada, maktab sharoitida, jamoa bo'lib ishlash jarayonida singib boradi. Jamiyatimizda har bir kishi o'zaro o'rtloqlarcha yordamlashishni, bunga ehtiyoj borligini yoshlikdan, o'quvchilik chog'idan his eta boshlaydi. O'qituvchi, ota-onalar bu hisni qo'llab-quvvatlashi, uning kengroq shakllanishiga barcha vositalar bilan, pedagogik mahorati bilan yordam berishlari zarur. O'quvchilarga bu sohada ijtimoiy fanlar eng yaqin ko'makchidir. O'quvchilar kishilar, jamoalar, davlatlar o'rtasidagi o'zaro yordamni bilib, ularning ma'nosini tushunib boradilar. Kishilarning, o'quvchilarning xat o'qishda va o'zaro munosabatlarda o'zaro o'rtloqlashish, yordamlashishdek hissini tarbiyalashda ajoyib manba bo'lib hisoblanadi.

Bundan tashqari o'rtloqlarcha o'zaro yordamning navbatdagi formasi bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchiga yaxshi o'zlashtiruvchi o'quvchining doimiy birlashtirib qo'yilishidir. Xuddi shuningdek, guruhga, sinfga va boshqalarga birlashtirib qo'yish ham o'zaro yordam formasidir. O'rtloqlarcha o'zaro yordamning yana bir formasi—birlashtirib kichkina guruh sifatida dars tayyorlashda namoyon bo'ladi.

O'rtloqlarcha o'zaro yordam o'quvchilarning san'at havaskorlari, sport musobaqalariga o'quvchilarni tayyorlashda, ularning rahbarlar ishlariga yordam berishlarida ko'rinadi. O'rtloqlarcha o'zaro yordam shanbalik, hasharlarda o'quvchilarni faol qatnashtirish yo'lidir. Mehnatga ongli munosabatda bo'lish harakatlari, mamlakatimizda shanbaliklar va yakshanbaliklar uyushtirish, ayniqsa, ahamiyatlidir.

Shuni aytish kerakki, maktab jamoasi—o'quvchilarda jamoatchilik hissini tarbiyalashning asosiy manbai hisoblanadi.

Har qanday bolalar jamoasi, u qanday tarzda bo'lishidan, uning oldiga qanday o'ziga xos vazifa qo'yilishidan qat'i nazar, tarbiyachi undan bolalarni tarbiyalash manbai sifatida foydalanishi shart. Maktabbolalar jamoasi o'quvchilarda tarbiyaning u yoki bu tarkibiy qismi va sifatleri manbai sifatida xizmat qiladi.

Shunday qilib, maktab jamoasi o'quvchilarda jamoatchilik hissini tarbiyalashning manbai ekanligini dastavval o'quvchilarning jamoa bo'lib ijtimoiy-foydali ishlarga qatnashishida, jamoa bo'lib sayohatlarga borishida, yozgi mehnat va dam olish lagerlarida, turli musobaqa va ko'rik-tanlovlarda ishtirok etishlarida yaqqol ko'rish mumkin. O'quvchilar bu tadbirlarda qatnashishi bilan ularda birgalashib umummanfaat yo'lida mehnat qilish, jamoa manfaati uchun qayg'urish va umummanfaatni shaxsiy manfaatdan yuqori qo'yish, o'zaro o'rtloqlarcha yordam, hamkorlik, birlik, ahillik singari axloqiy sifatlar shakllana boradi. Ayrim hollarda, ba'zi o'quvchilarda jamoatchilikka zid bo'lgan shaxsiyatparastlik, xudbinlik kabi salbiy-axloqiy ko'rinishlar ham paydo bo'lib qolishi mumkin. Bizning fikrimizcha, maktab jamoasi o'quvchilarda jamoatchilik hissini tarbiyalashning manbai ekanligini belgilashda yuqoridagi kabi hollarni hisobga olishlari shart.

Demak, jamoatchilik tarbiyasini, dastavval, birgalikdagi jamoa bo'lib, ko'pchilik foydasi uchun mehnat qilish, shaxsiy manfaatini umummanfaatiga bo'yundirish, bir-birlariga beg'araz va o'rtloqlarcha o'zaro yordam berish tarzida o'quvchilar ongiga singdirish ko'zda tutiladi.

O'rta maktab o'quvchilarini tarbiya jarayonida jamoatchilik va o'rtloqlarcha yordam ruhida tarbiyalashning xilma-xil yo'l va vositalari mavjud. Chunonchi, ularni ijtimoiy-foydali mehnatga qatnashtirish, sport musobaqalari, sayohat, munozara va konferensiyalar, sinf soatlari, sinf majlisi, o'rtloqlarcha o'zaro yordam haqida individual va jamoa suhbatlar o'tkazish, maktab radiosi va ehtitirishlari hamda maktab devoriy gazetasi singari maktabda olib boriladigan ish turlari o'quvchilarni jamoatchilik ruhida tarbiyalashning eng asosiy vositalari bo'lib hisoblanadi.

O'quvchilarni jamoatchilik ruhida tarbiyalash va ularning jamoatchilik haqida olgan bilimlarini amaliy hayotga tatbiq qilishlarini aniq maqsad asosida munozaralar o'tkazish orqali o'rganib boorish juda ahamiyatlidir. Ma'lumki, sinf rahbari va maktab tarbiya ishlarining tashkilotchisi vaqti-vaqti bilan o'quvchilar o'rtasida tashkil qiladigan munozaralar o'zining oldiga qo'ygan vazifalari va formasi bilan boshqa mavzudagi munozaralardan ma'lum darajada farqlanadi.

Munozara o'tkazishdan taxminan bir oy ilgari munozara mavzusi tanlanib, o'quvchilar diqqatiga havola qilinadi. Bunda munozara shartlari, talablari, munozaraga tayyorlanish uchun kimlardan maslahat olish, qanday adabiyotlar o'qish hamda munozara mavzusining taxminiy rejasi va yo'l-yo'riqlari haqida ma'lumot beriladi.

Munozara vaqtida o'quvchi shu mavzu bo'yicha o'z bilganlarini erkin holda gapirib beradi. Munozara o'quvchiga murakkab masalalarni tushunib olishga, o'z tushunchasini o'rtloqlari oldida namoyish qilishga va bilim doirasining kengayishiga yordam beradi.

Munozarada o'quvchi o'rtloqlarining qimmatli fikr va maslahatlaridan bahramand bo'ladi. Shuningdek, munozarani yakunlab bergan o'qituvchilarning aniq fanlari o'quvchilar bilimini to'ldirishga yordam beradi. Shuning uchun ham o'quvchilar munozaraga katta qiziqish bilan tayyorlanadilar va faol ishtirok etadilar.

Jamoatchilik va o'rtloqlarcha o'zaro yordam dastavval kishilarning umumiy maqsad yo'lida birlashtirib mehnat qilishida namoyon bo'ladi. Bizda har qanday ongli ijodiy mehnat, shuningdek, qishloq xo'jaligi va sanoat sohasidagi mehnat kishilarning bilimi, aql-idrokini, irodasini ishga solish orqali bajariladi.

Bularning asosida birlik, hamkorlik, o'rtloqlarcha o'zaro yordam yotadi. Bizning mehnat sifati va unumdorligi ko'ngildagidek bo'lmaydi. Demak, o'quvchilarning ijtimoiy-foydali mehnat o'z bilim, his-tuyg'u va irodasini sarflab hamkorlikda o'zaro yordamlashib ishlashlari jamoatchilik hissining qaror topayotganligi bilan bog'liqdir. Shuning uchun o'quvchilarning birgalashib ishlashi, umumiy maqsadni ko'zlab mehnat qilishi jamoatchilikning asosiy omili bo'lib hisoblanadi.

Jamoa, ijtimoiy-foydali mehnat maktab o'quvchilarining do'stlashishiga, birlashishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi va, shu bilan birga, barcha o'quvchilarning umummaktab jamoasi atrofida mahkam jipslashuviga yordam beradi. O'quvchilarning ijtimoiy-foydali mehnatga qatnashishi ularda o'zaro ongli munosabat, do'stlik, o'rtoqlik, hamkorlik hislarining o'sishiga yordam beradi. Shuni aytish kerakki, o'quvchilar bajaradigan ishning, vazifaning maqsadi qanchalik aniq bo'lsa, o'quvchilarning o'zaro aloqasi va birligi shunchalik kuchaya boradi.

O'quvchilar biror ishni jamoa bo'lib bajarishi bilan o'sha ishidan qanoat hosil qiladi, sinf va maktab jamoasi oldida o'z burchini o'tagani bilan quvonadi. Binobarin, o'quvchilarda mehnatga, umumxalq ishiga qiziqish kuchayadi, yangicha ishlash va yashash, o'qish va o'rganishni hayotiy zaruriyat sifatida tobora chuqur anglay boradi.

Umuman olganda, o'quvchilarni ijtimoiy-foydali mehnatga jalb etish ularga hozirgi zamon mehnat madaniyatining sinalgan yo'llarini o'rgatish yo'li bilan o'quvchilarga mehnatga nisbatan to'g'ri munosabatda bo'lish, mehnat ahllarini hurmatlash, mehnat qilish orqali zavq-shavq olishga alohida e'tibor beriladi. Bu o'quvchilarimizda mehnatsevarlik, o'z ishining ustasi, ijodkori bo'lib tarbiyalanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Maktabda o'quvchilarni ijtimoiy-foydali mehnat qilishga jalb etishga, jamoa bo'lib mehnat qilishga, mehnat bilan madaniy dam olish yo'llariga ham alohida e'tibor beriladi.

Hashar o'zining tarixiy va ijtimoiy ildizlariga ega. O'tmishda og'ir mashaqqatli mehnat natijasida kambag'al dehqonlar o'zlariga ajratilgan yerlarni ishlashda yakkaligi sababli va imkoniyati bo'lmaganligi hamda o'zaro jamoa bo'lib bir-birlariga yordam berish va shu orqali ijtimoiy hayotda bir-birlarini qo'llab-quvvatlash istagidan kelib chiqqan. Hashar o'zining mohiyati bilan jamoa mehnati bo'lib, jamoa tomonidan ma'lum shaxs manfaati uchun bag'ishlangan jamoa mehnati deyish ham mumkin. Chunki shu yo'l bilan ma'lum bir shaxs, bir tomondan, moddiy manfaatdor bo'ladi, ikkinchi tomondan, ma'naviy boyiydi.

Shunisi xarakterliki, o'quvchilarning hasharga borishi ularda yaxshi kayfiyat tug'diradi. Shuning uchun hashar o'quvchilar uchun quvnoqlik, zavq-shavq baxsh etishini sezish qiyin emas. Hashar orqali o'quvchilar ota-onalari, maktab ma'muriyati, o'quvchilar jamoasi, sinf jamoasi va, umuman, o'zlarini jamoatchilik oldidagi o'quvchilik burchlarini bajarganday his qiladilar. Shu bilan birga o'quvchilar hasharda qatnashish orqali kishilar muhtojligini qondirish bilan o'zlarini yanada tetik, baquvvat va sadoqatliddek his etadilar.

Nihoyat, o'quvchilar hasharda qatnashish yo'li bilan yaqindan aloqada bo'lish, do'stlashish, o'zaro o'rtoqlarcha yordam berish, hamjihatlik, birlik, fidoyilik singari jamoatchilikka xos sifatlarni tobora ko'proq shakllantiriboradilar.

Demak, hashar o'quvchilarga jamoatchilik ruhini tarbiyalashdagi asosiy vositalardan biri hisoblanadi. O'quvchilarni jamoa ruhida tarbiyalashda o'qitish jarayoni bilan birga sinfdan va maktabdan tashqari ishlarning ahamiyati benihoya muhimdir.

Savollar va topshiriqlar.

1. Sinf rahbarligi qanaqa faoliyat turlarini o'z ichiga oladi?
2. Sinf hujjatlari deganda siz nimani tushunasiz?
3. Tarbiyaviy tadbirlarning shakllarini aytib bering?
4. Tarbiyaviy ishni rejalashtirish bosqichlarini aytib bering?
5. Qanaqa tarbiyaviy tadbirlarni bilasiz?
6. Badiiy – estetik tarbiya tizimi nimalarni o'z ichiga qamrab oladi?
7. Fan to'garaklari faoliyatini aytib bering?
8. Sinf rahbarining istiqbolli rejasi bo'ladimi?
9. Umumta'lim maktabining joriy rejasi deganda nimani tushunasiz?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Миртурсунов З. Ўзбекхалкпедагогикаси. -Т.: Фан, 1973.
2. Мунавваров А.Ў. Оила педагогикаси. -Т.: Ўқитувчи, 1994.
3. Мусурмонова О. Маънавият кадриятлари ва ёшлар тарбияси. -Т.: Ўқитувчи, 1995.

6-MAVZU: SINIF TARBIYAVIY SOATLARI HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA. SINIF MAJLISINI TASHKIL ETISH.

Bolalarimizni birovlarining qo'ligaberib qo'ymasdan, ularni o'zimiz tarbiyalashimiz lozim.

Shavkat Mirziyoyev

Reja:

1. Sinf tarbiyaviy soatlarining tarkibiy qismlari. Sinf tarbiyaviy soatlarni tashkil etish, uyushtirish va o'tkazishning tartib va uslublari.
2. Sinf tarbiyaviy soati uchun joy tayyorlash va uning davom etish vaqti haqida ma'lumot berish.
3. Sinf majlisini tashkil qilish va unga qo'yilgan didaktik talablar

Tayanch so'zlar: sinf rahbari, sinf hujjatlari, tarbiyaviy ish, rejalashtirish, faoliyat, tadbirlar, badiiy-estetik tarbiya, fan to'garaklari, istiqbolli reja, joriy reja, taqvim-mavzu reja.

2017-yil 6-aprelda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-sonli Qarori qabul qilingan. Shu munosabat bilan umumta'lim maktablarida tarbiyaviy soatlar mazmunan qayta ko'rib chiqilib, kompetensiyaviy yondashuv asosida amalga oshirilishi belgilandi.

Ma'lumki, sinf rahbari o'z sinfidagi o'quvchilarning bevosita ta'lim-tarbiya jarayoni, ya'ni darslar davomida hamda darsdan keyingi faoliyatini nazorat qilishga mas'ul shaxs hisoblanadi.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida sinf rahbari faoliyati O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ta'lim sohasidagi qarorlari, Xalq ta'limi vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan tegishli me'yoriy hujjatlar hamda Xalq ta'limi vazirligining 2020-yil 30-iyuldagi 180-sonli buyrug'i 2-ilovasi bilan tasdiqlangan "Umumiy o'rta ta'lim muassasasining sinf rahbarlari faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi Nizom asosida tashkil etiladi.

Mazkur Nizomda belgilanganidek, tarbiyaviy soatlarni tashkil etish va o'tkazishdan maqsad –mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari hamda ilm-fan va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish, zamon talablariga javob beruvchi, ma'naviy barkamol, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega shaxslarni tarbiyalashdan iborat.

Tarbiyaviy soatlarni tashkil etishda sinf rahbariga qo'yiladigan vazifalar:

– milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida o'quvchilarni tarbiyalashning samarali shakllari va usullarini joriy etish;

– tarbiya jarayoniga pedagogik va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish;

– o'quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlashda ta'lim, fan va ishlab chiqarishning samarali integratsiyasini ta'minlashdan iborat.

Tan olish kerak, bugungi kunda axborot oqimining tezligi natijasida hayotimizga ommaviy madaniyatning salbiy ta'sirlari ham sezilmoqda. Bu masalani o'quvchilarning ijtimoiy hayotlari misolida ko'rishimiz mumkin. Ba'zida ota-onalar tomonidan bolalarning beodoblighi, o'z fikrini og'zaki yoki yozma tarzda aniq ifodalay olmasligi, ularda mas'uliyatning yetishmasligi, atrofidaqilar bilan kelisha olmasligi, o'ziga tegishli bo'lgan mablag'larni to'g'ri taqsimlay olmasligi haqidagi fikrlarni eshitib qolamiz. Shuning uchun ham sinf tarbiyaviy soatlarini ishlab chiqishda Respublika ta'lim markazi tomonidan har o'quv tili boshlanishi oldidan tashkil etiladigan an'anaviy avgust kengashlarida beriladigan tavsiyalarga tayanish ijobiy samara beradi. Sababi, ta'lim markazi mazku tavsiyalarni ishlab chiqishda tarbiya sohasidagi eng ilg'or milliy va xaqrlaro tajribaga asoslanishini alohida ta'kidlab o'tish joizdir.

"Ta'lim muassasalari sinf rahbari to'g'risida"gi Nizomga asosan "Sinf rahbari – Ta'lim muassasasining tarbiyaviy tizimidagi tayanch pedagoglardan biri bo'lib, o'ziga biriktirilgan sinf o'quvchilarining amalda belgilangan ta'lim va tarbiya olishlarini tashkil etadi." Shu nuqtayi nazardan olib qaraganda, bugungi kunda ta'lim muassasalari sinf rahbarlari faoliyatida **quyidagilarga o'xshash muammolar** ko'zga tashlanmoqdaki, buni qayd etmaslikning iloji yo'q:

– ayrim sinf rahbarlari tomonidan o'quvchilarni tarbiyalash jarayonida o'z oldilariga qo'yan maqsad va vazifalarining to'g'ri tashkil etilmayotganligi;

– tarbiyaviy soatlarning aniq o'quv-mavzu reja asosida tashkil etilmayotganligi;

– ta'lim-tarbiya va ma'naviy-ma'rifiy sohaga oid qonunlar va qonunosti hujjatlarning ko'pchiligidan o'qituvchi va sinf rahbarlarining yetarli darajada xabardor emasligi;

– ba'zi sinflardagi muhitning qoniqarli emasligi, ahil va mustahkam jamoaning shakllanmaganligi;

– ayrim ta'lim muassasalarida davomatning pastligi, muntazam dars qoldiruvchi o'quvchilar mavjudligi;

– ba'zi sinflardagi o'quvchilarda kundalik daftarlarining mavjud emasligi, borlarining ham sinf rahbari tomonidan nazorat qilinmaganligi;

– ayrim o'quvchilarning darslarga tayyorgarliksiz, hatto darsliklarsiz ishtirok etishlari;

– o'quvchilar internet va mobil telefon qaramligining jismoniy va ruhiy xatarlari haqida yetarli tushunchalarga ega emasliklari;

– voyaga yetmaganlar o'rtasida turli zararli oqimlar ta'siriga tushib qolish, jinoyatchilik va huquqbuzarlik holatlarining uchrayotganligi;

– o'quvchi tarbiyasida muhim o'rin tutadigan kompetensiyalarga erishilmaganligi;

– ba’zi o’qituvchi va tarbiyachilarimizda kasbiy kompetensiyalarning yetishmasligi;

– tarbiyaviy ishlar ta’sirchanligining pastligi;

– ota-onalar bilan samarali muloqotning yo’lga qo’yilmaganligi;

– huquqbuzarlik, mobil telefon va internet qaramligi, narkomaniya, tamaki va alkogol mahsulotlarini iste’mol qilishga qarshi kurash hamda bunday zararli illatlarning oldini olish bo’yicha samarali chora-tadbirlar tizimi ishlab chiqilmaganligi v.h.k.

Bugungi kunda umumta’lim maktablarida tarbiyaviy soatlar amalda qanday tashkil qilinmoqda?

– bugungi kundagi aksariyat hollarda tarbiyaviy soatlar quruq gaplardan iborat bo’lib, tarbiyaviy soat mavzularidan chetga chiqib ketiladi;

– tarbiyaviy soatlarda asosiy mavzu chetda qolib, qaysidir o’quvchining xulqi muhokamaga qo’yiladi;

– tarbiyaviy soatlarda aksariyat hollarda o’quvchilarning fanlarni o’zlashtirishlari va davomatlari muhokama qilinadi;

– qandaydir tadbirlargatayyorgarlik va sinf muammolarini hal etish kabi masalalar xususida so’z boradi.

Tarbiyaviy soatlar qanday bo’lishi kerak?

– Ta’lim jarayoni alohida, mustaqil darslardan tashkil topgani kabi tarbiyaviy soatlar ham yaxlit tarbiyaviy usullar, ta’sirchan vositalar yordamida amalga oshirilmog’i lozim.

– Sinf rahbari ushbu tadbirlarni o’tkazishga doir aniq ish rejasiga ega bo’lishlari zarur.

Bugungi shiddatli davr ta’lim sohasining barcha bo’g’inlarida axloqiy va ma’naviy jihatdan tarbiyaviy ishlarni yanada kuchaytirish lozimligini talab etmoqda. Ma’naviyat yo’q ekan, inson ongli ijtimoiy shaxs bo’la olmaydi. Shuning uchun ham sinf rahbarlari va butun o’qituvchilar jamoasi oldida o’quvchilarga milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida hayot kechirishni o’rgatishdek muhim vazifa turadi. Hozirgi globallashuv jarayonlari kuchaygan, turli g’oyalar o’rtasidagi kurash keskinlashgan, “ommaviy madaniyat” xurujlari butun dunyoga tarqalib borayotgan, internet tarmog’i orqali uzatilayotgan buzg’unchi axborotlar inson qalbi va ongini o’ziga qaram qilishga urinayotgan tahlakali zamonda mamlakatimiz kelajagi bo’lgan yosh avlodni hayotga tayyorlashning samarali shakl va uslublarini izlash davlat siyosati darajasidagi masalaga aylangan. **“Agar biz ta’lim-tarbiya, madaniyat va ma’naviyat sohasidagi ishlarimizni aniq tizim asosida tashkil etib, ularning samaradorligini oshirmasak, ertangi kunimizni qurolmaymiz, o’z maqsadlarimizga yetolmaymiz.”**¹¹

Tarbiyaviy ishlarni davr talabiga javob beradigan holga keltirish uchun tarbiyaning asosi bo’lgan barcha g’oyalar qaytadan ko’rib chiqilishi, asosiy e’tibor

¹¹ Мирзиёев Ш. Миллий тараккиёт йўлимизни катъият билан давом эттириб, янги boskicga кўтарамиз. Тошкент - «Ўзбекистон» - 2017. 348-бет.

bola shaxsiga qaratilishi, yillar davomida to’plangan ijobiy tajribadan unumli foydalanish zarurligini taqozo etadi. Inson shaxsining kamol topishi esa juda murakkab va uzluksiz jarayon davomida shakllanadi. Uning tarbiyasiga ota-onasi, maktab, mahalla, do’stlari, jamoat tashkilotlari, atrof-muhit, internet, ommaviy axborot vositalari, san’at, adabiyot, tabiat va hokazolar bevosita ta’sir ko’rsatadi. Shuning uchun ham barcha sinf rahbarlari o’z tarbiyaviy faoliyatlarida ana shu mezonlarni hisobga olishlari shart.

Tarbiyaviy soatlar o’quvchilarda shakllangan tayanch kompetensiyalarni amaliyotga tadbir etish maydoni hisoblanadi. To’g’ri tashkil etilgan tarbiyaviy soatlar o’quvchilarda fanlar orqali shakllangan tayanch kompetensiyalarni ijtimoiy hayotda tatbiq eta olishlari uchun imkoniyat yaratib beradi.

O’quvchilarda xulq-odob madaniyatiga rioya qilish, fikrini erkin ifodalash, notiqlik qobiliyatini yuksaltirish, axborotlardan to’g’ri va samarali foydalanish, shu bilan birga bu boradagi xalqaro hamda milliy qonunchilik qoidalariga rioya qilishni tarbiyalash tarbiyaviy soatlarning asosiy maqsadlaridan birdir. Shuningdek, tarbiyaviy soatlar orqali o’quvchilarda to’g’ri kasb tanlash, kitobxonlik madaniyatini shakllantirish, bo’sh vaqtini to’g’ri taqsimlash, o’z iqtidorini rivojlantirish uchun turli to’garaklarni to’g’ri tanlash, tayyor ish joylarida ishlash emas, balki o’zi ish joylarni yaratishi kabi qobiliyatlar shakllantiriladi.

Har yangi o’quv yili boshlanishi oldidan Respublika ta’lim markazi tomonidan tavsiya etiladigan Tarbiyaviy soat (hozirda “Sinf soatlari” deb yuritiladi) dasturlari oddiydan murakkablikka tamoyili asosida shakllantirilgan bo’lib, quyidagi yo’nalishlarni o’z ichiga oladi—Vatanparvarlik, axloqiy, huquqiy, jismoniy, gigiyenik, ekologik hamda estetik tarbiya, shuningdek, o’quvchilarni to’g’ri kasb tanlashga yo’naltiradi. Tarbiyaviy soatlarning mazkur yo’nalishlari O’zbekiston Respublikasida ta’limning uzluksizligi, uzviyligi, o’quvchi shaxsi va qiziqishlari ustuvorligidan kelib chiqib, ularda yosh xususiyatlariga mos ravishda quyidagi tayanch kompetensiyalarni shakllantirishni ko’zda tutadi:

Kommunikativ kompetensiya— ijtimoiy vaziyatlarda ona tilida hamda birorta xorijiy tilda o’zaro muloqotga kirisha olishni, muloqotda muomala madaniyatiga amal qilishni, ijtimoiy moslashuvchanlikni, hamkorlikda jamoada samarali ishlay olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi— media manbalardan zarur ma’lumotlarni izlab topa olishni, saralashni, qayta ishlashni, saqlashni, ulardan samarali foydalana olishni, ularning xavfsizligini ta’minlashni, media madaniyatga ega bo’lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

O’zini o’zi rivojlantirish kompetensiyasi— doimiy ravishda o’z-o’zini jismoniy, ma’naviy, ruhiy, intellektual va kreativ rivojlantirish, kamolotga intilish, hayoti davomida mustaqil o’qib-o’rganish, kognitivlik ko’nikmalarini va hayotiy tajribani mustaqil ravishda muntazam oshirib borish, o’z xatti-harakatini muqobil baholash va mustaqil qaror qabul qila olish ko’nikmalarini egallashni nazarda tutadi.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi— jamiyatda bo'layotgan voqea, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish va ularda faol ishtirok etish, o'zining fuqarolik burch va huquqlarini bilish, unga rioya qilish, mehnat va fuqarolik munosabatlarida muomala va huquqiy madaniyatga ega bo'lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Milliy va umummadaniy kompetensiya— vatanga sadoqatli, insonlarga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e'tiqodli bo'lish, badiiy va san'at asarlarini tushunish, orasta kiyinish, madaniy qoidalarga va sog'lom turmush tarziga amal qilish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi— aniq hisob-kitoblarga asoslangan holda shaxsiy, oilaviy, kasbiy va iqtisodiy rejalarni tuza olish, kundalik faoliyatda turli diagramma, chizma va modellarni o'qiy olish, inson mehnatini yengillashiradigan, mehnat unumdorligini oshiradigan, qulay shart-sharoitga olib keladigan fan va texnika yangiliklaridan foydalana olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Shuningdek, mazkur kompetensiyalar har bir tarbiyaviy soatning mazmunidan kelib chiqqan holda shakllantiriladi.

Umumta'lim maktablarining I–XI sinf o'quvchilari uchun tuzilgan "Tarbiyaviy soatlar uchun namunaviy mavzular rejasi" mazmunan tarbiyaviy-axloqiy xislatlarni shakllantirish bilan bir qatorda, yurtimizda nishonlanadigan umumxalq bayramlari va muhim tarixiy sanalar asosida tuziladi. Bundan tashqari, mazkur rejada fan oyliklari davomida o'quvchilar uchun tarbiyaviy dars soatlarini o'tishda nimalarga e'tibor berish kerakligi e'tiborga olingan.

Sinf rahbarlari uchun amaliy va uslubiy yordam sifatida Respublika Ta'lim markazi mutaxassislari va amaliyotchilar hamkorligida "Tarbiyaviy soat"larning mashg'ulot ishlanmalari ham tavsiya etiladi.

Umumta'lim maktablarining 5-sinfidan yuqori bo'lgan sinf o'quvchilari uchun ishlab chiqilgan "Tarbiyaviy soat" mashg'ulot ishlanmalarida mazmunan o'quvchilarda tarbiyaviy-axloqiy xislatlarni shakllantirish va mustahkamlash maqsadida donolar hikmatlariga va milliy qadriyatlarimizga hurmat, vatanparvarlik, insonparvarlik, jismoniy tarbiya, shaxsiy gigiyena, ozodalik, kiyinish odobi, bola huquqlari, tabiatni asrash, iqtisodiy tarbiya, salomlashish va muomala odobi, kitobni sevish kabilar bilan bir qatorda yurtimizda o'tkaziladigan umumxalq bayramlari va muhim sanalarni nishonlashda nimalarga e'tibor berish lozimligi to'g'risida ham tavsiyalar berilgan.

Tarbiyaviy soatlarni quyidagi tartibda tashkil qilish mumkin bo'ladi:

Kun shiori:

I. Kirish;

II. Asosiy qism: hikoya, suhbat, ma'ruza, guruhlarda ishlash;

III. Yakuniy qism.

Tarbiyaviy soatlarda foydalanish uchun mavzuga doir adabiyotlar ko'rgazmasi tashkil etiladi. Jarayonni ochiq muloqot, davra suhbat, bahs-

munozara, treninglar va boshqa har xil noan'anaviy tarzda tashkil etish mumkin. (Izoh: Taqdim etilayotgan tarbiyaviy soatlar dasturiga umumta'lim maktablarining sinf rahbarlari metod kengashi qaroriga ko'ra 15 % gacha o'zgartirish kiritilishi mumkin.)

Quyida sinf rahbarlari faoliyatini tartibga soluvchi "Umumiy o'rta ta'lim muassasasining sinf rahbarlari faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi Nizomning mazmuni bilan tanishish mumkin:

"Umumiy o'rta ta'lim muassasasining sinf rahbarlari faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi Nizom¹²

1-bob. Umumiy qoidalar

1. Mazkur nizom umumiy o'rta ta'lim muassasalari sinf rahbarlarining (keyingi o'rinlarda sinf rahbarlari deb yuritiladi) asosiy vazifalari, funksiyalari, huquqlari va majburiyatlarini hamda faoliyatini tashkil etish tartibini belgilaydi.

2. Sinf rahbarlari o'z faoliyatini O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va Qonunlariga, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati va Qonunchilik palatasi qarorlariga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining hujjatlariga, Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlariga, O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirining buyruqlariga, mazkur nizomga va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarga muvofiq amalga oshiradi.

2-bob. Sinf rahbarlarining asosiy vazifalari va funksiyalari

3. Quyidagilar sinf rahbarlarining asosiy vazifalari hisoblanadi:

- ta'lim muassasasining tarbiyaviy tizimidagi tayanch pedagoglardan biri sifatida o'ziga birlashtirilgan sinf o'quvchilarining (keyingi o'rinlarda sinf o'quvchilari deb yuritiladi) amalda belgilangan ta'lim va tarbiya olishlarini tashkil etish;

- odob-axloq va ichki tartib qoidalariga muvofiq muomala va kiyinish madaniyatiga qat'iy amal qilish, jamoada namunali bo'lish;

- o'quvchilarning o'sib-ulg'ayishlarini pedagogik kuzatuvlar asosida nazorat qilish, yordamga muhtoj o'quvchilarga yakka holda yondashish asosida ular qalbida milliy g'urur, vatanparvarlik, mehr-muruvvat, mas'uliyat, tashabbuskorlik, ishbiarmonlik kabi hislatlarni uyg'otish;

- sinf o'quvchilarining ma'naviy va ma'rifiy tarbiyasini tashkil etishda o'qituvchilar, yoshlar yetakchisi, psixolog, ota-onalar va ularning o'rnini bosuvchi shaxslar (keyingi o'rinlarda ota-onalar deb yuritiladi), ta'lim muassasasi rahbariyati orqali voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar, mahalla, huquq-tartibot idoralari, tegishli davlat va nodavlat tashkilotlari bilan hamkorlikda ishlash.

Sinf rahbarlari qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vazifalarni ham bajarishi mumkin.

4. Sinf rahbarlari o'zlariga yuklatilgan asosiy vazifalarga muvofiq quyidagi funksiyalarni amalga oshiradi:

¹² Xalq ta'limi vazirining 2020-yil 30-iyuldagi 180-sonli buyrug'ining 2-ilovasi bilan tasdiqlangan. Manba: uzedu.uz.

- har tomonlama yetuk, barkamol – ma'naviy, aqliy, jismoniy rivojlangan shaxs tarbiyasini amalga oshirish, sinf o'quvchilarining qobiliyatlarini to'liq namoyon etishlari uchun tegishli shart- sharoitlar yaratish;

- pedagogik va o'quvchilar jamoasi hamkorligida tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlariga qarab yondashishni yo'lga qo'yish;

- ertalabki saflanishlarda sinf o'quvchilarining belgilangan tartibda to'liq ishtirok etishlarini ta'minlash;

- birlashtirilgan sinf xonasidagi mavjud jihozlarning saqlanishini va ulardan samarali foydalanishni ta'minlash.

Sinf rahbarlari o'z faoliyatini o'quvchilarning yosh xususiyatlari, umumiy rivojlanish darajasi va qobiliyatlarini hisobga olgan holda, keng qamrovli tarbiyaviy ishlar va aniq mezonlar asosida tashkil etadi.

Jumladan:

A) Vatanparvarlik ruhida tarbiyalash yo'nalishida:

- o'quvchilarni Vatani va xalqiga sadoqat, fidoyilik, Davlat ramzlariga hurmat ruhida tarbiyalash;

- o'quvchilar ongiga buyuk ajdodlarimiz merosi va xalqimizning bugungi bunyodkorlik ishlariga yuksak ehtirom tuyg'ularini singdirish, yurtimizdagi bunyodkorlik ishlari, inshootlar va ma'rifat maskanlari bilan ularni tanishtirib borish;

- sinfda o'quvchilarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash muhitini yaratish, tarbiya jarayoniga boy madaniy merosimiz, milliy odob-axloq me'yorlarini tatbiq etish, mehnatga ijodiy munosabatni tarbiyalash;

- o'quvchilarni mustaqil hayotga tayyorlash, ularni jamiyatda o'z o'rnini topa oladigan shaxs sifatida shakllanishlari uchun zarur ko'nikmalarni rivojlantirish;

- o'quvchilarni o'zbek va boshqa xalqlarning madaniy, tarixiy, milliy an'analariga hurmat ruhida tarbiyalash;

- o'quvchilarni o'z huquq va majburiyatlarini biladigan va ularga rioya qiladigan inson sifatidatarbiyalash.

B) ota-onalar va mahalla bilan hamkorlik yo'nalishida:

- barkamol avlodni tarbiyalashda "Oila - mahalla - ta'lim muassasasi" hamkorligi Jamoat kengashi faoliyatini keng tatbiq etish, aniq belgilangan reja asosida sinf ota-onalar majlislarini o'tkazib borish;

- o'quvchilarni ijtimoiy himoya qilish bo'yicha aniq chora-tadbirlar belgilash, jumladan, kam tahninlangan oilalar farzandlari, ijtimoiy himoyaga muhtoj, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan, ota-ona qarovisiz qolgan, vasiylik va homiylikka berilgan voyaga yetmaganlarning ijtimoiy huquqlarini himoyalash;

- o'quvchilarning ta'lim muassasasiga belgilangan maktab formasida kelishlarini nazorat qilish;

- o'quvchilar kundalik daftarlarining yuritilishini nazorat va tahlil qilish, o'quv qurollarining mavjudligi va to'g'ri tartibli saqlashlarini kuzatib borish, natijalarini ota-onalar bilan muhokama qilish;

- o'quvchilarning turli salbiy diniy oqimlar ta'siriga tushib qolishining oldini olish, ularda bu borada immunitet shakllanishi uchun targ'ibot ishlarini olib borish;

- ota-onalar bilan hamkorlikda ota-onalar majlisleri, davra suhbatlari, muloqotlar uyushtirish, o'tkazgan tarbiyaviy ishlari yuzasidan pedagogik kengashlarda hisobot berish;

- darslarga surunkali va muntazam kelmaydigan, tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan ishlashda ularning ota-onalari va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari bilan hamkorlik qilish, natijalari bo'yicha direktor huzuridagi yig'ilishlarga ma'lumot kiritib borish;

- o'quvchilarni ota-onalar va kattalarga hurmat, kichiklarga izzat ruhida tarbiyalash, ularga kamtarlik, saxiylik va saxovatparvarlik, insonlarga yordam berish, mehribonlik, mehnatsevarlik xislatlarini singdirib borish.

D) o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish, maktabdan va sinfdan tashqari faoliyatga jalb etish yo'nalishida:

- o'quvchilarning qiziqishi, imkoniyati va qobiliyatlariga qarab fan to'garaklari, sport seksiyalari, badiiy-estetik, texnik, ekologik, sayyohlik va o'tkashunoslik yo'nalishidagi to'garaklarga, klublarga jalb qilish;

- qobiliyatli va iste'dodli o'quvchilarni rag'batlantirish, ularning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishga ko'maklashish;

- milliy madaniyatning asosi bo'lgan musiqa va qo'shiq, kino, adabiyot, xalq og'zaki ijodi, teatr, naqqoshlik va me'morchilik kabi xalq amaliy san'ati turlari vositasida o'quvchilar dunyoqarashini kengaytirish maqsadida ularni madaniyat maskanlariga ota-onalar bilan hamkorlikda jalb etish;

- o'quvchilarni yozgi sog'lomlashtirish oromgohlarida dam olishini tashkil etish, kuzgi, qishki va bahorgi ta'til kunlarini mazmunli o'tkazishi uchun ota-onalar bilan hamkorlikda sharoit yaratish;

- turli ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarda (bayramlar, ko'rik-tanlov, sport musobaqalari, uchrashuvlar, kechalar va boshqalar) sinf o'quvchilarining faol ishtirokini ta'minlash;

E) o'quvchilarning o'zini o'zi boshqarish tizimini takomillashtirish yo'nalishida:

- sinf jamoasi bilan birgalikda sinf faollarini saylash va sinf ishlarini rejalashtirish, o'quvchilar davomatini muntazam kuzatib borish va tahlil qilish;

- sinf o'quvchilarining ehtiyoji va qiziqishlarini har tomonlama o'rganish, ularni ahil jamoaga jipslashtirish va tashabbuskor o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash;

- har bir o'quvchining o'zi uchun kun tartibi tuzishini tashkil etish va uning bajarilishini ota-onalar hamkorligida nazorat qilish;

- o'quvchilarning huquqiy savodxonligini oshirish, har bir fuqaro, shaxs va muassasalar tomonidan bajarilishi shart bo'lgan qonun hujjatlari, ijtimoiy-iqtisodiy

va siyosiy hayotda ro'y berayotgan o'zgarishlar haqida tushunchalar berib borish, qonunga hurmat hissini shakllantirish;

- o'quvchilarda maktab hududi, binosi, yo'laklari va sinf xonalarini ozoda tutish bilan bog'liq ekologik tarbiya ko'nikmalarini mustahkamlab borish.

F) pedagogik jamoa bilan birgalikda:

- sinf o'quvchilarining ta'lim muassasasi (ustavida belgilangan) ichki tartib qoidalarini bajarishlarini ta'minlash;

- sinf jurnali va faoliyatiga doir boshqa hujjatlarining to'g'ri yuritilishini ta'minlash;

- o'quvchilar o'zlashtirishini yuqori darajaga ko'tarish, tartib-intizomni mustahkamlash maqsadida sinf majlislarini o'tkazib borish;

- o'qishda yutuqlarga erishgan, umumiy foydali mehnatda, maktab hayoti va jamoatchilik ishlarida faol o'quvchilarni taqdirlash, ularning ota-onasiga tashakkurnoma, minnatdorchilik xatlari yuborish bo'yicha taklif berish;

- sog'lom turmush tarzi, oilaviy hayot gigiyenasi hamda jismoniy tarbiya, zararli odatlardan saqlanish kabi masalalarga e'tibor berish;

- o'quvchilarning past o'zlashtirish sabablarini aniqlash, bartaraf etish bo'yicha tegishli fan o'qituvchilari, yoshlar yetakchisi va maktab psixologi bilan birgalikda yordam berish;

- ta'lim muassasasi tibbiyot xodimlari, o'qituvchilari, psixolog va ota-onalar bilan hamkorlikda o'quvchilarning sog'lig'ini muhofaza qilish, ma'naviy-ma'rifiy, jismoniy va aqliy jihatdan rivojlanishini nazorat qilish;

- o'quvchilarning ta'lim muassasasida texnika xavfsizligi, ularni muhofaza qilish, sanitariya- gigiyena qoidalarini va me'yorlari talablariga rioya qilishini ta'minlash;

- kasbiy malakasini oshirib borish, yo'nalishi bo'yicha turli seminarlarda ishtirok etish.

Sinf rahbarlari qonun hujjatlariga muvofiq boshqa funksiyalarni ham amalga oshirishi mumkin.

5. Sinf rahbarlari zimmasiga mazkur nizom va boshqa qonun hujjatlarida nazarda tutilmagan vazifalarni yuklash, ularni ish vaqtidan tashqari, faoliyatiga oid bo'lmagan yig'ilishlarga va boshqa tadbirlarga jalb etishga yo'l qo'yilmaydi.

6. Ta'lim muassasasidan tashqarida darsdan keyingi va ta'til paytidagi o'quvchilarning xatti-harakatlari uchun amaldagi qonunchilik hujjatlariga muvofiq sinf rahbarlari javobgar hisoblanmaydi.

3-bob. Sinf rahbarlarining huquq va majburiyatlari

7. Sinf rahbarlari ushbu nizomda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda quyidagi huquqlarga ega:

- sinf o'quvchilarining dars mashg'ulotlari va imtihonlarida ishtirok etish;

- bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar uchun qo'shimcha darslar tashkil etish bo'yicha ta'lim muassasasi rahbariyatiga taklif kiritish;

- o'quvchilar tarbiyasiga oid ilg'or ish tajribalarini amalga oshirish bo'yicha ta'lim muassasasi rahbariyatiga tashabbus bilan chiqish;

- sinf faollari ishini nazorat qilish, ular bilan birgalikda yig'ilish kun tartibini belgilash va sinf yig'ilishlarini uyushtirish;

- o'qishda yutuqlarga erishgan, umumiy foydali mehnatda, maktab hayoti va jamoatchilik ishlarida faol o'quvchilarni taqdirlashga tavsiya etish;

- sinf soatlarini rejalashtirishda o'quvchilar yosh xususiyatlaridan kelib chiqib tanlangan mavzularga o'zgartirishlar kiritish;

- sinf soatlari mavzularining ta'sirchanligini oshirish uchun maktab psixologi bilan yaqindan hamkorlik qilish, zarur holatlarda dars jarayoniga maktab psixologini taklif qilish;

- o'quvchilarning ota-onalari bilan ta'lim-tarbiya masalalari yuzasidan suhbatlashish, hamkorlik qilish, pedagogik maslahatlar berish, o'quvchilar xulqini baholash;

- hamkorlikda olib boriladigan tadbirlarda muntazam qatnashmaydigan, farzandi tarbiyasiga e'tiborsiz ota-onalar bo'yicha maktab kuzatuv kengashiga, "Oila-mahalla-ta'lim muassasasi hamkorligi" Jamoat kengashiga murojaat qilish.

Sinf rahbarlari o'z vazifa va majburiyatlarini bajarishda qonun hujjatlariga muvofiq boshqa huquqlarga ham ega bo'lishi mumkin.

8. Sinf rahbarlarining majburiyatlari quyidagilardan iborat:

- sinf o'quvchilari bilan "bolaga do'stona munosabatda bo'lish" tamoyiliga rioya etgan holda munosabatda bo'lish, pedagogik jamoa, o'quvchilarning ota-onalari bilan muloqotda vazmin va xushmuomala bo'lish;

- sinf o'quvchilarining davomatini nazorat qilish, sababsiz darsga kelmagan o'quvchilarning ota-onalari bilan (telefon orqali) bog'lanib, darsga kelmaganlik sabablarini o'rganish, natijalari bo'yicha maktab rahbariyatiga axborot (zarur holda yozma) kiritish;

- "O'zbekiston Respublikasi ta'lim muassasalarida mobil telefonlardan foydalanish tartibi to'g'risidagi nizom", "Umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchi va o'quvchilarining ichki tartib va odob-axloq qoidalarini" hamda "Davlat umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilari uchun zamonaviy yagona maktab formasini joriy etish tartibi to'g'risidagi nizom" mazmun- mohiyatini va talablarini sinf o'quvchilari va ularning ota-onalari e'tiboriga yetkazish;

- amaldagi qonunchilik hujjatlariga ko'ra farzand tarbiyasida ota-onaning mas'uliyati, majburiyati va javobgarligi to'g'risida o'quvchilarning ota-onalari o'rtasida tushuntirish ishlarini olib borish;

- o'zining ijtimoiy-siyosiy, huquqiy bilimlarini oshirib borish.

4-bob. Sinf rahbarlari faoliyatini tashkil etish tartibi

9. O'qituvchilar orasidan ta'lim muassasasi direktori tomonidan sinf rahbarlari tayinlanadi va ozod etiladi.

10. Sinf rahbari quyidagi mezonlarga asosan tanlab olinadi:

- kamida 3 yillik pedagogik ish tajriga ega bo'lgan;

- maktabda to'liq stavkada asosiy ishchi sifatida faoliyat olib borayotgan;

- odob-axloqi va xulqi bilan o'quvchilarga shaxsiy namuna bo'la oladigan;

- ruhiy jihatdan barqaror bo'lgan;

- o'quvchilar bilan ishlash jarayoniga mas'uliyat bilan yondasha oladigan.

Boshlang'ich sinfda asosiy (o'qish, ona tili, matematika) fanlardan dars beradigan o'qituvchi sinf rahbari hisoblanadi.

O'rta va yuqori sinflarda sinf rahbarining o'zi ta'lim beradigan fani doirasida ham o'quvchilari bilan yaqindan ishlashini inobatga olgan holda o'quvchilarni guruhlarga bo'lib o'qitishni talab etadigan fan (jismaniy tarbiya, texnologiya, chet tili, informatika va axborot texnologiyalari va boshqa) o'qituvchilari hamda orindoshlik asosida faoliyat olib borayotgan pedagog xodimlarga sinf rahbarligini birlashtirish maqsadga muvofiq emas.

11. Boshlang'ich sinfga tayinlangan sinf rahbari 1-sinfdan boshlab 4-sinfgacha o'quvchilarga yagona rahbar hisoblanadi. Xuddi shunday tartib 5-sinfdan 11-sinfga qadar ham qo'llaniladi.

12. Bir o'qituvchiga faqatgina bitta sinf rahbarligi topshiriladi. Direktor o'rinbosarlari, psixologlar, yoshlar yetakchisi sinf rahbari bo'lishi mumkin emas.

13. Sinf rahbarlari faoliyatini ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari nazorat qiladi va muvofiqlashtiradi.

14. Sinf rahbarlarining yillik ish rejasi ta'lim muassasasining umumiy rejasi asosida ishlab chiqiladi va ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari tomonidan tasdiqlanadi.

15. Sinf rahbarlarining yillik ishlarini rejalashtirish, tarbiyaviy ishlarni tashkil etish va o'tkazishga yordam berish, ularning samaradorligini oshirish, ishlarini muvofiqlashtirish, ish tajribalarini ommalashtirish maqsadida sinf rahbarlari uslubiy birlashmalari tashkil etiladi. Sinf rahbarlari uslubiy birlashmasiga barcha sinf rahbarlari a'zo hisoblanadi.

16. Sinf rahbarlari tomonidan quyidagi hujjatlar yuritiladi:

- sinf rahbari daftari;

- maktabning ichki ro'yxatiga kiritilgan tartibbuzar, tarbiyasi og'ir va surunkali dars qoldiruvchi o'quvchilar bilan amalga oshirilgan ishlar yig'ma jildi.

17. Sinf rahbarlari o'quv yili choraklari va yakuni bo'yicha hisobotlar tayyorlaydi.

Sinf rahbarlari faoliyat yo'nalishlari bo'yicha hisobotlarini ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosariga topshiradi.

5-bob. Sinf rahbarlari faoliyatini baholash

18. Sinf rahbarlarining faoliyati bir yilda ikki marotaba (yanvar va iyun oylarida) umumiy o'rta ta'lim maktablari sinf rahbarlarining yillik faoliyatini baholash ko'rsatkichlari asosida baholanadi (Nizomda jadval ilova qilingan).

19. Baholash ishlari maktab direktorining ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha o'rinbosari boshchiligida, tarkibida maktab direktorining harbiy-vatanparvarlik ishlari bo'yicha o'rinbosari- Chaqiriqqa qadar boshlang'ich tayyorgarlik fani o'qituvchisi, maktab psixologi, yoshlar etakchisi, ijodiy-madaniy masalalar bo'yicha targ'ibotchi bo'lgan ishchi guruh tomonidan amalga oshiriladi.

20. Ishchi guruh tomonidan amalga oshirilgan baholash ishlarining doimiy reytingi yuritiladi va reyting natijalari maktabning o'qituvchilar xonasiga ilib qo'yiladi.

21.

Faoliyati

"a'lo"

baholangansinfrahbarlarinimaktabrahbariyatitomonidanmoddiy-ma'naviyrag'batlantirishchoralariko'riladi, tarmoqvadavlatmukofotlarigatavsiyaetiladi.

22. Faoliyati "qoniqarsiz" deb topilgan sinf rahbarlariga vaziyatni o'nglash va ish samaradorligini oshirish uchun maktab direktorining ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha o'rinbosari tomonidan keyingi baholash davriga qadar muhlat beriladi. Navbatdagi baholash natijalari ham qoniqarsiz deb topilgan holatda mazkur sinfga boshqa pedagogni sinf rahbari qilib tayinlash bo'yicha maktab direktorining buyrug'i qabul qilinadi.

6-bob. Yakunlovchi qoidalar

23. Ta'lim muassasasi ma'muriyati sinf rahbarlari yordamidan faqat ushbu nizomda belgilangan vazifalar doirasida ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari bilan kelishilgan holda foydalanishi mumkin.

24. Sinf rahbari mazkur Nizom bilan o'ziga yuklatilgan vazifalarni bajarishda muntazam ravishda xato va kamchiliklarga yo'l qo'yan taqdirda, maktab direktorining ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha o'rinbosarining taqdimnomasiga ko'ra maktab direktori tomonidan o'ziga birlashtirilgan sinf rahbarligidan ozod etiladi.

Sinf rahbari tomonidan o'tkaziladigan barcha tarbiyaviy tadbirlar shu bo'limga kiritilib, sinf tarbiyaviy soatlari deb yuritiladi (yil davomida 33-34 soat dars jadvaliga kiritiladi), u soddalashtirilgan, barcha sinflar uchun qulay quyidagi andozaga tushirilishi mumkin. Avvalgi adabiyotlarda berilgan rejalashtirish chizmasiga "Bajarilish turi" qo'shimcha sifatida kiritildi. Maqsad, rejalashtirilgan mavzu, masalan, "Ota-onam – suyangan tog'im" yuzasidan suhbat, kecha, konferensiya uchrashuv, ekskursiya va hokazolar o'tkazish mumkin. Albatta, bu tadbirlarning barchasini bir o'quv yilida o'tkazib, sinf rahbarining tarbiyaviy ish rejasida bu mavzu har yili takrorlanib, bajarilish turi o'zgartirib boriladi. Sinf rahbari mehnatining unumli bo'lishida bu usul ancha samara beradi.

№	Tarbiyaviy tadbirlar nomi	Bajarish turi	Vaqt	Mas'ul shaxs	Ijrosi haqida
1	Ota-onam - suyangan tog'im	Uchrashuv	Mart oyining 1-haftasi	Sinf ota-onalar qo'mitasi raisi	Tadbirda ...-nafar ota-ona, ...-nafar o'quvchi ishtirok etdi

Sinf tarbiyaviy soatlarining mavzulari tubandagitarbiyaviy qismlarnio'z ichiga o'lad va yuqoridagi andozaga tartib bilan jamlanadi.

- Ma'naviyat va burch tarbiyasi
- Vatanni sevmoq iymondandir.

- Baynalmilal tarbiya
- Estetik (nafosat) tarbiyasi
- Bilim olishda ongli munosabatni tarbiyalash
- Ekologik tarbiya
- Sog'liqni saqlash. Sog'lom avlodni tarbiyalash tadbirlari
- Jismoniy tarbiya
- Eng so'nggi yangiliklar va tarixiy sanalarni nishonlash tadbirlari

Ma'naviyat va burch tarbiyasi

Ma'naviyatimizning kadimiyligi, mazmun va mohiyati, o'ziga xos xususiyatlari, asosiy tamoyillari, uning jamiyatimiz taraqqiyotidagi roli va ahamiyati, Prezidentimiz asarlari va nutqlarida insonni jonli mavjudodlardan ajratib turadigan ong va til, aql-idrok va tafakkur, odamgarchilik, muruvvat va saxovat, rahm-shavqat, mehr-oqibat, iymon-e'tiqod, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, halollik, poklik, tabiatni e'zozlash, ilm va fanni, adabiyot va san'atni, madaniyatni sevib ardoqlash, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sadoqat, o'zi va o'zga millat kishilarini, ularning tili, tarixi, madaniyati, urf-odatlarini va an'alarini hurmat qilish va qadrlash xislatlarini tarbiyalash asosiy maqsad qilib olinadi.

Ekologik tarbiya inson samarali mehnati, tabiat noz-ne'matlaridan oqilona foydalanishi va uning go'zalliklaridan bahramand bo'lishi tufayli farovon hayot kechiradi. O'quvchilarda bu tushunchani shakllantirishda ekologik tarbiya muhimo'rintutadi. Ekologik tarbiya bu —o'quvchilarda atrof-muhitga nisbatan beparvo bo'lmaslik, tabiat, inson, hayvonot va o'simliklar dunyosini e'zozlashni shakllantirish demakdir. Bu jarayon dars va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda amalga oshiriladi.

Tarbiyaning muhim sohasi sanalmish jismoniy tarbiya haqidagi o'zbek mutafakkir olimi, yetuk pedagog Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" kitobidan olingan ushbu parchani o'rganish o'rindir: "*Badanning salomat va quvvatli bo'lmog'i insonga eng kerakli narsadur. Chunki o'qumoq, o'qutmoq, o'rganmoq va o'rgatmoq uchun insonga kuchlik, kasalsiz jasad lozimdur. Sog' badanga ega bo'lmagan insonlar amallarinda, ishlarinda, ibodatlarinda kamchilik qilurlar. Maishatimizni rohatda bo'lmog'i jasadimizning sog'lom bo'lmog'iga bog'lidir. Biz sihatimizni saqlamak ila amr o'linganmiz, shuning uchun vujudimizni hifi-sihatga zid bo'lgan yomon odatlar ila churitmakdan saqlanmakligimiz lozimdur. Badan tarbiyasining fikr tarbiyasiga ham yordami bordur. Jism ila ruh ikkisi bir choponning o'ng ila terisi kapidur. Agar jism tozalik ila ziynatlanmasa, yomon xulqlardan saqlanmasa, choponning ustini qo'yib astarini yuvub ovara bo'lmoq kapidurki, har vaqt ustidagi kiri ichiga uradur. Fikr tarbiyasi uchun mahkam va sog'lom bir vujud kerakdur.*"¹³

¹³Abdulla Avloniy. Turkiy guliston, yoxud axloq. T., 2008.

Jismoniy tarbiya

Eng so'nggi yangiliklar va tarixiy sanalarni nishonlash tadbirlari. Mustaqillik tufayli hayotimiz kundan-kunga farovonlashib borayotgani shubhasiz. Albatta, buning negizida Prezidentimiz va hukumatimizning yangi-yangi farmon, buyruq va ko'rsatmalari yotadi. Buni biz shartli ravishda rejaga "Eng so'nggi yangiliklar" deb kiritdik. Bu bo'lim rejaning eng oxirgi tadbirlaridan hisoblanadi va rejaning oxiriga kiritiladi. Tarixiy sanalardan so'ng qayd qilinadi. Tarbiyaviy tadbirlarda ularni o'rganish va hayotga tatbiq etish zarur, ya'ni zamon talablariga ko'ra chiqarilgan yangiliklar reja tuzilgandan so'ng e'lon qilinsa, sinf rahbari belgilagan tarbiyaviy tadbirni o'quv yilining qaysi yarim yilligidan qat'i nazar, tarixiy sanalardan keyin mavzuni qayd etadi va tegishli tadbir o'tkazadi.

Maktab rahbarlari rejaning tasdiqlayotgan vaqtlarida bu bo'limning qay tarzda o'tkazilishiga ahamiyat berishlari zarur.

Tarbiyaviy ishlar yig'ma jildida nimalar bo'lishi kerak?

Sinf tarbiyaviy yig'ma jildi sinf rahbarining tarbiyaviy sohada olib boriladigan ishlar to'plamidir. Bunda faqat o'quvchilarning yosh xususiyatlariga qarab tarbiya borasida kerak bo'ladigan materiallar bo'lishi kerak.

Har bir o'quv yilining boshida o'tkaziladigan ota-onalarning sinf majlisini ilmiy, nazariy, ma'naviy va metodik jihatdan mazmunan tashkil qila bilish ota-onalarning bunday majlislarni orziqib kutib doimiy qatnashuvchi bo'lishiga zamin hozirlaydi. Bunday majliso'qituvchidan ko'p bilim va mahorat talab etadi. Dastlab undagi masalalar yuzasidan tayyorgarlikni bir oy oldin boshlash kerak. Bular:

- har bir oila a'zosi va shart-sharoiti haqidagi ma'lumotga ega bo'lish;
- oila va atrofda ijtimoiy munosabat muhitini soz yoki nosozligini aniqlash;
- har bir o'quvchi shaxsi haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lish;
- oilada bolani maktabga tayyorlash tartibi kabilar.

Birinchi majlisni o'tkazishdan oldin o'qituvchining tayyorgarligi:

1. Majlis mavzusi va maqsadini aniqlash.
2. Majlis o'tadigan joyni jilozlash.
3. Majlis o'tkazish metodini tanlash; suhbat, tushuntirish.
4. Maktab tarixi va kelajakdagi rejalari haqida qisqa ma'lumot tayyorlash.
5. Ota-onalar jamoasi nizomini ko'rgazma tariqasida tayyorlash (maktabrahbariyatining nizom haqidagi chiqishini hozirlash).
6. Sinf ota-onalar qo'mitasini saylash.

Birinchi ota-onalar majlisining samarasi ko'p jihatdan o'qituvchining shaxsiga bog'liqdir. Uning o'zini tutishi, muomalasi, ishbilarmonligi, har bir o'quvchi va oilasi haqida ma'lumotga ega bo'lishi, ota-onalarda ijobiy taassurot qaldiradi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, maktabdagi ota-onalar majlisining yuqori saviyada tashkil etilmasligi va o'tkazilmasligi ota-onalarni maktabdanssonovitiadi. Atahida tayyorgarliksiz, quruq rasmiyatchilikka asoslangan, nomiga tashkil qilingan ota-onalar majlisi bu — sizni bolangiz yaxshi, sizniki yomon deyish yoki tabellarni berib qo'l qo'ydirishdir. Ayniqsa «yomon» o'qiydigan bolalarning ota-onalarni jamoa orasida obro'sizlantirishga intilish holatlari, ota-onalarni

maktabdan uzoqlashib ketishiga sabab bo'ladi. Bunday majlislardan voz kechish kerak. Prezidentimiz iborasi bilan aytganda: "Yangi O'zbekistonning poydevori maktab ostonasidan boshlanar ekan", yangilanayotgan O'zbekiston Respublikasining milliy mafkurasini mustahkamlovchi maktab – ota-onalarning yangicha munosabati yosh avlodning tarbiyasida nihoyatda zarurdir. Har bir ota-onalar majlisini ulkan maqsadga qaratilgan, turli pedagogik innovatsion shakllarda tashkil qilish, talabga muvofiqdir. Ya'ni:

- «Pedagog maslahatiga amal qilamiz» mavzusidagi majlislar;
- «Uchrashuvchi majlis», (olim, tibbiy xodim, san'at, madaniyat vakillari bilan bahs-munozaramajlisleri: ta'lim-tarbiyaga doir mummolar yuzasidan yokipedagogik adabiyotlar yuzasidan; «Merosga ixlos» majlisleri;
- bola tarbiyasiga doir Qur'oni Karim, Hadisi Sharif va mutafakkirlarning dono fikrlaridan foydalanish;
- sinf ota-onalar majlisini o'tkazish tartibi;
- sinf o'qituvchisi va ota-onalar qo'mitasi a'zolarining oldingi majlislerida qabul qilingan qarorlarining bajarilishi haqida axborotleri eshitiladi.

Majlis maqsadiga ko'ra mavzuning e'lon qilinishi (yuqorida ko'rsatilgan majlis turiga ko'ra uning mazmuni asoslab beriladi). Ota-onalarning fikr va mulohazalari eshitiladi. O'quv-tarbiya ishlaridan savol va talablar muhokama etiladi.

Turli masalalar hal qilinadi. Sinf majlisi qarori chiqarilib, tasdiqlanadi. O'qituvchi kelgusi majlis rejasi bilan tanishtiradi. Majlis o'tkazish tartibi mavzuning o'ziga xos xususiyatiga ko'ra o'zgarib boradi.

Inson kamoloti shunchalik murakkabki unga hayotiy tajriba yetarli emas uning uchun o'rganish, bilim, o'qish nihoyatda zarurdir. K.D.Ushinskiyning «Ijtimoiy tarbiyada xalq ruhi» hamda «Pedagogik adabiyot orasida» nomlirisolalarida «Ota-ona uchun pedagogik bilim dastlab pedagogik adabiyotlar o'rganishdan boshlanadi. Bola tarbiyasidagi bilim xalq ruhibilan sug'orilgan-xalqchilikg'oyasiga asoslangandagina ota-ona bilimdon tarbiyachilik san'atiga ega bo'la oladilar», – deyilgan.

Pedagogik bilim ota-onalar uchun nihoyatda zarur. Bu bilim maktabda, mahallada va kundalik axborot vositalari orqali berib boriladi. Lekin hayotimizdagi yangi-yangi muammolar pedagogik bilimni yanada kuchaytirishni, chuqurlashtirishni talab etadi.

Maktabdagi pedagogik bilim turli shakllarda amalga oshiriladi. Masalan, pedagogik ma'ruza, ilmiy, metodik kengash, «Savollaringizga javob beramiz» (ota-onalar kuni) kabi. Ota-onalar uchun ma'ruza ota-onalarga pedagogik bilim beradigan turlardan biridir. Ota-onalar uchun mo'ljallangan ma'ruza ta'limiy-tarbiyaviy ahamiyatga egabo'lishi kerak.

Ota-onalar uchun pedagogik bilim beradigan ma'ruzalar mavzularidan namuna:

- barkamol insontarbiyasida ota-onaning o'rni.
- oilada iqtisodiy tarbiya.

- ma'naviy meros va oila.
- siz o'tmish avlodlaringizni bilasizmi? Oilanoma (oila shajarasi) yaratish masalalari.
- mutafakkirlar ijodiyotida oila tarbiyasi.
- farzand tarbiyasida xalqimiz qo'llagan usullar.
- oiladagi adolat – to'g'ri tarbiya asosidir.
- farzandingiz saxiy, muruvvatli bo'lsin desangiz?
- oilada iymon-e'tiqod tarbiyasi.

Ota-onalar uchun tanlangan mavzular quyidagicha rejalashtiriladi:

Mavzu: «Ma'naviy meros va oila».

Maqud: Ota-onalarga o'tmish merosimizdan bolani oiladatarbiyalash haqidagi mutafakkir va ma'rifaparvarlar asarlaridagi ta'limotlar haqida bilim berish.

Ma'ruzani ta'minlovchi manbalar:

a) o'tmish ma'rifaparvar va mutafakkirlarimizning asarlari (Abu Ali Ibn Sino, «Tadbir al-manozil», Alisher Navoiyning «Mahbub-ul qulub», Husayn Voiz Koshifiyning «Axloqiy Muhsiniy» asarlaridagi oila tarbiyasiga oid qarashlar va g'oyalar.

b) ko'rgazmalar-allomalarning rasmlari va kitob namunalari.

v) didaktik materiallar, tarbiyaga oid hikmatli so'zlar yozilgan kartochnalar, faktlar.

Ma'ruzaning kirish qismidamilliy mafkura hamda milliymeros haqidatashuncha, bu borada O'zbekiston rahbariyatining olib borayotgan siyosati haqida ma'lumot beriladi.

Ma'ruzaning asosiy qismi Abu Ali Ibn Sino, Alisher Navoiy va Husayn Voiz Koshifiylarning asarlaridagi davomiylik g'oyalarining bir-biri bilan bog'langanligi, asarlarning yaratilishi haqida ma'lumot beriladi. So'ngra asardagi ota, unda ota-onaning o'rni va hurmati, ularning vazifa, burchlari haqidagi ma'lumotlar. Oilada ayol va erkak fazilatleri, qanday qilib farzand burchini anglatishi muammolari. Axloq-odob tarbiyasidagi dono fikrlar, rivoyat, hikoyat, tadbirlar orqali asoslab, tushuntirilib maktab hayoti bilan bog'lanadi.

Ma'ruzaning yakuniy qismi

Milliy merosimizdan qanday foydalanishga doir metodik ko'rsatma va tavsiyalar beriladi.

Maktabda «Ota-onalar kuni»ni tashkil qilish pedagogik bilim berish turlaridan biridir. Ota-onalarni maktabga ma'lum kunda taklif etib turli o'quv-tarbiya ishlaridan xabardor qilish an'anaviy ahamiyatga ega bo'lib, u «Maktabda ota-onalar kuni» yoki «Ochiq eshiklar kuni» deyiladi.

Bu kundagi ish tartibi quyidagicha bo'lishi mumkin:

1. Pedagogik maslahat burchagini tashkil etish.
2. Bolalar ijodiyotidan ko'rgazmalar uyushtirish.
3. Ochiq darslarga ota-onalarni taklif qilish.
4. Tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etish.

5. Ota-onalar uchun konsert dasturini namoyish etish.
Yuqoridagi ota-ona va maktab hamkorligidagi ishlar metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilsa, albatta, o'zining kutilgan ijobiy natijasini berishi, shubhasiz.

Mavzuni mustahkamlash uchun savol vatopshiriqlar

1. Sinf tarbiyaviy soatlari qanday tarkibiy qismlardan iborat?
2. Sinf tarbiyaviy soatlarni tashkil etish, uyushtirish va o'tkazishning qanday tartib va uslublari bor?
2. Sinf tarbiyaviy soati uchun joy tayyorlash va uning davom etish vaqti haqida ma'lumot bering.
3. Sinf majlisini tashkil qilishga qo'yilgan didaktik talablar nimalardan iborat?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. A. Avloniy "Turkiy Guliston yoxud axloq" (nashrga tayyorlovchi Holiqov L.)- Toshkent: O'qituvchi, 1992. –B 160.
2. R.A.Mavlonova, B.Normurodova. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. O'quv qo'llanma. Toshkent, "Fan" 2008-y.
3. R.Mavlonova, N.Rahmonqulova, B.Normurodova, K.Matnazarova Tarbiyaviy ishlar metodikasi. Darslik Nizomiy nomidagi TDPU Riziografida nashr qilindi. Toshkent, 2014-y.
4. K.Xoshimov, S.Ochilov. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. O'quv qo'llanma. T.: O'qituvchi 2010-yil.
5. R.A.Mavlonova, N.H.Vohidova, N.H.Raxmonqulova. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Darslik T.: Fan va texnologiyalar. 2010-yil.

7-MAVZU: SINFDAN VA MAKTABDAN TASHQARI TARBIYAVIY ISHLARNING MAQSADI VA VAZIFALARI

Reja:

1. Sinf dan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va tashkillashtirishda unga oid konsepsiyaning ahamiyati. Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishning asosiy omillari

2. Sinf dan va maktabdan tashqari ishlarni tashkillashtirishda tashkilotchi tomonidan bajariladigan ishlar.

Mavzuning vazifasi. Bo'lajak o'qituvchilarni sinfdan va maktabdan tashqarida olib boriladigan tarbiyaviy ishlar mazmuni bilan yaqindan tanishtirish.

Tayanch so'zlar. Maktab, jamoa, sinf, tarbiya, tashkilot, maket, ishlanma, topshiriq.

1993-yili Xalq ta'limi vazirligi tomonidan "Sinf dan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar" konsepsiyasi tasdiqlangan edi. 1997-yili "Ta'lim to'g'risida"gi qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ning qabul qilinishi, Respublikamizda ma'naviyatga alohida e'tibor munosabati va ta'lim sohasini tubdan isloh qilish zarurati tufayli mazkur konsepsiya qayta ishlab chiqildi va Xalq ta'limi vazirligining 1999-yil 30-iyuldagi 8/5-sonli hay'at qarori bilan tasdiqlandi.

Konsepsiya uch bo'limdan iborat bo'lib, uning **birinchi bobi** "Sinf dan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasining asoslari" deb nomlanadi. Bunda konsepsiyani ishlab chiqishning asoslari ko'rsatiladi. Mustaqillikdan so'ng turli sohalarda, jumladan xalq ta'limi tizimida ham o'sib kelayotgan yangi avlod ta'lim-tarbiyasi bilan bog'iq jarayonni qayta ko'rib boshlanganligi fan va ma'naviyatning so'nggi nuqtalari yosh avlodni hayotga tayyorlashning samarali shakl va usullarini ishlab chiqish zaruriyati paydo bo'lgani bayon etiladi. Sinf dan va maktabdan tashqari ishlarning samaradorlini oshirish komil insonni shakllantirishning eng zamonaviy va qulay usullarini topib joriy etishga bog'liq. Tarbiyaviy ishlarni davr talabiga javob beradigan holga ketirish uchun tarbiyaning asosi barcha g'oyalarni ko'rib chiqish, asosiy e'tibor bolalarga qaratilishi, ijobiy tajribalardan unumli foydalanish keltirib chiqiladi.

Konsepsiyaning ikkinchi bo'limi "Tarbiyaviy ishlarning asosiy maqsad va vazifalari" deb nomlanadi, unda tadbirning bosh maqsadi – yosh avlodni ma'naviy axloqiy tarbiyalashda boy milliy, ma'naviy – tarixiy an'analarga, urf-odatlari umumbashariy qadriyatlariga asoslangan samarali tashkiliy, shakl va vositalarni ishlab chiqib amalga joriy etishdir, deya ko'rsatiladi.

Tarbiyaning asosiy vazifasi – shaxsning aqliy, axloqiy, erkin fikrlovchi va jismoniy rivojlanishi, uning qobiliyatlarini har tomonlama ochish uchun imkoniyatlar yaratishdan iboratligi ta'kidlanadi. Belgilangan maqsadlarga erishish va vazifalarni amalga oshirish uchun yo'l-yo'riqlar beriladi. Shu bilan birga tarbiyaning asosiy tizimi ko'rsatiladi.

Konsepsiyaning uchinchi bosqichi. "Sinf dan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar mazmuni, shakl va uslublari. Erkin tafakkur yurituvchi shaxslarni

tarbiyalash” deb nomlanadi. Bunda vatanparvar va komil inson tarbiyasi mazmuni alohida yoritib beriladi. Vatanparlik tuygʻusini oʻquvchilarda shakllantirishning zamonaviy uslublari haqida fikr yuritiladi. Konsepsiyada oʻquvchilarga beriladigan huquqiy, iqtisodiy, ekologik, estetik, jismoniy tarbiyalar mazmuni va ularni sinfdan, maktabdan tashqari tadbirlar jarayonida tashkil etish yoʻli va shakllari haqida atroflicha toʻxtab oʻtilgan. Oʻquvchilarni mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash, ularga iqtisodiy bilimlar berish masalari ham yoritilgan.

Uchunchi boʻlimda isteʼdodli va zukko bolalarni aniqlash, ularni tarbiyalash, mahallada tarbiyaviy ishlarni tashkil etish masalalariga alohida eʼtibor qaratilgan.

Konsepsiyada erkin fikrlovchi yoshlarni tarbiyalash, ayniqsa oʻquvchilarning oʻz-oʻzini idora qilish organlari faoliyatida qatnashuvi, ularni mustaqil hayotga, turmush va jamiyatga mos qilib tarbiyalashga imkoniyat yaratish masalari ham eʼtibordan chetda qolmaydi.

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasini amalga oshirishning ilmiy-metodik taʼminotiga, konsepsiyani amalga oshirishning samaradorligi xalq taʼlimi barcha tizim faoliyatlariga, mahalliy sharoitlarga moslab, uni amalga oshirish bogʻliqligi masalasiga ham jiddiy eʼtibor qaratilgan.

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar mazmuni, shakli va uslublari

Respublikada qabul qilingan “Taʼlim toʻgʻrisida”gi Qonun (2020)da sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarning yosh avlod tarbiyasidagi oʻrni masalasiga alohida eʼtibor qaratilgan. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar shaxs kamoloti bosqichlarini belgilashga qaratilganligi bilan tavsiflanadi.

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar oʻquvchilarning darsdan boʻsh vaqtlaridagi oʻquv jarayonini toʻldiradi va kengaytiradi, oʻquvchilarning bilim olishlari, ijodiy qobiliyatlarini, tashabbuskorligini koʻrsatishga imkoniyat yaratadi. Sinfdan tashqari tashkil etilgan toʻgaraklarda, jumladan, fan toʻgaraklarida oʻz faniga qiziqqan oʻquvchilar bilan mashgʻulotlar tashkil etish oʻquvchilarning qiziqishlarini yanada oʻstiradi.

Sinfdan tashqari ishlarni quyidagi toʻgaraklarda tashkil etish mumkin: fan toʻgaraklari “Mohir qoʻllar” toʻgaraklari; “Duradgorlik” toʻgaragi; turli sport toʻgaraklari; “Badiiy havaskorlik toʻgaragi” va hokazolar.

Maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar bolalarni ijodkorlikka daʼvat etuvchi tarbiyaviy maskandir.

Maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni olib boruvchi bolalar va oʻsmirlar sport maktablari, musiqa va sanʼat maktablari, yoshlar ijod saroylari, yosh texniklar klublari, yosh tabiatshunoslar uylari maktab tarbiyasining uzviy davomchisi sifatiga faoliyat koʻrsatmoqda. Oʻzbekiston Respublikasining “Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar Konsepsiyasi” (1999) bu ishlarni va amalga oshirishda asos boʻladi.

Konsepsiyada hozirgi paytda axloqiy va maʼnaviy jihatdan ishlarni oʻmirlar orasida kuchaytirish zarurligi, axloqsiz ongli ijtimoiy shaxs boʻla olmasligini anglatish maktab va maktabdan tashqari taʼlim muassasalari tarbiyachilari oldida doimo umuminsoniy axloq qoidalari asosida yoshlarga tarbiya berish zarurligi uqirilgan. Konsepsiyada vatanparvar va baynalmilal komil inson tarbiyasi huquqiy, iqtisodiy, tabiiy, ekologik tarbiya, estetik tarbiya, jismoniy tarbiya, mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash, isteʼdodli va zukko bolalarni aniqlash va ularni tarbiyalash, mahallada tarbiyaviy ishlarni tashkil etish mazmuni va ularni amalga oshirish yoʻllari haqida atroflicha fikr yuritiladi.

Taʼlim-tarbiyaning jiddiy muammolarini aniqlash, uzluksiz amaliy tarbiya mazmuni asoslarini yaratish, maktablar, maxsus bilim yurtlari, texnikum va kollejarhamda oliy oʻquv yurtlari oʻqituvchilari faoliyatini yaxshilash mezonlarini ishlab chiqish bugungi kun talabidir. Buning uchun quyidagi tadbirlarga eʼtibor berish lozim boʻladi: tarbiyaviy jarayonni tashkil etishning yoʻnalishlari boʻyicha tadbirlar majmuasi va maqsadli dasturlar tuzish; tarbiyaviy ishlarni zamon talablari asosida tashkil etadigan pedagogik xodimlarni tayyorlash va malakasini oshirish, tarbiyaviy ishlarni hal qilish uchun respublikaning barcha kuchlari Oʻzbekiston FA, oliy oʻquv yurtlari, fan tarmoqlari, davlat va nodavlat tashkilotlari, ommaviy asbobot vositalari hamda ilmiy pedagogik boʻlimlar faoliyatini birlashtirish zarur.

Yoshlar bilan ishlashda, ularni har tomonlama yetuk shaxs qilib tarbiyalashda har bir tarbiya jarayonining mazmun-mohiyatini chuqur anglab, shunga uni tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Bu jarayonda tashabbuskorlik, ishbarmonlik kabi xislatlarni shakllantirishga alohida urgʻu berish orqali oʻqituvchidan alohida mahorat talab qilinadi.

Bolalarning barkamol shaxs sifatida shakllanishiga maktab jamoasi, oila va jamoat tashkilotlari birdek javobgar boʻlganliklari sababli ham boʻlajak oʻqituvchilarni bu boradagi bilimlar bilan qurollantirish pedagogika oliy taʼlim muassasalari oldida turgan asosiy masalalardan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham ushbu mavzu doirasida yuqorida qayd etilgan maʼlumotlar bilan talabalarni yana bir bora tanishtirib, oʻtgan mavzularda berilgan maʼlumotlar qisman qaysidir maʼnoda takrorlansa ham, ularga toʻxtalib oʻtishni joiz deb bildik.

«**Maktab**– oʻqituvchi rahbarligida taʼlim oluvchilarga taʼlim beradigan va tarbiyaviy ishlar olib boriladigan oʻquv-tarbiya muassasasi. Maktablarni shartli ravishda quyidagi turlarga ajratish mumkin:

1. Beriladigan bilimlarning xarakteriga koʻra – umumiy va kasbiy maktablar;
2. Beriladigan bilimlarning koʻlamiga koʻra – boshlangʻich, oʻrta, oʻrta maxsus, oliy maktablar;
3. Maktabning kim tomonidan taʼminlanishi va boshqarilishiga koʻra – davlat, xususiy, jamoa maktablari;
4. Taʼlim oluvchilarning jinslariga koʻra – aralash (ayollar va erkaklar), faqat ayollar (Xotin-qizlar bilim yurtlari), va faqat erkaklar (oʻgʻil bolalar) maktablari;
5. Taʼlim oluvchilarning eʼtiqodlariga koʻra – dunyoviy va diniy maktablar;

6. Ta'lim oluvchilarning o'quv muassasalarida bo'lishiga ko'ra - qatnab o'qiydigan va tunab qolinadigan (internat) maktablar.

Bundan tashqari, yo'nalishlar (sohalar) yoki oqimlar bo'yicha maktablar bo'lishi mumkin. Masalan, O'zbekistondagi matematiklar maktabi, O'zbekistondagi informatiklar maktabi, ayrim hollarda buyuk olimlar, shoirlar, akademiklar maktablari (Al Xorazmiy nomidagi maktab, akademik S.Sirojiddinov nomidagi matematiklar maktabi, Hamid Olimjon va Zulfiyaxonim nomidagi, H.Xudoyberdiyeva nomidagi, Is'hoqxon Ibrat nomidagi ijod maktablari va h.k) - bular ilmiy maktablar. Ma'mun akademiyasi, Ulug'bek rasadxonasidagi faoliyatlar ham ilmiy maktablar sirasiga kiradi. Ayniqsa, buyuk olimlarimizga nisbatan «Maktab yaratgan olim» degan ulug' nom shular jumlasidandir.

Maktab pedagogikasi - oilaviy o'rta maktabda o'quvchilarga ta'lim berish va tarbiyalashning qonuniyatlarini o'rganuvchi pedagogika bo'lib, umumiy maktablarning yuqori sinf o'quvchi yoshida bo'lgan bolalar, o'quv - tarbiyaviy jarayonining o'ziga xosligini tadqiq etadi.

Maktabdan tashqari ta'lim - bolalar va o'smirlarning yakka tartibdagi ehtiyojlarini qondirish, ularning bo'sh vaqti va dam olishini tashkil etish uchun davlat organlari, jamoat birlashmalari, shuningdek, boshqa yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan madaniy-estetik, ilmiy, texnikaviy, sport va boshqa yo'nalishlarda maktabdan tashqari ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan ta'lim.

Maktabdan tashqari ta'lim muassasalari - «faoliyat ko'rsatish tartibi qonun hujjatlarida belgilab qo'yilgan, bolalar, o'smirlar, ijodiyot saroylari, uylari, klublari va markazlari, bolalar-o'smirlar sport maktablari, san'at maktablari, musiqa maktablari, studiyalar, kutubxonalar sog'lomlashtirish muassasalari.»¹ kiradi.

Ta'lim muassasalariga rahbarlik qilishning eng asosiy tamoyillaridan biri bu, albatta, **rejalilik tamoyilidir**. Bu tamoyil yordamida tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishda izchillik va uzluksizlikka erishiladi. Bu esa jamoa tomonidan olib borilayotgan sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarning istiqbolli tomonlarini ko'rsatib turadi.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlar quyidagi hamkorlik tizimi asosida rejalashtirilishi pedagogik samaradorlikka erishtiradi. Bular:

- tarbiyaviy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari rahbarligida;
- sinf rahbarlari ishtirokida;
- metodik birlashmalar ishtirokida;
- tajribali o'qituvchilar ishtirokida;
- maktab kutubxona rahbariyati ishtirokida;
- o'quvchi-yoshlar tashkiloti yetakchilari ishtirokida;
- o'quvchilar uyushmasi rahbarlari ishtirokida;
- ota-onalar qo'mitasi a'zolari ishtirokida;
- to'garak rahbarlarining ishtirokida;

¹ Педагогика фанидан изоҳли лугат

- yoshlar saroylari xodimlari ishtirokida;
- yosh texniklar saroylari xodimlari ishtirokida;
- yosh tabiatshunoslari uylari xodimlari ishtirokida;
- turli sport to'garak va maktablarining murabbiylari ishtirokida;
- san'at va musiqa maktablarining o'qituvchilari yordamida tuzish va bu rejani maktabning yig'ilishida muhokamadan o'tkazib tasdiqlatib olish kerak.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining dars va darsdan tashqari tarbiyaviy faoliyatini rejalashtirish o'ziga xos qoidalarga egaligi B.Normurodova tomonidan tayyorlangan «Tarbiyaviy ishlar metodikasi» deb nomlangan o'quv qo'llanmada quyidagicha bayon qilingan. Bu

1. "Har bir sinf jamoasining tarbiyalangan darajasini o'rganish.
 2. O'quvchilarning oilaviy hayoti, ota-onaning farzand tarbiyalashdagi burchi va vazifasini qanday his etishi.
 3. Kundalik o'zgarishlarga o'quvchilarning munosabati.
 4. O'quvchilarning sharqona milliy urf-odat, an'analar haqidagi bilim darajasi.
 5. Qomusiy ma'rifatparvar, mutafakkirlar hamda hozirgi zamon shoir, yozuvchilarning ijodiyotida namuna bilishlari. Mazkur qoidalar bog'chada sodda holda qo'llaniladi.
- Yuqoridagilarni aniqlashda suhbat, anketa usullaridan foydalanish o'rindir. Shundaygina har bir o'qituvchi-tarbiyachilarning betakror, bir-biriga o'xshamagan tarbiyaviy tadbir rejaları bunyodga keladi. Bunday rejalar tarbiyaviy ta'sirga ega bo'lib, maqsadga erishtira oladi.»

Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishning asosiy omillari:

1. Vatanga muhabbat va insonparvarlik.
2. Milliy mafkurani singdirish.
3. Umuminsoniy qadriyatlariga hurmat.
4. Milliy qadriyatlar.
5. Milliy urf - odatlar.
6. Tabiatga muhabbat
7. Jamiyat qoidalari.
8. Ma'naviy tarbiya (axloq va odob).
9. Ilmiy dunyoqarashni shakllantirish.
10. Intellektual salohiyatni yuksaltirish.
11. Mehnatga ongli yondashuvni tarkib toptirish.
12. Ijtimoiy foydali mehnatning mohiyatini anglatish.
13. Oila tarbiyasi.
14. Fuqarolik tarbiyasi.
15. Ma'naviy immunitetni oshirish tarbiyasi.
16. Iqtisodiy tarbiya.
17. Ekologik tarbiya.
18. Go'zallik tarbiyasi.

19. Jismoniy barkamollik (sog'lom avlod uchun).

20. Ota-onalar bilan ishlash.

Yuqoridagi omillarga tayangan holdasinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishda tanlanadigan mavzular quyidagi talablarga javob berishi maqsadga muvofiqdir.

1. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarning rejasi umummaktab rejalariga mos bo'lishi.

2. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar mazmuni umuminsoniy qadriyatlarga tayanishi

3. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar mazmunida milliy tarbiya ruhi sezilishi.

4. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar zamon bilan hamnafas ruhda olib borilishi.

5. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar uchun tanlanayotgan mavzular milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslanishi.

6. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar «Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar» konsepsiyasi mazmunidan chetga chiqmasligi. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar o'quvchilar qiziqishlariga asoslanishi. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar tarbiya tamoyillariga mos bo'lishi.

7. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar mazmuni bilan otalarning yaqindan tanish bo'lishi.

8. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar jamoatchilik fikriga uyg'un bo'lishi.

9. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar jamoatchilik tashkilotlarining rejalarini boytishi.

10. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar izchillik va uzliksizlik tamoyillarga qurilgan bo'lishi.

11. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar o'quvchilarning yosh davrlar xususiyatlarini chetlab o'tmasligi

12. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar yo'nalishlarini tanlashda o'quvchilarning tarbiyalanganlik darajasiga e'tibor qaratilishi.

13. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar o'quvchilarning bilim darajasiga mos bo'lishi.

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishdasinfdan va maktabdan tashqari ishlarning tashkilotchisi o'ziga yuklatilgan bir qancha vazifalarini bajarishi kerak bo'ladi. Bular:

- Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni nazorat qilish;

- Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar ishtirokchilarining saviyasini o'rganib chiqishi;

- Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar ishtirokchilarining yoshlarini va uning xususiyatlarini bilishi;

- Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar mavzulari qay darajada talabga javob berishini o'rganishi;

- Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar o'quvchilar tashkilotlari va sinf faollari yordamida yo'lga qo'yilganligini nazorat qilishi;

- Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar yo'nalishiga bevosita rahbarlik qilgan holda o'qituvchilarga uslubiy yordam ko'rsatishi;

- Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishda sinf rahbarlari faoliyatiga xolisona yondashish va yordam berish;

- Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishda otalarning yordamini inobatga olish va ularga uslubiy yordam berish;

- Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar samarali yakunga ega bo'lishi uchun sinf faollariga uslubiy yordam ko'rsatish.

- Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar ya'ni umummaktab va maktablararo o'tkaziladigan eng muhim tarbiyaviy tadbirlarda qatnashish.

- Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarda o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini samarali tashkil qilishda tarbiya va madaniyat muassasalari hamda jamoatchilik kuchidan keng foydalanish.

- Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar doimiy ravishda bir-birini to'ldirishi va boyitishiga e'tibor qaratishi maqsadga muvofiqdir

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishda:

- bolalarning yosh xususiyatlariga;

- maktabning geografik joylashuviga;

- maktabning shart-sharoitlariga;

- ijodiy birlashmalarning imkoniyatlariga

- ilmiy markazlarning yo'nalishlariga;

- o'quv adabiyotlar;

- badiiy adabiyotlar;

- ilmiy adabiyotlar;

- siyosiy va ijtimoiy adabiyotlar;

- laboratoriya uskunalari;

- ko'rgazmali qo'llanmalar;

- tajribalar;

- ijodiy tushdagi ishlarni bajarish;

- asboblarniloyihalash;

- maketlar tayyorlash;

- modellarni yasashga ham jiddiy e'tibor qaratiladi.

O'zbekiston Respublikasida bugungi kunda xalq xo'jaligining turli sohalarida bo'lgani kabi xalq ta'limi tizimida ham o'sib kelayotgan yosh avlod ta'lim-tarbiyasi bilan bog'liq jarayonni qayta ko'rib chiqishni davr talabi taqozo etmoqda.

Hozirgi paytda fan va madaniyatning eng so'nggi yutuqlari asosida kelajagimiz vorislari bo'lgan yosh avlodni hayotga tayyorlashning samarali shakl va uslublarini izlash nihoyatda zarurdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining „Ma'naviyat va ma'rifat“ jamoatchilik markazi faoliyatini yanada takomillashtirish va samaradorligini oshirish to'g'risida“gi farmonida ko'rsatilganidek, jamiyatda yuksak ma'naviy fazilatlarini kamol toptirish, milliy mafkurani shakllantirish, yoshlarni boy madaniy merosimiz, tarixiy an'analarimizga, umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, Vatanga muhabbat, istiqbol g'oyalari sadoqat ruhida tarbiyalash mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning hal qiluvchi omilidir. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarning samaradorligini oshirish, avvalo, komil insonni shakllantirishning eng zamonaviy va qulay yo'nalishlarini topib joriy etishga bog'liq. Ushbu Konsepsiya ham xuddi shu maqsadda, shaxs kamoloti bosqichlarini belgilab olishga yo'naltirilgan. Tarbiyaviy ishlarni davr talabiga javob beradigan holga keltirish uchun tarbiyaning asosi bo'lgan barcha g'oyalar qaytadan ko'rib chiqilishi, asosiy e'tibor bola shaxsiga qaratilishi, yillar davomida to'plangan ijobiy tajribadan unumli foydalanish zarurligini taqozo etadi. Tarbiyaviy ishlar huquq-tartibot organlari, ijodiy uyushmalar, davlat va nodavlat jam'armalar, qo'mitalar va tashkilotlar bilan hamkorlikda olib boriladi.

Inson shaxsining kamol topishi juda murakkab va uzluksiz jarayon davomida shakllanadi. Uning tarbiyasiga ota-onasi, maktab, mahalla, do'stlari, jamoat tashkilotlari, atrof-muhit, ommaviy axborot vositalari, san'at, adabiyot, tabiat va hokazolar bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Yuqoridagi barcha hayotiy ehtiyojlarni vujudga keltirishda o'zaro hamkorlikning ta'sir doirasi orqali shaxsni tarbiyalash va tarbiyaning birligini ta'minlagan holda, uni shaxs sifatida shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan muhitdan himoya qilishdir.

Tarbiyaning bosh maqsadi —yosh avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda xalqning boy milliy, ma'naviy-tarixiy an'alariga, urf-odatlarini hamda umumbashariy qadriyatlarga asoslangan samarali tashkiliy, pedagogik shakl va vositalarni ishlab chiqib, amalda joriy etishdir.

Tarbiyaning asosiy vazifasi —shaxsning aqliy, axloqiy, erkin fikrlovchi va jismoniy rivojlanishi, uning qobiliyatlarini har tomonlama ochish uchun imkoniyat yaratishdir. Buning uchun:

- yoshlarni erkin fikrlashga tayyorlash, hayot mazmunini tushunib olishlariga ko'maqlashish, o'z-o'zini idora va nazorat qila bilishni shakllantirish, o'z shaxsiy turmushiga maqsadli yondashuv, ularda reja va amal birligi hissini uyg'otish;

- o'quvchilarni milliy, umuminsoniy qadriyatlar, Vatanimizning boy ma'naviy merosi bilan tanishtirish, madaniy hamda dunyoviy bilimlarni egallashga bo'lgan talablarini shakllantirish, malaka hosil qildirish, tobora o'stirib-boyitib borish va estetik tushunchalarini shakllantirish;

- har bir o'smiring bilimdonligini va ijodiy imkoniyatlarini aniqlab, ularni rivojlantirish. Inson faoliyatini turli sohalarda joriy qilib ko'rish. Bolalar ijodkorligi, iqtidorini yuzaga chiqarish va yanada qo'llab-quvvatlash uchun shart-sharoit hozirlash;

- insonparvarlik odobi me'yorlarini shakllantirish (birbirini tushunadigan, mehribonlik, shafqatlilik, irqiy va milliy kamsitishlarga toqatsizlik), muomala odobi kabi tarbiya vositalari (nohaqlikka, yolg'onchilik, tuhmat, chaqimchilikka toqatsizlik) keng qo'llanishi lozim;

- vatanparvarlik, dunyoviy fikrlash, jamiyatimizda yashayotgan odamlar bilan o'zaro munosabat-muloqotni o'rganish, o'z xalqi, davlati, uning himoyasi uchun hamisha shay bo'lib turish, O'zbekiston Respublikasi va boshqa davlatlarning ramzlariga hurmat bilan qarash, yosh avlodni O'zbekiston Konstitutsiyasiga, Bayrog'iga, Gerbiga, Madhiyasiga, Prezidentiga sadoqatli qilib tarbiyalash;

- qonuniy jamoa axloqi va turmush qoidalariga hurmat bilan qarashni tarbiyalash, shaxsning noyob qirralarini belgilovchi fuqarolik va ijtimoiy mas'uliyat hislarini rivojlantirish, o'zi yashayotgan mamlakatning ravnaqi, insoniyat taraqqiyotini barqaror saqlab qolish uchun fidoyilik, ekologik ta'lim-tarbiya;

- mustaqil davlatimiz — O'zbekiston Respublikasining ichki va tashqi siyosatiga to'g'ri va holisona baho berishga o'rgatish. Uning tinchliksevarlik, demokratiya va boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik, oshkora-ochiq tashqi siyosatiga va o'z xalqining turmush darajasini oshirishga yo'naltirilgan, fuqarolarni ijtimoiy himoya qiladigan ichki siyosatini to'g'ri tushuntirmoq kerak;

- turmushda eng oliy qadriyat hisoblangan mehnatga ijodiy yondoshish fazilatlarini shakllantirish;

- sog'lom turmush tarziga intilishni tarbiyalash va rivojlantirish, munosib o'la sohibi bo'lish istagini shakllantirish;

- yoshlarimizni erkin, mustaqil fikrlashga o'rgatish.

Tarbiyaning asosiy tizimi quyidagicha bo'lishi lozim:

- tarbiyada tarbiyalanuvchi shaxsini oliy ijtimoiy qadriyat deb tan olish, har bir bola, o'smir va yosh yigit-qizning betakror va o'ziga xosligini hurmatlash, uning ijtimoiy, huquqiy va erkinligini e'tiborga olish;

- yoshlarda istak va imkoniyat muvofiqligi tuyg'usini qaror toptirish;

- milliylikning o'ziga xos an'analari va vositalariga tayanish;

- shaxslararo munosabatlarda insonparvarlik, pedagoglar va o'quvchilar o'rtasidagi bir-biriga hurmat munosabatlari, bolalar fikriga e'tibor qilish, ularga mehribonlarcha munosabatda bo'lish.

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar o'quvchilarning qiziqishi, istaqlari, xohish va ehtiyojlariga suyanan holda ularning darsdan bo'sh vaqtlarida o'quv-tarbiya jarayonini to'ldiradi. U o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini, tahabbuskorligini oshirishga imkoniyat yaratadi. Sinfdan tashqari ishlarning o'ziga xosligi shundaki, to'garak, klub dasturlarining rangbarangligi, ular mazmunidagi yangiliklar o'smir yigit-qizlarning shaxs sifatida shakllanishlari uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Maktabning o'quvchilar bilan olib boradigan o'quv mashg'ulotlaridan tashqari, xilma-xil ta'lim-tarbiya ishlari sinfdan tashqari ishlar nomini olgan.

Sinfdan tashqari ishlar maktab ta'lim-tarbiya jarayonining tarkibiy qismi o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini yo'lga qo'yish shakllaridan biridir. Sinf dan va maktabdan tashqari ishlar shaxsni har tomonlama kamol toptirish va uni hayotga, aktiv faoliyatga tayyorlash uchun keng imkoniyatga ega. Bu ishlar bolalarning qiziqishlariga muvofiq tarzda ko'ngillilik asosida tashkil qilinadi. O'quvchilar sinfdan va maktabdan tashqari ishlarda o'zlarini qiziqtiradigan mashg'ulotlarni tanlab olishadi, ularda mustaqil, tashabbuskorona ishtirok etishadi. Maktab va maktabdan tashqari muassasalarning tashkiliy ishlarini, mazmuni va maqsadini belgilash bugungi kunimizning barcha qirralarini hisobga olishni talab etmoqda. Sinf va maktabdan tashqari mazkur tarbiyaviy ishlar shaxs kamoloti bosqichlarini belgilab olishga qaratilganligi bilan tavsiflanadi. Mazkur muammoni ijobiy hal etish uchun sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar tizimida quyidagilar bo'lishi lozim:

—pedagoglar va o'quvchilar o'rtasida o'zaro hurmat munosabatlari shakllanganlikning o'ziga xos an'ana vositalariga tayanish;

—ulg'atgan inson shaxsini tarbiyada oliy ijtimoiy qadriyat deb tan olish, har bir bola, o'smir va yosh yigitning betakror va o'ziga xosligini hurmatlash, ijtimoiy huquqini e'tiborda tutish zarur.

Sinf dan tashqari ishlarni to'la qamrab olgan to'garaklar bir necha xilda bo'lishi mumkin:

- a) fan to'garaklari;
- b) mohir qo'llar to'garaklari;
- d) duradgorlik to'garaklari;
- e) sport to'garagi;
- f) badiiy to'garak.

Bu to'garaklarni o'rta umumta'lim maktablarida sinf rahbari va tarbiyaviy ishlar tashkilotchisi uyushtiradi. Sinf rahbari to'garak rahbarlariga yaqindan yordam beradi. Qiziqishlari, intilishlari bir xil bo'lgan o'z o'quvchilarini biror to'garakka a'zo bo'lishga chorlaydi.

Sinf dan va maktabdan tashqari tashkil qilingan ishlar o'quvchilar hayotidagi tarbiyaviy faoliyatni to'ldiradi. Ularning dunyoqarashi to'g'ri shakllanishiga, axloqiy kamol topishiga ko'maqlashadi. Nazariy bilimlarni amaliyot, ishlab chiqarish bilan chambarchas bog'lanishiga zamin yaratadi.

Sinf dan va maktabdan tashqari ishlarga rahbarlik qiluvchi tashkilotchilarning vazifalari ham ko'p qirralidir. Sinf dan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar tashkilotchisining vazifalariga quyidagilar kiradi:

—darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va amalga oshirishni nazorat qilish;

—o'quvchilarning sinfdan va maktabdan tashqari ko'p qirrali ishlarini pedagogik jamoa, o'quvchilar tashkilotlari, sinf faollari yordamida yo'lga qo'yish;

—sinfdan va maktabdan tashqari ishlar yo'nalishiga bevosita rahbarlik qilgan holda, o'qituvchilar, sinf rahbarlari, ota-onalar, o'quvchilar tashkilotlari, sinf faollariga uslubiy yordam ko'rsatish;

—umummaktab va maktablararo o'tkaziladigan eng muhim tarbiyaviy tadbirlarda qatnashish;

—o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini tashkil qilishda tarbiya va madaniyat muassasalari hamda jamoatchilik kuchidan keng foydalanish.

Bu borada tashkilotchilar faolligining uchta asosiy tomonini ko'rish mumkin: tashkilotchilik, uslubiy va ma'muriy.

Bular, ko'pincha, o'zaro uzviy bog'langan holda namoyon bo'ladi.

Tashkilotchining tashkilotchilik faoliyatiga quyidagi bir qator ishlarni kiritish mumkin:

—tarbiyaviy ishlar sohasida erishilgan yutuq va kamchiliklarni tahlil qilish;

—tarbiyaviy ishlarning maqsad va vazifalarini aniqlash;

—tarbiyaviy, ommaviy-siyosiy ishlarni rejalashtirish va ularning mazmuni, shakli va usullarini aniqlash;

—sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni guruhlashtirish, boshqaruvchi shaxslarni aniqlash.

Maktabda tarbiyaviy ishlarni aniq rejalashtirmasdan uning mazmuni, shakli va usullarini aniqlamasdan, ma'lum bir tizimga solmasdan turib ko'zda tutilgan maqsadga erishish qiyin. Sinf dan tashqari ishlarning tarbiyaviy ta'siri ko'p darajada o'quv jarayonini tashkil etish saviyasiga hamda o'quvchilar jamoasining xilma-xil ishlarni qanday yo'lga qo'yishiga bog'liqdir. Sinf dan tashqari faoliyat majburiy dastur bilan chegaralanmaydi, balki yoshlari har xil o'quvchilarni ta'siriy ravishda birlashtiradi. Ularning tashabbusi asosida ishlarni amalga oshiradi, fanga qiziqtiradi, ularni xalqning madaniy hayoti muhitiga olib kiradi. Sinf dan tashqari ishlar shaxsdagi ijtimoiy faollik, ijtimoiy ong hamda axloqiy odatlarni tarkib toptirishning eng muhim omilidir. Bu faoliyat ilmiy jamoa, adabiy va maktab teatrlarining ishlari, turli mavzularda o'tkaziladigan kitobxonlar konferensiyasi va munozaralar, siyosiy, axloqiy, ilmiy-ommabop va mehnat mavzularidagi ma'ruza va suhbatlar, ijtimoiy foydali mehnat, siyosiy axborot, bayram kechleri va ertaliklari, to'garak mashg'ulotlarini o'z ichiga oladi. O'quvchilarning sinfdan tashqari ishlari o'z mazmuniga ko'ra tafakkur faoliyati va munosabat vositasi hisoblanadi. Chunki sinfdan tashqari ishlarda olingan axborot ibtidoiy etiladi, qayta ishlanadi va shu asosda yangi bilimlar hosil qilinadi. O'quvchilar maktabdan tashqari ishlarda qatnashib, turli kishilar bilan muayyan munosabatga kirishadilar, turli vazifatlarga duch keladilar. Shuning uchun ham o'quvchilarning maktabdan tashqari faoliyatlari qanchalik xilma-xil bo'lsa, ularning munosabatlari shunchalik boy, munosabat doirasi keng va ma'naviy o'rishi samarali bo'ladi. Maktabdan tashqaridagi tarbiyaviy ishlarda o'quvchilar jamoada ishlashni o'rganadilar ijtimoiy mehnat quvonchini his qiladilar, ishlab chiqarish mehnatiga qo'shiladilar, jamoatchilik fikriga bo'ysunishga, jamoa sharafiga kurashishga odatlanadilar. Maktabdan tashqari faoliyat unda qatnashuvchilarning ma'naviy va jismoniy rivojlanishi hamda yosh xususiyatlariga ko'ra belgilanadi. Bu jarayonga ular ta'lim olayotgan maktabning sharoiti ham ta'sir etadi. Garchand mamlakatimizdagi barcha maktablarning vazifalari bir

bo'lsa-da, o'sha maktablarning o'ziga xos xususiyatlari bor va bu xususiyatlar madaniy va milliy sharoitlarda yaqqol ko'rinadi. Tarbiyachilar, sinf rahbarlarining sinfdan va maktabdan tashqari olib boradigan tarbiyaviy ishlarida quyidagi ish usullaridan foydalanishlari maqsadga muvofiqdir:

1. Og'zaki ish usullari. Turli axborotlar, majlislar, ertalabki yig'inlar, ma'ruzalar, kitobxonlar konferensiyalari, munozaralar, uchrashuvlar, gazetalar, radiojurnallar.

2. Amaliy ish olib borish usullari. Turli joylarga sayohatlar, sport musobaqalari, olimpiada, iztoparlar ish faoliyati, yosh tabiatshunoslar to'garaklari, shanbaliklar.

3. Ko'rgazmali ish usullari. Maktab muzeylari, urush va mehnat qahramonlari xonasi, yangi kitoblar ko'rgazmalari.

Tarbiyaviy ish pedagogdan butun qolibiliyatini ishga solishni, tinmay izlanishni taqozo etadi. Chunki kelajak avlod tarbiyalangan, uyushgan, ahil, jonajon Vatanimizning haqiqiy fuqarolari bo'lishlari lozim.

Fuqarolik faoliyati o'z davlati oldidagi huquq va burchlarini tan olishni, jamiyat belgilagan yashash va axloq me'yorlariga ongli rioya etishni, mehnat va jamoada faollikni, ma'naviy yetuklikni barqaror etadi:

—islohotlarning taqdiri va samarasi uchun javobgar, yurtimizning ertangi kuni va istiqboli uchun fidoyi shaxslarni shakllantirish borasida ustuvor davlat siyosati yurituvchi;

—siyosiy onglilik va ijtimoiy faollik, ya'ni davlatning ichki va xalqaro siyosatini tushunish va idrok qilish. Vatanparvarlik va baynalmilallikni his etish, ijtimoiy siyosiy hayotda faol qatnashishga shay turish;

—xalq, davlat oldidagi fuqarolik burchi, ya'ni qonunchilik tamoyillarini, o'zining Vatan, mahalla, oila oldidagi huquq va burchlarini bilishi, ularga qat'iy amal qilishi. Qonunchilikning buzilishiga murosasiz munosabatda bo'lish.

Savollar va topshiriqlar.

1. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasining birinchi bo'limida nimalar aks ettirilgan?

2. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasining ikkinchi bo'limida nimalar aks ettirilgan?

3. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasining uchinchi bo'limida nimalar aks ettirilgan?

4. Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarda nimalar?

5. Maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar qayerda olib boriladi?

6. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishda ota-onalarning roli.

7. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar yosh avlodda qanaqa xislatlarni shakllantiradi?

8. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni to'g'ri yo'lga qo'yishda tashkilotlar bilan hamkorlik qanday olib boriladi?

II-MAVZU. SINFDAN VA MAKTABDAN TASHQARI TARBIYAVIY ISHLARNI REJALASHTIRISH METODIKASI

Reja:

1. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarning umummaktab rejasi bilan bog'liqligini o'rganish.

2. Ma'naviyat ishlari bo'yicha direktor o'rinbosarining ish rejasi bilan tushish.

3. Sinf rahbarlari va ota-onalar komiteti hamkorligi ishini o'rganish haqida ma'lumot berish

Maktab va maktabdan tashqari muassasalarning tashkiliy shakllari, mazmuni va maqsadini belgilash bugungi kunimizning barcha qarorlarini hisobga olishni talab etmoqda. Sinfdan va maktabdan tashqari mazkur tarbiyaviy ishlar shaxskamoloti bosqichlarini belgilab olishga qaratilganligi bilan tavsiflanadi. Mazkur muammoni ijobiy hal etish uchun sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar tizimida quyidagilar bo'lishi lozim:

— ulg'ayotgan inson shaxsini tarbiyada oliy ijtimoiy qadriyat deb tan olish, har bir bolaning betakror va o'ziga hosligini hurmatlash, ijtimoiy huquqini o'zida tutish lozim;

— milliylikni o'ziga xos an'ana vositalariga tayanish;

— pedagoglar va o'qituvchilar o'rtasida o'zaro hurmat munosabatlarini shakllantirish;

— maktabning jamoat tashkilot, otaliq qiluvchi korxonalar bilan aloqasini mustahkamlash;

— bolalar nazoratsizligi va qonun buzilishining oldini olish;

— yashash joyi bo'yicha bolalarning bo'sh vaqtini tashkil etish;

— o'quvchilarning oilalariga borish va bolalarni tarbiyalashda ularga yordam berish;

— yosh avlodning Vatanga, jamiyatga va mehnatga, o'ziga va odamlarga o'quvchilar hayotidagi tarbiyaviy faoliyatni to'ldiradi. Uning dunyoqarashini to'g'ri shakllanishiga, asloviy kamoltopishiga ko'maqlashadi.

Tarbiyaviy bilimlarni amaliyotlashlabchi qarish bilan chambarchas bog'lanishiga zaminyar etadi. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarga rahbarlik qiluvchi tashkilotchining vazifalari ham ko'p qirralidir.

Tarbiyaviy ishlar bolalarning kundalik hayotidan olingan aniq dalillar va muqolami, badiiy adabiyot, vaqti matbuot, kinofilmlardan olingan misollarni ta'kid etish hamda muhokama qilish asosida o'tkaziladi. Bu ishlarning xususiyati shundaki, bu bolalarning o'zini axloqiy xatti-harakatlari haqida mulohaza yuritishga va ularga to'g'ri baho berishga o'rgatadi.

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar o'quvchilarning darsdan tashqir vaqtlaridagi o'quv tarbiya jarayonini to'ldiradi va kengaytiradi,

o'quvchilarni mustaqil bilim olishlari, ijobiy qobiliyatlarini, tashabbuskorligini oshirishga imkoniyat yaratadi.

Shu sababli keyingi davrda o'quvchilarning darsdan tashqari vaqtlarini ko'ngilli uyushtirishga alohida ahamiyat bermoqda.

Sinfdan va maktabdan tashqari tashkil qilingan tarbiyaviy ishlar o'quvchilar hayotidagi tarbiyaviy faoliyatni to'ldiradi. Ularni ongli, dunyo qarashini shakllantiradi. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar tashkilotchisining vazifalariga quyidagilar kiradi:

- darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va amalga oshirishni nazorat qilish;

- o'quvchilarning sinfdan va maktabdan tashqari ko'p qirrali ishlarni pedagogik jamoa, o'quvchilar tashkilotlari, sinf faollari yordamida yo'lga qo'yish;

- sinfdan va maktabdan tashqari ishlar yo'nalishiga bevosita rahbarlik qilgan holda, o'quvchilar tashkilotlari sinf faollariga uslubiy yordam ko'rsatish;

- umummaktab va maktablararo o'tkaziladigan eng muhim tarbiyaviy tadbirlarda qatnashish;

- o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini tashkil qilishda tarbiya va madaniyat muassasalari hamda jamoatchilik kuchidan keng foydalanish.

Sinf jamoasi bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning hajmi, asosiy yo'nalishlari, mazmuni har bir yosh bosqichda o'quvchilarning psixik rivojlanishi darajasiga mos kelishi lozim.

Tarbiyaviy ish pedagogdan butun qobiliyatini ishga solishni, tinmay izlanishni taqozo etadi. Chunki kelajak avlod tarbiyalangan, uyushgan, ahil, jonajon Vatanimizning haqiqiy fuqarolari bo'lishi kerak.

Maktabda boshlang'ich sinflarda tarbiyaviy ishlarni olib borish uni yo'lga qo'yish sinf rahbari yoki tarbiyaviy ishlar tashkilotchilari tomonidan uyushtiriladi tarbiyaviy ishning asosiy yo'nalishlari: o'quvchilarda ilmiy dunyo qarash asoslarini shakllantirish, ularni milliy istiqlol ruhida tarbiyalash; o'quvchilarning ijtimoiy foydali mehnatini tashkil etish; o'quvchilarda axloq madaniyatini, ularning o'z-xuquq va burchlariga nisbatan ongli munosabatni tarbiyalash; o'quvchilarda o'z-o'zini boshqarish malakalarini shakllantirishdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchisi va sinf rahbari faoliyatining asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarning ahil tarbiyalij jamoani tashkil etishdir.

Boshlang'ich jamoa ishi shunday quriladiki, undan sinfning boshqa jamolari bilan aloqasi doimiy ravishda amalga oshiriladi, umummaktab an'analari saqlanadi. Boshlang'ich jamoa o'qituvchi-tarbiyachi va sinf rahbari, o'quvchilar, o'z-o'zini boshqarish organlari rahbarligida umummaktab ijtimoiy foydali ishlari faoliyatida ishtirok etadi.

O'qituvchi va sinf rahbari sog'lom, ahil bolalar jamosini shakllantirish bilan birga doimiy bolalar qiziqishlarini qo'llab-quvvatlaydilar, ularning ijtimoiy foydali faoliyatini yo'naltirib boradilar.

Kichik yoshli o'quvchilar juda faol va harakatchan bo'ladilar. Faollik aintilish buyoshdagi bolalarning organiqehtiyoji. Biroq bunda bolalar hali

yetarli hayotiy tajribaga ega bo'lmaydi va kundalik pedagogik rahbarlikka ehtiyoj sezadi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi bolaning ilk maktabdagi qadamidanoq tarbiyaviy ishning chinakkam jamoatchilik munosabatlarini yaratishga zo'r imkoniyat beradigan, bolalarda bir-birlariga g'amxo'r munosabatda bo'lishni tarbiyalaydigan, individual qobiliyatlarni rivojlantirish uchun qulay imkoniyatlar yaratadigan usullarni tanlaydi.

O'qituvchi boshlang'ich sinflarda bolalarga o'zlarini qiziqtiruvchi faoliyat turini tanlashga yordam beradi. Biroq ko'pincha kichik yoshdagi o'quvchilar yosh xususiyatlariga ko'ra, o'z xususiyatlarini to'g'ri baholay olmaydilar.

Bolalarning o'sishi ularda jamoatchilik malaka va ko'nikmalarining shakllanib borishi bilan o'qituvchi-tarbiyachining bolalar jamoasiga rahbarlik qilishdagi jarayonini o'zgartirib boradi.

O'qituvchi boshlang'ich sinflarda yuqori ahil bolalar jamoasini yaratish asosida sog'lom jamoatchilik fikrini yaratadi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining bolalar tarbiyaviy jamosini yaratish sohasidagi ishini yuqori sinflarning sinf rahbarlarida ommatiradilar.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quvchilarni ta'lim va tarbiyaning tabiiy sharoitida, ularning jamoa faoliyati jarayonida o'rganadilar.

Sinfdan tashqari ish o'quvchilarga biror maqsadga qaratilgan pedagogik ta'sir vaqtini uzaytiradi, u o'qituvchining darslarda egallagan bilimlarini tengaytirish va chuqurlashtirish, bolalarning qobiliyatini rivojlantirish, ularning xilma-xil qiziqishlarini qondirish, madaniy dam olishlarini uyushtirish imkonini beradi. Sinfdan tashqari ish bolalarni jamiyat hayotiga jalb qilishning katta imkoniyatlariga ega.

Bu borada tashkilotlar faolligini uchta asosiy tomonini ko'rish mumkin: tashkilotchilik, usuliy vama'muriy.

Maktabning o'quvchilar bilan olib boradigan o'quv mashg'ulotlaridan tashqari xilma-xil ta'lim-tarbiya ishlari sinfdan tashqari ishlar nomini olgan. Sinfdan tashqari ishlar maktab ta'lim-tarbiya jarayonining tarkibiy qismi, o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini yo'lga qo'yish formalaridan biridir.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlar shaxsni har tomonlama kamol toptirish va uni hayotga aktiv faoliyatga tayyorlash uchun keng imkoniyatga ega. Bu ishlar bolalarning qiziqishlariga muvofiq tarzda ko'ngillilik asosida tashkil qilinadi. O'quvchilar sinfdan va maktabdan tashqari ishlarda o'zlarini qiziqtiradigan mashg'ulotlarni tanlab olishadi va ularda mustaqil tashabbuskorona ishtirok etishadi.

Maktab va maktabdan tashqari muassasalarning tashkiliy ishlarini, mazmuni va maqsadini belgilash bugungi kunimizning barcha qirralarini hisobga olishni talab etmoqda. Sinf va maktabdan tashqari mazkur tarbiyaviy ishlar shaxs kamoloti bosqichlarini belgilab olishga qaratilganligi bilan tavsiflanadi. Mazkur muammoni ijobiy hal etish uchun sinfdan va maktabdan tashqari, tarbiyaviy ishlar tizimida quyidagilar bo'lishi lozim:

– pedagoglar va o'quvchilar o'rtasida o'zaro xurmat munosabatlarini shakllanganlikning o'ziga xos an'ana vositalariga tayanish;

– ulg'aygan inson shaxsini tarbiyada oliy ijtimoiy qadriyat deb tan olish, har bir bola, o'smir va yosh yigitning betakror va o'ziga xosligini hurmatlash, ijtimoiy huquqini e'tiborda tutish zarur.

Sinfdan tashqari ishlarni to'la qamrab olgan to'garaklar bir necha xilda bo'lishi mumkin:

- a) fan to'garaklari;
- b) mohir qo'llar to'garaklari;
- v) duradgorlik to'garaklari;
- g) sport to'garagi;
- d) badiiy xavaskorlik to'garagi.

O'rta umumta'lim maktablarida bu ishlarni sinf rahbari va tarbiyaviy ishlar tashkilotchisi uyushtiradi. Sinf rahbari to'garak rahbarlariga yaqindan yordam beradi. Qiziqishlari, intilishlari bir xil bo'lgan o'z o'quvchilarini biror to'garakka a'zo bo'lishga chorlaydi. Sinfdan va maktabdan tashqari tashkil qilingan ishlar o'quvchilar hayotidagi tarbiyaviy faoliyatni to'ldiradi. Ularni dunyoqarashini to'g'ri shakllanishiga, axloqiy kamol topishiga ko'maqlashadi. Nazariy bilimlarni amaliyot, ishlab chiqarish bilan chambarchas bog'lanishiga zamin yaratadi. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarga rahbarlik qiluvchi tashkilotchilarning vazifalari ham ko'p qirralidir. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar tashkilotchisining vazifalariga quyidagilar kiradi:

– darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va amalga oshirishni nazorat qilish;

– o'quvchilarning sinfdan va maktabdan tashqari ko'p qirrali ishlarni pedagogik jamoa, o'quvchilar tashkilotlari sinf faollari yordamida yo'lga qo'yish;

– sinfdan va maktabdan tashqari ishlar yo'nalishiga bevosita rahbarlik qilgan holda, o'qituvchilar, sinf rahbarlari, ota-onalar, o'quvchilar tashkilotlari, sinf faollariga uslubiy yordam ko'rsatish;

– umummaktab va maktablararo o'tkaziladigan eng muhim tarbiyaviy tadbirlarda qatnashish;

– o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini tashkil qilishda tarbiya va madaniyat muassasalari hamda jamoatchilik kuchidan keng foydalanish;

Bu borada tashkilotchilar faolligini uchta asosiy tomonini ko'rish mumkin: **tashkilotchilik, uslubiy va ma'muriy.**

Bular ko'pincha o'zaro uzviy bog'langan holda namoyon bo'ladi.

Tashkilotchining tashkilotchilik faoliyatiga quyidagi bir qator ishlarni kiritish mumkin:

– tarbiyaviy ishlar sohasida erishilgan yutuq va kamchiliklarni tahlil qilish;

– tarbiyaviy ishlarning maqsadva vazifalarini aniqlash;

– tarbiyaviy, ommaviy-siyosiy ishlarni rejalashtirish va ularning mazmuni, shakl va usullarini aniqlash;

– sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni guruhlashtirish, tashqaruvchi shaxslarni aniqlash.

Maktabda tarbiyaviy ishlarni aniq rejalashtirmasdan uning mazmuni, shakl va usullarini aniqlamasdan, ma'lum bir tizimga solmasdan turib ko'zda tutilgan maqsadga erishish qiyin.

Sinfdan tashqari ishlarning tarbiyaviy ta'siri ko'p darajada o'quv jarayonini tashkil etish saviyasiga hamda o'quvchilar jamoachining xilma-xil ishlarni qanday yo'lga qo'yishga bog'liqdir. Sinfdan tashqari faoliyat majburiy dastur bilan chegaralanmaydi, balki yoshlari har xil o'quvchilarni ixtiyoriy ravishda tortib olinadi. Ularning tashabbusi asosida ishlarni amalga oshiradi, fanga qiziqiradi, ularni xalqning madaniy hayoti muhitiga olib kiradi.

Sinfdan tashqari ishlar shaxsdagi ijtimoiy faollik, ijtimoiy ong hamda uslubiy odatlarni tarkib toptirishning eng muhim omilidir. Bu faoliyat ilmiy jamoa, uslubiy va maktab teatrlarining ishlari, turli mavzularda o'tkaziladigan kitobxonlar konferensiyasi va munozaralar, siyosiy, axloqiy, ilmiy-ommabop va mehnat mavzularidagi ma'ruza va suhbatlar, ijtimoiy-foydali mehnat, siyosiy axborot, bayram kechlari va ertaliklari, to'garak mashg'ulotlarini o'z ichiga oladi.

O'quvchilarning sinfdan tashqari ishlari o'z mazmuniga ko'ra tafakkur faoliyati va munosabat vositasi hisoblanadi. Chunki sinfdan tashqari ishlarda olingan axborot idrok etiladi, qayta ishlanadi va shu asosda yangi bilimlar hosil qilinadi.

O'quvchilar maktabdan tashqari ishlarda qatnashib, turli kishilar bilan muayyan munosabatga kirishadi, turli vazifalarga duch keladilar. Shuning uchun ham o'quvchilarning maktabdan tashqari faoliyatlari qanchalik xilma-xil bo'lsa, ularning munosabatlari shunchalik boy, munosabat doirasi keng va ma'naviy o'sishi samarali bo'ladi. Maktabdan tashqaridagi tarbiyaviy ishlarda o'quvchilar jamoada ishlashni o'rganadilar ijtimoiy mehnat quvonchini his qiladilar, ishlab chiqarish mehnatiga qo'shiladilar, jamoatchilik fikriga bo'ysunishga, jamoa sharafi uchun kurashishga odatlanadilar. Maktabdan tashqari faoliyat unda qatnashuvchilarning ma'naviy va jismoniy rivojlanishi hamda yosh xususiyatlariga to'g'ri keladi. Garchand mamlakatimizdagi barcha maktablarning vazifalari bir bo'lmasda, o'sha maktablarning o'ziga xos xususiyatlari bor va bu xususiyatlar madaniy va milliy sharoitlarda yaqqol ko'rinadi. Tarbiyachilar, sinf rahbarlarining sinfdan va maktabdan tashqari olib boradigan tarbiyaviy ishlarida quyidagi ish usullaridan foydalanishlari maqsadga muvofiqdir.

1. Og'zaki ish usullari. Turli axborotlar, majlislar, ertalabki yig'inlar, ma'ruzalar, kitobxonlar konferensiyalari, munozaralar, uchrashuvlar, og'zaki gazetalar, radio jumallar.

2. Amaliy ish olib borish usullari, turli joylarga sayyohatlar, sport munosabatlari, olimpiada, iztoparlar ish faoliyati, yosh tabiatshunoslar to'garaklari, shahmatlar.

3. Ko'rgazmali ish usullari. Maktab muzeylari, urush va mehnat qahramonlari xonasi, yangi kitoblar ko'rgazmalari.

Tarbiyaviy ish pedagogdan butun qolibiliyatini ishga solishni, tinmay izlanishni taqozo etadi. Chunki kelajak avlod tarbiyalangan, uyushgan, ahil, jonajon Vatanimizning haqiqiy fuqarolari bo'lishlari lozim.

Sinfdan tashqari ishlarning forma va metodlari

Jamoat tashkilotlari o'quvchilar bilan darsdan tashqari vaqtlarda olib boriladigan xilma-xil mashg'ulotlarni o'qituvchilar yordamida tashkil qiladilar. Sinfdan tashqari ishlar o'z mazmuniga ko'ra juda xilma-xil: ijtimoiy-siyosiy, ilmiy, ijtimoiy foydali, badantarbiya-sog'lomlashtirish ishlari bo'ladi. Sinfdan tashqari ishlar uch xil formada: *ommaviy*, *to'garak* va *individual* formalarda tashkil qilinadi.

Ommaviy formalar: Ertaliklar, maktab kechalari, bolalar bayramlari, ko'riklar, quvnoqlar va topqirlar to'garagi, sayr, sinf maktab muzeylari, bolalar ishlarining ko'rgazmalari va hokazolar.

To'garak ishlari: maktabdagi har bir to'garak o'zining doimiy ish kunlari va soatlariga ega bo'lishi lozim. To'garakda qat'iy intizom bo'lishi: to'garak a'zolari mashg'ulotlariga kechikmasdan kelishlari, to'garak topshiriqlarini bajarishlari, to'garakning moddiy boyliklarini ehtiyot qilishlari kerak.

Sinfdan tashqari individual ish: har bir o'quvchi mayl va qobiliyatlarining rivojlanishiga yordam beradi. Bu ishda sinfdan tashqari o'qish katta hamiyatga ega. Maktabda har bir sinf uchun sinfdan tashqari o'qish dasturi bor. O'quvchining nima o'qiyotgani va o'qigan narsalarini qanday idrok qilayotganini o'qituvchi bilishi juda muhim. Shuning uchun o'qituvchining sinfdan tashqari o'qishga rahbarligi eng yaxshi kitoblarni targ'ib qilish va o'quvchilarda o'qilgan darsliklarni to'g'ri, chuqur idrok etishni rivojlantirishdan iborat.

Individual topshiriqlarning turlari juda ko'p bo'lib, o'simliklar o'stirish, gullar, sabzavotlar yetishtirish ham ana shunday topshiriqlar jumlasiga kiradi. Individual topshiriqlarda har bir o'quvchining imkoniyat va qiziqishlari hisobga olinsa, ular bolalarning qobiliyatlari, iste'dodlarini o'stirishga yordam beradi.

O'qituvchi ta'lim jarayonida bolalarning madaniy ehtiyojlari va kamolot darajalarini aniqlash bilan shug'ullanadi. Ularga muvofiq tarzda ayrim o'qituvchilar, gruppalar yoki butun sinf bilan olib boriladigan sinfdan tashqari ishlarni rejalashtirish.

Maktabdan tashqari ishlar

Maktabdan tashqari ishlar bolalarning yoshi va qiziqishlarini hisobga olgan holda, ularni ixtiyoriy ravishda, aktiv va mustaqil qatnashishlari sharoitida tashkil qilinadi.

Tuman, shahar, respublika hamda maktab o'quvchilari ijod saroylari va uylari hamda BO'SMlar – ancha keng tarqalgan maktabdan tashqari muassasalardir. Ular xalq ta'limi vazirligi rahbarligi ostida faoliyat yuritadilar.

Maktabdan tashqari muassasa – bolalar kutubxonasi ishi diqqatga ham sazovor. Bolalar kutubxonalari maktablarning I-VIII sinflari o'quvchilariga, shuningdek, maktabgacha tarbiya yoshidagi kitob o'qiy oladigan bolalarga xizmat ko'rsatadi. Kutubxonaning butun ishi bolalarga yaxshi tarbiya berishga, fan muhabbatini o'rganishda o'quvchilarga yordamlashishga, bolalarda o'qish madaniyatini tarbiyalashga, mustaqil ravishda bilim olish malakalarini hosil qilish va mustahkamlashga qaratilgan.

Ko'pgina maktabdan tashqari muassasalarning ishlari misolida maktabdan tashqari muassasalar o'quvchilar bilan olib boriladigan ta'lim-tarbiya ishida maktab va oilaga jiddiy yordam bermoqdalar, degan xulosaga kelish mumkin. O'qituvchi muayyan aholi yashaydigan joyda maktabda qanday muassasalar mavjudligini bilib, ular bilan hamkorlikda qilinadigan ishni yo'lga qo'yadi, o'quvchilarning qiziqishlarini hisobga olgan holda, ularni to'garaklarga yo'llaydi. Maktab bolalari bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishni rejalashtirishda maktabdan tashqari muassasalardan olishi mumkin bo'lgan yordamni ham nazarda tutadi. Maktabning tarbiyaviy ish rejasini bolalar muassasalarining rejasiga moslashtirish zarur. Maktab tarbiyaviy ish rejasini o'quvchilar bilan sinfdan va maktabdan tashqarida olib boriladigan ishlarning forma va metodlarini, ularni qaynaga yo'lga qo'yishni o'z ichiga oladi.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlar tashkilotchisi, maktab tarbiyaviy ishining umumiy rejasini tuzadi hamda o'quvchilarga har tomonlama tarbiya berishda maktab o'qituvchilari, maktabdan tashqari muassasalar hamda maktabni qo'llab-quvvatlaydigan tashkilotlarning ishlari bir-biriga muvofiqlashtiradi.

9-MAVZU: TARBIYAVIY TADBIRLAR VA ULARNI O‘TKAZISH METODIKASI. MAKTABDA TO‘GARAK ISHLARINI TASHKIL ETISH.

Reja:

1. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarning yo‘nalishlari
2. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarni tashkil qilishda tashkilotchi shaxsiga bo‘lgan talablar.
3. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarning olib borish jarayonda raxbar erishishi lozim bo‘lgan yutuqlari.
4. Tashkilotchining oila va jamoatchilik bilan hamkorlikda olib boriladigan tarbiyaviy ishlar jarayoni.

Sinfdan tashqari ishlar deganda – maktab oqituvchilari yoki chetdan taklif qilingan mutaxassislar rahbarligi ostida maktabda asosiy dars mashg‘ulotlaridan tashqari vaqtda o‘quvchilar o‘rtasida yolg‘a qoyiladigan va olib boriladigan talim-tarbiya ishlari nazarda tutiladi. Maktabdan tashqari ishlar o‘quvchilar bilan olib boriladigan, maxsus tashkil etilgan muassasalar tomonidan uyushtiriladigan talim-tarbiya va madaniy ishlardan iboratdir.

Bu ishlarni olib borish tartibi O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunining II bob 14-moddasida quyidagicha aniq belgilab berilgan: “Maktabdan tashqari ta’lim bolalarning ehtiyojlarini qanoatlantirish, bo‘sh vaqti va dam olishini tashkil etish uchun davlat organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, shuningdek tijorat tashkilotlari madaniy-estetik, ilmiy, texnikaviy, sport yo‘nalishidagi maktabdan tashqari ta’lim tashkilotlarini tashkil etishi mumkin.

Maktabdan tashqari ta’lim bolalarga uzluksiz ta’lim berishning tarkibiy qismi sifatida ularning iste’dodi va qobiliyatini rivojlantirishga, ma’naviy ehtiyojlarini qanoatlantirishga qaratilgan.

Maktabdan tashqari ta’lim tashkilotlari jumlasiga bolalar, o‘smirlar ijodiyoti saroylari, uylari, klublari va markazlari, «Barkamol avlod» bolalar maktablari, bolalar-o‘smirlar sport maktablari, bolalar musiqa va san’at maktablari, studiyalar, axborot-kutubxona hamda sog‘lomlashtirish muassasalari kiradi.

Maktabdan tashqari ta’lim berish tartibi ta’lim sohasidagi vakolatli davlat boshqaruvi organi tomonidan belgilanadi.”¹⁴

O‘quvchilar bilan olib boriladigan sinfdan va maktabdan tashqari ishlar talim-tarbiya jarayonining ajralmas tarkibiy qismidir. U darslarda olib boriladigan oquv-tarbiya ishlarni mustahkamlab va to‘ldirib borishi bilan birgalikda o‘quvchilarni pedagogik ta’sir ostiga to‘la ravishda jalb etishga hamda dars uchun ajratilgan vaqt ichida amalga oshirilishi qiyin bo‘lgan yoki butunlay iloji bo‘lmagan bir qancha muhim tarbiyaviy vazifalarni hal qilishga yordam beradi.

¹⁴Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, 2020 йил 23 сентябрь. ЎРҚ-637-сон (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020 й., 03/20/637/1313-сон)

Qiziqish va intilishlarini darslarda, masalan, fizika darslarida, yetarlicha qandirish juda mushkul masala. Bu vazifani o‘quvchilar bilan ularni qiziqtirgan masalalar bo‘yicha darsdan tashqari mashg‘ulotlar o‘tkazish yo‘li bilangina maqsadga muvofiq ravishda hal qilish mumkin.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarning mazmuni juda ham xilma-xildir. Bunga, eng avvalo, o‘quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirish va kengaytirish, bilimlaridan amaliy va mustaqil ravishda foydalana bilishga o‘rgatish, o‘quvchilarni ijtimoiy foydali mehnatga tayyorlab borish va shu bilan birga, ularga ijtimoiy-siyosiy tarbiya berish maqsadiga qaratilgan tadbirlarni uyushtirish kiradi. Bunga o‘quvchilarga badiiy tarbiya berish, ularning turli qobiliyat va iste’dodlarini o‘stirish, o‘quvchilarning sog‘lig‘ini mustahkamlash, jismoniy kuch-quvvatlarini rivojlantirish ishlari va, nihoyat, o‘quvchilarning madaniy dam olishlarini uyushtirish bilan bog‘liq bo‘lgan mashg‘ulotlar kiradi.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlar har tomonlama kamol topgan inson tarbiyasining maqsad va vazifalariga muvofiq ravishda hamda o‘quvchilarning tabiiy qobiliyatiga tayanish asosida tashkil qilinadi va olib boriladi.

Bundan tashqari, o‘quvchilarning yoshi, ularning qiziqish-havaslari ishning u yoki bu turiga tayyorgarlik darajalari hisobga olinadi. Buni ayniqsa ishning mazmuni va usulini belgilashda hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlar o‘quvchilarning jismoniy imkoniyatlariga yarasha va ular uchun qiziqarli bolishi kerak.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlar o‘quvchilar tashkilotlari hamda otalar-jamoasi yordamiga suyanganda olib boriladi.

Bu ishlarning eng ko‘p tarqalgan shakli quyidagilar: to‘garak ishlari, ma’naviy tadbirlar va o‘quvchilarning mustaqil individual mashg‘ulotlaridir.

Sinfdan tashqari ishlarni o‘z ichiga olgan to‘garaklar quyidagi turlarga bo‘linadi:

- Fan to‘garaklari;
- Kasb-hunar yo‘nalishidagi to‘garaklar;
- Sport to‘garaklari;
- San’at yo‘nalishidagi to‘garaklar.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlar o‘quvchilarni ma’naviy-axloqiy ruhda tarbiyalashda, ularga bilim berishda muhim vosita bo‘lganligi tufayli bu ishlarni keng yo‘lga qo‘yishga maktab direktorlari, ilmiy mudirlar, shuningdek, o‘quvchilar-jamoasikatta e’tibor berishi, «Yoshlar ittifoqi» va «Kamalak» tashkilotlari, otalar-jamoasiva maktab rahbarlari yordamidan har tomonlama foydalanish kerak.

O‘quvchilar bilan olib boriladigan sinfdan va maktabdan tashqari ishlarni o‘quvchilar jon-dillari bilan sevishlari, bu ishga rahbarlik qilishda ishtirok etishni o‘zlarining eng muhim vazifalaridan biri deb bilishlari zarur.

Maktabning yangi vazifasi har bir o‘qituvchidan faqatgina o‘z fani va uni o‘qitishni a’lo darajada bilishnigina emas, balki bilimlarni chuqur egallashni va bundan sinfdan tashqari ishlarni maqsadga muvofiq yo‘lga qo‘yishda ijodiy

foydalana bilishni, har tomonlama ma'lumot va mahoratga ega bo'lishni talab qiladi.

Bu vazifalarning muvaffaqiyatli hal qilinishiga har taraflama yordam ko'rsatish har bir o'qituvchining oliy burchidir. Sinfdan tashqari ishlar shaklini tanlaganda uning tarbiyaviy ahamiyatini shu ishning maqsadi, vazifalari nuqtayi nazaridan baholash kerak.

1. Tarbiyani, eng avvalo, insonning o'zligini anglashga qaratilganligi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Respublika Ma'naviyat va ma'rifat kengashi raisi Shavkat Mirziyoyevning ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, buborada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorliginikuchaytirish masalalariga bag'ishlangan videoselektoriyig' ilishida qilgan ma'ruzasida juda to'g'ri belgilandi.¹⁵ O'zligini anglash birinchidan, uning ozod, erkin, nodir, ulug' siymoligini anglash va o'zida unga amal qilish sifatlarini shakllantirib borish bo'lsa, ikkinchidan uning o'ziga xos milliy-insoniy asoslarini anglash va ularga amal qilishdan iboratdir.

Yuqorida sanab o'tilgan ikki sifat komil inson sifatining asosini tashkil etadi. Chunki komil inson sifatlarini tarbiya sohasidagi ilmlarini xulosalab, mujassamlashtirsa, ular asosan 3 ta:

1. Ezgu niyat, fikr;
2. Ezgu so'z, xushmuomila;
3. Ezgu ish, ezgu faoliyatdan iboratdir.

Shu yuqoridagi uch sifat o'qitishning, ta'lim-tarbiyaning bosh maqsadidan iboratdir. Bu bosh maqsad insonlarda, yoshlarda, mutaxassislarda komillik sifatlarini takomillashtirish, yoshlarni zamonaviy axloqiy-amaliy o'quv, malaka, ko'nikmalar bilan qurollantira borish, mutaxassislarda har bir sohaga mos ilm, bilim hosil qilishdan iborat bo'lgan pedagogika fanining zamonaviy fan asoslarining kengayganligini ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonunining asosiy prinsiplarida O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy taraqqiyotida ta'lim sohasi ustuvor deb belgilab qo'yilgan.¹⁶

Ta'limning, o'qitishning vazifasi fuqarolar, yoshlarning eng asosiy konstitutsiyaviy puquqlaridan biri bo'lgan har bir kishining aqliy-amaliy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, ijodiy qobiliyatlarini namoyon etish, intellektual jihatdan rivojini ta'minlash, o'zi xohlagan kasbini tanlash jihatidan rivojini ta'minlash, o'zi xohlagan shu sohada faoliyat ko'rsatishi uchun moddiy-ma'naviy tarbiyaviy didaktik shart-sharoit yaratishdan iboratdir. Bu umumiy vazifadan ta'limning har bir bo'g'ini, turi va bosqichining o'ziga xos vazifalari kelib chiqadi.

Ta'lim pedagoglarning faorliyatidan va o'quvchi talabalarning faoliyatidan iborat qo'shaloq jarayondir.

Birgalikdagi faoliyat orqali yoshlar ilmiy bilimlar bilan qurollanadilar. Buning natijasida ularning ijodiy qobiliyatlari har tomonlama shakllanadi. Ma'lumot ta'lim-tarbiya jarayonining natijasi orqali to'plangan bilim, ko'nikma va mahakalar yig'indisi va shakllangan ma'naviy fazilatlar majmuidir.

Ma'lumot olishning to'g'ri va ishonchli yo'li davlat ta'lim standartlari bo'yicha bilim beradigan aniq maqsadli rejalar, dasturlar asosida o'quv yurtlarida tashkil qilinadigan ta'lim-tarbiya jarayonidir.

Ta'lim, tarbiya, ma'lumot, rivojlanish, shakllanish, uyg'unlash – yagona jarayondir. Unda o'qituvchi-tarbiyachi rahbarlik qiladi.

Tarbiya jarayonining jamiyat taraqqiyotidagi roli nihoyatda beqiyosdir. Insonni tarbiyalash, uni bilim olishga, mehnat qilishga undash va bu xatti-harakatini asta-sekin ko'nikmaga aylantirib borish lozim. Insonni mushohada qilish qobiliyatini tarbiyalaydi va mushohada qilish aqlni peshlaydi. Aql ongni saqlaydi. Ong esa moddiy va ma'naviy manbaga aylanadi. Shu tarzda inson asta-sekin takomillashib komillikka erishib boradi. Ammo buning uchun tarbiyachi va tarbiyalanuvchidan uzoq davom etadigan mas'uliyat, sharafli mehnat va qunt, insonni talab etadi. Buning uchun bolalarni yosh xususiyatlarini hisobga olish zarur. Ma'naviy, insoniy sifatlarining shakllanishida oiladagi, atrofdagi, jamiyatdagi muhit va bolalarga bo'lgan munosabat muhim rol o'ynaydi. Ota-onalarimiz va atrofdagilarning bir-birlariga bo'lgan munosabatlarini ko'rgan bola shunga qarab shakllana boradi. Ular avval kattalarga taqlid qiladilar. So'ng asta-sekin qilayotgan ishlarning mohiyatini anglaydilar. Bolalarni to'g'ri tarbiyalashda ota-onaning ongi, ma'naviyati, bilimi tarbiyalanganligi ham muhim ahamiyatga ega.

Bolaning xarakterini, oiladagi tarbiyasini, uning or-nomusini, sharm-hayosi kabi nozik tuyg'ularining tarbiyalanganlik darajasini bilmay turib, birdaniga jamoa orasida uyaltirish, yaxshi o'ylab ko'rmaslik, yoki jahl ustida tinimsiz kaltaklash mumkin emas. Sizing tanlagan jazo usulingiz o'quvchini yoki farzandingizni qilgan xatosini tushunishga, boshqa qilmasligiga tarbiyaviy saboq bo'lishi kerak. Agar bu jazo usullari o'zining samarasini bermasa, u holatda ehtiyotkorlik bilan maktab ma'muriyati va jamoa hamkorligida boshqa choralarni ishlab chiqish kerak.

Hugungi kunda pedagogika fani amaliyoti ham takomillashib bormoqda. Shuningdek, tarbiya jarayoni ham zamon talabiga monand takomillashib boradi. Boshqaruv organlari barkamol avlodni o'qitish va tarbiyalash sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirishlari, yetilgan masalalarni o'z vaqtida va qobiy hal etishlari, barcha o'quv yurtlarining ish saviyasi va sharoitlarini hozirgi zamon talablariga muvofiq oshirishlarini ta'minlashlari kerak.

Sinf jamoasi bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning hajmi, asosiy yo'nalishlari, mazmuni har bir yosh bosqichida o'quvchilarning yosh va psixofiziologik rivojlanish darajasiga mos kelishi lozim.

¹⁵ Мирзиёев Ш. Инсонпарварлик, эзгулик ва бунёдкорлик – миллий ғоямизнинг пойдеворидир. Т. Ташкент, 2021. -36 б.

¹⁶ «Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги Қонуни, 2020 йил 23 сентябрь. 4-модда.

Tarbiyaviy ish pedagogdan butun qobiliyatini ishga solishni, tinmay izlanishni taqozo etadi. Chunki kelajak avlod tarbiyalangan, uyushgan, ahil, jonajon Vatanimizning haqiqiy fuqarolari bo'lishi kerak.

Maktabda boshlang'ich sinflarda tarbiyaviy ishlarni olib boorish, uni yo'lga qo'yish sinf rahbari yoki tarbiyaviy ishlar tashkilotchilari tomonidan uyushtiriladi.

Tarbiyaviy ishning asosiy yo'nalishlari: *o'quvchilarda ilmiy dunyoqarash asoslarini shakllantirish, ularni Yangi O'zbekistonning milliy mafkurasi ruhida tarbiyalash; o'quvchilarning ijtimoiy foydali mehnatini tashkil etish, o'quvchilarda axloq madaniyatini, ularda o'z huquq va burchlariga nisbatan ogli munosabatni tarbiyalash; o'quvchilarda o'z-o'zini boshqarish malakalarini shakllantirishdir.*

Boshlang'ich jamoa ishi shunday quriladiki, undan sinfning boshqa jamoalari bilan aloqasi doimiy ravishda amalga oshiriladi, umummaktab an'analari saqlanadi. Boshlang'ich jamoa o'qituvchi-tarbiyachi va sinf rahbari, o'quvchilar o'z-o'zini boshqaruvi, o'z-o'zini boshqarish organlari rahbarligida umummaktab ijtimoiy foydali ishlari faoliyatida ishtirok etadi. O'quv muassasa, mikromuhitidagi odatlanmagan vaziyat, shaxslararo munosabatlar va muomala ko'lamining kengayishi o'ziga xos topologik aqliy, axloqiy, irodaviy, hissiy xususiyatlarini oqilona baholash, qo'yilayotgan talablarga javob berish tariqasida yondashishni, o'z-o'zini anglashini jadallashtiradi.

10-MAVZU. JAMO'A HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA. JAMOANI TASHKIL ETISH METODIKASI. SINIF JAMOASINI TASHKIL ETISH VA TARBIYALASH.

Reja:

1. Jamoa va uning turlari.
2. Jamoaning bir maqsadga qaratilganligi.
3. Jamoaning rivojlanishida tarbiya usullari.
4. O'quvchilar jamoasini shakllantirish usullari.
5. Sinf jamoasini tashkil etishda pedagogik talablar

Tayanch ibora va atamalar: barkamol shaxs tarbiyasi, jamoa, o'quvchilar jamoasi, o'quvchi, sinf, maktab, mahalla, tarbiya, mehnat tarbiyasi, rahbar, mas'uliyat, guruh, guruh a'zosi, birgalikdagi faoliyat, jamoaning rivojlanish bosqichi, pedagogik talab.

1. Jamoa haqida tushuncha, uning xususiyatlari va vazifalari

Sinf maktab jamoasining ajralmas bir kichik bo'lagidir. Sinf faqat o'quv faoliyati birligi bo'libgina qolmasdan, balki o'quvchilarga tarbiya berishni tashkil etishning muhim jamoa shakli hamdir. Sinf rahbari ishida o'quvchilar jamoasini tashkil etish asosiy vazifa hisoblanadi. Chunki jamoada shaxsni tarbiyalash tarbiyaning yetakchi maqsadidir.

Jamoada shaxsni tarbiyalashning umumiy asoslari quyidagilardan iborat: *talablar qo'yish, faollarni aniqlash, o'quv mehnat, ijtimoiy-siyosiy va ommaviy madaniy faoliyatdagi istiqbollarni tashkil etish, sog'lom jamoatchilik fikrini shakllantirish, ijobiy an'analarini yaratish va ko'paytirish.* O'quvchilarning jamoa turmush me'yorlari va qoidalarining intizomini buzilishiga munosabatlarini kuzatib jamoaning tashkiliy tuzilishi ta'sirchanligiga ishonch hosil qilish mumkin. Jamoa rivojlanishining dastlabki bosqichlarida bolalar tarqoq bo'lib, ularda yakdil fikr va sinf rahbari tayanishi mumkin bo'lgan ta'sirchan faollar bo'lmaydi. Shuning uchun jamoada salbiy hodisalar ochiq muhokama qilinmaydi va mustaqil jamoa qarori qabul qilinmaydi. Agar jamoa rivojlanishning ikkinchi bosqichida bo'lsa, nomigagina emas, balki harakatlarini qo'llab-quvvatlaydigan haqiqiy harakat qituvchi faollar bo'lsa, uning ayrim o'quvchilar va jamoa oldiga muayyan talablar qo'yishini kuzatish mumkin. Jamoaning rivojlanish darajasidan dalolat beradigan muhim belgilardan biri — *o'quvchilarning birgalikdagi faoliyatga kirishishidir.* Sinf o'quvchilari ko'p bo'lgan sharoitda har bir bolaga yakka tartibda yondashish, har bir bola qalbiga to'g'ri yo'l topish qiyin. Agar o'quvchilar jamoasi qo'llab-quvvatlasa, har holda bunday yo'lni topish mumkin. Jamoada shaxsni tarbiyalashda yakka tartibdagi yondashuvning mohiyati alohida o'quvchini jamoa faoliyatiga jalb etishdan, jamoani esa mazkur o'quvchi bilan qiziqtirib qo'yishdan iboratdir. Har qanday jamoada tarbiyasi qiyin bolalar bo'ladi, lekin ajratib qo'yilgan bolalar bo'lmaydi. O'quvchilarning xulq-atvori, o'quvchini muntazam o'rganishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ymasa, uning uchun sezilmagan tarzda o'zgarishi mumkin. Bunday o'rganish yakka tartibda ishni tashkil etishning hal

qiluvchi sharti hisoblanadi. Jamoani shakllantirish yuzasidan olib boriladigan ish albatta ayrim o'quvchilarning rivojlanishiga ta'sir etadi va shuning uchun ham bu jarayon maqsadga qaratilgan va boshqariladigan bo'lishi kerak. Sinf rahbari o'quvchilarni yakka tartibda va jamoa bilan tarbiyalashda ota-onalar bilan o'zaro hamkorlikda bo'ladi. Sinf rahbari ishining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u oddiy bolalar jamoasini emas, balki o'quvchilar jamoasini tashkil etadi. O'quvchilarning asosiy vazifasi o'qishdan iborat. Shuning uchun sinf rahbari dastavval bolalarning o'qishga qanday munosabatda ekanliklarini, o'zlarini darsda qanday tutishlarini, uy vazifasini sidqidildan bajarishlarini yoki bajarmasliklarini aniqlaydi va nihoyat, eng muhimi –ularning o'qishdagi rejaları ijtimoiy mohiyatga molik yoki molik emasligi hisoblanadi.

O'quvchilar o'rtasida salbiy holatlar ro'y bermasligi uchun jamoaning rivojlanish usulini aniqlab olishimiz kerak. Buning uchun eng ishonchli usul o'quvchilarni ular bilan darsda, darsdan tashqarida o'zaro faol hamkorlik qilish jarayonida kuzatishdan iboratdir. Buning uchun maxsus diagnostik usullar, masalan, anketa tarqatish, pedagogik vaziyatlarni vujudga keltirish kabi usullardan foydalanish mumkin. Lekin bu usullarni guruhga juda ehtiyotkorlik bilan, katta pedagogik bilim, mahorat va odob bilan qo'llash lozim. O'quvchilarni o'rganishning har bir usuli ayni vaqtda tarbiya usuli ham ekanligi o'qituvchilar uchun qonun bo'lishi kerak. Jamoada shaxsni yakka tartibda tarbiyalashda maktab o'quvchisini o'z-o'zini tarbiyalashga jalb etish, uni tegishli malaka va ko'nikmalar bilan qurollantirishdan iboratdir. Tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishga bo'ysunmaydigan, tarbiyasi qiyin bolalar bu, albatta, yomon o'zlashtiruvchilar emas. Sinf rahbari o'quvchilar yomon xulq-atvorining, past o'zlashtirishining sabablarini puxta o'rganmog'i lozim. Bunda o'quvchining sinfdoshlari bilan munosabatlari, bu munosabatlarining ma'naviy asoslari eng muhim masalalardan biri hisoblanadi. Jamoa munosabatlari – dastavval muayyan maqsadlarga asoslangan va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan maqsadlar sari yo'naltirib turadigan o'zaro mas'uliyatli munosabatlardir. Sinf rahbaridan madaniyat darajasining kengligi, pedagogik odob talablariga rioya qilish, unga nisbatan talabchanlikni unutmazlik, tashkilotchilik malakalariga ega bo'lish, o'z malakasini oshirib borish bilan birga ishga ijodiy yondashish talab etiladi. Sinf rahbari pedagoglar– ota-onalar –o'quvchilarni o'zaro bog'lovchi shaxs sifatida barcha tomonlarining nuqtayi nazarini hisobga olishi, harakatlarni bir markazga birlashtirishi, o'zaro aloqalarining to'g'ri bo'lishiga ta'sir o'tkazishi va ayni vaqtda o'zining o'rnini aniq ta'minlay olishi kerak. Mana shu fazilatlar sinf rahbarining tarbiyaviy ishlar samarasini oshirishga va uning muvaffaqiyatini ta'minlashga garov bo'ladi. Sinf rahbari o'quvchilarga puxta bilim berishga, ularning fikrlash qobiliyatini faollashtirishga hamisha g'amxo'rlik qilib boradi.

Jamoaning bir maqsadga qaratilganligi

Maktab jamoasi tarkibida eng barqaror bo'g'in bu –muayyan sinflar negizida shakllangan jamoalar sanaladi. Sinf jamoasi tarkibida o'quvchilar tomonidan amalga oshiriluvchi asosiy faoliyat o'qish hisoblanadi. Aynan sinf jamoasida

shaxslararo aloqa va munosabatlar tarkib topadi. Shuningdek, sinflar jamoalari negizida maktab jamoasi shakllanadi. Maktab jamoasi ikki muhim bo'g'in — o'qituvchilar jamoasi hamda o'quvchilar jamoasi asosida tarkib topadi. O'quvchilarning jamoasi tarkibida o'quvchilar jamoasi asosiy qismni tashkil etadi.

O'quvchilar jamoasi bu –ijtimoiy ahvoli, shuningdek, saylov organlari oldidagi umumiy javobgarlik (sinf qo'mitasida), barcha a'zolarining huquq va burchlari tengligi asosidagi o'zaro birlikka ega o'quvchilar guruhidir. Shaxsni shakllantirishda jamoaning yetakchi rol o'ynashi to'g'risidagi fikrlar pedagogika fanining ilk rivojlanish davrlaridayoq bildirilgan. Jamoada uning a'zolari o'rtasidagi munosabatning alohida shakli yuzaga keladi, bu esa shaxsning jamoa bilan birgalikda rivojlanishini ta'minlaydi. Lekin har qanday guruhni ham jamoa deb hisoblab bo'lmaydi. Jamoa bir qator belgilarga egadirki, mazkur belgilar jamoani tashkil etish metodikasi oxirgi kunda ancha to'liq va mukammal ishlab chiqilgan. Bu metodikaning umumiy asoslari pedagogika kursida bayon etilgan jamoa va jamoada shaxsni tarbiyalash nazariyasiga tayanadi. Jamoaning rivojlanish darajasini aniqlashda o'quvchilarning faqat sinfdan tashqari faoliyatida namoyon bo'ladigan munosabatlarini tahlil etish bilangina cheklanib bo'lmaydi.

Jamoaning rivojlanishida tarbiya usullari

Har bir ishning o'ziga xos, ma'lum qonun-qoidalari bo'lganidek, bola tarbiyasining ham o'ziga xos bir qator muhim qonun-qoidalari bor, ularga amal qilish tarbiyaviy ishlarning samarali bo'lishini ta'minlaydi, ya'ni:

- tarbiyaning bir maqsadga qaratilganligi;
- tarbiyaning hayot, mehnat bilan, O'zbekistonimizning mustaqilligi, g'ulab-yashnashi yo'lida qilinayotgan ishlar bilan bog'lanishi;
- o'quvchini jamoada, jamoa orqali tarbiyalash;
- tarbiyada bola shaxsini hurmat qilish va unga talabchanlik;
- tarbiyaviy ishlarning izchilligi, muntazamligi va birligi;
- tarbiyada o'quvchilarning yoshi va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish kabilar.

O'quvchilar jamoasini shakllantirish usullari.

Tarbiya maqsadini belgilashda jamiyat talablari, davr nafasi, milliy xususiyatlar asos qilib olinadi. Tarbiyaning maqsadlar tomonlari kamol topgan, mukammal inson shaxsini tarbiyalashdir. O'qituvchilar jamoasi ana shu maqsadlardan kelib chiqib, tarbiyaviy ishlarning vazifalarini belgilaydi, uning mazmunini aniqlaydi hamda maktabda ish sharoitlarini hisobga olgan holda o'quvchilarni tarbiyalashning shakli va uslublarini tanlaydi.

Tarbiyaning hayot bilan bog'liqligi qoidasi tarbiyaviy ishlarning mazmun va mohiyatini, tashkil etilishini doimo yangilab turishni talab etadi. Tarbiyachilar bolalar tarbiyasini hayot bilan bog'lar ekanlar, ularga o'zlarida iymon-e'tiqodni tarbiyalash imkonini beradilar. Tarbiyaviy ishlar shunday tashkil qilinganda bolalar jamiyat hayotida faol ishtirok etadilar, bu esa o'quvchi shaxsning tarkib topishiga yordam beradi. Ilg'or o'qituvchilar tajribasining ko'rsatishicha,

o'quvchilar ahil jamoa bo'lib uyushgandagina ularga jamoatchilik ruhini singdirib borish lozim. Sinf rahbari ishida o'quvchilar jamoasini shakllantirish asosiy vazifa hisoblanadi, chunki jamoada shaxsni tarbiyalash tarbiyaning yetakchi tamoyillari hisoblanadi. Uning umumiy asoslari quyidagilardan iborat:

- 1) talablar qo'yish;
- 2) faollarni tarbiyalash;
- 3) o'quv-mehnat, ijtimoiy-siyosiy va ommaviy-madaniy faoliyatdagi istiqbollarni tashkil etish;
- 4) sog'lom jamoatchilik fikrini shakllantirish;
- 5) ijobiy an'analarni yaratish va ko'paytirish.

Yuqorida ta'riflangan barcha qoidalar har qanday jamoani shakllantirish va rivojlantirish uchun qo'llanma hisoblanadi. Tarbiya usullarini tanlashda ularni jamoaning rivojlanish darajasiga mosligi muvaffaqiyatning muhim sharti hisoblanadi. Shuning uchun har bir o'qituvchi tarbiyaviy ishni sinfdagi jamoa munosabatlarining rivojlanish darajasini aniqlashdan boshlaydi. Tarbiya jarayoni o'z-o'zini tarbiyalash jarayoniga o'tgandagina yuksak darajaga erishiladi. Ayrim o'quvchilar va umuman, jamoa o'z faoliyatini mustaqil rejalashtiradi va umumiy jamoani tashkil etadi, o'ziga va bir-biriga talablar qo'yadi hamda o'z-o'zini nazorat qiladi.

Sinf rahbari o'quvchilar jamoasining rivojlanish darajasini aniqlashda o'quvchilarning faqat sinfdan tashqari faoliyatida namoyon bo'ladigan munosabatlarini tahlil etish bilangina cheklanib qolmasligi kerak. Sinf rahbarining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u oddiy bolalar jamoasini emas, balki o'quvchilar jamoasini shakllantiradi. O'quvchilarning asosiy vazifasi o'qishdan iborat. Shuning uchun sinf rahbari, avvalo, bolalarning o'qishga qanday munosabatda ekanliklarini, o'zlarini darsda qanday tutishlarini, uy vazifalarini sidqidildan bajarishlari yoki bajarmasliklarini aniqlaydi. Jamoaning rivojlanish darajasini aniqlashning eng ishonchli usuli — o'quvchilarni ular bilan darsda, darsdan tashqarida, maktabdan tashqarida o'zaro faol hamkorlik qilish darajasida kuzatishdan iboratdir. O'qituvchi jamoaning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash uchun pedagogik vaziyatlar vujudga keltirishni qo'llaydi. Lekin bunda shuni esda tutish kerakki, o'quvchi kamchiliklarini hamma o'rtasida yorqin namoyish etish uning qalbini jarohatlashi mumkin. Shunday vaziyatlarni vujudga keltirish kerakki, ularning salbiy tomonlarini emas, balki har bir bolada odatdagi sharoitda boshqalardan yashiringan ijobiy tomonlarini ham ochib berish maqsadga muvoffiqdir.

Sinf jamoasini tashkil etishda pedagogik talablar

Sinf rahbari jamoaning rivojlanishi darajasiga qarab tarbiya usullarini tanlaydi. Ta'lim jarayonida jamoa munosabatlarini rivojlantirish istiqbollari sinf rahbaridan katta e'tibor berishni talab etadi. Jamoa faoliyatida ko'proq muomala qilishga bo'lgan ehtiyoj yotadi. Darslarda bu ehtiyoj kam foydalaniladi. Agar darsdagi muomalaga bo'lgan ehtiyoj to'g'ri tushunilsa, uning negizida o'quvchilarning o'zaro yordami, darslarga birgalikda foydali tayyorgarlik ko'rishni,

qiziqishlari bo'yicha mashg'ulotlar tashkil etiladi. Jamoa rivojlanishining har qanday darajasida sinf rahbari muayyan usullardan foydalanib, jamoatchilik fikrini shakllantirish to'g'risida g'amxo'rlik qiladi. Sinf rahbari jamoa va har bir alohida o'quvchining tarbiyasi uchun mas'uldir. Shuning uchun uning jamoa tarzidagi va yakka tartibdagi shakllarini qo'shib olib borish tarbiyaviy ishdagi o'ziga xos xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Bunda jamoaning shaxsga nisbatan yuksak talabchanligi kuzatiladi.

Maktablarda olib boriladigan ish faoliyati, odatda, ommaviy, jamoa, guruh va individual shakllarda tashkil etiladi. Faoliyatni tashkil etishning ommaviy shakllari ham (ya'ni ularda o'quvchilarning muayyan guruhlariga ishtirok etadi) o'z mohiyatiga ko'ra uni amalga oshirish jarayonida faoliyat maqsadiga (masalan, ma'ruza, konsert va hokazo) erishish uchun qatnashchilarning o'zaro muomalasini nazarda tutmaydi. Biroq, bundan oldingi holda bo'lgani kabi, bu shakllarda bevosita tengdoshlar bilan birgalikda qatnashish ba'zi hollarda ularning faoliyatidagi ishtirokini faollashtiradi, boshqa hollarda aksincha bo'ladi. Bu ko'p marta o'quvchilarning faoliyat mazmuniga, munosabatiga (ijobiy, passiv yoki salbiy) bog'liq bo'ladi. Faoliyatni amalga oshirish jarayonida uning maqsadiga erishish uchun o'quvchilarning o'zaro muomalaga kirishishlarini nazarda tutuvchi faoliyat shakllari jamoa shakllari deyiladi. Bu muomala jarayonida o'quvchilar o'rtasida jamoa aloqalari vujudga keladi. Bu shakllar obyektiv jihatdan o'zida muomala uchun muayyan shart-sharoitlarga ega bo'ladi. Ular o'quvchilarga ishni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun vazifalarni o'zaro taqsimlab chiqish imkonini beradi, qatnashchilar o'rtasida aloqa ta'sirining paydo bo'lishiga olib ketadi.

Jamoatchi va bilimli sinf rahbari har qanday vaziyatdan juda ustalik bilan foydalanib ketadi va har tomonlama rivojlangan sinf jamoasini tashkil qiladi. Jamoani tashkil etishning samarali shakllaridan biri guruhli ishdir. Bunda mazkur ish tashkil etishning tarkib jihatidan uncha katta bo'lmagan (eng ko'pi bilan 5 nafar bo'lishi kerak) guruhlarida amalga oshiriladi. Bunday kichik guruhlarda barcha a'zolar bir-biri bilan bevosita muomalada bo'ladilar va bir-birlariga bevosita biror ta'sir ko'rsatadilar. Jamoada muomalani tashkil etganda o'quvchilar muhitida mavjud bo'lgan haqiqiy guruhlarini nazarda tutish, bir-biriga mehr bilan qaraydigan va o'zaro do'stlashadigan bolalarni birlashtirish zarur. Pedagog bu guruhlarning xususiyatlarini, ularning yo'nalishi, qiziqishlari, malakasi va hokazolarni bilishi, hisobga olishi va ulardan foydalanishi kerak.

Jamoa ishini tashkil etishda va amalga oshirishda vazifalarni taqsimlash vaqtida mazkur xususiyatlarni hisobga olish ishning samaradorligini oshiradi. Bu holat guruhdagi muomalani jamoaning qiziqishlari sohasiga va jamoaning qiziqishlarini guruhdagi muomala sohasiga olib kiradi. Masalan, jamoa yetarli darajada obro' qozongan, jamoatchilik yo'nalishiga ega bo'lgan guruhga muayyan bir tadbiri tayyorlash va o'tkazishga boshchilik qilishni topshirsa bo'ladi. Qandaydir o'ziga xos qiziqishlari bor guruhga butun jamoa uchun bu qiziqishlarga

mos keladigan ishning tashabbuskori va tashkilotchisi bo'lish taklif etiladi va hokazo.

Jamoa faoliyatini tashkil etishda o'quvchilarning shaxslararo real, ya'ni aniq mavjud bo'lgan aloqalarini hisobga olish ikki xil maqsadga: guruh a'zolarini jamoa hayotiga jalb qilish va ular o'rtasidagi muomalaga ta'sir ko'rsatish, bundan tashqari, o'z oldilariga qo'ygan har bir maqsadiga erishish imkonini beradi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi bolaning ilk maktabdagi qadamidanoq tarbiyaviy ishning chinakam jamoatchilik munosabatlarini yaratishga zo'r imkoniyat beradigan, bolalarda bir-birlariga g'amxo'r munosabatda bo'lishni tarbiyalaydigan, individual qobiliyatlarni rivojlantirish uchun qulay imkoniyatlar yaratadigan usullarni tanlaydi. O'qituvchi boshlang'ich sinflarda bolalarga o'zlarini qiziqitiruvchi faoliyat turini tanlashga yordam beradi. Biroq, ko'pincha, kichik yoshdagi o'quvchilar yosh xususiyatlariga ko'ra, o'z xususiyatlarini to'g'ri baholay olmaydilar. Bolalarning o'sishi ularda jamoatchilik malaka va ko'nikmalarining shakllanib borishi bilan o'qituvchi-tarbiyachining bolalar jamoasiga rahbarlik qilishidagi jarayonini o'zgartirib boradi. O'qituvchi boshlang'ich sinflardayoq ahil bolalar jamoasini yaratish asosida sog'lom jamoatchilik fikrini yaratmog'i kerak.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining bolalar tarbiyaviy jamoasini yaratish sohasidagi ishini yuqori sinflarning sinf rahbarlari davom ettiradilar. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quvchilarni ta'lim va tarbiyaning tabiiy sharoitida, ularning jamoa faoliyati jarayonida o'rganadilar. Sinfdan tashqari ish o'quvchilarga biror maqsadga qaratilgan pedagogik ta'sir vaqtini uzaytiradi, u o'qituvchining darslarda egallagan bilimlarini kengaytirish va chuqurlashtirish, bolalarning qobiliyatini rivojlantirish, ularning xilma-xil qiziqishlarini qondirish, madaniy dam olishlarini uyushtirish imkonini beradi. Sinfdan tashqari ish bolalarni jamiyat hayotiga jalb qilishning katta imkoniyatlariga ega.

Bolalar jamoasi rivojlanishi jarayonini tahlil qilib, uni quyidagi ikki bosqichga bo'ladi:

- jamoani dastlabki jipslashtirish;
- jamoani shakllantirish va uning har bir a'zosini rivojlantirish.

Jamoani shakllantirishda jamoa a'zolari va ularning faoliyatlariga qo'yiladigan yagona talablar muhim ahamiyat kasb etadi. Yagona talab o'quvchilarning dars jarayonidagi, tanaffus, sinfdan tashqari ishlar vaqtidagi jamoat joylari hamda uydagi xulq-atvor qoidalarini o'z ichiga oladi. Puxta o'ylab qo'yilgan talablar tizimining muntazam amalga oshirilishi maktabda muayyan tartibning o'rnatilishini ta'minlaydi.

Pedagoglar tomonidan qo'yilgan talablar quyidagi sharoitlarda ijobiy natija beradi:

- ❖ o'quvchi shaxsini hurmat qilish;
- ❖ muayyan maktab yoki sinfdagi sharoitni hisobga olish;
- ❖ qo'yilayotgan talablarning aniq bo'lishi.

O'quvchilarning tashqi qiyofasi, kiyinishi, yurish-turishi hamda muomalasiga qo'yilayotgan talablar ularda ma'naviy madaniyatni shakllantirishga xizmat qilishi shart.

O'qituvchi qo'yilayotgan talablarning hajmi, tizimini bilibgina qolmasdan, talab qo'yish metodikasini ham o'zlashtira olgan bo'lishi kerak. O'quvchilarga talablar qo'yish metodikasi bolalarni talablar mazmuni bilan tanishtirib, ularning ahamiyatini tushuntirish, tajriba orttirish hamda ularni muntazam ravishda nazorat qilib borishdan iborat. O'quvchilarni talablar bilan tanishtirish, ko'pincha, umumiy majlislarda amalga oshiriladi, bunda ta'lim muassasasi direktori yoki o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari istiqbolli rejalar va ularni amalga oshirish jarayonidagi talablar mazmuni bilan o'quvchilarni tanishtiradi. Batafsil tanishtirish uyim hollarda amalga ko'rsatish, keyinroq sinflar bo'yicha sinf majlislarida, maxsus subbatlar uyushtirish jarayonida amalga oshiriladi. Xulq-atvorni tarkib topirishga yo'naltirilgan talablar bilan tanishtirish mazkur talablar ustida mashq qilib borish bilan qo'shib olib borilishi kerak. Xulq-atvorni tarbiyalash ongni tarbiyalashga qaraganda murakkab. O'quvchilar talablar mohiyatini yaxshi anglashlari mumkin, biroq aksariyat hollarda ularga rioya qilmaydilar. Shu bois muntazam ravishda mashq qildirish madaniy xulq-atvorni odatga aylantiradi.

Talablarning qo'yilishi jarayonida ularga o'quvchilarning amal qilishi ustidan nazorat o'rnatilmog'i lozim. Nazorat qilib borish turli shartlar yordamida amalga oshiriladi, chunonchi, xulq-atvor jurnalini yuritish, sinfdagi navbatchilik uchun stendda baholarni qayd etib borish va boshqalar. Nazorat haqqoniy va muntazam bo'lish kerak. Uning natijalaridan o'quvchilarni ogoh etib borish lozim.

Jamoani uyushtirish va jipslashtirish. U faollarni tarbiyalash bilan chambarchas bog'liq. Jamoa faollarini shakllantirish jamoaning u yoki bu holatga nisbatan ehtiyoji mazmunidan kelib chiqadi. Jamoa faollarini aniqlash uchun o'qituvchi o'quvchilar faoliyatini, ularning jamoa ishlarida ishtiroki, xulq-atvorni kuzatib borishi, har bir o'quvchining ijtimoiy faoliyatni tashkil etish tayyarliligini aniqlashi zarur.

Jamoa faollarining tarkibini bolalarning o'zlari, albatta, pedagog ishtirokida va rahbarligida tanlashsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda pedagog jamoa faollarining har bir a'zosi zimmasiga muayyan vazifa yuklash, ma'lum davrda ana shu vazifalar yuzasidan hisobot berib borishlariga erishish lozim.

Mavzuni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. O'quvchilar jamoasini shakllantirish haqida tushuncha bering.
2. Jamoa orqali tarbiyalash deganda nimanani tushunasiz?
3. Jamoa ishini tashkil etishda sinf rahbari ishining o'ziga xos xususiyatlari nimadan iborat?
4. Tarbiya jarayonining mohiyati nimalardan iborat?
5. Jamoa ishini tashkil etishda sinf rahbari ishining o'ziga xos xususiyatlari nimadan iborat?
6. O'quvchilar o'rtasida salbiy holatlar ro'y bermasligi uchun qanday yo'l tutish kerak?

11-MAVZU: OILA, MAKTAB, MAHALLA HAMKORLIGINING SHAXS MA'NAVIYATI SHAKLLANISHIDAGI O'RNI

Reja:

1. Maktab oila va jamoatchilik hamkorligi konsepsiyasi haqida.

2. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda maktab, oila va jamoatchilikning tutgan o'rni.

Mamlakatimiz kelajagi vorislari bo'lmish yoshlarni istiqbol g'oyalari sadoqatli, ma'naviy barkamol, vatanparvar etib tarbiyalashda keng jamoatchilik faoliyatini muvofiqlashtirish borasida tarbiya jarayoni ishtirokchilari sa'y-harakatlarini birlashtirish maqsadida 1993-yilda ishlab chiqilgan "Oila, mahalla, maktab hamkorligi" Konsepsiyasi ma'lum dasturilamal bo'ldi. Keyingi yillarda ta'lim tizimida, xususan, xalq ta'limi tizimida ko'plab o'zgarishlar va yangiliklar amalga oshirilganligi, davlat va hukumatimiz tomonidan xalq ta'limi sohasini rivojlantirishga qo'yilayotgan talablar natijasi o'laroq Mazkur Konsepsiyaning uzviy davomi sifatida Xalq ta'limi vazirining 2019-yil 7-fevraldagi 46-sonli buyrug'i 1-ilovasi bilan qabul qilingan Xalq ta'limi vazirligining huzuridagi "Oila-mahalla-ta'lim muassasasi" hamkorligi Jamoat kengashi to'g'risidagi Nizom qabul qilindi.¹⁷

Mazkur Nizom O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2018-yil 14-avgustdagi PQ-3907-son, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Barkamol avlodni tarbiyalashda oila instituti va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining ta'lim muassasalari bilan o'zaro hamkorligini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2012-yil 19-iyundagi 175-son qarorlariga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi huzuridagi "Oila-mahalla-ta'lim muassasasi" hamkorligi Jamoat kengashi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, Toshkent shahar, xalq ta'lim boshqarmasi va viloyatlar xalq ta'limi boshqarmalari, tuman (shahar) xalq ta'limi bo'limlari hamda ta'lim muassasalari huzuridagi "Oila-mahalla-ta'lim muassasasi" hamkorligi Jamoat kengashlari faoliyat tartibini belgilaydi.

Mazkur Nizomda Jamoat kengashining maqsad va vazifalari etib quyidagilar belgilangan:

Jamoat kengashining asosiy maqsadlari

- jismonan sog'lom va ma'naviy yetuk va har tomonlama rivojlangan barkamol avlodni tarbiyalashda oila, ota-onalar va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining ta'lim muassasalari bilan hamkorlikda olib boradigan faoliyatini tizimli yo'lga qo'yish;

¹⁷Xalq ta'limi vazirining 2019-yil 7-fevraldagi 46-sonli buyrug'i 1-ilovasi bilan qabul qilingan Xalq ta'limi vazirligining huzuridagi "Oila-mahalla-ta'lim muassasasi" hamkorligi Jamoat kengashi to'g'risidagi Nizom. Manba: uzede.uz

- farzand tarbiyasida davlat va jamoat tashkilotlari hamda jamoatchilik faolligini oshirish, ularga amaliy va uslubiy yordam ko'rsatish;

- o'quvchi va yoshlar o'rtasida sodir etilishi mumkin bo'lgan tarbiyaviy zararlilik, zo'ravonlik, jinoyatchilik, giyohvandlik, daydichilik va tilamchilik, diniy apidaparastlik, missionerlik va "ommaviy madaniyat" kabi ma'naviy va axloqiy tubanlik illatlarining oldini olishda manfaatdor vazirlik, idora va mahalliy hokimiyatlar bilan hamkorlikda tashkiliy-pedagogik ishlarni tashkil etish.

Jamoat kengashining vazifalari:

- oila, umumta'lim maktablari va mahalla hamkorligining samaradorligi va natijadorligini ta'minlash;

- ota-onalarning farzandlar tarbiyasidagi o'rni, majburiyati, mas'uliyati va farzandlar bilan o'zaro munosabatlarini mustahkamlashga ko'maklashish;

- ta'lim muassasalaridagi tarbiya sifatini o'rganish va ularni yanada takomillashtirishga oid tadbirlarni amalga oshirish;

- o'quvchi-yoshlarni umuminsoniy va milliy qadriyatlarga sadoqat ruhida tarbiyalash, ongi va qalbiga vatanparvarlik, insonparvarlik, xalqparvarlik, kelajakka ishonch va intilish, mehnatsevarlik, bunyodkorlik, ma'rifatparvarlik kabi muhim g'oyalar va fazilatlarni singdirish, ularda faol fuqarolik pozitsiyasi va matkuraviy immunitetni mustahkamlash orqali zararli odatlar yo'lga kirishiga sabab bo'layotgan omillarga qarshi manzilli profilaktik tadbirlarni amalga oshirish;

- o'quvchi-yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, mahalla va jamiyatdagi o'zaro munosabatlarning ilk va asosiy ko'nikmalarini shakllantirish hamda rivojlantirish;

- o'quvchi-yoshlarga nisbatan "Hech kim, hech qachon e'tibordan chetda qolgan emas" tamoyilini joriy etish va faoliyat davomida bu masalaga doimiy e'tibor qaratish;

- ta'lim muassasasida ayrim o'quvchilarni kamsitish, ularga zo'ravonlik qilish holatlarining oldini olish va bartaraf etish bo'yicha ishlab chiqiladigan hujjatlar tayyorlanishida ishtirok etish, ularning amalga oshirilishini nazorat qilish;

- o'quvchi-yoshlar va ularning ota-onalari uchun ta'lim-tarbiya faoliyatini takomillashtirish bo'yicha mutaxassislarni jalb qilgan holda turli sotsiologik tadbirlar, amaliy treninglar, master-klasslar o'tkazish, psixologik maslahatlar tashkil etish;

- hududiy jamoat kengashlari faoliyatini muvofiqlashtirib borish.

Ushbu bilan birga maktab jamoat kengashi quyidagi vazifalarni ham amalga oshiradi:

- o'quvchi-yoshlarni ijtimoiy muhofaza qilish, ijtimoiy ehtiyojmand oilalar farzandlarini moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash;

- ijtimoiy ehtiyojmand oilalar farzandlarini qonunchilik hujjatlariga muvofiq bepul darsliklar bilan ta'minlash;

- ijtimoiy ehtiyojmand oilalar farzandlarini homiylik mablag'larini jalb qilgan holda o'quv qurollari bilan ta'minlash;

- ijtimoiy ehtiyojmand oilalar farzandlarini qonunchilik hujjatlariga muvofiq qishqi bosh-kiyim ajratish bo'yicha buyurtmani shakllantirish;

- zaruratdan kelib chiqib, ota-onalarga farzandlarining ta'lim-tarbiya olishi uchun tegishli shart-sharoitlarni yaratishlariga ko'maklashish, ijtimoiy ehtiyojmand oilalarni moddiy qo'llab-quvvatlash choralarini ko'rish.

Barkamol avlodni tarbiyalashda oila, mahalla va ta'lim muassasalari hamkorligini mustahkamlash borasida olib boriladigan ishlar Nizomda quyidagi asosiy uch guruhga bo'lib ko'rsatilgan. Bular,

Ota-onalar qo'mitasi quyidagi vazifalarni bajaradilar:

1. Maktab ota-onalar qo'mitasi raisi maktab pedagogik kengashining a'zosi hisoblanadi. U maktabdagi muammolarni hal qilishda faol ishtirok etib, kerakli maslahatlarni beradi.

2. Ota-onalar qo'mitasi maktab uchun zarur bo'lgan barcha shart-sharoitlarni hozirlashda mahalla, jamoatchilik va otaliq tashkilotlardan boshlab to Respublika rahbarigacha iltimos bilan murojaat qilishga haqlidir.

3. Ota-onalar qo'mitasi maktabdagi ichki tartib-intizomni mustahkamlash maqsadida uni maktab ma'muriyati bilan hamkorlikda muhokama qilishi mumkin.

4. Har bir ota-onani o'z farzandining hatti-harakati uchun maktabda, mahalla va jamoatchilik oldida, otaliq tashkiloti oldida muhokama qilishga, mahalladagi barcha ota-onalarni pedagogik bilimlarga jalb qilishga haqlidir.

5. Ota-onalar qo'mitasi o'z uchastkasidagi ota-onani, o'quvchini o'z faoliyatiga va o'z tarbiyasiga olish huquqiga egadir.

6. Ota-onalar orasidagi yoki ota-onalar bilan o'qituvchi orasidagi barcha nizolarni bartaraf etish va hal qilish huquqiga egadir.

7. Ota-onalar qo'mitasi mahalladagi o'quvchilarning va tarbiyachilarning salomatligi uchun qayg'urishi shart.

Maktab va ta'lim tizimini rivojlantirish hamda zamonamizga yetuk yosh avlodni yetkazib berishda bunday ibratli tadbirlarni har bir maktabdagi ota-onalar qo'mitasi bilishi va shu tarzda ish olib borishi kerak. Maktab ota-onalar qo'mitasi mahalla oldida, ota-onalar va jamoatchilik oldida turli seminar va ma'ruzalar tashkil etishi kerak.

12-MAVZU: OILA VA JAMIYATNING INSON HAYOTIDAGI O'RNI

Reja:

1. Oilaning jamiyatda tugan o'rni.

2. Oila - tarbiya maskani.

3. Oilaning muhim vazifalari.

Oila har bir xalqning, millatning davomiyligini saqlaydigan, milliy qadriyatlarning rivojini ta'miniydigan, yangi avlodni dunyoga keltirib, ma'naviy va jismoniy barkamol qilib tarbiyalaydigan, jamiyatning asosiy negizi hisoblanuvchi muqaddas maskandir. Oila tabiatning eng go'zal mo'jizalaridan biri bo'lib, u insonlarga xos "tabiiy-biologik" (jinsiy munosabatlar), iqtisodiy (mulkiy munosabatlar, uy-ro'zg'orni boshqarish), huquqiy (nikohni davlat yo'li bilan qayd etish), ma'naviy (er-xotin, ota-ona va bolalar o'rtasidagi mehr-oqibat tuyg'usi va boshqalar) munosabatlariga asoslangan ijtimoiy birlikdir.

Oila maqsadi - ikki jinsning o'zaro kelishuvi asosida farzandlarni dunyoga keltirish hamda tabiat va jamiyatning davomiyligini ta'minlash.

Oilaning vazifasi - er-xotinning birgalikda xo'jalik yuritish asosida oilani ham ma'naviy, ham iqtisodiy jihatdan ta'minlash hamda jamiyatga sog'lom, aqlli, har tomonlama barkamol farzand tarbiyalash. Oila mazmun va mohiyatga ko'ra har bir xalq, har bir millat uchun o'ziga xos xarakterli xususiyatlarga egadir. Sharqda oila tushunchasi oila qurish va lining mustahkamligini, farovonligi va barqarorligini ta'minlash insonning o'z millati, avlod-ajdodlari, jamiyati oldidagi muqaddas burchi hisoblanadi. Ayniqsa, oila o'zbek xalqi uchun eng muqaddas darajodir. Birinchi Prezidentimiz I.Karimov ta'biri bilan aytganda: "Oilada o'zaro hurmat va qattiq tartib bo'lmasa, oilaning barcha a'zolari o'z burchini ado etmasa, bir-biriga nisbatan ezgulik bilan mehr-oqibat ko'rsatmasa yaxshi va munosib tarzda yashash mumkin emas. O'zbeklarning aksariyati o'zining shaxsiy farovonligi to'g'risida emas, balki oilasining, qarindosh-urug'lari va yaqinlarining, qo'shnilarining eson-omonligi to'g'risida g'amxo'rlik qilishni birinchi o'ringa qo'yadi. Bu esa eng oliy darajada ma'naviy qadriyat, inson qalbining gavharidir".

Oilaviy tarbiya deganda ota-onalarning o'z hayotlari, turmush tarzlari asosida bola shaxsida dunyoqarash asoslari, siyosiy, axloqiy, estetik va boshqa ijtimoiy omillarni shakllantirish maqsadida muntazam izchil, g'oyaviy va ma'naviy ta'sir ko'rsatish jarayoni tushuniladi.

Sharq xalqlari, jumladan, o'zbek oilasida bola tarbiyasiga alohida e'tibor bilan qaragandar. Oila turmushning eng zarur qismidir. Inson oilada dunyoga keladi. Oila insoniyat kelajagini davom ettiradi. O'zbek oilalarida tarbiyalangan bolalarning hayotdagi har qanday hatti-harakatining oqibati to'g'ri baholangan. Yoshga monand ta'sir ko'rsatish yo'l va vositalari yaratilgan. Kerak bo'lganda ota-onalar turlaridan foydalanilgan, lozim bo'lsa jazolangan. Fag'ambarimizning hadisi shariflarida "Farzandingizni izzat-ikrom qilish bilan birga asloq-odobini ham yaxshilanglar" deb bejiz aytilmagan. Yosh avlodni tarbiyalashda keksa avlodning xizmati, ayniqsa benihoyadir. Oila jamiyatning eng

kichik o'chog'idir. Bu muqaddas dargohda kelajak kishisi kamolga yetadi. Keksalarga ko'pincha "Qush uyasida ko'rganini qiladi." deyishadi. Shuning uchun ham kelajagimizning qanday bo'lishi bugun qanday hayot kechirayotganimizga, bolalarimizga qanday tarbiya berayotganimizga, ular qalbini qanday tuyg'ular, qanday orzular bilan toldirayotganimizga bog'liq. Hayotning achchiq-chuchugini ko'rgan, sinovlariga bardosh bergan keksa avlodchalik bolalar tarbiyasiga katta mas'uliyat bilan qaraydigan kishi bo'lmasa kerak. Ular o'zlarining bilganini sidqidildan farzandlarga o'rgatadilar, ayni paytda donishmandlik bilan yoshlarni yomon xatolardan asrashga harakat qiladilar. Ular insoniyat abadiy zanjirida o'tmishda erishilgan boy ma'naviy qadriyatlarini kelajak avlodga yetkazuvchilardir.

O'zbekistonda tarbiya borasida to'plangan va izohlangan tarbiya metodlar kamol topayotgan yosh avlod ta'lim-tarbiyasida ma'rifiy ahamiyatga ega. Mustaqillik munosabati bilan o'tmishda yashab ijod etgan olim-ufuzalo va buyuk mutafakkirlarimiz hamda ularning asarlari xalqimizning moddiy va ma'naviy boyliklari hisoblanib, bu boyliklar bilan haqli ravishda g'ururlanamiz. Ular xalqimiz tomonidan ming yillar davomida to'plangan, tajribadan o'tkazilgan tarbiya metodlarini barkamol inson kamoloti uchun, inson va uning tarbiyasi, insoniylik g'oyalari uchun bo'lgan intilishlarini to'pladilar, targ'ib qildilar.

O'zbek xalqining ota-bobolarimizdan bizga meros bo'lib qolgan kattalarga hurmat, yoshlarga mehr-shafqat, mehmondo'stlik, chanqagan odamga suv, keksalarga joy berish, qo'l yuvmoqchi bo'lgan kishining qo'lga suv quyish, sochiq tutish, g'am-g'ussaga tushgan xonadonga borib ko'rish va ko'ngil ko'tarish singari urf-odatlar bor. Sharq omili milliy odob ming yillar mobaynida islomiy tarbiya qoidalari asosida tarkib topib, takomillashib borgan tarixdan ma'lum. Ko'p sohalarida qalam tebratgan ensiklopedist olim Abu Ali ibn Sino o'zidan odinigi o'tgan olimlar tomonidan yaratilgan ilmiy dalillarni va tajribalarni tartibga soldi. U ayniqsa, Arastu va Abu Nasr Forobiyning ilg'or fikrlarini yanada rivojlantirib, inson aqli oqimning, koinotning sir-u asrorlarini bilishga, o'rganishga qobil ekanligini isbotlashga urindi. El zakovati, bilmi, buyuk ilmiy asarlari bilan jahondagi barcha xalqlarning hurmatiga musharraf bo'lgan Ibn Sino buyuk muallim ham edi. Uning "Donishnoma" asarida ta'lim-tarbiya, ilm-ma'rifat, insonning ruhiyati, axloq va odob kabi masalalar to'g'risida ta'lim-tarbiyaga oid chuqur fikrlar ifodalangan. Ibn Sino bola tarbiyasi bilan avvalo oila, ota-onani shug'ullanmog'i lozim, deydi.

Alisher Navoiyning tarbiyaga oid qarashlari deyarli barcha asarlarida o'z ifodasini topgan. "Hayrat- ul abrор" kitobida tarbiyaning asosiy uslublarini sanab, ko'rsatib, bola tarbiyasiga va uning shaxs sifatida shakllanishiga katta ahamiyat berib, bolani baxt "chirog'i" deb ta'riflaydi. Bola oilaga baxt va saodat keltiruvchi ziyodir. Agar oila bu tarbiya uslubini to'g'ri tatbiq eta olsa, qo'llay olsa oiladagi bolalar hayotlarida o'z baxtlariga tez erishadilar, degan g'oyani ifodalaydi.

A.Navoiyning ta'kidlashicha: Tarbiyaning yana biri ota-onani hurmat qilish, buni bajarish uning uchun majburiyatdir. Oilada bosh tarbiyachi otadir - deb

hisoblaydi u. Uning fikricha, ota-bolalar tarbiyasida qattiqqo'llik va hatto kerak bo'lsa, jazo berishga qadar ta'sir ko'rsatuvchidir.

Abdulla Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida tarbiyaning zamoni haqida shunday deydi: "Endi ochiq ma'lum bo'ldiki, tarbiyani tug'ilgan kundan boshlamak, vujudimizni quvvatlandurmak, fikrimizni nurlandurmak, axloqimizni g'azallandurmak, zehnimizni ravshanlandurmak lozim ekan. Tarbiyani kimlar qilur? Qayda qilur? degan savol keladur. Bu savolga, "birinchi uy tarbiyasi, bu ona vazifasidir" deb ta'kidlaydi. Bola tarbiyasida onaning vazifalariga alohida e'tibor beriladi. Mumkin qadar sipo, bosiq va chidamli bo'lishi lozimligini maslahat beriladi. Buning uchun oila a'zolarining har biriga ma'lum vazifalar yuklatilgan bo'lishi kerak. Chunonchi, erkak kishi oilada boshliq rolini bajaradigan bo'lgani uchun, u oilaning zarur talablarini bajarishi lozim, nimaiki va'da qilgan bo'lsa, o'z va dast ustidan chiqishi shart.

Abdulla Avloniy bola tarbiyasiga oid o'z fikr va mulohazalarini bildirar ekan, bola tarbiyasini unga ism qo'yishdan boshlashni lozim ekanligini ta'kidlaydi, hamda bolalarga yaxshi, munosib ilm tanlashni ota-onaning dastlabki oliyjanob vazifalaridan hisoblaydi.

Kaykovus o'zining "Qobusnoma" asarida "Ota-onani hurmatlash haqida"gi haqida shunday deydi: aql yuzasidan bilgilki, ota-onaning izzat va hurmatini bo'yunga olish lozimdir, chunki farzandining asli ota-onadir. Nima uchun ota-onani hurmat qilaman deb ko'nglinga keltirma. Bilgilki, ular Sening uchun o'limga ham tayyor turadilar. Agar har farzand aqli va dono bo'lsa, ota-onaning mehri-muhabbatini ado qilishdan bosh tortmaydi. Ota-onaning ishi seni parvarish qilish va senga yaxshilik o'rgatishdir.

Har turli ilm va hunarni farzandingga o'rgatgaysen, toki otalik shartin va shartlarni bajo keltirgan bo'lasan, chunki dunyodagi turli falokatlaridan qandig'usidir. Kishi o'z boshiga qanday ish tushishini bilmaydi, bunday vaqtda ilm va hunar kuniga yaraydi. Farzandingga nimini o'rgata olsang, o'rgatgilki, uning muhtasir senga ham kelib turadi. Agar farzanding balog'atga yetgan bo'lsa uylantirib qo'y, qizing balog'atga yetgan bo'lsa erga bergil".

Bolaning tarbiyasi juda nozik jarayonlardan biri sanalib, tarbiyani bola shaxsiga singdirishda eng, avvalo, oila a'zolarining o'rni beqiyosdir. Ota-ona tarbiya berishda yetakchi shaxs hisoblanadi, otaning oiladagi o'rni, o'zini tutiishi, tarbiyalarini, so'zlash madaniyati hamma-hammasi bolaning tarbiyasiga o'z ta'biy va ijobiy ta'sir yo'lini ko'rsatadi. Bolalarga samimiy va mehr-muruvvatli bo'lish vaqti kelganda xatosini ko'rsatib o'tish, uni yomon jihatlarni ko'ra bilish va unga kerakli, ya'ni psixologiyasiga ijobiy ta'sir ko'vsaladigan holatlarni misol tariqasida aytib o'tish kerak. Onaning o'zidagi o'rni muhim jarayon sanalib, ona va bola munosabati shaxsning shakllanishida eng muhim ahamiyatga ega bo'lgan shaxsdir. Ona munosabatlar tizimiga kiradi. Chunki bola dunyoga kelar ekan, u ilk bor ona qornida rivojlanadi va asta-sekinlik bilan o'sa boshlaydi.

Abdurahmon Jomiy onani azizlab o'z mehri bilan hattoki jonini bemoqqa tayyor kuruvchi ulug' zotlar ekanliklarini ta'kidlaydi. "Men nechuk onamni

- uy jihozlash vositalarini shinam joylashtirish, kiyim-kechaklarni did bilan saqlash, remont qilish, yuvish, dazmollash, eskirganini butlash, ko'rpa-to'shak qoplash;

- bolalarni ozoda va sog'lom o'sishini, odobli va hayoli bo'lishini ta'minlaydigan sharoit yaratishda g'ayrat-shijoatli bo'lish;

- qizlarni tarbiyalashga alohida e'tibor berish, ularga milliy urf-odatlarining ijobiy xususiyatlarini: ovqat pishirish, uy jihozlash, mehmon kutish, mehmon kuzatish, keksalarga xizmat qilish, ularning iffatli, iboli, hayoli bo'lishlariga erishish;

- har qanday qiyinchilik sharoitida ham o'zini-o'zi idora qila olish, farzandlariga har tomonlama o'rnak ko'rsatish, ularga va otasiga sodiq, mehribon, g'amxo'r bo'lish, ular oldida ehtiyotlik bilan hayo saqlash, jiddiy va sirli bo'lish;

- farzandlariga kundalik hayot mobaynida ota-onaga, qaynona va qaynotaga xizmat qilishning eng yaxshi namunasini ko'rsatib borish;

- farzandlarining o'qishi, Vatan xizmatida bo'lishi, uylanishi bilan bog'liq bo'lgan barcha harakatlarni sidqidildan amalda bajarishi;

- farzandlarini bir- biriga oqibatli va mehribon qilib o'stirish;

- tullik paytida yoki erning oiladan uzoqdaligida otalik burchini ham o'z zimmasiga olish va bajarish.

Biroq shuni unutmaslik kerakki, otalik va onalik burchlarini qat'iy chegara bilan ajratib bo'lmaydi. Kundalik hayot mobaynida ularni bajarishda er xotinga, xotin erga ko'maklashib yuborishi mumkin.

Tarbiyaning murakkabligi haqida Amir Temur: "Men farzand tarbiyalashda davlatni boshqarishdan ko'ra chuqurroq mushohada undan ham chuqurroq donishmandlik kerakligiga ishonch hosilqildim" degan edi.

O'zbekiston Respublikasi Oila Kodeksining asosiy tamoyillari quyidagilar bilan qat'iy belgilab berilgan:

- oila jamiyat va davlat muhofazasida;
- barcha fuqarolar - jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat'iy nazar, qonun oldida teng;

- ayol bilan erkak oilada teng huquqqa ega;
- faqat yakka nikohlilikni tan olish va uni mustahkamlash uchun yordam berish;

- ixtiyoriy va erkin nikoh;
- davlat nazorati asosida nikohdan erkin ajralish;
- davlat otalik, onalik va bolalikni muhofaza etadi va ularning manfaatlarini har taraflama himoya qiladi;

- bolalarni milliy istiqlol mafkurasi asosida tarbiyalash va boshqalardir.

Topshiriq: O'zbek milliy an'analarga binoan, oilada otaning va onaning o'zni va vazifalari nimalardan iboratligini sharhlang.

Oilada bolani to'g'ri tarbiyalash shart-sharoitlari

Oilaning asosiy vazifasi bola shaxsini hayotga, jamiyatdagi faol turmush tarziga tayyorlashdan iborat. Sog'lom oila muhitini yaratish bola tarbiyasida

muhim ahamiyatga ega. Oiladagi turmush tarzi ta'sirida bolada ijobiy yoki salbiy odatlar tarkib topadi.

Oilada bola hayotini to'g'ri uyushtirish, ularni vaqtdan to'g'ri va unumli foydalanishga o'rgatish - kun tartibiga rioya • qilishga o'rgatish muvaffaqiyatli oila tarbiyasining asosidir.

Bolaning oiladagi vaqtini o'qish, mehnat qilish, o'ynash, dars tayyorlash uchun to'g'ri taqsimlash oilaning ijtimoiy qurilishiga bog'liq. Oilada bolalar uchun alohida xona yoki hech bo'lmasa, burchak ajratib berib, ularning kundalik tartib asosida o'z vaqtida darslarni tayyorlashiga sharoit yaratish zarur. Bolalar xonasi toza, yorug', quruq, sof havo aylanadigan imkoniyatli, gigiyena talablariga javob beradigan bo'lishi lozim.

Ota-onaning bolaning o'qishi, ishlashi va dam olishini qat'iy tartibga solishga alohida e'tibor berishi kerak. Ishlash va dam olishning mutanosiblashtirilishi bolaning sog'lom o'sishiga, aqliy rivojlanishiga va barcha faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Eng yaxshi dam olish - uxlashdir. Tiniqib uxlash organizmning ish qobiliyatini saqlash va qayta tiklashga yordam beradi. Uyqidan turgandan so'ng otalabki badantarbiya qilishga odatlantirish zarur, Ertalabki badantarbiya muskullarning to'g'ri o'sishiga, qaddi- qomatni to'g'ri tutishga, organizmda muhtaj almashinuvini yaxshilashga yordam beradi, tetiklashtiradi. Tetiklik oldinda ishlash istagini uyg'otadi. Ertalabki badantarbiya bolaning ish qobiliyatini oshirish bilan birga, uni tartibli, intizomli qilib tarbiyalaydi.

Ovqatlanishning to'g'ri tashkil etilishi bolaning sog'lom o'sishi va ishlashi uchun katta ahamiyatga ega. Maktab yoshidagi bolalarga bir kunda to'rt marta ovqatlanish tavsiya etiladi. Bolani qat'iy belgilangan soatlarda ovqatlanishga, ovqatlanishdan oldin qo'l yuvishga, ovqatdan so'ng og'zini chayqabga odatlantirish lozim. Bu bilan bolaga ovqatlanish madaniyati o'rgatiladi.

Bola yaxshi o'qishi uchun eng yaxshi vaqt aqliy mehnatga ajratilishi lozim. Bola maktabga I smenada o'qisa soat 15 dan boshlab, II smenada o'qisa soat 9 dan boshlab uy vazifalarini bajarishi kerak.

Kun tartibida bolalarning bo'sh vaqtini to'g'ri uyushtirish katta ahamiyatga ega. Bo'sh vaqtida bolalar sinfdan tashqari o'qish, musiqa tinglash, tashqi ko'rinish, radio eshittirishlarini tinglash, turli to'garaklarga qatnashish, barcha o'yinlar o'ynash, sayr-sayohatlarga borish kabilar bilan shug'ullanishlarini tashkil qilishda ota-onalar va o'qituvchilarning hamkorligi g'oyat muhim.

Bolalarda yaxshi fazilatlarini vujudga keltirishda shaxsiy namuna va sog'lom ijtimoiy muhit katta ahamiyatga ega. Ota-onalar, oiladagi o'zaro munosabatlar samimiy, halol, rostgoylikka asoslanilgan bo'lsa, bunday oilada farzandlar mehrli, muvaffaqiyatli, odobli, xushmuomala bo'lib shakllanadilar.

H.H. Niyoziyning quyidagi ibratli sherini tahlil qiling:

OTAMIZ

Fikr etib insof qilsak jumlamiz,
Otamizdir eng muqaddas qiblamiz.
Toki tongdin kechgacha mehnat etib,
Tarbiya qilgan bizni, zahmat chekib.
Ya'ni boqqan oshu-non bizga topub,
Ustimizni yoz-u qish to'nla yopub.
O'zi och qolsa, bizzi qoldirmadi,
O'ynadik mehnatga hech soldirmadi.
Biz mana maktabda yurgaymiz o'qub,
Pul topar bizchun ato mehnat kutub.
Otadin kim boqsa bizga mehribon?
Otamiz qubon erur bizlarga jon.
Otamiz bo'lsun desak bizdan rizo,
O'qusak ham rozi, ham qilgay duo.

ONAMIZ

Otamizdan ham muqaddas onamiz,
Biz uchun bo'lguchi chin qurbonimiz...
Parcha go'sht erdik tug'ilgan vaqtimiz,
Onamizning bag'ri bo'ldi taxtimiz.
Kechalar sovuq beshiklarni quchib,
Tutdi ko'krak, shirin uyqudin kechib.
Ikki-uch yil bag'ri uzra ko'tarib.
Katta qildi o'zi mehnatda horub.
Jonu dilda asradi bizni suyub,
Dedi bizni, boshqa orzuni qo'yib.
Og'risa bir joyimiz, yig'lab yurib,
Har eshikni kezdi, doru axtarub.
Yana yoq bizga onadek mehribon,
Sujnaga qalqon, bosh uzra soyabon
Bizga ham lozim ani shod aylasak,
Bizga qilgan xizmatin yod aylasak

Bolalarda chiroyli xulq-atvor ko'nikmasini, malakalarini tarbiyalashning o'ziga xos ko'pgina usul va vositalari borki, ota-ona kundalik hayotida ularni yaxshi bilishi, bevosita har qaysisidan o'z o'rnida, me'yorida, maqsadga muvofiq foydalanishi g'oyat zarur. Bular jumlasiga ibrat-namuna usuli, yaxshi xulq-atvorga o'rgatish, yaxshilikka odatlantirish, o'rni kelganda nasihat qilish, qat'iy tanbeh berish, bola bilan vaqtincha gaplashmaslik, ularga nisbatan munosabatni o'zgartirish, ishontirish, jamoatchilikning ta'siri, rag'batlantirish va qoralash kabi vositalar shunday uslublar hisoblanadi. Har bir ota-ona bola tarbiyasining ijobiy

yoki salbiy tomonga o'zgarishiga e'tibor berib, bu kabi nazariy hamda amaliy usul-qoidalarini o'zlashtirib, unga amal qilsa, ayni muddao bo'ladi. Negaki, oilada bola tarbiyasi g'oyat nozik murakkab masala bo'lib, bu ota-onadan katta bilimni, katta tarbiyachilik mahoratini talab qiladi. Maqsad aniqligi tarbiyaning asosidir, to'g'rirog'i, u tarbiya ishlarini maqsadga muvofiq to'g'ri yo'naltirish imkonini beradi. Demak, oliy maqsad - yosh avlodni milliy qadriyatlarimiz, yaxshi urf-odatlarimiz va oilaviy an'analar ruhida tarbiyalash, jamiyat uchun oliyjanob fazilatli, bilimdon, madaniyatli, bir so'z bilan aytganda, komil insonni yetishtirishdir.

Xo'sh, komil insonni shakllantirishda oila tarbiyasida biz nimalarga e'tibor berishimiz zarur?

1. Oilada bolalarni to'g'ri tarbiyalashning asosiy shartlaridan biri tarbiyadagi turib.

2. Bolani aql (talabchanlik) bilan sevganda, uning qiziqishlariga diqqat-e'tibor berganda, mazkur yoshidagi talab va ehtiyojlarini bilganda, bu harakat ota-onaga ruhan va jisman barkamol insonni tarbiyalab yetishtirish imkonini beradi.

3. Ota-ona hamma bolalariga bir xilda munosabatda bo'lishi tarbiyaning muhim shartidir. Bola tarbiyasi g'oyat nozik, bu narsa vaqtni qo'ldan boy bermay, katta, muntazam shug'ullanishni talab etadi. Bolaga munosabatda, birinchi navbatda, uning yoshini hisobga olish kerak. Bolaning o'sish bosqichini uning yoshiga nisbatan quyidagicha belgilash mumkin: 3 yoshgacha, 3-7 yoshgacha, 7-10 yoshgacha, 10-14, 14-16, keyin 18 yoshgacha.

4. Tarbiya ishi maktab bilan oila hamda jamoatchilik hamkorligida amalga oshiriladigan murakkab, mas'uliyatli va sharaflil vazifadir. Bu vazifaning to'g'ri bajarilishi ota-onalarni ham, maktabni ham, jamoatchilikni ham xushnud etadi, bundan keladigan tarbiya samarasi har tomonlama manfaatli bo'ladi, shuni nazarda tutib ota-ona farzandining o'qituvchisini ustoz bilib, u bilan tarbiyada bamaslahat ish tutishi, o'z navbatida, o'qituvchi ham o'quvchisining ota-onasini g'oyat e'tibori va hurmat bilan qalbiga yaqin tutishi kerak, shunda aloqa mustahkam bo'ladi. Biron bolasi uchun oila asosiy go'sha, hayotga tayyor bo'lib chiqadigan qitug' va mo'tabar dargoh. Uning xosiyatu fazilatlarini, odam jismonan va ruhan qiyosati tarbiya olishini oila bilan bog'lasak, turmush kechirishdagi hissasi g'oyat oshib ketganini his etamiz.

Oilada bola tarbiyasiga oid bo'lgan hikmatli fikrlar.

1. Tartib-intizomning eng zo'r bo'lgan maskanni-oila sanaladi.

2. Bola uchun birinchi saboq, mayli itoatkorlik bo'la qolsin, shunda sen zimmani zarur deb topsang, o'sha ikkinchi saboq bo'ladi.

3. Inson tabiatiga bolalikda singdirilgan tarbiyaning o'mi katta bo'ladi.

4. Bolalarni o'stirish va tarbiyalash ulkan jiddiy va haddan tashqari mas'uliyatli ish hisoblanadi.

5. Bola tarbiyasi uchun davlatni boshqarishdan ko'ra ham teranroq muhojirada undan ham chuqurroq donishmandlik kerak.

• Odatda bolalikdan singdirilgan odatlar yosh daraxt tanasiga o'yib yozilgan harflarga o'xshaydiki, ular daraxt bilan birga o'sadi, voyaga yetadi, daraxtning tarkibiy qismiga aylanib boradi.

• Dastlabki paytda bola uchun ona tarbiyasi hamma narsadan muhimdir, binobarin axloel bolaga tuyg'u sifatida singdirib yuborilmog'i zarur.

• Ota donoligi bola uchun chinakam saboqdir.

• Har bir insonni tarbiyalasa bo'ladi, ammo tarbiyalangan insonni tarbiyalash qiyin ishdir.

• Tarbiyani yoshlkdan singdirmoq, kutilayotgan falokatning oldini olishdan ko'ra afzalroq.

13-MAVZU OTA-ONALAR BILAN ISHLASH OTA-ONALARGA TARBIVAGA OID BILIM BERISH

Reja:

1. Bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning o'ziga xos xususiyatlari.

2. Oilaning bola tarbiyasida xalq milliy an'analaridan foydalanishi.

3. Oilaviy munosabatlar va bola tarbiyasida Sharq mutafakkirlarini fikrlari.

4. Ota-onalarga tarbiyaga oid bilim berish

XXI asrning dastlabki yilidanoq ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot harpo etish – O'zbekiston xalqining milliy taraqqiyot yo'lidagi bosh g'oyasiga aylandi. Asosiy maqsad yurt tinchligi, Vatan ravnaqi va xalq farovonligini ta'minlashga xizmat qilish, jamiyat a'zolarini, aholining barcha qatlamlarini O'zbekistonning buyuk kelajagini yaratishga safarbar etish, millati, tili va dinidan qat'iy nazar, mamlakatimizning har bir fuqarosi qalbida mustaqillik g'oyalariga sadoqat va o'zaro hurmat tuyg'usini qaror toptirish bo'lib qoldi. Albatta, milliy istiqbol mafkurasining bosh g'oyasi va uning maqsadlarini o'quvchi – yoshlar ongiga singdirishda ta'lim-tarbiya bilan bir qatorda oilaning ahamiyati beqiyosdir. Chunki, oila mafkuraviy tarbiyaning eng muhim ijtimoiy omillaridan biri hisoblanadi. Oila – jamiyat negizi bo'lib, ko'p asrlik mustahkam ma'naviy asoslariga ega. Zero, insonning taqdiri ham, kelajakdagi yutuqlari ham, kasb tanlashi ham, axloqli-odobli bo'lishi ham oilaga bog'liqdir. Chunki, farzandlarimizning yaxshi xulqi, axloqi oilada kamol topadi. O'zbekiston mustaqilligining dastlabki kunlaridanoq jamiyat hayotida milliy qadriyatlarni tiklash va ular asosida barkamol avlodni voyaga yetkazish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga ko'tarildi. O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasida "Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir hamda jamiyat va davlat muhofazasida turish huquqiga ega" deb ta'kidlanishi bilan birga ota-onalar o'z farzandlarini voyaga yetganlariga qadar boqish va tarbiyalashga, voyaga yetgan, mehnatga layoqatli farzandlar o'z ota-onalari haqida g'amxo'rlik qilishga majbur ekanliklari 64-,66-moddalarda ko'rsatilgan. Darhaqiqat, oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash kelajagimiz garovidir. Shuning uchun ham bolalarda yoshligidanoq milliy urf-odatlar, udumlar, an'analar va axloqiy madaniyati haqidagi tushunchalarni shakllantirish, oilaga bog'liq. Bolaning pok va sof sadoqat, ma'naviy jihatdan yuksak bo'lib o'sishi, oilaga oiladagi mustahkam, tinch va muvofiqiga bog'liq. Chunki, unda tarbiyalanayotgan yosh avlod ham ma'naviy jihatdan yetuk, sog'lom, mustaqil fikrli komil inson bo'lib voyaga yetadi. Albatta bolaning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi oila totuvligi, uning davomiyligi oila a'zolarining ruhiyatiga o'zligini qanchalik darajada anglaganligida, o'z mustaqil fikriga, dunyoqarashiga, chinakam insoniy fazilatlariga ega bo'lgandagina ta'labigicha ta'minlanadi. Oilada mehr-muhabbatning ustuvorligi bolada ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning asosini tashkil etadi. Biroq oila, o'z mazmun-mohiyatiga ko'ra har bir farzand uchun o'ziga xos xarakterli xususiyatlarga ega. Bunda o'zaro hurmat va qattiq tartib, oila a'zolarining o'z burchlari, bir-biriga nisbatan ezgulik,

mehr-oqibat, yaxshi va munosib tarzda yashash, oilasining, qarindosh-urug'lari va yaqin odamlarining, qo'shnilarining omon-esonligi to'g'risida g'amxo'rlik qilish bolani ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda muhim o'rin tutadi. Shuningdek, kattalarning yoshlarga bergan saboqlari, ro'zg'or tutish, bola tarbiyalash bobidagi tajriba o'g'il va qizlarga oila mustahkamligini ta'minlashda keyin ham asqotadi. Oila – tarbiya maskani. Tarbiya uning eng muhim vazifalaridan sanaladi. Shu maskanda dunyoga kelgan farzand ota-onadan nafaqat irsiy xususiyatlarini, balki ulardagi xatti-harakat, axloq-odob, muomala qoidalarini ham o'zlashtirib boradi. Ota-ona o'rtasidagi o'zaro hurmat, mehr-oqibat, halollik, poklik, mehnatsevarlik, insonparvarlik kabi oliy maqom qadriyatlar ona suti, oila a'zolarining mehri va namunasi bilan bola xulqi, ongiga singiydi. Bolaning aqliy, axloqiy, estetik, iqtisodiy, ekologik, jismoniy, ma'naviy, gigiyenik, jinsiy tarbiyasida oila asosiy omil va vosita hisoblanadi. Bu o'rinda misoli ota-ona – san'atkor, bola – san'at asari, tarbiya jarayoni esa san'atning o'zidir. O'zbek oilalariga xos yana boshqa xarakterli xususiyatlar ham mavjud. Ular uzoq yillar davomida shakllanib, qadriyat darajasiga ko'tarilgan va bugungi kunda ham o'z qimmatini saqlab qolmoqda. Ya'ni, bolajonlilik, serfarzandlik, mehnat taqsimotining qat'iyligi, oila byudjetining ota-ona tomonidan boshqarilishi, kichiklarning kattalarga izzat-ikromi, oila g'ururi, sha'nini himoya qilish uning har bir a'zosi uchun burchga aylanib qolganligi, tug'ilib o'sgan joyga alohida mehruhahabbat tuyg'usini rivojlantiradi. Tarbiya murakkab va uzoq davom etadigan o'ziga xos jarayon bo'lib, u farzand tug'ilmasdan ancha oldin boshlanadi. Ya'ni, bo'lajak ota-onaning salomatligi, kayfiyati, nasl-nasabi, dunyoqarashi, ichki va tashqi dunyosi, axloqodobi, moddiy va ma'naviy darajasining mosligi, turmush qurishga ma'naviy va jismoniy tayyorligi farzand tarbiyasida muhim ahamiyatga egadir. Oilada amalga oshiriladigan tarbiyaning mazmuni farzandlarda o'z ota-onasidan, oilasi, ajdodlari, tug'ilib o'sgan o'lkasi, Vatani, millati, xalqi, tili, dini, an'analaridan g'ururlanish hissini uyg'otishdan iborat. Xullas, insonning dastlab oila sharoitida shakllanib yetiladigan barkamol, ma'naviyati yuksak jamiyat barpo etishda muhim rol o'ynaydi. Ma'lumki, bola o'z tarbiyasiga ko'ra g'oyat ta'sirlanuvchan bo'ladi. Ota-onalar o'z bolalarini bilishlariga nisbatan bolalar o'z ota-onalarini yaxshiroq biladilar. Bola ilk yoshligidanoq kattalarning harakatlariga taqlid qiladi, ularning so'zlarini takrorlaydi. Kishi ulg'aygach, bolaligida ko'rgan hamma narsani takrorlamaydi, ammo ana shu narsalarning barchasi uning qalbida, ongida o'zidan qandaydir iz qoldirgan holda saqlanib qoladi. Shuning uchun ham oilada bolalarga beriladigan nasihat va o'gitlar, ma'rifiy g'oyalar shaxs tarbiyasi kabi masalalar muhim ahamiyatga ega. Oilada ilm olishning qadri, bilimli va donishmand kishilarni hurmat qilish, mehmondo'stlik, xushxulqlik, mardlik, jasurlikni targ'ib etuvchi, o'z manfaatini ko'zlagan molparast, baxil, ochko'z, do'sti va xalqiga xiyonat kabi xislatlar haqida fikr yuritilishi ta'lim-tarbiyaga katta ta'sir etadi. Chunki oila muhitida bolalarni ilm olishga undash, uning foydalari, ilm ahlini hurmat etish to'g'risidagi fikrlar farzand barkamolligining asosini tashkil etadi. Oilada bolalarni ilm olishga da'vat etish, bilimli kishilardan yaxshilik kelishiga

ishonish, ularning fikrini eshitibgina qolmay, amalda unga rioya etish lozimligi haqidagi o'gitlar, ilm-ma'rifat ishlari, ezgu maqsadlarni amalga oshirish muhim xususiyatlardan hisoblanadi. Chunki, inson ilm-ma'rifatli bo'lsa, odamlarga huzur kash etadi. Bilimli bo'lish bilan birga, yomon xatti-harakatlarni sodir etishdan saqlanish zarurligi, manmanlik, maqtanchoqlikning zararli oqibatlari xususida nasihatlarni bayon etish oiladagi ma'naviy-axloqiy tarbiyaning asosini tashkil etadi. Ma'lumki, bilimli, ma'rifatli bo'lish kishining kibr-havodan uzoqroq turishini ta'minlaydi, o'gitlarda insonning kibr-havodan uzoq bo'lishi atrofdaagi kishilar bilan ijobiy munosabatni o'rnata olishi uchun zamin hozirlaydi. Ilm sari intilish qutlug', ezgu ish sanaladi. Demak, har bir kishi ilm o'rganish sari intilishi, o'zlashtirilgan bilimlarga amal qilishi, kibr-havodan voz kechishi zarurdir. Ilm o'rganish yo'lida aziyat chekkan, mashaqqat tortgan kishigina uni to'laqonli o'zlashtira olishi, kasb-hunar sirlarini mukammal egallashi mumkin. Oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning xususiyatlaridan yana biri bu aqlni rivojlantirishdir. Chunki, aqli odamning zehni o'tkir bo'ladi, u har qanday o'git-nasihatni tezda o'z ongiga singdirib oladi. Inson zehning o'tkirligi, har qanday muammoni hal eta olish layoqatini xuddi yuqorida parvoz etayotgan qushning yurag'ini o'tlani ko'rib, unga ega bo'lish ilinjida pastga sho'ng'ishida sodir etadigan kabi. Oqil odam zehning tezligi qush parvozig qiyoslanadi. Aqlli, bilimli kishilar behuda gaplarga ahamiyat, befoyda, o'zgalarga ziyon yetkazuvchi ishlarni amalga oshirmaydi. Nojoiz berilayotgan hadyalarga uchmaydi. Amalga oshirayotgan har bir harakati evaziga in'om-ehson kutmaydi, bahosi u qadar bahad bo'lmagan sovg'alarni o'z qadr-qimmatidan yuqori qo'ymaydi. Oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash xususiyatlaridan yana biri xushxulqlikdir. Huhim va hunar egasi bo'lish, ezgulik, yaxshilik yo'lida hamda umum manfaati uchun mehnat qilish xushxulq insonga xos fazilat hisoblanadi. Kishilar o'rtasida ada etuvlik, o'zaro ahillikning yuzaga kelishi yurtning farovon bo'lishi, vatandarning to'kin-sochin yashashining asosiy omilidir. Oilada bolalarni inson shaxsi va uning qadr-qimmatini ulug'lashga o'rgatish, mehmondo'stlik, do'stlik, o'zaro hamkorlik, mehnatga muhabbat, ilm olish va kasb-hunar egallashga nisbatan ishtiyoq va ehtiyoj, vatanparvarlik va qonqardoshlik tuyg'usiga ega bo'lish, tojankorlikning ahamiyati va isrof-garchilikning oldini olish, adolat va adabiyatlik, yaxshilik va yomonlikning oqibatlari, axloqodob qoidalari, sihat-salomatlikni saqlashga oid o'gitlar haqida ma'lumotlar berish insonni yoshlikda o'z bir maqsadga intilishga tinimsiz harakat qilish, voyaga yetganida uning mehnati, mehnati natijasini ko'rish tushunchalarini shakllantiradi. Ko'rinib turibdiki, oilaning ta'lim-tarbiya borasidagi donishmandligi bola kamolotining asosini tashkil etadi.

Oilaning bola tarbiyasida xalq milliy an'analaridan foydalanishi.

Xalq – axloqiy qadriyatlar, qimmatli an'analar ijodkori. Xalq qadriyatlar va an'analarni o'zining ozodligi uchun olib borgan kurashlardan mardonavor ijod qildi, ularni tolmaz mehnatda, chet el bosqinchilari bilan qilgan janjallarida saqladi va o'zlashtiradi.

An'analarning ijtimoiy, siyosiy, axloqiy mazmuni turli tarixiy davrlarda, ayniqsa keskin kurashlarda yaqqol ko'rindi. Ommaviy xalq harakatlari, inqilobiy janglar avj olgan davrda ham kishilar ijtimoiy qiziqishlar bilan yashaganlar. Yuksak g'oyalardan uchun kurashgan vaqtlarda ham an'analar tarkib topgan.

Urf-odatlar va marosimlar ota-bobolar tomonidan ijro etilib, ularning avlodlari ham shu urf-odatlar va marosimlarga rioya qilishlari lozim bo'lgan. Ensiklopediyada an'ana quyidagicha ta'riflanadi: "an'ana" (lot. traditio – uzatish) ijtimoiy va madaniy merosning avloddan avlodga o'tadigan muayyan jamiyatlarda, sinflarda va ijtimoiy guruhlarda uzoq vaqt saqlanadigan elementi bo'lib, u ijtimoiy merosning obyekt (moddiy va ma'naviy qadriyat) larini o'z ichiga qamrab oladi.

Kichik Ensiklopediyada bu ta'rif shunday aniqlashtirilgan: "An'analar tarixdan tarkib topgan va avloddan avlodga o'tadigan odatlar, ijtimoiy tartib, xulq normasi, g'oyalardan iboratdir". Pedagogika lug'atida an'ana xususida shunday deyiladi: "Oilaviy an'ana (lotincha – traditio – uzatish so'zidan olingan) oilada qabul qilingan va katta avlod kichik avlodga beradigan odatlar hamda xulq normalarining majmuyi. An'analar tasodifan vujudga kelmasligi, balki yillar mobaynida tarkib topishi ma'lum. Demak, an'analar ko'p marta takrorlanadigan va ajdoddan avlodga o'tadigan muayyan qarashlar, e'tiqodlar, didlar, xatti-harakat normalari va qoidalari, ishlar va hodisalardir. Biz an'analar yashashining asosiy sharti ko'p qirrali murakkab hodisadir. Uni turli belgilariga ko'ra tasniflash mumkin.

Urf-odat va an'analar nima?", "Ular bir-biridan nimasi bilan farqlanadi?". Bularni aniqlashning muhimligi shundaki, mavjud adabiyotlarda mazkur muammolarni yoritish bo'yicha juda ko'p chalkashliklar uchraydi, ayrim tushunchalar aralashib ketadi va hokazo. Masalan, "O'zbek tilining izohli lug'ati" kitobida "odat" so'zi muayyan xalqda qabul qilingan usullar, harakat tarzi, tamoyillar" deb izohlanadi. An'analar esa tarixdan tarkib topgan va ajdoddan avlodga o'tib kelgan marosimlar, axloqiylik normasi deb ta'riflanadi.

Bizningcha, urf-odatlar va an'analarni bundaay izohlash ilmiy nuqtai nazardan u qadar to'g'ri emas. Chunki mazkur holda "an'ana – urf-odat" va "urf-odat – an'ana" tushunchlari ta'rifi orasiga tenglik belgisi qo'yilgan. Holbuki, bizningcha odatga nisbatan keng tushunchalardir.

An'ana tushunchasida muayyan marosimlar va axloq qoidalari birlashadi. An'ana o'ziga xos integratsiyalangan va ahamiyatli hodisa bo'lib, unda avlodlarning ijtimoiy hayotga bog'liq tajribasi umumiy shaklda aks etadi. An'ana qadriyatlarning tarkibiy qismi bo'lib, u ijtimoiy va madaniy merosda uzoq davrlar mobaynida saqlanadi, keyingi avlodlar qabul qilinadi va yil davomida yangi elementlar bilan boyib boraveradi. Binobarin, an'ana muayyan marosimlarga, udumlarga, urf-odatlariga qaraganda ancha keng va umumlashgan hodisadir.

An'analar, urf-odatlar va bayramlarning har bir muayyan tarixiy davrning mahsulidir. Ular moddiy turmush shart-sharoitlarining ta'siri bilan paydo bo'lgan, rivojlangan, takomillashgan, asrlar osha ajdoddan avlodga o'tib kelgan va xalqning yaxshi orzu niyatlari hamda ma'naviy boyliklarini o'zida mujassamlashtirgan bo'ladi. Ilg'or an'analar yangi davr, ijtimoiy tuzum ehtiyojlariga moslashadi.

Masalan, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, insonparvarlik, mehmondo'stlik, bolalar tarbiyasi bilan bog'liq an'analar asrlar davomida yaralgan.

Har bir avlod o'zidan oldingi avlodkardan meros qolgan an'analar va urf-odatlarni mehnati, bilimi, tajribalari bilan boyitadi va rivojlantiradi.

Marosimlar – an'ananing badiylashgan, ramziy belgilar, obrazlar, musiqa, raqs, qo'shiq, publitsistik va badiiy so'z vositasida anglashiladigan muayyan g'oyalar, axloq normalari shaklidagi ko'rinishi. Marosim bir nechta rasm-rusum, udumlar zanjiridan iborat. U an'analarning tantanali badiylashgan qismi bo'lib, ommaviy harakatlar yig'indisidir.

Marosim urf-odatlarining hamma vazifasini ado ettirishga qodir emas, balki uning biror qismi – boshlanishi, kulminatsiyasi, tugallanishini namoyon qiladi. Shu bois urf-odat keng rejali xatti-harakat majmui bo'lsa (to'y, bayramlar, armiya safiga chaqirilish va hokazolar), marosim ana shu tantana (urf-odat) ni o'tkazish usuli badiylashgan qismidir.

Bayramlar – kishilarning xususiy va jamoa bo'lib hayot kechirish sharoitining yig'indisi bo'lgan tarixiy ijtimoiy taraqqiyot jarayonida yuzaga kelgan, o'zida ideallarni, estetik ehtiyojlarni ifodalagan an'analar va urf-odatlarining muayyan shakldagi tantanali ko'rinishi. Bayram – jamiyat, davlat, ijtimoiy guruh, oila hayotidagi biror muhim va quvonchli voqega bag'ishlangan kuni. Bayramlar bir qancha elementlarni o'zida namoyon qilib, siyosiy tadbirlar (tantanali majlis, ilg'orlarni mukofotlash), o'ziga xos odatlar (xalq bayramlari, mehnatkashlar namoyishi), oilaviy tantanalari (qarindoshlar, do'stlar uchrashuvi) tadbirlarining zanjiridan iborat. Xalq an'analari, urf-odatlar va bayramlar tadbirlarining jamoa bo'lib uyushishlarini, muloqotga kirishishlarini taqozo etadi. Zamon, ular xalq hayotining barcha tomonlari - iqtisodiy, ijtimoiy, milliy, ilmiy, ma'naviy, harbiy, kasb-hunar va ishlab chiqarish jabhalirida namoyon bo'ladi.

An'ana, bayram va urf-odatlar turmush madaniyati tushunchasining tarkibida harakat qiladi. An'ana va urf-odatlar kishilarning o'zaro va jamiyatga ijtimoiy munosabatlarini takror ishlab chiqarishda, oldingi avlod erishgan moddiy va ma'naviy boyliklarni o'zida aks ettirib, keyingi avlodga yetkazishda muhim rol o'ynaydi.

Oilaviy munosabatlar va bola tarbiyasida Sharq mutafakkirlarini fikrlari.

Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganidek: «Yoshlarga milliy vatanparvarlik ruhida ta'lim-tarbiya berish bugungi kunning jiddiy vazifalaridan hisoblanadi. Tarbiyaning vazifalari keng va ko'p qirralidir. Ta'limning asosiy vazifasi o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malaka bilan qurollantirish bo'lsa, tarbiya esa yosh avlodni jamiyatga komil inson qilib voyaga yetkazishdir». Buyuk olimlarimizdan biri Abu Ali ibn Sino ham bola tarbiyasi masalalariga jiddiy va qat'iy yondashgan. Olimning bolani tarbiyalash va o'qitish to'g'risidagi ko'p fikrlari o'zining chuqurligi, insonparvarligi va teranligi bilan kishini hayratda qoldiradi. Ibn Sino bolani tarbiyalashni ona qornidayoq boshlashni maslahat bergan va u bolaning xulqini mo'tadillikda saqlashga alohida e'tibor berish kerak

deb ta'kidlagan. Bu esa bolani qattiq g'azab, qo'rqish, qayg'u va uykusizlikda saqlash bilan qo'lga kiritiladi. Hamma vaqt bolani istagan narsasini muhayyo qilishga va istamaganini uzoqlatishga tayyor qilish kerak. Bunda ikkita manfaat bor. Biri – bolaning nafsini uchun bo'lib, u yoshlikdan boshlab yaxshi xulqli bo'lib o'sadi va keyinchalik bu unga ajralmas malaka bo'lib qoladi. Ikkinchidan – uning badani uchundir, chunki yomon xulq turli mijoz buzilishlarida bo'ladi, degan edi. Ibn Sino bolani maktabda o'qitish va tarbiyalash masalasiga ham katta ahamiyat berib, «Tadbir ul-Manozil» asarining maxsus bo'limini ana shu masalaga bag'ishlagan. Kitobning «Bolani maktabda o'qitish va tarbiyalash» bo'limida bolani maktabga jalb qilish haqida to'xtalgan. Uning ta'kidlashicha, maktabga barcha kishilarning bolalari jalb etilishi va hamma bolalar birga o'qitilishi va tarbiyalanishi lozim. U bolani uy sharoitida yakka o'qitishga qarshi bo'lgan. Bolani maktabda jamoa bilan o'qitishning foydasini quyidagicha izohlagan: 1) agar bolalar birga o'qisa zerikmaydi, ularda fanni egallashga qiziqish yuzaga keladi, bir-biridan qolmaslik uchun harakat, musobaqalashish istagi rivojlanadi; 2) o'zari suhbatda bolalar bir-birlariga kitobdan o'qib olganlarini, kattalardan eshitganlarini hikoya qiladilar. Ibn Sino tarbiya masalalari ifodalangan asarlarida o'qituvchining roliga katta e'tibor bilan qaragan. Tarbiyachi tanlashni muhim masala deb hisoblagan. U bolani 6 yoshga to'lishi bilan uni o'qituvchining tarbiyasiga berishni tavsiya etadi. Tarbiyachi «rostgo'y, dono, odil, ozoda kiyingan, hushmuomala» bo'lishi zarurligini uqtiradi va yosh avlodni o'qitadigan hamda tarbiyalaydigan kishilar oldiga bir qancha talablarni qo'ygan. Uning fikricha: 1) tarbiyachi bolalar bilan muomalada bosiq bo'lishi kerak; 2) muallim o'quvchilarni ta'limni qanday o'zlashtirayotganlarini kuzatib borishi kerak; 3) o'qitish jarayonida muallim har xil usullarni qo'llash darkor; 4) tarbiyachi o'quvchining xotirasi va boshqa aqliy qobiliyatini bilishi lozim. Ibn Sinoning quyidagi hikmatli so'zlari juda o'rindidir: «Yaxshi va yomon xulqning hammasi sharoit, tarbiya, odatlanish natijasida vujudga keladi. Yaxshi xulqqa ham odat tufayli erishiladi». Xulosa qilib shuni aytish lozimki, ota-onalar o'z farzandlari uchun munosib tarbiya yo'lini tanlashlari lozim. Buyuk bobomiz Abu Ali ibn Sino axloq haqidagi nasihatlarini quyidagicha yakunlaganlar: «Nasihat bobida uch mingta so'z yozdim, uch mingtadan uch kalimani talab qildim. Bu uchtadan ikkitasini esda saqlang va birini unutib yuboring: Xudoni va o'lim haqligini yodingizda tuting, qilgan yaxshiliklaringizni unutib yuboring». Ibn Sino insonlarning sabrli va har qanday qiyinchilikka chidamli bo'lishining oqibati ularni yuksak axloqlik va baxtga yetaklaydi deb uqtirgan. Ibn Sinoning axloqiy tarbiya haqidagi g'oyalari yosh avlodni barkamol inson qilib tarbiyalash uchun hozirgi kunda ham muhimdir. A. Fitratning «Oila yoki oila boshqarish tartiblari» asari oilaviy hayotning ayrim masalari xususida yozilgan. Asarda oilaviy hayotning islohotidan bahs yuritilib, adib najot yo'llarini axtaradi. Shuning uchun ham bu kitob o'z vaqtida taraqqiyparvar yoshlar tomonidan samimiy qarshi olingan. Oila asosini to'g'ri qurmasdan va yosh avlodni to'laqonli to'g'ri yo'lida tarbiyalamasdan turib, jamiyatni isloh qilish, uning rivojini taraqqiyot sari yo'naltirish mumkin emas. Oxir oqibatda millat taqdiri uning

oilasining holatiga bog'liq. Bu g'oya Fitrat asarida o'z ifodasini topgan: «Har bir millatning saodati va izzati albatta shu xalqning ichki intizomi va totuvligiga bog'liq. Tinchlik va totuvlik ana shu millat oilalarining intizomiga tayanadi. Davrda oila munosabati kuchli intizomga tayansa, mamlakat va millat ham kuchli va mustazam bo'ladi». Oila, Fitratning talqinida, uch muhim komponentdan iborat: er, xotin, farzandlar. Ana shu uch komponentning har biri nozik, spetsifik jihatlarga ega. Chunki er va xotin uchun oila qurish asosiy muammo bo'lishi bilan birga, bu masala o'zining muhim qirralariga ham ega. Fitrat oilaning huquqiy asoslarini yoritib berishdan avval, masalaning g'oyat muhim tomonlarini ham zidd saqlaydi. Hayotning farzandlar shaklida davom etishi, Fitrat nazarida, faqat, oila emas, balki millatning ham kuch-qudratini, sha'n-shavqatini bildiruvchi muhimdir. Farzand nafaqat ota-ona hayotining davomi, balki ayni paytida millatning ham iqtidorli, obro' va e'tiborini belgilaydigan zanjir halqasidir. Millat esa Vatan, mamlakatning yuragi, demak, millat son jihatidan qanchalik ko'p bo'lsa u rahbariyatga vatanining ham kuch-qudrati shu qadar ziyod bo'lishi tabiiy. Oila masalasi – millat, mamlakat, kishilik jamiyati degan uchlikni ta'minlab turuvchi muhim bir xalqadir. Fitrat talqinida son, miqdor sifat degani emas, xalqning soni ko'p bo'lishi, ammo uni tashkil etuvchi kishilar ishyoqmas, tebsa-tabranmas kishilar ham bo'lishi mumkin. O'z saodati, kelajagi, yaxshi yashashi, osuda hayot qurishi bo'lish o'sha millat kishisining harakatchanligiga ham bog'liqligini aytadi. «Qaysi millatning namoyondalari g'ayratli, shijoatli bo'lsalar, qo'l oyog'i kuchli va chaqqon, hamma a'zolari sog' va faol izzat va e'tibor sohibi bo'ladilar» deya ta'kidlab o'tadi. Fitrat millatning sifati uning miqdori bilan ham bog'liq tomonlarini anglatgan. Buning uchun qayg'urgan ham. Oilada millatning qadri va sha'ni belgilovchi xarakterlar, avvalo er va xotinning iffat, diyonati bilan bog'liq xarakterli hayotiy misollar bilan anglatadi. «Uylanish sunnatini qabul qilgan kishi xotin, bola-chaqasini tarbiyalab, boqish uchun o'zini kasb-korga uradi, harakat va amal yo'lga qadam qo'yadi. O'zini va oilasining tinchligi va farovonligini ta'minlash uchun harakat qiladi. Qaysi millatning namoyondalari shu yo'l bilan muvaffaq va totuvlikka erishgan bo'lsalar, o'sha millat hurmat va xotirjamlikda bo'ladi. Oila qurishdan, bir oila bo'lib yashashdan maqsad ham o'sha oilaning muvaffaqiyat bilan, rejalar asosida rivojlanib, taraqqiy etib borishi va oiladagi har bir a'zo, ota-ona, farzandlarning kelajagi yorqin bo'lishidir. Ma'rifatli oilalar muvaffiq ota-onalar tarafidan tarbiyalangan odam bolalari go'zal xulqli, shodug'ayratli, to'g'ri fikrli-yu, sog' tanli, oliy tabiatli-yu har turli xayrli ishlarga tayyor bo'ladi». Peshonalarida ham: «Bizlar kelajakning otalari, millat otalari, millatning koiniy va xodimlirimiz, Janobi alloh bizga doimo yordamchi bo'lur» deb yozganidir. Oila – kichik bir qo'rg'on, oila – vatan, oila – ota-ona, oila-farzand, oila-akavuka, oila – qon-qarindoshlikdir. Bu rishtalar asosini bir birlari bilan doimo birga bo'lish turadi. Nima uchun? Ularni birbirovlarini ushlab turgan narsa nima? Bu oltinparvarlik, vatanparvarlikdir. Oilasida intizom tuyg'usi shakllangan inson harakat va jamiyat ishida shu tuyg'u asosida xizmat qiladi, davlat qonun-qoidalari, g'oyalariga hamfikir, jamiyat me'yorlarini qadrlagani kabi oilani ham,

undagi qadriyatlarini ham e'zozlaydigan bo'ladi. Baxtli oilalar odatda ma'naviy madaniy barkamol bo'lib, o'zaro oilaviy munosabatlarda ham, intizom, mehribonlik, bir-birini qo'llab-quvvatlash, insoniy sadoqat, e'tiqod har narsadan ulug' turishi Fitrat qarashlarida o'z isbotini topgan. Fitrat tasnifiga ko'ra, oila-millatning kichik bir tarmog'i. Bir necha oila bir qavmni tashkil etadi. «Agar bir qavmning har bir oilasi saodatli bo'lmasa, o'sha qavmni baxtli deb atash mumkin emas. Agar bir oilaning har bir a'zosi baxtli bo'lmasa, bu oilani baxtli hisoblash xatodir». Bola tarbiyasi yomon niyat va qo'pollik bilan emas, balki, sabr-toqat, mehribonlik, shavqatu-sezgirlik bilan bo'lishi kerak. Bundan esa bolani tizginsiz hayvon kabi o'z holiga qo'yish degan gap chiqmaydi. Zarar bilan foydani ayira olmagan yosh go'dakni nazoratsiz tutish katta xatoliklarga olib kelishi mumkinligi, balki uni qattqlik bilan yumshoqlik o'rtasida adolat bilan tarbiya qilmoq kerakli bordir. Bolani faqat gap uqtirish, nasihat qilish bilangina tarbiyalab bo'lmaydi. Ko'pincha tarbiyachining gap uqtirishidan ko'ra, shaxsiy namunani ancha kuchliroq ta'sir qiladi. Ota-onalar o'z qilmishlari va harakatlari o'z fe'l-atvorlari bilan bolalarga har kuni, har soat, har daqiqa ta'sir qiladilar. Bolalar har bir narsaga diqqat qiladilar, ko'zlari har narsani ilg'ab oladi va har narsa ularga tez daqiqalarda o'z ta'sirini o'tkazishini unutmashlik kerakligi uqtiriladi asarda. Onasining buyruqlariga jazo yoki tanbehdan qo'rqib, hurmatli homiydiga ishonmog'i-yu komil sevgani sababidan itoat etgan bola adolat bilan tarbiyalangan bo'lishini anglatadi. Fitratning qarashlarida adolat o'lchovi bolalarning qonlariga sut bilan birga singishini quyidagi holatlarda ko'rishimiz mumkin: Oila poydevorining mustahkam bo'lishi turli ijtimoiy, ma'anviy, iqtisodiy va maishiy omillarga bog'liq. Baxtli va baxtsiz oilalar hayotiga nazar tashlab, boshqalarga ibrati bo'la oladigan hayotiy misollarni adib bu asarda ko'p keltiradi. Oilani tanazzulga olib boradigan salbiy holatlarni u chuqur tahlil etib, oilaning ikki ustundan iboraligini ko'rsatib o'tadi: 1. Iqtisod. 2. Ma'naviyat. Oilani shu ikki ustundan birisiz tasavvur etib bo'lmasligini ko'rishimiz mumkin. Lekin iqtisodda imkoniyatdan, ma'naviyatda sharoitdan kelib chiqishni, shunda oila mustahkam qo'rg'onga aylanishi asarda isbotlab beriladi. «Oila» - ikki qismdan iborat risola. Agar yuqorida berib o'tilgan masalalar kitobning birinchi qismini tashkil etsa, ikkinchisi «Farzand tarbiyasi» deb nomlanadi. Farzandlar tarbiyasi xususida fikr yuritilib: «Modomiki Dunyo kurash maydoni ekan, modomiki millatimiz boshqa millatlar bilan birga hayotining himoyasi va saodatiga erishish uchun kurashar ekan, millatlar bilan birga hayotining himoyasi va saodatiga erishish uchun kurashar ekan, bu maydonda g'alabaga erishgan va zafar topgan millatlarga ahamiyat berishimiz lozim. Qanday qurollar bilan ular g'olib bo'lib, saodatga erishgan bo'lsalar biz ham harakat qilib, intilib, o'z farzandlarimizni shunday qurollar bilan qurollantirib, maydonga tushirishimiz kerak. Bundan boshqa chora yo'qti, bo'lmaydi ham». Tarbiya masalasiga ham millatga buyuk foyda keltiruvchi soha deb qaramoq va uni boshqalarga ishonib topshirib qo'yish oilaning eng mas'uliyatni deb qaraydi. Fitratning oila bilan bog'liq qarashlarini o'rganib ekanmiz, uning o'z risolasiga yozgan muqaddimasidagi manna bu so'zlarni

o'qiydiki: «Oila er, xotin, farzandlardan iborat. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsa, oila bir shaxs boshchiligida bir uyda yashovchilardir, shu ta'riflardan ma'lum bo'ladiki, oila ham bir necha odamlardan iborat bo'lgan jamoa ekan. Ularning har biri insonga xos narsaga, ya'ni, o'z manfaatiga asir bo'ladi. Biri ikkinchisining huquqini tasarruf qilib, bosib olishi mumkin. Anna shu tajovuzning oldini olish uchun oila a'zolari o'rtasida ham bir qonun lozim». Fitratning e'tirof etishicha, o'lgan oilalarni hakamlar shu masalada g'ayrat qilib qonunlar ishlab chiqishgan. Lekin davrlar o'tishi bilan muayyan qonunlar eskirgani va o'z kuchini yo'qotganidek, oila va oila a'zolarining huquq va burchlari masalasiga ham yangicha yondoshuv, yangicha munosabat toqozo etiladi. Oila oxir-oqibatda millat va davlatning mavqeyi belgilab beradi. Millat va davlat esa uzoq yillar mobaynida shakllanadi vash u davrlarda yangilanib boradi. Oiladagi tarbiya esa, homiy ta'sirchan kuchiga ega bo'lib borishi hamda, ota-onaning bu yo'ldagi turmush darajagi vazifalardan biri ekanligini asar mazmunidan yaqqol sezilib turadi. Bunda oiladaruhiy xotirjamlik bo'lishi, samimiy munosabatning barqarorligi, ota-ona obro'sining yuqori bo'lishi katta ahamiyatga egadir.

Ota-onalarga tarbiyaga oid bilim berish

Yurt kelajagi hisoblanmish yosh avlodni, komil farzandlarni tarbiyalash birinchi navbatda oila va undagi muhitga chambarchas bog'liq ekanini ko'p bora aytib o'tildi. Bundan ma'lum bo'ladiki birinchi bo'lib jamiyatimizdagi ota-onalarimizni shunga munosib tarzda qo'shtirnoq ichida "tarbiyalash" lozim bo'ladi. Ya'ni, ularning ongiga avvalambor har tomonlana yetuk, aqlan va ma'nan tarbiyati oila bo'lib shakllanish zarurligini tushuntirish lozim bo'ladi. Shundaygina bu oila o'zidan keyingi farzandlarini barkamol, xalq koriga yaraydigan qilib tarbiyalay oladi. Oila jamiyat hayotini rivojlantiruvchi, uni yanada yuksak bosqichlarga ko'tarib, ravnaq toptiruvchi, kelajak avlodni tarbiyaab yetishtiruvchi, tamol toptirish uchun mas'ul bo'lgan g'oyat muhim o'chog'idir.

Oila va oilaviy tarbiya muammolari ichida ota-onalarning tarbiyachilik mas'uliyatini oshirish va ularga umumiy tarbiyaga oid bilim berish davrimizning dolzarb masalalaridan biridir. Oilalarni pedagogika yutuqlari bilan tanishtirish o'zining mustahkamligini ta'minlash vositalaridan biridir. Ikkinchi tomondan esa, bu o'z navbatida, bolalarning tarbiyasida tegishli shakl va uslublarni takomillastirish yo'llaridan biridir. Shuning uchun ham ota-onalarni, oilalarni tarbiyaga oid bilimlar bilan, tarbiya uslublari bilan tanishtirish nihoyatda zarur.

Otalarga tarbiyaga oid bilim berish bu faqatgina oila va oila a'zolarininggina emas, balki keng ma'noda davlat ahamiyatiga ega masala hisoblanadi. Hukumatimiz qarorlarida ta'kidlanganidek, barcha tashkilotlar, barcha jamoalari, umuman axloqiy sog'lom, ma'naviy boy, mustahkam o'zaro yuzdaga keltirish to'g'risida, onalar haqidagi, mamlakatning kelajagi bo'lgan yulda haqidagi g'amxo'rlikni kuchaytirishi zarur. Ota-onalarning bolalar tarbiyasi haqidagi, ularni turmushga va mehnatga tayyorlash to'g'risidagi mas'uliyatini oshirish zarur.

Jamiyatimizdagi har bir to'laqonli shaxs bolalarning tarbiyachisi bo'lishi, yangi insonni har tomonlama kamol toptiruvchi barcha holatlarda, shart-sharoitlarda ishtirok etishi lozim. Har bir yigit-qiz bo'lajak ota-nalardir. Shu sababli jamiyatimiz ularning qanday oila qurishlariga befarq qarab turolmaydi.

Tarbiyadan ko'zlangan asosiy maqsad har tomonlama ma'naviy rivojlangan aqliy va axloqiy barkamol shaxsni shakllantirishdan iborat. Tarbiyaviy ish ma'lum maqsadni ko'zlovchi va uzluksiz davom etadigan jarayondir. Tarbiyaning ma'lum maqsadga qaratilganligi qoidasi bolalar jamoasining rivojlanish istiqbollari ko'ra bilishga yordam beradi. Bu haqida O'zbekiston Respublikasining oila kodeksi 73-modda "Ota-onalarning bolalarga ta'lim-tarbiya berishga oid huquq va majburiyatlarida ota-ona o'z bolalarini tarbiyalash huquqiga ega va tarbiyalashi shart. Ota-onalar bolalarning qonun hujjatlarida belgilangan ega va tarbiyalashi shart. Ota-onalar bolalarning qonun hujjatlarida belgilangan zarur darajada ta'lim olishlarini ta'minlash shart", - deb ko'rsatilgan. Bu singari ulkan vazifalarni samarali amalga oshirish uchun oilada ota-onalarga pedagogik bilimlar berish asosida olib borilishini har birimiz yaxshi bilishimiz kerak albatta. Buning uchun davlatimiz avvalo oilalarning mustaqil bo'lishiga asosiy e'tiborni qaratishi lozim. Farzand tarbiyasi haqida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi XIV bob "Oila" 63-moddasida "Oila jamiyatining asosiy bo'g'inidir, hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega", 64-modda "Ota-onalar o'z farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburdirlar" va 66-moddasida "Voyaga yetgan, mehnatga layoqatli farzandlar o'z ota-onalarga bola tarbiyasi haqida ma'lumot berishni taqozo qiladi. Qomusimizdagi bu burch va mas'uliyatni bajarish birinchi navbatda ota-onalar zimmasiga yuklatiladi.

Ota-onalarning bu mas'uliyatini amalda bajarishlari bevosita ularning pedagogik madaniyatlariga bog'liq. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, oila tarbiya muammolari ichida ota-onalarning tarbiyachilik madaniyatini oshirish eng dolzarb masalalardan biridir. Shuning uchun ham ota-onalarga oilada bolalar tarbiyasi haqida bilim va tarbiya uslublari bilan qurollantirish nihoyat muhim.

Oila hayotini tarbiyaviy jihatdan to'g'ri tashkil qilish uchun o'qituvchilar, keng jamoatchilik pedagogika fani orqali aholida yordam berish, ota-onalarga tarbiyaviy bilim berish tizimini ishlab chiqishlari lozim. Pedagog-olimlar tadqiqotlarida isbotlanganidek, oilaviy tarbiyaga doir ishlar quyidagi sharoitlarda bajarilsa, uning samaradorligi yanada ortadi:

- maktab o'zining barcha ta'sirlari majmui oilaviy tarbiya jarayoniga izchil yo'naltira olsa;
- o'qituvchilar jamoasi oila bilan o'zaro hamkorligi davrida o'zlarining etik-pedagogik tarbiyaviy talablarni to'g'ri tashkil eta olsalar;
- Xalq ta'limi sohasidagi idora va muassasalar tashkilotchi ota-onalarni tarbiyaviy jarayonga torta olsalar;
- o'qituvchilar tomonidan oilaviy tarbiyaga rahbarlik bolalar maktabga kelmasdan oldin boshlansa va bu ish ularning barcha o'quv yillarida davom ettirilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bu masalalarni ijobiy hal qilishda shahar, tuman hokimliklari va xalq ta'limi organlarining tarbiyaviy imkoniyatlari kengayotgan paytdagi ta'siri hozirgi kun muayyid nazaridan muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ota-onalarning o'ziga va bolalariga bo'lgan talabchanligi, katta va kichiklarning o'zaro munosabatlari, do'stona muhit, ishonch va o'zaro bir-birlarini tushunish oila, maktab va jamoatchilikning bolalar tarbiyasi yuzasidan olib boriladigan muhim omillaridan biridir. Bunday birlikning ro'yobga chiqishida, eng avvalo, ota-onalarning siyosiy ongliligi muhim rol o'ynaydi. Chunki ota-onalarning faolligi oilaviy hayotda o'z ifodasini topadi. Shu ma'noda bolalar o'z ota-onalarining siyosiy va fuqarolik qiyofalariga qarab o'z xulq-atvorlarini tarbiya soladilar. Bolalar ulg'aya boshlashi bilan o'z ota-onalarining qayerda ishlashlari, jamiyatda tutgan o'rinlari, ularning bilimiga qiziq boshlaydilar. Shuning uchun ham ota-onalarning nimalarga qiziqishlarini, kimlar bilan safdoshliklarini bolalar mumkin qadar ertaroq bilganlari ma'qul. Ota-ona qanday ishda bo'lmasin uni jiddiy, el hurmatiga loyiq bir ish deb biladigan bo'lishi kerak. Bu borada oiladagi tarbiyaning maqsadga muvofiq tashkil etilishi yuzasidan javobgarlik ma'lum darajada maktabga yuklanadi. Oiladagi hukmronlikning tarbiyaviy jihatdan to'g'ri bo'lishini ta'minlash maktabning muhim vazifalaridan biridir. Oilaviy tarbiyaning mazmunli tashkil etilishiga dastlabki ta'sirni maktab belgilaydi. Bu vazifalarning muvaffaqiyatli bajarilishida, ijobiy hal etilishida ota-onalar o'rtasida olib boriladigan tarbiyaga oid targ'ibotning roli benihoyadir. Chunki ota-onalarni hozirgi zamon ruhiy-ta'lim-tarbiyaviy bilimlar bilan qurollantirmay turib, oilaviy tarbiyani yo'lga qo'yib bo'lmaydi. Ommaviy-tarbiyaviy targ'ibotda eng yaxshi oilalar namunasida ta'sir ko'rsatish eng maqbul yo'ldir. Bola tarbiyasi yuzasidan oila, maktab va jamoatchilik hamkorligi hozirgi davrning dolzarb masalaligi ham mana shundadir. Chunki, birinchidan, bola tarbiyasida oila, maktab va jamoatchilik hamkorligining o'zi murakkab jarayon bo'lib, bunda muallimlardan tashqari ishlab chiqarish jamoalari vakillari, yoshlar, kasaba uyushmalari ham ishtirok etishlari lozim. Ikkinchidan, ota-onalar va qurollantiruvchilar turli mehnat jamoalarining vakillari bo'lib, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishning ma'naviy hayotlaridagi omillarni muhokama qiladilar, ularning hayotga, san'atga, oilaviy majburiyatlarga bo'lgan munosabatlari haqida gapiradilar. Shu sababli ham mana shunday toifa oilalarida tarbiya topayotgan bolalar boshqa ota-onalarning ko'chada, jamoat joylaridagi - hayot faoliyatlariga qarab o'z ota-onalariga baho beradilar. To'plangan tajribalarini yasli, bog'cha maktabdagi o'rtog'lar bilan muhokama qiladilar va hokazo. Uchinchidan, o'zbek oilalar, ularning hayot tarzi jumhuriyatimizdagi ulkan ijtimoiy voqealar sifatida o'zgarishlarga uchratmoqda. Shu sababli hozirgi kunda oilaviy tarbiyada o'ziga va mazmun jihatidan o'zgarishlar qilish uchun yangi samarador yo'l va usullar qidirilmoqda.

Lekin, ko'plab ota-onalar bolalar tarbiyasiga tayyor emasliklari, ularga ta'sirlovchi turli omillardan behabarliklari, bola kamolotining murakkab tomonlarini

bilmasliklari natijasida oilaviy tarbiyada ko'plab ko'ngilsiz voqealar ham sodir bo'lmoqda. Bunday salbiy omillar o'g'il yoki qizlarning maktabdagi ta'lim tarbiyasiga yomon ta'sir ko'rsatmoqda. Voyaga yetmagan yoshlar, qonunbuzarliklarning kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda. Kuzatishlar shuni ko'rsatmoqdaki, hali ham ayrim ota-onalar bolalar tarbiyasi va ularning kelajaklari haqida zamon talabi darajasida tarbiyaviy mas'uliyatni his qilmayptilar. Ota-onalar bilan suhbatlashish natijasida shu narsa aniqlandiki, ular farzandlari 15-16 yoshga yetgandagina «O'g'lim yoki qizim yuqori sinfda o'qimoqda. Kelajakda qayerga yuborsam ekan? Qayerda o'qitsam ekan?» degan fikrga boradilar. Imkon boricha, tanish-bilish orqali o'zlari uchun ma'qul dargohga o'qishga yoki ishga joylaltirmoqchi bo'ladilar. Ular bolalarining qobiliyatiga ham, qiziqishiga ham, xohishiga ham e'tibor bermaydilar. Bunday holat ota-onalarning tarbiya masalasida aniq maqsad va dasturlari yo'qligi oqibatida sodir bo'ladi. O'ni kelganda shuni alohida ta'kidlash kerakki ayrim maktab o'qituvchilari orasida o'z ishiga mas'uliyatsizlik bilan munosabatda bo'luvchi shaxslar ham yo'q emas. Ularning eng yomon xatolaridan biri tarbiyaga oid barcha kamchiliklarni ota-onalar zimmasiga yuklab qo'yib, o'zlari esa kuzatuvchi bo'lib qolishlaridir. O'qituvchi ota-onalarning faol yordamisiz bolalarni yetarli bilim bilan ta'minlay olmaydi. Bu o'rinda tarbiyachining o'zini tarbiyalash lozimligini ham esdan chiqarmaslik kerak. O'ziga nisbatan talabchan muallim ota-onalar bilan hamkorlikda o'quvchilarda mustaqil fikrlash va harakat qilish, yangilikni sezish, tashabbuskorlik hamda ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirish maqsadida ularga qat'iy talablar qo'yish uchun ma'naviy huquqqa ega bo'ladi.

14-MAVZU: SINFDAN VA MAKTABDAN TASHQARI TARBIYAVIY ISHLAR KONSEPSIYASI. SINFDAN VA MAKTABDAN TASHQARI ISHLARNI TASHKIL QILISH VA UNDA TASHKILOTCHI SHAXSIGA BO'LGAN TALABLAR.

Reja:

1. Sinf dan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasi
2. Sinf dan va maktabdan tashqari ishlarni tashkil qilish
3. Tashkilotchi shaxsiga bo'lgan talablar

Maktabning o'quvchilar bilan olib boradigan o'quv mashg'ulotlaridan tashqari xilma-xil ta'lim-tarbiya ishlari sinf dan tashqari ishlar nomini olgan. Sinf dan tashqari ishlar maktab ta'lim-tarbiya jarayonining tarkibiy qismi o'quvchilarning ta'lim vaqtlarini yo'lga qo'yish formalaridan biridir.

Sinf dan va maktabdan tashqari ishlar shaxsni har tomonlama kamol toptirish va uni hayotga faol faoliyatga tayyorlash uchun keng imkoniyatga ega. Sinf dan va maktabdan tashqari ishlarning mazmuni va formasi asosan o'quvchilarning qiziqishlariga, talablariga hamda ularning shaxsiy xohishlariga va mahalliy sharoitlariga bog'liq holda amalga oshiriladi.

O'quvchilar sinf dan va maktabdan tashqari ishlarda o'zlarini qiziqtiradigan mashg'ulotlarni tanlab olishadi va ularda mustaqil tashabbuskorona ishtirok etishadi.

O'zbekiston xalq ta'limi vazirligining 1993-yilda chiqargan "Sinf dan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyalari" da ko'rsatib o'tilgan talablarga muvofiq tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda ayniqsa, o'quvchilarga mustaqillik berish alohida ta'kidlangan.

Sinf dan va maktabdan tashqari ishlarning asosiy vazifasidan biri – o'quvchilar hayotini zavqli, sermazmun va madaniy qilish, ularni jamoa bo'lib yashashga va ishlashga o'rgatishdan iborat.

Sinf va maktabdan tashqari muassasalarning tashkiliy ishlarini, mazmuni va maqsadini belgilash bugungi kunimizning barcha qirralarini hisobga olishni talab etmoqda. Sinf va maktabdan tashqari mazkur tarbiyaviy ishlar shaxs kamoloti ko'rsatkichlarini belgilab olishga qaratilganligi bilan tavsiflanadi. Mazkur muammoni ushbu holatda etish uchun sinf dan va maktabdan tashqari, tarbiyaviy ishlar tizimida qaratilgan bo'lishi lozim:

- pedagoglar va o'quvchilar o'rtasida o'zaro hurmat munosabatlarini shakllantirishning o'ziga xos an'ana vositalariga tayanish;
- ulg'ayotgan inson shaxsini tarbiyada oliy ijtimoiy qadriyat deb tan olish, bu bir bola, o'smir va yosh yigitning betakror va o'ziga xosligini hurmatlash, ijtimoiy huquqini e'tiborda tutish zarur.

Sinf dan tashqari ishlarni to'la qamrab olgan to'garaklar bir necha xilda bo'lishi mumkin:

- a) fan to'garaklari;
- b) mahir qo'llar to'garaklari;

- v) duradgorlik to'garaklari;
- g) sport to'garagi;
- d) badiiy xavaskorlik to'garagi.

O'rta umumta'lim maktablarida bu ishlarni sinf rahbari va tarbiyaviy ishlar tashkilotchisi uyushtiradi. Sinf rahbari to'garak rahbarlarig yaqindan yordam beradi. Qiziqishlari, intilishlari bir xil bo'lgan o'z o'quvchilarini biror to'garakka a'zo bo'lishga chorlaydi.

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar tashkilotchisining vazifalari

Sinfdan va maktabdan tashqari tashkil qilingan ishlar o'quvchilar hayotidagi tarbiyaviy faoliyatni to'ldiradi. Ularni dunyoqarashini to'g'ri shakllanishiga, axloqiy kamol topishiga ko'maklashadi. Nazariy bilimlarni amaliyot, ishlab chiqarish bilan chambarchas bog'lanishiga zamin yaratadi. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarga rahbarlik qiluvchi tashkilotchilarning vazifalari ham ko'p qirralidir. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar tashkilotchisining vazifalariga quyidagilar kiradi:

- darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va amalga oshirishni nazorat qilish;
- o'quvchilarning sinfdan va maktabdan tashqari ko'p qirrali ishlarni pedagogik jamoa, o'quvchilar tashkilotlari sinf faollari yordamida yo'lga qo'yish;
- sinfdan va maktabdan tashqari ishlar yo'nalishiga bevosita rahbarlik qilgan holda, o'qituvchilar, sinf rahbarlari, ota-onalar, o'quvchilar tashkilotlari, sinf faollariiga uslubiy yordam ko'rsatish;
- umummaktab va maktablararo o'tkaziladigan eng muhim tarbiyaviy tadbirlarda qatnashish;
- o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini tashkil qilishda tarbiya va madaniyat muassasalari hamda jamoatchilik kuchidan keng foydalanish;

Bu borada tashkilotchilar faolligini uchta asosiy tomonini ko'rish mumkin: tashkilotchilik, uslubiy va ma'muriy.

Bular ko'pincha o'zaro uzviy bog'langan holda namoyon bo'ladi.

Tashkilotchining tashkilotchilik faoliyatiga quyidagi bir qator ishlarni kiritish mumkin:

- tarbiyaviy ishlar sohasida erishilgan yutuq va kamchiliklarni tahlil qilish;
- tarbiyaviy ishlarning maqsad va vazifalarini aniqlash;
- tarbiyaviy, ommaviy-siyosiy ishlarni rejalashtirish va ularning mazmuni, shakl va usullarini aniqlash;
- sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni guruhlashtirish, boshqaruvchi shaxslarni aniqlash.

Maktabda tarbiyaviy ishlarni aniq rejalashtirmasdan uning mazmuni, shakl va usullarini aniqlamasdan, ma'lum bir tizimga solmasdan turib ko'zda tutilgan maqsadga erishish qiyin.

Sinfdan tashqari ishlarning tarbiyaviy ta'siri ko'p darajada o'quv jarayonini tashkil etish saviyasiga hamda o'quvchilar jamoachining xilma-xil ishlarni qanday

yo'lga qo'yishga bog'liqdir. Sinfdan tashqari faoliyat majburiy dastur bilan bog'lanmaydi, balki yoshlari har xil o'quvchilarni ixtiyoriy ravishda uyushtiradi. Ularning tashabbusi asosida ishlarni amalga oshiradi, fanga qiziqiradi, ularni xalqning madaniy hayoti muhitiga olib kiradi.

Sinfdan tashqari ishlar shaxsdagi ijtimoiy faollik, ijtimoiy ong hamda axloqiy odatlarni tarkib topirishning eng muhim omilidir. Bu faoliyat ilmiy jamoa, uslubiy va maktab teatrlarining ishlari, turli mavzularda o'tkaziladigan kitobxonlar konferensiyasi va munozaralar, siyosiy, axloqiy, ilmiy-ommabop va mehnat mavzularidagi ma'ruza va suhbatlar, ijtimoiy-foydali mehnat, siyosiy axborot, bayram kechilari va ertaliklari, to'garak mashg'ulotlarini o'z ichiga oladi.

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarning ahamiyati

O'quvchilarning sinfdan tashqari ishlari o'z mazmuniga ko'ra tafakkur faoliyati va munosabat vositasi hisoblanadi. Chunki sinfdan tashqari ishlarda olingan axborot idrok etiladi, qayta ishlanadi va shu asosda yangi bilimlar hosil qilinadi.

O'quvchilar maktabdan tashqari ishlarda qatnashib, turli kishilar bilan muayyan munosabatga kirishadi, turli vazifatlarga duch keladilar. SHuning uchun ham o'quvchilarning maktabdan tashqari faoliyatlari qanchalik xilma-xil bo'lsa, ularning munosabatlari shunchalik boy, munosabat doirasi keng va ma'naviy o'sishi samarali bo'ladi. Maktabdan tashqaridagi tarbiyaviy ishlarda o'quvchilar jamoada ishlashni o'rganadilar ijtimoiy mehnat quvonchini his qiladilar, ishlab chiqarish mehnatiga qo'shiladilar, jamoatchilik fikriga bo'ysunishga, jamoa sharafi uchun kurashishga odatlanadilar. Maktabdan tashqari faoliyat unda o'quvchilarning ma'naviy va jismoniy rivojlanishi hamda yosh xususiyatlariga ko'ra belgilanadi. Bu jarayonga ular ta'lim olayotgan maktabning sharoiti ham ta'sir etadi. Garchand mamlakatimizdagi barcha maktablarning vazifalari bir to'la bo'lsa, o'sha maktablarning o'ziga xos xususiyatlari bor va bu xususiyatlar mahalliy va milliy sharoitlarda yaqqol ko'rinadi. Pedagoglar, sinf rahbarlarining maktabdan va maktabdan tashqari olib boradigan tarbiyaviy ishlarida quyidagi ish usullaridan foydalanishlari maqsadga muvofiqdir.

1. **Og'zaki ish usullari.** Turli axborotlar, yig'ilishlar, ertalabki yig'inlar, ma'ruzalar, kitobxonlik kechalari, munozaralar, uchrashuvlar, og'zaki gazetalar.

2. **Amaliy ish olib borish usullari,** turli joylarga sayyohatlar, sport munosabatlari, olimpiada, yosh tabiatshunoslar to'garaklari, hasharlar.

3. **Ko'rgazmali ish usullari.** Maktab muzeylari, urush va mehnat qahramonlari xonasi, yangi kitoblar ko'rgazmalari, ijodiy faoliyat namunalari ko'rgazmasi.

Tarbiyaviy ish pedagogdan butun qolibiliyatini ishga solishni, tinmay ishtirokchi taqozo etadi. Chunki kelajak avlod tarbiyalangan, uyushgan, ahil, muvaffaq Vatanimizning haqiqiy fuqarolari bo'lishlari lozim.

Hozirgi paytda, fan va madaniyatning eng so'nggi yutuqlari asosida tarbiyamiz bo'lgan yosh avlodni sinfdan va maktabdan tashqari ishlar orqali ta'limga tayyorlashning samarali shakl va uslublarini izlash nihoyatda zarurdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ma'naviyat va ma'rifat» jamoatchilik markazi faoliyatini yanada takomillashtirish va samaradorligini oshirish to'g'risida»gi farmonida ko'rsatilganidek, jamiyatda yuksak ma'naviy fazilatlarini kamol toptirish, milliy mafkurani shakllantirish, yoshlarni boy madaniy merosimiz, tarixiy an'alarimizga, umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, Vatanga muhabbat, istiqloq g'oyalari sadoqat ruhida tarbiyalash mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning hal qiluvchi omilidir.

Sinf dan tashqari tarbiyaviy ishlarning samaradorligini oshirish avvalo kamil insonni shakllantirishning eng zamonaviy va qulay yo'nalishlarini topib joriy etishga bog'liq. Ushbu Kontseptsiya ham xuddi shu maqsadda, shaxs kamoloti bosqichlarini belgilab olishga yo'naltirilgan.

Sinf dan va maktabdan tashqari ishlarni davr talabiga javob beradigan holga keltirish uchun tarbiyaning asosi bo'lgan barcha g'oyalar qaytadan ko'rib chiqilishi, asosiy e'tibor bola shaxsiga qaratilishi, yillar davomida to'plangan ijobiy tajribadan unumli foydalanish zarurligini taqozo etadi.

Sinf dan va maktabdan tashqari ishlar ishlarning asosiy yo'nalishlari, maqsad va vazifalari.

Inson shaxsining kamol topishi juda murakkab va uzluksiz jarayon davomida shakllanadi. Uning tarbiyasiga ota-onasi, maktab, mahalla, do'stlari, jamoat tashkilotlari, atrof-muhit, ommaviy axborot vositalari, san'at, adabiyot, tabiat va hokozolar bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Sinf dan va maktabdan tashqari ishlar orqali yuqoridagi barcha hayotiy ehtiyojlarni vujudga keltirishda o'zaro hamkorlikning ta'sir doirasi orqali shaxsni tarbiyalash va tarbiyaning birligini ta'minlagan holda, uni shaxs sifatida shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan muhitdan himoyalash eng muhim sanaladi.

Sinf dan va maktabdan tashqari ishning bosh maqsadi – yosh avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda xalqning boy milliy, ma'naviy-tarixiy an'alariga, urf-odatlariga hamda umumbashariy qadriyatlarga asoslangan samarali tashkiliy, pedagogik shakl va vositalarni ishlab chiqib amalga joriy etishdir.

Sinf dan va maktabdan tashqari ishning asosiy vazifasi – shaxsning aqliy, axloqiy, erkin fikrlovchi va jismoniy rivojlanishi, uning qobiliyatlarini har tomonlama ochish uchun imkoniyat yaratishdir.

Buning uchun: – yoshlarni erkin fikrlashga tayyorlash, hayot mazmunini tushunib olishiga ko'maklashish, o'z-o'zini idora va nazorat qila bilishini shakllantirish, o'z shaxsiy turmushiga maqsadli yondashuv, ularda reja va amal birligi hissini uyg'otish;

– o'quvchilarni milliy, umuminsoniy qadriyatlar, Vatanimizning boy ma'naviy merosi bilan tanishtirish, madaniy hamda dunyoviy bilimlarni egallashga bo'lgan talablarini shakllantirish, malaka hosil qildirish, tobora o'stirib-boytib borish va estetik tushunchalarini shakllantirish;

– har bir o'smiring bilimdonligini va ijodiy imkoniyatlarini aniqlab, ularni rivojlantirish. Inson faoliyatini turli sohalarda joriy qilib ko'rish. Bolalar

imkonligi, iqtidorini yuzaga chiqarish va yanada qo'llab-quvvatlash uchun shart-sharoit hozirlash;

– insonparvarlik odobi me'yorlarini shakllantirish (bir-birini tushunadigan, muhibonlik, shafqatlilik, irqiy va milliy kamsitishlarga toqatsizlik), muomala odobi kabi tarbiya vositalari (nohaqlikka, yolg'onchilik, tuhmat, chaqimchilikka toqatsizlik) keng qo'llanish lozim.

– vatanparvarlik, dunyoviy fikrlash, jamiyatimizda yashayotgan odamlar bilan o'zaro munosabat-muloqotni o'rganish, o'z xalqiga, davlatiga, uning himoyasi uchun hamisha shay bo'lib turish, O'zbekiston Respublikasi va boshqa davlatlarning ramzlariga hurmat bilan qarash, yosh avlodni O'zbekiston Konstitutsiyasiga, Bayrog'iga, Gerbiga, Madhiyasiga, Prezidentiga sadoqatli qitib tarbiyalash;

– qonuniy jamoa axloqi va turmush qoidalariga hurmat bilan qarashni tarbiyalash, shaxsning noyob qirralarini belgilovchi fuqarolik va ijtimoiy ma'naviyat hislarini rivojlantirish, o'zi yashayotgan mamlakatning ravnaqi, taraqqiyotini barqaror saqlab qolish uchun fidoyilik, ekologik ta'lim-tarbiya;

– mustaqil davlatimiz – O'zbekiston Respublikasining ichki va tashqi siyosatiga to'g'ri va xolisona baho berishga o'rgatish. Uning tinchliksevarlik, demokratiya va boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik, oshkora-ochiq tashqi siyosatiga va o'z xalqining turmush darajasini oshirishga yo'naltirilgan, fuqarolarni ijtimoiy himoya qiladigan ichki siyosatini to'g'ri tushuntirish kerak;

– turmushda eng oliy qadriyat hisoblangan mehnatga ijodiy yondoshish fazilatlarini shakllantirish;

– sog'lom turmush tarziga intilishni tarbiyalash va rivojlantirish, munosib ota-ona bo'lish istagini shakllantirish;

– yoshlarimizni erkin mustaqil fikrlashga o'rgatish.

Sinf dan va maktabdan tashqari ishlarining asosiy tizimi quyidagicha bo'lishi lozim :

– o'quvchi shaxsini oliy ijtimoiy qadriyat deb tan olish, har bir bola, o'smir va yosh yigit-qizning betakror va o'ziga xosligini hurmatlash, uning ijtimoiy muqim va erkinligini e'tiborga olish;

– yoshlarda istak va imkoniyat muvofiqligi tuyg'usini qarortopirish;

– milliylikning o'ziga xos an'analari va vositalariga tayanish;

– shaxslararo munosabatlarda insonparvarlik, pedagoglar va o'quvchilar o'rtasidagi bir-biriga hurmat munosabatlari, bolalar fikriga e'tibor qilish, ularga muhtabotlaracha munosabatda bo'lish.

Amalda inf dan va maktabdan tashqari ishlar yaxlit va uzluksiz ishiga va turli yoshdagi, bolalarni qamrab olishga alohida ahamiyat berish lozim.

O'g'il va qizlar nafaqat bo'lg'usi katta hayotga tayyorgarlik ko'radilar, balki ma'naviy hayot bilan yashaydilar.

Sinf dan tashqari tarbiyaviy ishlar o'quvchilarning qiziqishi, istaklari, xohish va ehtiyojlariga suyangan holda ularning darsdan bo'sh vaqtlarida o'quv-tarbiya

jarayonini to'ldiradi. U o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini, tashabbuskorligini oshirishga imkoniyat yaratadi. Sinfdan tashqari ishlarining o'ziga xosligi shundaki, to'garak, klub dasturlarining rang-barangligi, ular mazmunidagi yangiliklar o'g'il-qizlarning shaxs sifatida shakllanishlari uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Sinfdan tashqari ishlar mazmuniga ko'ra turlari

Jamoat tashkilotlari o'quvchilar bilan darsdan tashqari vaqtlarda olib boriladigan xilma-xil mashg'ulotlarni o'qituvchilar yordamida tashkil qiladilar. Sinfdan tashqari ishlar o'z mazmuniga ko'ra juda xilma-xil: ijtimoiy-siyosiy, ilmiy, ijtimoiy foydali, badan tarbiya-sog'lomlashtirish ishlari bo'ladi. Sinfdan tashqari ishlar uch xil turda: ommaviy, to'garak va individual hollarda tashkil qilinadi.

Ommaviy sinfdan tashqari ishlar: Ertaliklar, maktab kechalari, bolalar bayramlari, ko'riklar, quvnoqlar va topqirlar to'garagi, sayr, sinf va maktab muzeylari, bolalar ishlarining ko'rgazmalari va hokazolar. Bunga quyidagi, 1-sentyabr, 8-mart, 9-may, 1-oktyabr, 21-mart va boshqalarga bag'ishlangan adabiy-badiiy yig'ilishlarni misol qilsak bo'ladi.

To'garak ishlari: maktabdagi har bir to'garak o'zining doimiy ish kunlari va soatlariga ega bo'lishi lozim. To'garakda qat'iy intizom bo'lishi: to'garak a'zolari mashg'ulotlariga kechikmasdan kelishlari, to'garak topshiriqlarini batartib bajarishlari, to'garakning moddiy boyliklarini ehtiyot qilishlari kerak.

Sinfdan tashqari individual ish: har bir o'quvchi mayl va qobiliyatlarining rivojlanishiga yordam beradi. Individual ishlar: bunda o'qituvchi o'quvchining individual yosh xususiyatlariga qarab ish tutadi. Masalan: tortinchoq, passiv o'quvchilar har bir sinfdan ham uchraydi.

Bu ishda sinfdan tashqari o'qish katta ahamiyatga ega. Maktabda har bir sinf uchun sinfdan tashqari o'qish dasturi bor. O'quvchining nima o'qiyotgani va o'qigan narsalarini qanday idrok qilayotganini o'qituvchi bilishi juda muhim. SHuning uchun o'qituvchining sinfdan tashqari o'qishga rahbarligi eng yaxshi kitoblarni targ'ib qilish va o'quvchilarda o'qilgan darsliklarni to'g'ri, chuqur idrok etishni rivojlantirishdan iborat.

Individual topshiriqlarning turlari juda ko'p bo'lib, o'simliklar o'stirish, gullar, sabzavotlar etishtirish ham ana shunday topshiriqlar jumlasiga kiradi. Individual topshiriqlarda har bir o'quvchining imkoniyat va qiziqishlari hisobga olinsa, ular bolalarning qobiliyatlari, iste'dodlarini o'stirishga yordam beradi.

O'qituvchi ta'lim jarayonida bolalarning madaniy ehtiyojlari va kamolot darajalarini aniqlash bilan shug'ullanadi. Ularga muvofiq tarzda ayrim o'qituvchilar, gruppalar yoki butun sinf bilan olib boriladigan sinfdan tashqari ishlarni rejalashtirish kiritiladi.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarni rejalashtirish va unga qo'yilgan pedagogik talablar

Sinfdan va maktabdan tashqari ish mazmuni bolalarga beriladigan ma'naviy axloqiy bilimlar tizimi, ishonch, e'tiqod, intizom, xulq-atvorni bir butun holatini tashkil etadi.

Ayniqsa kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ta'limiy-tarbiyaviy

faoliyatlari o'ziga xos xususiyatga ega: o'quvchilarda hayotiy tajribalarning kamligi, o'quv-tarbiya jarayonida hodisalarga qiziqish, «yaxshi», «yomon» harakatlarga chuqur munosabat bildira olmasligikabilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining sinfdan va maktabdan tashqari ishfaoliyatini rejalashtirish o'ziga xos qoidalarga ega:

1. Har bir sinf jamoasining tarbiyalangan darajasini o'rganish.

2. O'quvchilarning oilaviy hayoti, ota-onaning farzand tarbiyalashdagi hushi va vazifasini qanday hisetishi.

3. Kundalik o'zgarishlarga o'quvchilarning munosabati.

4. O'quvchilarning sharqona milliy urf-odat, an'analar haqidagi bilim darajasi.

5. Qomusiy ma'rifatparvar, mutafakkirlar hamda hozirgi zamon shoir, o'quvchilarning ijodiyotidan namuna bilishlari. Mazkur qoidalar boshlang'ich sinflarda sodda holda qo'llaniladi.

Yuqoridagilarni aniqlashda suhbat, anketa usullaridan foydalanish o'rinlidir. Shundagina har bir o'qituvchilarning betakror, bir-biriga o'xshamagan sinfdan va maktabdan tashqari ish tadbir rejalari bunyodga keladi. Bunday rejalar tarbiyaviy ishlarga ega bo'lib maqsadga erishtira oladi.

Sinfdan va maktabdan tashqari ish ishlarni rejalashtirishning asosiy omillari:

1. Vatanga muhabbat va insonparvarlik.

2. Milliy istiqlol mafkurasini shakllantirish.

3. Ma'naviy tarbiya (axloq va odob).

4. Iqtisodiy tarbiya.

5. Ekologik tarbiya.

6. Go'zallik tarbiyasi.

7. Jamoniy barkamollik (sog'lom avlod uchun).

8. Ota-onalar bilan ishlash.

Yuqoridagi omillarni rejalashtirishdan tashqari mavzular quyidagilarga javob berish kerak.

1. Tuzilgan reja va undagi mavzular davr talabiga javob berishi.

2. Tanlangan mavzular milliy va umuminsoniy qadriyatlar qamrovini ta'minlashi.

3. Tarbiyaviy tadbirlar uzviylik qoidasiga amal qilgan bo'lishi.

4. Mavzular o'quvchilarning yoshi va bilim saviyasiga mos bo'lishi.

15-MAVZU: TARBIYADA MUOMALA MAHORATI. O'QUVCHIGA PEDAGOGIC TA'SIR KO'RSATISH MAHORATI

Reja:

1. Tarbiyada muomala mahorati
2. Pedagogik muloqotda muomala madaniyati
3. O'quvchiga pedagogic ta'sir ko'rsatish mahorati

O'qituvchi kasbiy faoliyatida muloqot madaniyatini shakllantirish muammosi kishilik jamiyatining ehtiyojlari va talablaridan kelib chiqqan holda hal qilinadi. Shu boisdan hozirgi davrda o'zbekiston respublikasining "ta'lim to'g'risida"gi qonuni, "kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da kasb tanlash motivlari, kasbiy tayyorgarlik, kasbiy layoqat va kasbiy mahorat bilan cheklanib qolmaslikni, balki bo'lg'usi pedagog kadrlar shaxsiy faoliyatida kasbiy madaniyatni tarkib toptirish mutlaqo zarur ekanligi ta'kidlanadi. Respublikamizda o'qituvchilik kasbining o'ziga xos etnopsixologik fazilatlarini, hislatlari, qobiliyatlarini ish uslublari, pedagogik mahorat sirlarini egallash yo'llari, shaxslararo muloqot madaniyatini yuzasidan turli davrlarda har xil ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Muloqot madaniyatining tarbiyalovchi imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish ko'p jihatdan o'qituvchining shaxsiy sifatleri bilan belgilanishini ta'kidlab o'tish lozim. Pedagogik muloqot madaniyatining har jihatdan to'g'ri tanlangan, o'qituvchining ma'naviy saviyasi, betakror xususiyatlariga muvofiq keluvchi uslubi quyidagi vazifalar majmuini hal qilishga yordam beradi:

birinchidan, muloqotda har bir o'quvchiga alohida e'tibor va dilkashlik sinf jamoasi bilan umumiy muloqot jarayonini soddalashtiradi, o'qituvchining erkin pedagogik faoliyati uchun zamin tayyorlaydi, ziddiyatli vaziyatlarni oson hal qiladi;

ikkinchidan, har bir o'quvchi bilan o'zaro munosabatni erkin muloqot asosida tashkil qilish, ularning yosh xususiyatlariga monand pedagogik va psixologik muloqot uslublarini tanlash, uning ruhiyatini bilishga, ichki dunyosiga "kirib borish"ga yo'l ochadi;

uchinchidan, pedagogik muloqotda o'qituvchining ma'naviy-axloqiy normalari muvaffaqiyatlar kaliti bo'lib, ta'lim-tarbiya samaradorligini oshiradi, muloqotning barcha bosqichlarida o'qituvchining o'z faoliyatidan qoniqish hissinii va xotirjamligini ta'minlaydi.

O'qituvchining o'quvchilar bilan bo'ladigan muloqot madaniyati individual uslublarini shakllantirish metodikasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

MULOQOT MADANIYATI INDIVIDUAL USLUBLARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

O'quvchilar bilan muloqot qilish madaniyatining individual shaxsiy xususiyatlarini o'rganishi:

- ✓ o'quvchilar shaxsiy xususiyatlarini mustaqil tahlil qilish;
- ✓ o'quvchilar ichki imkoniyatlariga har tomonlama tavsif berish;
- ✓ o'qituvchining muloqot madaniyatini to'g'ri tashkil etishi.

Shaxsiy muloqotda ro'y beradigan kamchiliklarni darhol bartaraf etishi:

- ✓ kamchiliklarga barham berish choralari darhol izlab topish;
- ✓ har qanday vaziyatda o'quvchilarga qo'pollik qilmaslik;
- ✓ o'quvchi shaxsini mensimaslik kabi salbiy holatlarni bartaraf etish.

O'qituvchi o'zi uchun muloqot madaniyatining eng qulay bo'lgan uslublarini tanlab olishi:

- ✓ pedagogik faoliyatiga monand muloqot madaniyati modelini ishlab chiqishi;
- ✓ o'z-o'zini kuzatish bilan muloqotdagi yutuq va kamchiliklarini muntazam taqqoslab borishi;
- ✓ muloqotda milliy ma'naviyatimiz, urf-odat va an'analarimiz imkoniyatlaridan doimiy foydalanish.

Muloqot madaniyatida pedagogik faoliyat qonuniyatlaridan chetga chiqmaslik:

- ✓ har bir o'quvchining individual xususiyatlariga mos muloqot tizimini ishlab chiqishi;
- ✓ muloqotning tarbiyaviy ta'sirini va samarasini e'tirof etish;
- ✓ muloqot madaniyati asosida pedagogik mahoratni namoyish etish.

Pedagogik faoliyatni endigina boshlayotgan yosh o'qituvchilar o'z kasbiy mahoratlarini oshirish maqsadida o'quvchilar bilan muloqot madaniyatini shakllantirish ustida muntazam ish olib borishlari zarur.

Ta'lim-tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda pedagogik muloqot madaniyati o'qituvchi va o'quvchilarning bevosita o'zaro munosabatini ma'lum bir maqsad sari hamjihatlikka yo'naltiruvchi kuchdir. Bu o'rinda o'qituvchi quyidagi vaziyatlarni e'tiborga olishni alohida ta'kidlash lozim:

- o'qituvchining ilk tarbiyaviy faoliyatidan boshlab muloqot madaniyatiga rioya qilishi, bu jarayonda o'qituvchi va o'quvchilar jamoasi bilan har kungi muomalani vaziyatga qarab rejalashtirishi, har bir harakat, so'z ohangiga e'tibor, an'anaviy muloqotning eng yaxshi xususiyatlarini o'zlashtirishi;

- muloqot asosida sinf jamoasidagi turli vaziyatlarni qayd etish, o'quvchilar hatti-harakatining oldingi holati bilan, tarbiyaviy faoliyatdan keyingi holatini qiyoslab chiqib baho berish;

- o'z muloqot uslubi natijalarini tanqidiy nuqtai nazardan tahlil qilib, kamchiliklarni uzluksiz bartaraf etib borish. Zarur so'z, ovozdagi yoqimli ohang, hulq-atvorni vujudga keltirish;

- pedagogik muloqot madaniyatining samarali kechishi uchun uning shart-sharoitlarini bilib olishning o'zi kifoya qilmaydi, o'quvchilar bilan o'zaro muomalaning "ustoz-shogird" an'alariga xos boshlanishi va o'zaro fikr almashish asosida muhim vazifalarni hal qilish bilan muomala ob'ektining diqqatini o'ziga jalb qilish;

- muloqot ob'ekti, ya'ni o'quvchining diqqatini o'ziga jalb qilish deganda nimani anglash kerak? Buning ma'nosi o'qituvchi o'zining xushmuomalaligi, madaniyati, go'zal xulqi, muloqotda o'quvchilar qalbiga yo'l topa olishi bilan o'z mahoratini namoyish qilib, muloqot madaniyatining tashkiliy shakllariga ijtimoiy-psixologik negizni asos qilib olishidir.

Ko'rsatib o'tilgan vaziyatlar asosida pedagogik ta'sir ko'rsatish uchun, o'qituvchining pedagogik muloqot madaniyatiga, etikasi va odob-axloqiga, dilkashligiga, muoharat odobiga alohida talablar qo'yiladi. Ushbu fazilatlar o'qituvchining sinf jamoasida, ota-onalar bilan muloqot qila bilishida, o'quvchilar bilan aniq maqsadni ko'zlagan holda tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishida va ularni boshqara olishida muvaffaqiyatlar garovidir.

Kasbiy faoliyatning noyob fazilati bo'lmish pedagogik muloqot madaniyatiga amal qiladigan yosh o'qituvchi quyidagi xususiyatlarni o'zida mujassamlashtirishi lozim:

- mamlakatimizning ijtimoiy-siyosiy talablari va ehtiyojlariga mos bo'lgan yuksak ma'naviyat darajasidagi qarashlar, kuchli va barqaror e'tiqod, davlatimiz ideallari, milliy g'oya va istiqloq mafkurasiga sodiqlik, vatanparvarlik, fidoyilik tuyg'ulari shakllangan ijtimoiy-siyosiy faol shaxs;

- o'quvchilarga samimiy mehr-muhabbat, ularning har qanday ehtiyojlarini, qiziqishlarini, hatti-harakatlarini motivlarini, xulq-atvorlarini tushunish ko'nikmasi va malakasining shakllanganligi;

- jamiyatda ro'y berayotgan hodisalar, jahonda ro'y berayotgan voqealar, tabiatga, borliqqa, shaxslararo, guruhlararo, millatlararo munosabatlarga nisbatan pedagogik kuzatuvchanlik, yangilikka, ijodiy izlanishga nisbatan intilish qobiliyatining mavjudligi;

- pedagogik faoliyatning barcha jabhalarida odamlarning hatti-harakatlari, munosabatlaridagi xususiyatlarni oqilona tushunish, o'z faoliyatiga nisbatan refleksiv munosabatni tarkib toptirish;

- har qanday favqulotda vaziyatlarga, jamiyatda ro'y berayotgan yangiliklarga nisbatan hamda ijtimoiy - iqtisodiy o'zgarishlarga omilkorlik va aql idrok bilan munosabatda bo'lish, o'z oldiga to'g'ri maqsad qo'ya olish, reja tuzish, bevosita nazorat qilish, boshqarish va o'z imkoniyatlarini namoyon eta olish;

- pedagogik faoliyatlarda, jamoatchilik tizimida muvaqqat guruhiy munosabatlarda ommaviy harakatlarda tashkilotchilik va boshqaruvchanlik qobiliyatini namoyish etishi;

- dunyoqarashi va tafakkur ko'lamining kengligi, dunyoviy bilimlarni bilishga nisbatan qiziqishining serqirraligi, ilmiy izlanishlarga moyilligi, muayyan ilmiy sahobiyat va pedagogik mahorat darajasini muntazam oshirib borishi;

- o'quvchilar bilan muloqotda layoqatliligi, nutq madaniyatining mantiqan isham, ma'noli, ta'sirchan kuchga egaligi, psixologik ta'sir o'tkazish uslublari bilan qurollanganligi.

Har bir o'qituvchi uchun o'quvchilarga to'g'ri, omilkor axborot uzatish va unga suhbatdoshini ishontira olishi kasbiy zaruriyat hisoblanadi. Bunda o'qituvchining muloqot madaniyati, ma'naviy olamining kengligi muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilarning pedagogik faoliyati uzluksizdir, u pedagogik muloqot madaniyatini muntazam shakllantirib borishida quyidagi yo'nalishlarga e'tibor berishi lozim:

1. Yuksak pedagogik faoliyat nuqtai nazaridan o'z-o'zini anglashi, muomalada o'zining o'zaro fikr almashishga doir sifatlarini, ijobiy va zaif tomonlarini bilishi) va shu asosda o'zaro fikr almashish yo'li bilan o'z-o'zini tarbiyalashi.

2. Kishilar bilan o'zaro munosabatda kommunikativ iqtidorini shakllantirib borishi, muloqot asosida to'g'ri bashorat qilish sezgilarini mashq qildirishi, muloqotda o'zining ideal tasavvurlarini, imkoniyatlarini boshqalar (o'qituvchilar jamoasi, o'quvchilar, ota-onalar) qanday baholashi haqidagi refleksiv tasavvurlarini tahlil qilishi.

3. O'zida muoharat odobining muhim xususiyatlarini rivojlantirish yuzasidan ixtisoslashtirilgan mashqlar asosida ishlashi.

4. O'quvchilar va ota-onalar bilan tarbiyaviy maqsadlarga qaratilgan turli jamoat ishlarini olib borishi, bunda o'zaro fikr almashish asosida pedagogik tashkilotchilik qobiliyatini takomillashtirib borishi.

5. Muloqot jarayonida paydo bo'ladigan salbiy holatlarni engish ko'nikmalarini shakllantirishi, dilkashlik va xushmuomalalikni rivojlantiradigan vaziyatlar tizimini yaratishi.

O'qituvchi muloqot madaniyati asosida faoliyat olib borgan taqdirda ham, o'quvchilar jamoasi orasida turli tushunmovchiliklar, ziddiyatlar paydo bo'lishi tabiiy hol. Har qanday tajribali o'qituvchining pedagogik muloqoti jarayonida o'ziga xos qiyinchiliklar yuzaga keladi. O'quvchilar jamoasida sodir bo'ladigan har qanday pedagogik vaziyatga javobgar shaxs o'qituvchidir. Bu barcha davrlar pedagogik faoliyatida namoyon bo'ladigan tipik hodisa.

Ayniqsa, ushbu holat endigina o'z faoliyatini boshlagan yosh o'qituvchilarning pedagogik faoliyatida muammoli vaziyatlarni paydo qiladi. Yosh o'qituvchilarning o'quvchilar bilan olib boradigan ta'lim-tarbiyaviy faoliyatini dastlab nazorat qilish, ularga to'g'ri yo'nalish berish, barcha o'quv muassasalari pedagogik jamoatchiligiga, ustoz o'qituvchilar zimmasiga yuklatilishi lozim.

Pedagogik faoliyatda xato va kamchiliklarga yo'l qo'yadigan o'qituvchining yoshiga va ish tajribasi ko'lamiga odatda o'quvchilar hech qachon e'tibor bermaydilar. Chunki, o'quvchilar yoshidan va tajribasidan qat'iy nazar barcha o'qituvchilarni ustoz deb ataydilar. O'zbekistonda ta'lim-tarbiya va pedagogik muloqotning o'ziga xos an'analari, milliyligimizga mos shakl va metodlari mavjud.

Zero, mamlakatimiz birinchi prezidenti I.A.Karimov asarlarida ta'kidlanganidek, *"Mamlakatimizning istiqloq yo'lidagi birinchi qadamlaridanoq, buyuk ma'naviyatimizni tiklash va yanada yuksaltirish, milliy ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, zamon talablari bilan uyg'unlashtirish asosida jahon andozalari va ko'nikmalari darajasiga chiqarish maqsadiga katta ahamiyat berib kelinmoqda"*. Bu ulkan mashaqqatlar evaziga amalga oshirilib kelinayotgan ta'lim-tarbiya sohasidagi islohotlarning asosiy yo'nalishidir. Hozirgi zamon o'qituvchisidan, hayot sinovlariga bardoshli bo'lish, millat qadriyatlarini anglash, jamiyatda o'zining munosib o'rini topish, yuksak ma'rifatli va ulkan salohiyatli bo'lish, eng so'nggi zamonaviy texnologiyalarni mukammal bilish talab etiladi.

O'qituvchi o'quvchilar bilan muloqot jarayonida yuz berishi mumkin bo'lgan turli ziddiyatli vaziyatlarni tezda bartaraf etishi uchun, avvalo o'z iqtidoriga, pedagogik mahoratiga tayanishi kerak. Pedagogik muloqot asosida erishiladigan yutuqlar o'qituvchining ijodiy mehnati mahsulidir. Ushbu mehnatning salbiy va ijobiy tomonlari bo'lishi shubhasiz. Har bir vaziyatni oqilona baholash, uni to'g'ri rejalashtirish, tarbiyaviy jarayonlarda aql-idrok bilan muloqotni tashkil etish zarur.

O'qituvchi bilan o'quvchilarning muloqotda bir-birlarini o'zaro tushunmasliklari, muloqot vositalarining qashshoqligi, har bir o'quvchining ruhiyatiga qarab muomala qilinmasligi, barchaga bir xil majburiy itoatkorlik munosabati, o'quvchilarni tor doiradagi intizomga chaqiruvchi emotsional jihatdan salbiy tus berilgan buyruq shaklidagi muloqot doimiy ziddiyatlarni keltirib chiqaradi. Pedagogik muloqot usullari ustida ishlashning asoslangan tizimini tuzish uchun, har bir o'qituvchi o'zining muammolaridan, yo'l qo'yilgan kamchiliklaridan kelib chiqib, qiyinchiliklarni tahlil qilish bilan bartaraf etishi lozim.

Pedagogik muloqotga doir barcha mashqlarning umumiy yo'nalishini mavjud pedagogik vaziyatlarda malaka hosil qilish uchun, har bir muloqot ishtirokchilarining imkoniyatlarini ochishga ko'maklashuvchi uning shaxsiy hislatlarini rivojlantirib borishni ta'minlovchi vositalardan foydalanish taklif qilinadi. Muloqotga ba'zi o'quvchilarning sub'ektiv qarashlarini aniqlash, shu o'quvchi bilan muloqotni oqilona hal qilinishi uchun zarur bo'lgan vazifalarni belgilash, uning xulqini tuzatish yoki unda shunchaki ishonch kayfiyatini yaratish kerak.

Mazkur vaziyatlarda o'zaro harakatlarning tizimli vositalari majmuasi quyidagicha belgilanishi mumkin:

* muloqot jarayonida tarbiyalanuvchi ob'ektning javob harakati imkoniyatlarini oldindan ko'ra bilish;

* ob'ektda psixologik to'siq va salbiy qarashlarni keltirib chiqaruvchi vositalarni qo'lga kiritish;

* vaziyatning o'zgarishiga qarab foydalanish mumkin bo'lgan muloqotlarning bir nechta modeliga ega bo'lish;

* o'quvchilar jamoasi fikrlarini tinglash, ularning mulohazalariga qo'shilish, ularga hamdardlik ko'nikmasini rivojlantirib borish;

* o'zaro muloqot natijalarini baholash va erishilgan yutuqlar hamda kamchiliklarni pedagogik-psixologik vositalar asosida taqqoslash.

Pedagogik faoliyat va pedagogik muloqot xarakteri o'qituvchining shaxsi, uning qarashlari nuqtai nazarlarida va xulqida namoyon bo'ladigan g'oyaviy siyosiy saviyasi, professional tayyorgarligi va bilishga intilishi bilan uzviy bog'liq. Bu asosiy hislatlardan tashqari o'qituvchining umumiy va boshqa qobiliyati, uning mo'filligi xarakteri, muvaqqat psixik holatlari, shuningdek, to'plangan tajribasi muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi shaxsining professional jihatlarini va o'z-o'zini tarbiyalash yo'llaridan biri o'zining sifat va hislatlarini, shuningdek pedagogik faoliyat va muloqotlarining barqaror xususiyatlariga, o'qituvchi bilimining saviyasi va tarbiyalanganligi natijasida erishilgan natijalarini tahlil qilishga doir mashqlarda ham namoyon bo'ladi.

4-iloza

Pedagogik muloqotda muomala madaniyati

Mustaqillikdan keyin amalga oshirilayotgan ta'lim tizimidagi islohotlar to'g'ri ulkan o'zgarishlar ro'y bermoqda. Odamlarning ongi, dunyoqarashi o'zgardi. Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati insonni intellektual va ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, uning har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida namoyon bo'lishiga erishishni nazarda tutadi. Mazkur ijtimoiy talabning amalga oshirilishida, har bir fuqaroning bilim olishida, ijodiy qobiliyatini shakllantirishda, intellektual jihatdan rivojlantirishda o'qituvchining muloqot madaniyati va muomalasi muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun ta'kidlash joizki, pedagogik kasbga nisbatan talab va javobgarlik ham kuchaydi, o'qituvchilarning jamiyat oldidagi vazifalari yanada oshdi. Buyuk ma'naviyatimizni tiklash va yanada yuksaltirish, milliy ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, zamon talablari bilan uyg'unlashtirish, uni jahon andozalari darajasiga chiqarish, o'quvchilarda mustaqil va erkin fikr yuritish ko'nikmalarini hosil qilish kabi vazifalarga javobgarlik hissi o'qituvchilarning zimmasiga yuklatildi.

Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganidek, *«Yosh avlodimizning qabli va ongini asrash, ularni milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, farzandlarimizning dunyoda ro'y berayotgan siyosiy jarayonlarning ma'no-mazmuni va asl sabablarini chuqur anglashi, o'z atrofida sodir bo'layotgan voqealar haqida haqqoniy ma'lumotlarga, eng muhimi, o'z mustaqil fikriga ega, tashki qilib aytganda, oqni qoradan ajratishga qodir bo'lishiga erishish ta'lim-*

tarbiya va ma'naviy-ma'rifiy ishlarimizning asosiy sharti va mezon bo'lishi kerak... bugungi vaziyatda mustaqil ong va mustaqil fikrga ega bo'lgan shaxsni tarbiyalash masalasi nafaqat ma'naviy, kerak bo'lsa, muhim siyosiy ahamiyat kash etadi». Bu vazifalarning bajarilishiga, ta'lim-tarbiya sohasidagi islohotlarning asosiy amalga oshiruvchisi bo'lgan o'qituvchining o'quvchilar bilan o'zaro muomalaga kirishish madaniyati orqali erishiladi. O'quvchi ma'naviy muhitining shakllanishi o'qituvchilarning yuksak axloq namunasi orqali namoyon bo'ladi. Bu o'rinda o'qituvchining shaxsiy va ijtimoiy harakati pedagogik muloqot madaniyati zahirida shakllanib, takomillashadi.

Pedagogik muloqotda o'qituvchining eng yaxshi fazilatlar va hatti-harakatlari o'quvchining ideali sifatida namoyon bo'ladi. O'quvchining o'qituvchi shaxsi haqidagi qarashlari, uning hatti-harakati, pedagogik mahorati uning ma'naviy madaniyatiga mos kelmasa, yaxlit pedagogik jarayonni mukammal tashkil etish ham ijobiy natijalar bermaydi. O'qituvchi sub'ekti bilan, o'quvchi ob'ekti o'rtasidagi qattiq avtoritar intizom ham o'zaro muloqot madaniyatiga salbiy ta'sir etadi, natijada o'quvchining ichki hissiyoti hamda shaxsiy fazilatlar rivojlanmaydi.

Pedagogik muloqot madaniyati o'qituvchi faoliyatini muvaffaqiyatga yo'naltiruvchi eng muhim vosita, bunda o'qituvchining muhim fazilati, uning muloqot madaniyatiga asoslangan muomalasidir. Muomala barcha falsafiy va psixologik fanlarda o'ziga xos ta'rifga ega. *Pedagogikaning kategoriyasi sifatida muomala o'quvchilar qalbiga yo'l topa olish, ularga yondashish uchun mehri qozonish, pedagogik nuqtai nazardan ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilar bilan o'zaro aloqa bog'lashga qaratilgan o'qituvchining pedagogik qobiliyatidir.*

O'qituvchi o'quvchilar bilan muomalaga kirishish asosida:

1. O'z ijodkorligini va pedagogik mahoratini namoyish qiladi.
2. Yosh avlodni milliy mafkuramiz va milliy madaniyatimiz ruhida tarbiyalaydi.
3. Sharqona udum va urf-odatlarimiz asosida barkamol shaxsni shakllantiradi.
4. O'zining ta'lim-tarbiyaviy imkoniyatlarini namoyish etgan holda, har bir o'quvchi qalbiga yo'l topadi.

Muomala o'qituvchi faoliyatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, o'zida ulkan pedagogik imkoniyatlarni mujassamlashtiradi. Pedagogik muomalada o'qituvchi quyidagi faoliyatga qat'iy amal qilishi lozim:

- o'qituvchida tarbiyalash mahoratining shakllanganligi. Uning tarbiyaviy jarayonga oid so'z va ohangni tanlay bilishi va ta'sir o'tkaza olishi;
- muomala obyekt bo'lmish o'quvchilar diqqatini jalb qiluvchi nutq, pauza, harakat, imo-ishoralarni o'z o'rnida ishlatishi, tarbiyaviy ta'sirni bilishi;
- o'quvchilarning ichki ruhiyatini, psixologik xususiyatlarini bilgan holda muomalaga jalb etishi, darsni boshlashdan oldin o'quvchilarni ta'lim va tarbiyaviy muloqotga tayyorlashi;

o'quvchilarga og'zaki, o'zaro ta'sir ko'rsatishning tarbiyaviy usullarini bilishi. O'qituvchining nutqi ravon, o'quvchilar ongiga ijobiy ta'sir qiladigan bo'lishi.

Nihoyat, o'qituvchining o'quvchilar bilan kundalik muomalasi shunga olib keladiki, u o'quvchilarning hatti-harakatlaridagi chuqur ma'no va haqiqiy sabablarni turli vaziyatlarda payqab oladi, buning uchun namuna sifatida uning o'zi tez-tez qayd qilgan dalillardan va o'quvchilarning xulq-atvop usullaridan foydalanadi. O'qituvchining o'quvchilar bilan muomalasi tarbiyani boshqarish vositasi sifatida qaralib, birlashtiruvchi hamda o'rnini to'ldiruvchi vazifasini bajaradi. Muomala o'zaro munosabatlar doirasida sodir bo'ladi. Boshqarish vositasi bo'lgan muomala pedagogik faoliyatdan oldin sodir bo'ladi.

Pedagogik muloqot o'qituvchining pedagogik faoliyatida o'zaro axborot almashish jarayoni vazifasini bajaradi. O'qituvchi o'quvchilar bilan muloqot jarayonida bevosita o'z tarbiyalanuvchilari, umuman o'quvchilar jamoasi haqida, unda ro'y berayotgan turli ichki hodisalar haqida g'oyat xilma-xil axborotlarga ega bo'ladi va o'zining kelgusi ta'lim-tarbiyaviy rejalarini hamda pedagogik faoliyatini belgilaydi. SHu bilan birga, o'qituvchi muloqot asosida o'z tarbiyalanuvchilariga ma'lum bir maqsadga qaratilgan axborotlar tizimini ma'lum qiladi. Bunda o'qituvchi tomonidan yo'l qo'yiladigan arzimas bir sifatlik, adolatsizlik, qo'pollik o'quvchilar bilan o'zaro muloqot madaniyatining buzilishiga sabab bo'ladi va tuzatib bo'lmaydigan og'ir oqibatlar olib kelishi mumkin. O'qituvchining o'quvchilar bilan o'zaro muloqot madaniyatiga erishishi natijasida quyidagi holatlar paydo bo'ladi:

- pedagogik muloqot orqali o'qituvchi tarbiyalanuvchi ob'ekt bilan o'ziga xos muomala muhitini yaratadi. Bunday muhitda o'qituvchi o'zining psixologik, mimik, pantomimik, notqlik san'ati, ta'sir o'tkazish kabi qobiliyatlar tizimini namoyish etadi;

- o'qituvchining shirinsuxanligi, ochiq chehrali bo'lishi, samimiy muomalasi muloqotda ijobiy natijalarga erishish kalitidir;

- o'quvchilar jamoasi bilan muomalada o'qituvchining doimo psixologik bitindarga tayanishi ta'lim-tarbiyaviy faoliyatda bir xil muvozanatni saqlaydi;

- o'qituvchi o'quvchilar jamoasi bilan o'zaro muloqotga kirishar ekan, yaxshi muomalasi bilan ular hissiyotida yashiringan eng nozik qatlamlarni ham anglab olishga qodir bo'ladi.

Mukammal shakllangan pedagogik muloqot madaniyati asosida ob'ekt va sub'ektning ichki hissiyoti bilan ular harakatlarining uyg'unlashuvi sodir bo'ladi. Ushbu o'zaro uyg'unlashuvni yuzaga keltiradigan muomalaning asosiy bog'lovchisi so'zdir. *So'z – mazmunan o'qituvchining nutqida, ma'ruzasida, dialog, monolog va deklamatsiyalarida o'z ifodasini topadi.*

Pedagogik muloqot madaniyati vositasida o'qituvchi har qanday axborotni qurib chiqar ekan, o'quvchilarning shaxsiy va psixologik xususiyati haqidagi axborotlarning muhimligini alohida e'tiborga olishi lozim. Pedagogik muloqot madaniyati, o'qituvchini g'oyatxilma-xil sharoit va ko'rinishlarga moslashishiga

imkoniyat yaratadi. Bular sirdan qaraganda unchalik ahamiyatli bo'lmada, o'quvchilar ichki dunyosida sodir bo'layotgan, ularni tushunish uchun juda muhim bo'lgan zarur ichki jarayonlar ko'rinishlarining alomatlarini bilib, ta'lim-tarbiyaviy faoliyat olib boradi.

O'qituvchi o'quvchilarning ichki dunyosini tushunib, muloqotga kirishishi lozim. O'qituvchining muloqot madaniyati asosida gapiradigan har bir so'zi, fikri, turli hodisa va jarayonlar o'quvchilar tomonidan har xil ko'rinishda tushuniladi, bu o'quvchining fikr mulohazasiga, ichki dunyosining teranligiga, tafakkuri va dunyoqarashining kengligi bilan izohlanadi, bunda o'qituvchi mahoratining uchta jihatiga alohida e'tibor qaratiladi: hayotiy tajribasi; pedagogik faoliyat jarayonida egallagan ko'nikma va malakasi; muayyano'quvchilar jamoasi bilan muomalada bo'lish tajribasi.

5-ilova

Sharqona tarbiya va muosharat odobining muloqotga ta'siri

Odamlarning mehr-oqibati, bir-birlariga nisbatan o'zaro hurmat e'tibora bo'lishlari o'zaro muomala jarayonida namoyon bo'ladi. Xalqimizda azaldan muloqot salomlashish madaniyatidan boshlanadi. Salomlashish turli xalqlarda har xil amalga oshiriladi. Xalqimizda salomlashish axloqlilikning yuksak namunasi sifatida e'tirof etilib, uning negizida umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi, shu millatning ruhiy xususiyatlari, o'zaro munosabatlarining ma'naviy asoslari, bo'lajak muloqotning xarakteri, o'zaro hamkorligi aks etadi. "Qur'oni karim"da salomlashish odobi musulmon ahlining qat'iy majburiy burchi tarzida bayon etiladi: "Ey mo'minlar, o'z uylaringizdan boshqa uylarga to'z so'ramaguningizcha va egalaringa salom bermaguningizcha kirmangiz. Mana shu sizlar uchun yaxshiroqdir. Shoyad ushbu eslatmadan ibrat olsangizlar"(24.27), (24.61).

Ajdodlarimiz madaniy va ma'naviy merosi, ular yaratgan so'z, xalq tilining tuganmas boyligi yosh avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu o'rinda Abu Nasr Forobiy, Abu Abdulloh al-Xorazmiy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Hisrav Dehlaviy, Abu Hamid G'azzoliy, Kaykovus, Shayx Sa'diy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqa Sharq va G'arb donishmandlarining boy meroslarida farzandlarni tarbiyalash va kamolotga etkazish asosiy muammo sifatida targ'ib qilingan.

Ular so'zni va nutqni ta'lim-tarbiyada ilohiy ne'mat va hikmat deb bilishgan hamda har bir so'zning o'z o'rni va ahamiyati borligini, tarbiyada so'zdan kuchliroq va qudratliroq narsa yo'qligini, tilga e'tibor – elga e'tibor ekanligini, so'z sehri mo'jizalar yarata olishini ta'kidlab kelganlar. Bularning barchasi mudarris va shogirdlarning samimiy muloqoti jarayonida amalga oshirilgan. Mudarrislar barkamol va tarbiyalangan insonning o'nta nishonasi borligini alohida ta'kidlashgan:

- birinchisi: xalq to'g'ri deb topgan narsaga noto'g'ri deb qaramaslik;
- ikkinchisi: yoshlikdan o'z nafsigacha erk bermaslik;
- uchinchisi: birovlardan aslo ayb qidirmaslik;

- to'rtinchisi: yomonlik va omadsizlikni yaxshilikka yo'yish;
- beshinchisi: agar gunohkor uzr so'rasa, uzriniqabul qilish va kechirimli bo'lish;
- oltinchisi: muhojirlar hojatini chiqarish;
- ettinchisi: doimo el g'amini eyish;
- sakkizinchisi: aybini tan olish;
- to'qqizinchisi: el bilan ochiqchehrali bo'lish;
- o'ninchisi: odamlar bilan doimo shirin muomaladabo'lish.

Muloqot Sharqona tarbiyada axloq qo'rki sanalgan. Muallim har bir o'quvchining qanday dunyoqarashga egaligi, tafakkuri, bilim saviyasi, hayotga nisbatan munosabati odamlar bilan o'zaro muloqotida namoyon bo'lishini uqtirishgan. Sharq mutafakkirlari merosida muloqot – azaldan insonlar o'rtasidagi o'zaro aloqa vositasi bo'lgan. Muloqotning asosiy quroli til hisoblangan. Shuning uchun ham til – aloqa quroli sifatida ta'riflanadi.

Insonning tili shirin, muomala madaniyatiga ega bo'lsa, qisqa vaqt ichida xalq orasida obro'-e'tibor topadi. Ko'p gapirish hech qachon kishiga obro' keltirmaydi. Shuning uchun ham o'tmishda yashab o'tgan mutafakkirlarimiz tilga, aytiladigan har bir so'zga hurmat bilan, o'ylab yondashish lozimligini uqtirib o'tganlar. O'qituvchi "so'z aytishdan avval, har daqiqada so'z ortidan keladigan oqibatlarini o'yla"shi (I.P.Pavlov) kerak. Alisher Navoiyo'z adabiy meroslarida muomala madaniyati, xushmuomalalik, tilning ahamiyati to'g'risida, shirinso'zlik haqida noyob fikrlarni bayon qilgan. Byunggi kunda ham bu fikrlar o'z ahamiyatini yo'qotgan emas. "Til shirinligi – ko'ngilga yoqimlidir, muloymiligi esa foydali. Shirin so'z sof ko'ngillar uchun acal kabi totlidir" - deydi alloma.

O'quvchilar nutqini o'stirishda o'qituvchining til boyligi muhim ahamiyatga ega bir tomondan, shirin tillilik o'quvchilarni o'qitish va tafakkurini rivojlantirishning muhim omili bo'lib hisoblanadi. Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, o'qituvchining til boyligi nutqining obrazli, chiroyli, jarangdor, namonali bo'lishini ta'minlaydi, natijada o'quvchi diqqatini o'ziga jalb etadi. Zamon, til va nutqning teranligi, o'qituvchining mahoratini, ma'naviy boyligini, o'qituvchilik qobiliyatining qay darajada ekanligini ifodalaydigan o'lchov, ta'kidlanib hisoblanadi. Amerikalik taniqli shoir Rolf Emerson: "Nutq qudratli kuch u ishonitiradi, undaydi, majbur qiladi" deydi. Sharq mutafakkirlari ijodida til va nutq vositalari orqali notiq, voiz, badihago'y, qissaxon kabi maxsus san'at shakllari va mudarrislar diniy, ta'lim-tarbiyaviy, islomiy aqidalarni ommaga tarqatishgani, pand-nasihatlar qilishgani bayon etiladi. Ushbu nutq sohiblari keng qamrovli bilimga, boy axborotga ega bo'lishgan.

Alisher Navoiy "Voiz olimning o'zi avvalo halol ish ko'ruvchi bo'lishini, uning nasihatidan chiqmaslikni" o'z asarlarida bayon etgan. Shuning uchun til shirinligi va notiqlik san'ati ustida ishlash, nutq madaniyatini takomillashtirib berish har bir o'qituvchining eng asosiy ijtimoiy burchi va mas'uliyati xicoblanadi. Ta'lim-tarbiya jarayonida nutqning ta'sir kuchi nihoyatda beqiyosdir. O'qituvchining tili, nutqiy qobiliyati o'quvchilarning o'zlarini tuta bilishlariga,

xulq-avtor va fikr yuritishlariga ulkan ta'sir etuvchi kuchli vositalardir. O'qituvchining "til boyligi va notiqlik san'ati barcha zamonlarda yonma-yon yashab kelgan" (A.P.Chexov). Uning his tuyg'usi, intilishlari, iroda va e'tiqodi nutqida aks etadi. O'qituvchi til boyligi bilan o'quvchilarda xursandchilik, ruhlanish, muhabbat, Vatanga sadoqat, g'azablanish, nafratlanish hissiyotlarini uyg'otadi, bilim olishga undaydi. Shuning uchun o'qituvchi "tilning xalq o'tmishi, hozirgi va kelajak avlodni buyuk bir yaxlitlikka, tarixiy, jonli bir jipslikka aylantiruvchi eng hayotiy, eng boy va eng mustahkam vosita" (K.D. Ushinskiy) ekanligini unutmasligi kerak.

Kishilarning bir-birlari bilan o'zaro munosabatlarida shirinsuxanlik, go'zallik, so'zlashuv ohangidagi muloyimlik muosharat odobi deyiladi. Muosharat odobi insonning go'dakligida ota-ona bag'rida, oilada shakllantirilishi kerak. "Qush uyasida ko'rganini qiladi" deyiladi xalq maqollarida. Oilada o'rganilgan muosharat odobining poydevori mustahkam bo'ladi. Bola maktabda, ulg'aygach esa, ijtimoiy muhitda ko'nikma hosil qilish jarayonida oilasida o'rganilgan muosharat odobining kuch-qudratini doimo his qiladi.

O'quvchilarga muosharat odobini shakllantirish uchun o'qituvchining o'zi avvalo xushmuomalaligini namoyish etib, o'quvchilar qalbiga yo'l topa olishi, mehribonligi, ular bilan hamdard, hamfikir bo'lib, o'rnak bo'lishi muhim ahamiyatga ega. SHarq mutafakkirlari asarlarida muosharat odobi turli ko'rinish va nomlarda bayon etiladi. Jumladan, Al Forobiyning "Fozil odamlar shahri" asarida asosiy g'oya – fozil kishilar obrazi. U kim bo'lishidan qat'iy nazar sholimi, gadomi, oddiy fuqaromi fozil kishidir. Shaharning fozil kishilari bir-birlariga nisbatan hurmat va izzatda bo'ladilar. Ota-ona va farzand, ustoz va shogird, do'stlar, qarindoshlar o'rtasida sharqona nazokat, mehr va ehtirom mavjud. Forobiy asarida bundan bir necha asr ilgari ham ota-bobolarimizning ma'naviyati naqadar yuksak bo'lganligi va bu avlodlarga o'rnak bo'lishi ta'kidlanadi. Onore de Balzak "Xushmuomalalik va kamtarlik kishining chinakam ma'rifatli ekanligidan dalolat beradi" deydi. Ingliz donishmandi Jon Libbok "Odamlar bo'dobitlik yordamida hattoki kuch bilan erishish mumkin bo'lmagan g'alabalarga erishishi mumkin"ligini aytadi. Demak, muosharat odobi nafaqat milliy an'analarimiz va urf-odatlarimizning ko'zgusi bo'lgan, balki turkiy xalqlarning noyob insoniy fazilati sifatida e'tirof etilgan.

Insonning eng ulug', lekin murakkab va mashaqqatli faoliyatlaridan biri odamlar orasida, ya'ni jamiyatda o'zo'rnini topib yashashidir. Bu faoliyatning murakkabligi shundaki, ko'pchilikka qo'shilish, ular bilan ahil bo'lib yashash uchun insonda shunga yarasha muomala va munosabat bo'lishi kerak. Muomala va munosabatda o'quvchilarning diliga to'g'ri kelmaydigan qo'pol va dilozor muloqot olib boruvchi o'qituvchilarni hech kim yoqirtmaydi. O'quvchilar xushf'el, shirinsuxan, adolatparvar, muomalasi shirin o'qituvchi va tarbiyachilarni didan yoqiritishadilar va hurmat-e'tibor qilishadi. Insonlar orasida munosib o'rnini topish, inoq va hamjihat bo'lib yashash shartlaridan biri odamning kamtarligidir. Kamtarin inson hech qachon o'zining yutug'i bilan, badavlatligi bilan, ilm-hunari

bilan maqtanmaydi, hamma vaqt kamgap, sodda bo'ladi. Ammo insondagi kamtarlik samimiy bo'lmog'i zappy.

Shirin so'z muloqotga kirishishning asosiy qurolidir. U inson qalbini ilitadi, qo'pol co'z inson kalbini jarohatlaydi. O'qituvchining "aql-zakovati, fikri, hissiyotlari, bilimi va madaniy saviyasi, tafakkuri ma'lum darajada so'zda ifoda etiladi. Muomala madaniyatida so'z aqldan kuch, tildan ixtiyor oladi" (Aziz Yunusov). CHunki so'zning qudrati katta. O'qituvchi o'zso'ziga, tiliga nihoyatda ehtiyoqkor bo'lmog'i lozim. Engavvalo, o'quvchilarga muomala madaniyatini, kaitalar oldida o'zini tuta bilishi, gapini bo'lmasligi, yoshi ulug'larga gap qaytarmaslikni o'rgatish zarur.

Muloqot madaniyati hamma joyda kerak. Ish joyida, transportda, uyda biz kim bilan qanday muomala qilishni bilishimiz zarur. O'qituvchining qanchalik bilimli, aql-zakovatli ekanligi o'quvchilarning bir-birlari bilan va ota-onalari bilan olib boradigan muloqoti orqali namoyon bo'ladi.

Odamlar butun ichki dunyosini, maqsadini, muomala va munosabatlarini bir-birlariga so'z yordamida etkazadilar, amalga oshiradilar. SHu tufayli so'zlashuv munosabatlari nihoyatda go'zal va muloyim bo'lishini hayot taqozo etadi. Co'zga boy, shirinsuxan kishilarning muomalalari yoqimli, ishi ham yurishgan bo'ladi. Bunday kishilarni yoqtiradilar, hurmat qiladilar. So'zlashuv ham o'ziga xos san'atdir. Bu san'atning ildizi muosharat odobi bo'lib, uni mukammal o'rganish har bir inson uchun zarur. SHy bilan birga, ona tilini mukammal o'rganmoq va sof adabiy tilda o'quvchilar bilan muloqot qilish o'qituvchining notiqlik qobiliyatidir.

6-Ilava

Pedagogik muloqot: funksiyalari, tuzilishi va uslublari.

Psixologik lug'atlarda muloqot tushunchasiga ikki xil ta'rif beriladi: 1) muloqot – hamkorlikdagi faoliyat ehtiyoji bilan taqozolangan aloqa o'rnatish va uni rivojlantirish jarayoni; 2) muloqot – belgilar tizimi orqali sub'ektlarning o'zaro ta'sirlashuvi.

Muloqot –ta'lim oluvchi psixologik va ijtimoiy rivojining muhim omillaridan biri bo'lib, birgalikdagi faoliyatda umumiy natijalarga erishish, shaxslararo munosabatlarini yo'lga qo'yish va qo'llab-quvvatlash maqsadida ikki yoki undan ortiq kishilarning o'zaro harakati. Muloqot motivlari ta'lim oluvchining asosiy ehtiyojlari bilan tig'iz bog'langan bo'lib, ana shu asosdan kelib chiqib ularni uch muhim kategoriyasini ajratib ko'rsatish mumkin: bilish, ixtibarmontlik, shaxsiy.

Psixologiyada muloqotni tahlil qilishda uning turli jihatlariga e'tibor qaratiladi: "kommunikatsiya" (axborot almashuv), "ijtimoiy pertseptsiya" (insonni insonni idrok etishi va tushinishi), "interaktsiya" (birgalikdagi harakat). Amaliy muloqot mazkur tarkibiy qismlarning yig'indisi sifatida yuzaga chiqadi. Pedagogik jarayonda muloqot faqat bir funktsiya – axborot berish bilan chegaralanadi. Biroq muloqotning barcha tarkibiy qismlari – axborot almashuv va vazifalarni amalga

oshirish, o'zaro munosabatlarni tashkil etish, bola shaxsini bilishva unga ta'lim ko'rsatishdan foydalanish zarur.

Pedagogik muloqot deganda pedagog va o'quvchilar jamoasi o'rtasida o'zaro birgalikdagi harakatning mazmunan axborot ayirboshlashdan, o'quv-tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish va o'zaro hamjihatlikni tashkil etishdan iborat tizimi, usullari va malakalari tushuniladi. Pedagog ushbu jarayonning tashabbuskori sifatida maydonga chiqadi va uni tashkil etadi hamda unga boshchilik qiladi.

A.N.Leontyev pedagogik muloqotning tarbiyaviy-didaktik ahamiyatini baholar ekan, quyidagi fikrlarni bildiradi: faol pedagogik muloqot o'qituvchining, umuman olganda pedagogik jamoaning ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarni bilish va o'rganish kaliti va o'quv faoliyatining ijodiy xarakteri, o'quvchi shaxsining shakllanishi uchun eng yaxshi sharoit yaratadigan, ta'lim-tarbiyada maqbul bo'lgan emotsional muhitni ta'minlovchi, jumladan, ruhiy psixologik to'siqlarning paydo bo'lishini oldini oladigan, bolalar jamoasida ijtimoiy-psixologik jarayonlarni to'g'ri yo'lga solib boshqarishni ta'minlaydigan va o'quv tarbiyaviy jarayonda o'qituvchining o'z pedagogik mahoratidan oqilona foydalanishi uchun imkoniyatlar yaratadigan muhim vositadir.

Pedagogik faoliyatda muloqot o'quvchilarga zamon talablari asosida ta'lim berish vazifalarini hal qilish vositasi, tarbiyaviy jarayonlarni ijtimoiy-pedagogik jihatdan ta'minlash tizimi sifatida namoyon bo'ladi.

Pedagogik muloqot ijtimoiy-psixologik jarayon sifatida quyidagi funktsiyalar bilan xarakterlanadi: shaxsni o'rganish (bilish), axborot almashish va faoliyatni tashkil etish.

Muloqotning axborot almashish funktsiyasi ma'naviy boylik va yangiliklar bilan o'rtoqlashish jarayonini rivojlantirish uchun ijobiy ishtiyotlar, hamkorlikda ishlash va fikrlash uchun sharoitlar yaratishdan iborat.

Rollar almashinishi yordamida muloqot o'rnatish esa ularda u yoki bu ijtimoiy shakllanib qolgan xatti-harakatni dasturlaydi. O'qituvchilar o'quv-tarbiyaviy jarayonda shaxs-rol shaklidan foydalanadilar: darsning ayrim elementlarini bajarishga o'quvchilarni taklif qiladilar. Bunda o'quvchilar tomonidan o'z shaxsi (men)ni, o'z qadr-qimmatini, shaxsini munosib baholash va kelajagini tasavvur eta bilish uchun intilishlarini ta'minlash imkoniyati tug'iladi.

Muloqotning eng muhim funktsiyalaridan biri – hamdardbo'lishdir. U boshqa kishi hissiyotlarini tushunishi, boshqalar nuqtai nazarini ma'qullash qobiliyatini shakllantirishi jarayonida amalga oshadi va jamoadagi munosabatlarni me'yorga keltiradi. Bunda o'quvchiga uning istaklarini tushunish va bular asosida o'quvchiga ta'sir etish zarurligini anglash o'qituvchi uchun juda muhimdir.

Pedagog faoliyatining didaktik va xususan tarbiyaviy vazifalarini o'qituvchi bilan o'quvchilar jamoasi o'rtasidagi sermahsul muloqot jarayonini tashkil etmasdan turib, yetarli darajada unumli tarzda amalga oshirib bo'lmaydi. Shu tariqa pedagog faoliyatida muloqot:

birinchidan, xususan o'quv vazifalarini hal etish vositasi sifatida;

ikkinchidan, tarbiyaviy jarayonni ijtimoiy-psixologik jihatdan ta'minlovchi tizim sifatida;

uchinchidan, o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida ta'lim va tarbiyaning muvaffaqiyatli olib borilishiga imkon beradigan o'zaro munosabatlarning muayyan tizimini tashkil etish usuli sifatida;

to'rtinchidan, busiz o'quvchining individga xos xususiyatlarini tarbiyalab bo'lmaydigan jarayon sifatida maydonga chiqadi.

Pedagogik muloqot pedagogik jarayon mantig'iga mos keladigan dinamik tizimga ega. Pedagogik muloqotning tuzilishida quyidagi bosqichlar alohida ta'lim ko'rsatiladi: 1. Modellashtirish (boshoratga doir) – pedagogik vazifalarga mos o'zaro harakatning kommunikativ tuzilishini o'ziga xos tarzda rejalashtirishni amalga oshirish. 2. Bevosita muloqotni tashkil etish (kommunikativ hujum) – pedagog tashabbuskorlikni o'z qo'lga oladi, guruhni tezlik bilan ishga jalb etish texnologiyasi. 3. Muloqotni boshqarish – qo'llaniladigan ta'sir ko'rsatish metodlarining kommunikativligini ta'minlash (o'quvchilarning tashabbusini qo'llab-quvvatlash, o'quvchilarning tashabbus ko'rsatishini tashkil etish, dialogik muloqotni yo'lga qo'yish, o'z mo'ljalin real sharoit bilan uyg'un tarzda kommunikativlash. 4. Amalga oshirilayotgan pedagogik muloqot texnologiyasining natijasi va natijalarini tahlil etish. Mazkur bosqich ko'pincha o'zining mazmuniga ko'ra muloqotda qayta aloqa bosqichi deb nomlanadi hamda kommunikativ vositani hal etishning yakuniy bosqichiga mos keladi.

Pedagogik muloqotda uchraydigan kamchiliklar quyidagilarni kiritish mumkin: 1) ehtiyotsizlik, shaxsiyatparastlik, suhbatdoshni ortiqcha majburlash;

2) passivlik, o'zini yuqori qo'yish; 3) haddan tashqari jonbozlik ko'rsatish

Psixologiyada turli tipdagi boshqaruvchilarning ijtimoiy psixologik portreti tashkil chiqilgan bo'lib, unda ularning boshqaruvida bo'lgan jamoa bilan muloqoti usulikasi tahlil qilingan. O'qituvchi ham pedagogik jarayonda muloqotning eng teng taqalagan uch turidan foydalanadi: avtoritar, demokratik va liberal.

Avtoritar uslub. Ta'lim oluvchilar faoliyatiga tegishli barcha masalalarni, hatto ki qayerda o'tirishigacha o'qituvchi yakka o'zi hal qiladi, ta'lim oluvchilar tomonidan ko'rsatiladigan barcha tashabbusni taqiqlaydi. Bu uslubni o'qituvchi o'qituvchining muloqot metodlari sifatida buyruq, ko'rsatma berish va boshqarish sifatida qabul qiladi.

Demokratik uslub. Bunda o'qituvchi jamoa fikriga tayangan holda ish tutadi, faoliyat maqadimi barcha ta'lim oluvchiga etkazishga harakat qiladi, faoliyatning natijalarini muhokama qilishga barchani jalb etadi; o'z vazifasini faqat nazorat va muhokama qilish deb bilmay, tarbiya bilan ham shug'ullanadi; barcha ta'lim oluvchilarni rag'batlantiradi va ularda o'z-o'ziga ishonchni shakllantiradi; jamoada o'z-o'zini boshqarish rivojlanadi. Bu uslubni qo'llovchi o'qituvchi barcha jamoa a'zolarining individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ular o'rtasida ta'limni teng bo'lishga harakat qiladi; tashabbus va faollikni rag'batlantiradi.

Bunday o'qituvchining muloqotda qo'llaydigan metodlari – iltimos, maslahat, axborot berishdir.

Liberal uslub – boshqacha qilib aytganda, anarxik. O'qituvchi jamoa hayotiga umuman aralashmaslikka harakat qiladi, faolligi sust, muammolari yuzaki ko'rib chiqadi, boshqalarning ta'siriga oson tushib qoladi. Ma'suliyatdan o'zini olib qochadi va o'z avtoritetini yo'qotadi.

V.A.Kan-Kalik pedagogik muloqotni munosabatlar va o'zaro ta'sir uslublari tashkil etishini ta'kidlab, ularni quyidagi tarzda turkumlaydi:

1) hamkorlikda olib boriladigan ijodiy ishga bo'lgan qiziqishga asoslangan muloqot. Hamkorlikda olib boriladigan *ijodiy ishga bo'lgan qiziqish asosidagi* muloqotda pedagog ta'lim oluvchilar va ishga nisbatan ijobiy yondashadi;

2) do'stona munosabatlar asosida qurilgan muloqot. *Do'stona munosabatlar asosida* qurilgan muloqot yuqorida ko'rib chiqilgan muloqot turiga yaqindir. Ayrim pedagoglar do'stona muloqotni noto'g'ri tushunib, chegaradan chiqib ketishadi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ma'lum bir masofa bo'lishi kerak. Ushbu masofani aniqlashda o'qituvchining madaniyati, pedagogik takti muhim rol o'ynaydi;

3) o'qituvchi va ta'lim oluvchilarni ma'lum masofada ushlab turuvchi muloqot. Ma'lum masofada ushlab turuvchi muloqotni ham samarali deb bo'lmaydi. SHunga qaramasdan bu keng tarqalgan uslubdir. Bunda pedagog va tarbiyalanuvchilar o'rtasida ma'lum chegara mavjud bo'lib, ularni quyidagicha ta'riflash mumkin: "Men bilaman – sizlar bilmaysizlar"; "Meni aytganimni qilinglar – mening yoshim kattaroq, tajribam ko'proq, bizni tenglashtirib bo'lmaydi". Bu uslub ko'proq avtoritarga yaqinroq bo'lib, u tashqaridan qaraganda tartibli faoliyatni amalga oshirishga yordam berganday bo'ladi, lekin yuqori samarani bermaydi;

4) qo'rqitishga asoslangan muloqot. O'qituvchi va ta'lim oluvchilarni ma'lum masofada ushlab turuvchi muloqotning yuqori darajadagi ko'rinishi bu qo'rqitishga asoslangan muloqotdir. U o'zida ta'lim oluvchilarga salbiy munosabat va avtoritar boshqaruvni majassam etadi. Ushbu uslubni yorqin ifodasi sifatida quyidagi gaplarni keltirish mumkin: "Qunt bilan tinglanglar, bo'lmasa ikki qo'yaman", "Hali kunlaringni ko'rsataman". Bunday uslub mashg'ulot paytida salbiy muhitni yuzaga keltiradi.

7-ilova

Pedagogik nizo va uning sabablari

Nizo – istaklari, qiziqishlari, qadriyatlarini yoki tushunchalari mos kelmasligi sababli yuzaga keladigan ikki yoki undan ortiq sub'ektlar o'rtasidagi ijtimoiy o'zaro aloqalar shakli (sub'ektlar individ/guruh/o'z o'zi bilan– ichki nizolar holatlarida bo'ladi).

"Nizo" va "nizoli vaziyat" tushunchalarini ajratishni bilish kerak, ular o'rtasida katta farq bor.

Nizoli vaziyat – ijtimoiy sub'ektlar o'rtasida haqiqiy qarama-qarshilikni yuzaga keltiruvchi insonlar manfaatlarining mos kelmasligi. Asosiy belgisi – nizo predmeti yuzaga kelishi, lekin hozircha ochiq faol kurashning yo'qligi.

Ya'ni to'qnashuv rivojlanishi jarayonida nizodan oldin har doim nizoli vaziyat yuzaga keladi, uning asosi hisoblanadi.

Nizolarni o'rtturlariko'rsatiladi:

* *Ichki shahsiy*, shahsning kuchi bo'yicha tahminan teng motivlari, qiziqishlari, ishqibozligi, manfaatlarining kurashini aks ettiruvchi;

* *shahslararo*, o'z hayotiy faoliyatida qarama-qarshi maqsadlarni amalga oshirishga intiluvchi shahslarni ifoda etadi;

* *guruhlararo*, biri-biriga mos kelmaydigan maqsadlarni ko'zlagan va ularni amalga oshirish yo'lida bir-biriga to'sqinlik qiluvchi ijtimoiy guruhlar nizo turlarini sifatida ishtirok etishlari bilan ajralib turadi;

* *shahsiy-guruhli*–shahsning hulqi guruh qoidalari va umidlariga mos kelmasligi holatlarida yuzaga keladi.

Pedagogik jarayon o'zigaxos murakkab ijtimoiy tuzilmabo'lib, shahslararo aloqalarning doimiy jarayonidan iboratdir. Albatta, bu jarayonda ikki sub'ektlar o'rtasidagi munosabatlarni ijobiy shakl doirasidan chetga chiqish holatlari ham kuzatiladi.

Pedagogik konflikt–pedagogik jarayonda shahslararo munosabatlarning funktsion natijasi sifatida yuzaga keluvchi muamoli vaziyatdir. Pedagogik konfliktlarning quyidagishakllari yuzaga keladi:

1. O'quvchi–o'quvchi

2. O'quvchi–o'qituvchi

3. O'qituvchi–o'qituvchi

Pedagogik jarayonning muhim ishtirokchisi o'quvchibo'lib, o'rtasidagi aksarkonfliktlarkichik guruhlardaliderlikka intilish natijasidan amoyon bo'ladi. Bunda shahslararo konflikt qoloq lider va guruhda e'tibor qozonayotgan ikkinchi lider o'rtasida vujudga kelishi kuzatiladi. Konfliktli vaziyat guruhdagi ikki lider o'rtasida vujudga kelib, ular konfliktga nafaqat o'zlarini, balki tarafdorlarini ham tortishi mumkin. Bu esa konfliktik eskalyatsiyani, ya'ni uni miqyosini tengaytibiga sabab bo'ladi. Ayrim hollarda ikki lider o'rtasidagi konfliktga tortilgan tarafdorlar hududiy manfaatlar doirasida yuzaga kelsa, shahslararo konfliktning ko'lami etnik yoki hududiy mojarolar darajasigacha ko'tarilishi mumkin.

Pedagogik nizolarning oldini olish yo'llari

Pedagogik nizolarni muvaffaqiyatli hal qilish odatda muammoni aniqlash, uni tahlil qilish, uni hal qilish bo'yicha harakatlar va natijalarni baholash siklini o'z ichiga oladi. Har qanday aniq bir vaziyatda nizolarni hal qilish bo'yicha siyosatni amalga oshirishga kirishishdan avval ularning manbalarini aniqlash zarur.

Pedagog va ta'lim oluvchi pozitsiyalarining to'g'ri kelmasligi ko'p konfliktlarga sabab bo'ladi, shuning uchun konflikt vaziyatlarda qo'llaniladigan sinalgan quyidagi qoidalarni bilish kerak:

Birinchi qoida. Konflikt vaziyatini o'z qo'lga olish. Bu emotsional taranglikni bartaraf etishni anglatadi. Buning uchun ortiqcha jismoniy zo'riqishdan, ortiqcha hatti-harakatlardan halos bo'lish kerak. Mimika, poza, jestlar faqatgina odamning ichki kechinmalarini ifodalab qolmay, unga ta'sir ham ko'rsatadi. SHunday qilib, tashqi vazminlik va xotirjamlik!

Ikkinchi qoida. O'z xatti-harakatlari bilan sherigiga ta'sir ko'rsatish. Bunda ishtirokchining yuzini diqqat bilan o'rganib chiqish yordam beradi, fikrni jamlaydi va uning holatini aniqlashga imkon yaratadi.

Uchinchi qoida. Hamsuhbatning xatti-harakatlari motivlarini tushuna olish. Aqliy tahlilning ishga solinishi emotsional qizishni pasaytiradi. YA'xshisi holatning murakkabligini tushunganligini ifoda etish (Men sizning holatingizni tushunib turibman...), o'z holatini tushuntirish (SHu meni o'ylantiryapti...) YA'ni hatti-harakatni darrov baholamang, oldin tug'ilgan vaziyatga bo'lgan munosabatingizni bildirishga harakat qiling.

To'rtinchi qoida. Maqsadni muvofiqlashtirish. Ta'lim oluvchi bilan sizni birlashtiruvchi narsani tezroq anglash va uni ko'rsatish.

Beshinchi qoida. Samarali yechim borligiga ishonishingizni namoyish qiling. Va nihoyat, konflikt hal qilinganidan so'ng uni tahlil qilib chiqing (sababi va oldini olish yo'llari).

Birinchinavbatdanimasodir bo'lganligini aniqlash kerak. Muammo nimadan iborat? Ushbu bosqichda muammoni aniqlash bilan barcha rozi bo'lishi uchun hodisalarni bayon etish muhim.

Nizo tahlil qilib chiqilganidan so'ng hamkorlik ruhida birgalikda barchani murosaga keltirish yo'lini izlashga o'tish mumkin.

O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi nizoni hal qilishda nizoning sabablarini tahlil qilishdan tashqari yosh omilini hisobga olish kerak.

"O'qituvchi-o'quvchi" amaliy nizoli vaziyatlar bilan bir qatorda shahsiy hususiyatdagi qarama-qarshiliklar ham uchrab turadi.

Nizoli vaziyatga tushib qolib o'qituvchi o'zining faolligini yoki suhbatdoshini yaxshiroq tushunishga yoki nizoni bostirish yoki uni oldini olish maqsadida o'z psixologik holatini boshqarishga qaratishi mumkin. Birinchi holatda nizoli vaziyatni hal qilishga insonlar orasidagi bir-birini tushunishlarini yo'lga qo'yish, anglashilmovchiliklarni, kelishmovchiliklarni yo'qotish yo'li bilan erishiladi. Umuman olganda, boshqa insonni tushunish ancha murakkab. Tajribali pedagoglar nimani gapirishni (dialogda mazmunini tanlash), qanday gapirishni (suhbatni emotsional tusda olib borish), bolaga qaratilgan nutqda maqsadga erishish uchun qachon gapirishni (vaqti va o'rni), kimning oldida va nima uchun gapirishni (natijaga ishonch) biladi.

Pedagog va o'quvchi o'rtasida haqiqatda yuzaga kelgan nizoni uch darajalarda tahlil qilish mumkin:

* Ta'lim muassasasida o'quv-tarbiyaviy ishlarini tashkil qilish ob'ektiv hususiyatlari nuqtai nazaridan;

* guruh, pedagogik jamoa, o'qituvchi va o'quvchining aniq shahslararo munosabatlari ijtimoiy-psixologik hususiyatlari nuqtai nazaridan;

* nizoshtirokchilariyoshi, jinsi, individual-psixologik hususiyatlarinuqtainazaridan.

Agar butun ta'lim jarayonini tashkil qilish va sharoitlarida, jamoali qoidalar va tartiblar tizimida, ushbu jarayonning bir-birlariga nisbatan ijobiy munosabatlari, birlashgan nizolarda konstruktiv hulqlariga tayyorliklarida haqiqiy ob'ektiv va ob'ektiv o'zgarishlar yaqqol ko'zga tashlansa, nizo samarali hal qilingan hisoblanishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent, 2006.

2. Maxsudova M.A. Muloqot psixologiyasi. Toshkent: Turon-iqbol, 2006. - 113

3. Omonov X.T., Madiyarova S.A. va boshq. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Magistratura uchun darslik. - T.: Iqtisod-Moliya, 2009.

4. Iltunova G.A. Pedagogik mahorat. - T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2003.

5. Yuzlikaeva E.R., Madyarova S.A., Yanbarisova E.E., Morxova I.V. Teoriya i praktika obucey pedagogiki. - T., 2013.

16-MAVZU. TARBIVAVIY ISHLARNING O'QUVCHI TARBIVASIGA TA'SIRI. TARBIVAVIY ISHLAR ORQALI INSONPARVARLIKNI TARBIVALASH

Reja:

1. Tarbiyaviy ishlarning o'quvchi tarbiyasiga ta'siri.

2. Tarbiyaviy ishlar orqali insonparvarlikni tarbiyalash

Tarbiyadan ko'zlangan asosiy maqsad har tomonlama ma'naviy rivojlangan aqliy va axloqiy barkamol shaxsni shakllantirishdan iborat. Tarbiyaviy ish ma'lum maqsadni ko'zlovchi va uzluksiz davom etadigan jarayondir. Tarbiyaning ma'lum maqsadga qaratilganligi qoidasi bolalar jamoasining rivojlanish istiqbollarini ko'ra bilishga yordam beradi.

Tarbiyada insonparvarlik va demokratiya qoidasi. O'qituvchining bilim saviyasi ma'naviyati jamiyatni harakatga keltiruvchi, taraqqiyotga eltuvchi yetakchi omillardan biridir. Yoshlarni insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalashda Qur'oni Karim, Hadisi shariflardan foydalanish juda muhim. Tarbiyada inson shaxsini oliy ijtimoiy qadriyat deb tan olish, har bir bola, o'smirning betakror va o'ziga xosligini hurmatlash, uning ijtimoiy huquqi va erkinligini hisobga olish lozim. Tarbiyani demokratiyalash - bu tarbiyani ma'muriy ehtiyoj va qiziqishlardan yuqori qo'yish, tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar o'rtasida o'zaro ishonch, hamkorlik asosida pedagogik munosabatlar mohiyatini o'zgartirish demakdir. O'qituvchi o'quvchiga avvalgidek tarbiya ob'ekti emas, xuddi o'zi kabi sub'ekt deb qarashi darkor. Tarbiyaviy faoliyatni demokratiyalash va insonparvarlashtirish uning mohiyatini va mazmunini qayta tafakkur etishni ko'zda tutadi. Shaxsning rivojlanishi va o'zligini anglashni ta'minlaydi.

Tarbiyada milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi qoidasi. O'quvchilarni Vatanimiz qadriyatlari, boy madaniyati bilan tanishtirish, madaniy va diniy bilimlarini egallashga bo'lgan talablarini shakllantirish malakalarini oshirib, tobora boyitish, estetik tushunchalarni shakllantirish juda muhim. Xalqimizning ko'p asrlik qadriyatlarini ulkan boy va madaniy merosini chuqur bilmasdan, milliy o'zlikni anglash, milliy g'urur tuyg'usini qaror toptirish mumkin emas. U yaratgan madaniy boyliklar yoshlar tarbiyasida muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Buyuk mutafakkirlarning asarlari orqali o'quvchilar go'zal axloq, baxt, insof, poklik, mehr - shavqat, ota - onani hurmat qilish qoidalari haqida keng tasavvurga ega bo'ladilar. Insoniylik - o'z tarkibiga insonning eng yaxshi axloqiy xususiyatlarini, do'stlik, ota - onaga sadoqatlilik, mehnatsevarlik, diyonatlilik kabi fazilatlarini qamrab oladi. Shu sababli insondagi eng yaxshi fazilatlar avloddan - avlodga ko'chib kelgan. Tarbiyada izchillik, tizimlilik, tarbiyaviy ta'sirlarning uyg'unligi va uzluksizlik qoidasi. Tarbiya ishida izchillik juda muhim. Tarbiyachi avvaliga bolalardan biror narsani talab qilib, so'ngra o'zi bu talabni unutib qo'yadi, bu hol tarbiyaga yomon ta'sir qiladi. O'qituvchi subutli, o'z lafziga sobit bo'lmog'i kerak. O'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishda izchillikka rioya qilish va bir xil talab qo'yish muvaffaqiyat qozonishning eng muhim shartlaridan biridir. Tarbiya

ning davom etadigan jarayon, unda ota - ona, o'qituvchi, jamoatchilik munosabatlari. Shu sababli ularning ishida izchillik va davomiylik bo'lishiga rioya qilish kerak. Bu qoida tarbiyani amalga oshiradigan barcha bo'g'inlarni (oila, maktab, o'quvchilar jamoasi, maktabdan tashqari tarbiya muassasalari, keng jamoatchilikni) birgalikda ish ko'rinishlarini nazarda tutadi. Chunki tizimlilik faqat tizimlilik emas, balki aholining barcha qatlamlarini qamrab olishi kerak.

Bola o'qishni, tarbiya olishni ulg'ayib jamiyat hayotida faol ishtirok etishni biladi. Pedagog uni qay usulda, qanday munosabatlar sharoitida, qanday pedagogik jarayonda tarbiyalash lozimligini bilishi kerak, shu bilan birga bola o'zini o'zgartirishda faol ishtirokchi ekanligini ham unutmasligi lozim. Ijtimoiy va shaxslararo munosabatlarning mahsuli, ongli faoliyatning sub'ekti bo'lmish individga shaxs deyiladi. Jamiyatda rivojlanuvchi, til yordamida boshqa odamlar bilan munosabatga kirishuvchi odam shaxsiga - voqelikni biluvchi hamda faol o'zgartiruvchi sub'ektga aylanadi. Odamning insonlik jinsiga mansubligi individ tushunchasi bilan ifodalanadi. Ta'lim oluvchilarning ta'lim faoliyatida zamonaviy pedagogik texnologiya va ular asosida yaratilgan interfaol usullardan foydalanishi, ta'limning barcha shakllarini yangi texnika va texnologiya yutuqlarini hisobga olingan holda zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etish va amalga oshirish, ta'lim oluvchilarda mustakil fikrlash, ijodiy qobiliyat hamda kasbiy mahoratlarini o'z-o'zida talabi darajasida shakllantirish, ta'limning noan'anaviy o'qish va ilmiy-tadqiqot ishlari bilan uzviy hamda uzluksiz aloqasini yaratish, ta'lim mahsulotlarini kengaytirish, ta'lim oluvchilarga ta'lim jarayoniga nisbatan kasbiy, ijodiy, tafakkur etish, ma'naviy va boshqa qiziqishlarini uyg'otish, mustaqil tarzda kerakli ma'lumotlarni yig'ish, muammoni aniqlash, yechimlarini qidirish; olingan bilim, malaka va ko'nikmalarni tanqidiy tahlil etish va ularni yangi vazifalarni hal etishda qo'llash, ta'limda ishlash bilan raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash; tashkiliy, psixologik-pedagogik, o'quv-uslubiy, axborot, moddiy- texnik ta'minotni o'z ichiga oluvchi ish infrakturasini yaratish, tizimlilikni mustaqil tarzda puxta o'zlashtirish ko'nikmalariga ega bo'lish, kerakli ma'lumotlarni izlab topishning qulay usul va vositalarini aniqlash, axborot manbalaridan samarali foydalanish, elektron darslik ma'lumotlar bankini yaratish, tashkilotlarni bajarishga tizimli va ijodiy yondashish, ishlab chiqilgan yechim, ta'limni asoslash va mutaxassislar ishtirokida himoya qilish, pedagogik texnologiyalarni nazariy va amaliy egallash hamda sharoitlarini aniqlash, ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilar hamkorligidagi faoliyatning aniqligi va oshkoraligi va boshqalar.

Pedagogik texnologiya - shunday bilimlar sohasiki, ular yordamida 3- ming yillik davlatimiz talim sohasida tub burilishlar yuz berib, o'qituvchi faoliyati yanada yanada, bilimga chanqoqlik, Vatanga mehr-muhabbat, insonparvarlik birligi bilan tizimli ravishda shakllantiriladi.

«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» maqsadi va vazifalarini ro'yobga chiqarish uchun, malum sabablarga ko'ra jahon hamjamiyati taraqqiyotidan ortda qolib ketgan jamiyatimiz taraqqiy etgan mamlakatlar qatoridan o'rin olishi uchun,

aholi talimini jadallashtirish va samaradorligini oshirish maqsadida ilg'or pedagogik tadbirlardan foydalanish zarurligi; ananaviy o'qitish tizimi yozma va og'zaki so'zlarga tayanib ish ko'rishi tufayli «axborotli o'qitish» sifatida tavsiflanib, o'qituvchi faoliyati birgina o'quv jarayonining tashkilotchisi sifatidagina emas, balki nufuzli bilimlar manbaiga aylanib qolganligi yoki talim-tarbiya jarayonida o'qituvchi va o'quvchi rolini o'zgartirish zarurligi;

fan-texnika taraqqiyotining o'ta rivojlanganligi natijasida axborotlarning keskin ko'payib borayotganligi va ularni yoshlarga bildirish uchun vaqtning chegaralanganligi;

kishilik jamiyati taraqqiyotining shu kundagi bosqichida nazariy va empirik bilimlarga asoslangan tafakkurdan tobora foydali natijaga ega bo'lgan, aniq yakunga asoslangan texnik tafakkurga o'tib borayotganligi;

Barkamol avlodni tarbiyalash talabi ularga eng ilg'or bilim berish usuli hisoblangan obektiv borliqqa tizimli yondashuv tamoyilidan foydalanishni talab qilishi.

Zamonaviy ta'lim amaliyotida keng qo'llanilayotgan «pedagogik texnologiya» atamasi, inglizcha «an educational technologist» so'zidan olingan bo'lib, «talim texnologiyasi» degan manoni bildiradi.

"Texnologiya" tushunchasi texnikaviy taraqqiyot bilan bog'liq holda faqat 1872 yilda kirib keldi va yunoncha ikki so'zdan -texnos- sanat, hunar va logos- fan, talimot so'zlaridan tashkil topib, "hunar fani" manosini anglatadi. Biroq bu ifoda zamonaviy texnologik jarayonni to'liq tavsiflab berolmaydi, texnologik jarayon har doim zaruriy vositalar va sharoitlardan foydalangan holda amallarni muayyan ketma-ketlikda bajarishni ko'zda tutadi. Texnologik jarayon - mehnat qurollari bilan obektlariga bosqichma- bosqich tasir etish natijasida mahsulot yaratish borasidagi ishchining faoliyatidir. Ishlab chiqarishda texnologiya so'zidan kelib chiqadigan quyidagi tushunchalar ishlatiladi:

Texnologik jarayon- ishlab chiqariladigan mahsulotga ishlov berishning yagona jarayonini hosil qiluvchi texnologik operatsiyalarning yig'indisi.

Texnologik operatsiya - ishchi tomonidan o'zining ish joyida bajariladigan, yakuniga yetkazilgan harakat ko'rinishidagi jarayonning bir qismi.

Texnologik xarita- malum bir mahsulotni ishlab chiqarish texnologik operatsiyalarini ketma-ketligini bayon qiluvchi texnik hujjat.

Texnologik rejim - texnologik operatsiyalarni amalga oshirishni belgilovchi tartib bo'lib, malum bir mahsulotni ishlab chiqarishda bajariladigan operatsiyalarning vaqti, shartlarini belgilaydi.

Pedagogik texnologiya - bu tarbiyachining talabalarga o'qitish vositalari yordamida muayyan sharoitlarda tasir ko'rsatishi va bu faoliyat mahsuli sifatida ularda oldindan belgilangan shaxs sifatlarini intensiv shakllantirish jarayonidir. Pedagogik texnologiya - o'quv jarayonini texnologiyalashtirishni butunligicha aniqlovchi tizimli kategoriya. Pedagogik nashrlarda «o'qitish texnologiyasi», «talim texnologiyasi» tushunchalari ham ishlatiladi.

O'qitish texnologiyasi- birinchidan, pedagogik texnologiyaning jarayonli-harakat aspektini anglatadi. Bu, talim jarayonini o'zgaruvchan sharoitlarda, ajratilgan vaqt davomida istiqbollashtirilgan natijalariga kafolatli erishishga va konkret talim-tarbiya jarayonlarini amalga oshirishni instrumental taminlovchi usul va vositalar (texnologik operatsiya)larning tartibli birligini o'zida mujassamlashtirgan talim modelini ishlab chiqish va amalga oshirishning texnologik jarayoni;

ikkinchidan, pedagogik texnologiyaning jarayonli- bayonli aspektini ifodalaydi. Bu maqsadni amalga oshirish va istiqbolda belgilangan natijalarga erishish bo'yicha pedagogik hamda o'quv faoliyatini loyihalashtirishning bayonidir.

Talim texnologiyasi- pedagogik texnologiyaning ilmiy aspektini belgilash uchun ishlatiladi. Bu texnik va inson resurslarini hamda ularni o'z oldiga talim shakllarini optimallashtirish vazifasini qo'yuvchi hamkorligini hisobga olgan holda darajalar berish va bilimlarni o'zlashtirishning barcha jarayonlarini yaratish, qo'llash va belgilashning tizimli usuli. «Pedagogik texnologiya- talim- tarbiyadan ko'zlangan maqsadga erishish uchun o'quv jarayonida qo'llaniladigan usullar, vositalar majmuidir»³

YUNESKO tashkiloti maqullagan tarif bo'yicha «Pedagogik texnologiya - talim shakllarini optimallashtirish maqsadida texnik vositalar, inson salohiyati hamda ularning tasirini inobatga olib, o'qitish va bilim o'zlashtirishning barcha jarayonlarini aniqlash, yaratish va qo'llashning tizimli metodidir»⁴

Nemis olimi Kurt Levin, shveysariyalik psixolog Jan Piajelar XX asrning 40- yillaridayok guruhda ko'pchilikning yagona bir qarorga kelishining psixologik tabiatini o'rganishar ekan, pedagogik texnologiyalarning ahamiyatini alohida qayd etib o'tishgan.

Amerikalik olimlar Benjamin Blum, Levi Stross, Jon Morenolar fikricha «pedagogik texnologiya talim maqsadlarini ko'zlangan etalon asosida o'quvchilarning kuzatiladigan, o'lchanadigan harakatlari shaklida aydinlashtirishdir»

Rus olimasi N.V. Kuzmina pedagogik tizim o'zida talim va tarbiya maqsadiga bo'ysindirilgan o'zaro bog'liq tarkibli elementlardan tashkil topishini uqtiradi. Bir guruh rus olimlari «pedagogik texnologiyalar obektiv jarayon va u faqatgina sifatli muammolarni echish uchun talimni evolyusion bosqichga ko'tarish shartlaridan biri» deb qaraydilar (M.V. Klarin, M.Klark, T.A.Ilina). M.V. Klarin fikricha, PT - o'quv jarayoniga yondashgan holda, oldindan belgilab olingan maqsad ko'rsatkichlaridan kelib chiqib o'quv jarayonini loyihalashtiradi.

Rossiya pedagoglaridan V.M.Monaxov pedagogik texnologiyaga quyidagi ta'rifni beradi: «Pedagogik texnologiya- avvaldan rejalashtirilgan natijalarga olib boruvchi va bajarilishi shart bo'lgan tartibli amallar tizimidir» va uning xususiyatiga e'tibor qaratib, «PT- o'quv jarayonini texnologiyalashtirib, uning qayta tiklanuvchanligini hamda pedagogik jarayon turg'unligini oshirib, bu jarayon uzoq vaqt davomida o'zining xususiyatlaridan uni ozod qiladi»,- deydi.

O'zbekistonlik olim N.Sayidaxmedov fikricha, «Pedagogik texnologiya- bu o'qituvchi tomonidan o'qitish vositalari yordamida o'quvchilarga tasir ko'rsatish va bu faoliyat mahsuli sifatida ularda oldindan belgilab olingan shaxs sifatlarini shakllantirish jarayonidir» Yirik pedagoglardan biri M.Ochilov, «Pedagogik texnologiya- tizimli, texnologik yondashuvlar asosida talim shakllarini qulaylashtirish, natijasini kafolatlash va obektiv baholash uchun inson salohiyati hamda texnik vositalarning o'zaro tasirini inobatga olib, talim maqsadlarini oydinlashtirib, o'qitish va bilim o'zlashtirish jarayonlarida qo'llaniladigan usul va metodlar majmuidir»⁸. U pedagogik texnologiyaga talim usuli, malum manoda talim-tarbiya jarayonlari, vositalari, shakl va metodlari majmui deb qaraydi. «Pedagogik texnologiya talim-tarbiyaning obektiv qonuniyatlari, diagnostik maqsadlar asosida o'quv jarayonlari, talim-tarbiyaning mazmuni, metod va vositalarini ishlab chiqish va takomillashtirish tizimidir», -deb tarif beradi.

Pedagogik texnologiya- talim-tarbiya jarayonlari, talim usuli, vositalari, shakllari, o'qituvchi va tahsil oluvchi o'rtasidagi munosabatlar majmui bo'lib, talim jarayoniga tizimli, texnologik yondashuvni talab qiladi va o'zida talim maqsadlarini oydinlashtirishni, natijasini kafolatlashni va obektiv baholashdek muhim belgilarni aks ettiradi.

Pedagogik texnologiyaning fan sifatidagi vazifalarini o'qitishning har bir bosqichida talimning mazmunini belgilash, talim-tarbiyaning shakllari va vositalarini tayyorlash, predmetning mazmuniga kiritish uchun vaziyatli matolar, testlar tayyorlash, shaxsda shakllantirish nazarda tutilgan kasbiy sifatlar va manaviy fazilatlarini o'zlashtirishga yunaltirilgan topshiriqlar tizimini ishlab chiqish, talimning natijasi va o'zlashtirish darajasini aniqlash ularni obektiv baholash uchun test vazifalarini tayyorlash kabilar tashkil qiladi.

Pedagogik texnologiya XX asrning oxirlarida deyarli barcha rivojlangan mamlakatlarda tez tarqalib, nufuzli YUNESKO tashkiloti tomonidan ham tan olindi va qo'llab- quvvatlandi. Hozirda ko'pgina mamalakatlarda muvofiqiyatli qo'llanilib kelinmoqda.

Ko'pgina mamlakatlar pedagogik texnologiyadan foydalanib, talim-tarbiya tizimini rivojlantirishda, o'quvchilar o'zlashtirishini oshirishda sezilarli yutuqlarga erishdilar

Talimni texnologiyalashtirishning asosini, talim jarayonini, uning samaradorligini oshirish va talim oluvchilarni, berilgan sharoitlarda va belgilangan vaqt ichida loyihalashtirilayotgan o'quv natijalariga erishishlarini kafolatlash maqsadida to'liq boshqarish g'oyasi tashkil etadi.

Pedagogik texnologiya yordamida 3- ming yillikda O'zbekiston talim-tarbiya tizimida ham tub o'zgarishlar yuz berishi, o'qituvchi- o'quvchi faoliyati yangilanishi, yoshlarda hurfikrlilik, bilimga chanqoqlik, Vatanga mehr-muhabbat, insonparvarlik tuyg'ulari tizimli ravishda shakllantirilishi ko'zda tutilmoqda.

Hamma vaqtda ham barcha xalqlarda yaxshi tayyorlangan mutaxassislar, o'z ishining ustalari hurmat qilinganlar, mahoratga moxirona oqitish ham yuqori baholangan.

Pedagogik fan tarixidan korinib turibdiki oqitish va kadrlar tayyorlashning yanada mukammal metodlarini va usullarini izlash doimiy davom etib kelgan.

Oqitish – bu uning jamiyat taraqqiyoti uchun samarasi pedagogning faoliyati yakunlanishi bilan darhol ko'rinmasa ham har qanday boshqa faoliyat kabi ishlab chiqarish faoliyatidir.

Jamiyat tarixida iqtisodiy davrlar faqatgina nimalar ishlab chiqarilishi, kim tomonidan qancha ishlab chiqarilishi, mehnatning qaysi vositalari bilan ishlab chiqarilishi bilangina farq qilmaydi. Ana shu nuqta nazardan biz ijtimoiy tarixda mavjud bolgan "pedagogik davrlarni" korib chiqamiz:

"Pedagogik davrlar" ta'rifi. Pedagogik davrlar iqtisodiy davrlardan jamiyat tarixida davr almashishi sodir bolishi va har bir yangi, yanada taraqqiy etgan davr ilgariqalning iqtisodiy asosini tugatishi bilan farq qiladi. Pedagogik davrlar yoq bolib ketmaydi, ular uchun xos bolgan pedagogik texnologiyalar esa har bir kuyingisida goyoki boglanib boradi, boyitilib, oz kuchini oshirib va natijada yangi sifat va xislatlarga ega bolib boradi va bu jarayon yanada katta tezlanishda sodir bolib boradi.

Insoniyat tarixida I davr ancha kop davom etgan - o'zining shaxsiy jismoniy kuchi va organlari, bilimi va o'zining shaxsiy mahoratidan boshqa hech narsa bilan qo'llanmagan oqituvchi faoliyati. Keyinchalik unga hayotiy va diniy mazmundagi qol yozma kitoblar yordam beradi, lekin uning mazmuni o'quvchilarga bevosita emas, balki yana oqituvchining ozi faoliyati orqali etkaziladi va shunday tarzda katta o'zgarishlarsiz insoniyat tarixi mingyilliklarida davom etadi. Bu holat XVII asrgacha, to "Buyuk didaktika" davri - kitobning o'quvchining ozi uchun yaratilgan asoslab bergan birinchi ilmiy pedagogik asargacha davom etadi.

II davr - qogozdan oquv kitobi davri – u hali oxiriga yetmagan, uni yaratish va foydalanish hali mukammal emas, lekin shuni aytish kerakki uni III, VI, V davrlarga asta-sekin aylantiruvchi yangi oquv vositalari ortidan yetib kelmoqda.

Oquv kitobining o'quvchiga yetib kelishi yoli murakab, kurashlarga boy bolib. Hozirgi kunda hech kimni "qol bilan" oqitish qoniqtirmaydi. Hozirgi sharoitlarda, mutaxassis-pedagogning professional mahoratiga talablar keskin oshgan davrda V pedagogik davr uchun xos bolgan pedagogik texnologiyalarni o'quvchilar egallab olishga ildamlik bilan yurishlari zarur. Pedagogik taraqqiyot, davringeng ilgor chegaralariga darhol chiqish va metod, vositalarini egallash demakdir. Bilim, malaka, konikmalar. Bilim – amalda tekshirilgan atrof-dunyoni organish natijalari, insonning miyasida uning aniq aks ettirilishidir. Eng kop tarqalgan bilim turlari quyidagilardan iborat. individual bilim - individning borliq bilan o'zaro munosabatlarida, yuzaga keladigan sezgi va aqliy obrazlari va ularning atqalari toplami, uning munosabatlar, mehnat, dunyoni organish shaxsiy tajribasi;

Ijtimoiy bilimlar – til, fan, texnikada, odamlar avlodlari, taraqqiyot bilan yaratilgan moddiy va ma'naviy qadriyatlarda ifoda etilgan individual organish jarayonlari natijalarini umumlashtirish, ob'ektlashtirish, birlashtirish mahsulotidir.

Oqitish – bu ijtimoiy BMKlarni individualga "aylantirishdir". Aks ettirish tarzida BMK larni quyidagilarini korsatadilar:

ishora va til shakllarida yashiringan ishoraviy, verbal bilimlar, nazariy bilimlar.

Obrazli, obrazlarda tasavvur etilgan va xis etish organlari bilan qabul qilingan

Moddiy, mehnat, san'at predmetlarida mavjud – faoliyatning moddiylashtirilgan natijalari

Tadbiri - odamlar kundalik faoliyatida, ularning malaka va konikmalarida, texnologiyalarda, mehnat va ijodiy jarayonlari iborat bolgan.

Bilim sohasi va predmeti boyicha quyidagilar farqlanadi: gumanitar va aniq matematik fanlar, falsafa, jonli va jonsiz tabiat, jamiyat, texnika, san'at. Psixologik darajasiga kora quyidagilar farqlanadi: bilish – tanib olish – qayta esga olish – tushunish, qollash, avtomatik harakatlar – munosabat va bilim, ehtiyoj.

Umumlashtirish darajasiga kora: faktlar – hodisalar, tushuncha – terminlar, bogliqlik – qonuniyatlar, gipoteza – nazariyalar, metodologik bilimlar, baholash bilimlari.

Malaka va bilimlar. Malaka - mavjud bilimlari asosida ozgargan yoki yangi sharoitlarda shaxsning faoliyatni samarali bajarishga qobiliyati hisoblanadi. Malaka – bu bilimlar yordamida mavjud axborotlarni tushunib olish, maqsadga erishish rejasini tuzish, faoliyat jaayonini boshqarish va nazorat qilish qobiliyatidir. Oddiy malakalar etarlicha mashq qilinganda avtomatlashtirilishi mumkin va konikmalarga aylanadi.

Konikmalar - bu biror-bir harakatlarni avtomatik ravishda, qismlarini nazorat qilmay turib bajarish qobiliyatidir. Shuning uchun ba'zan konikma – bu avtomatlashtirilgan malaka deb aytadilar.

Konikma va malakalar turli xil mantiqiy asoslar boyicha turlarga ajratiladi. Asosiy psixik jarayonlariga qarab harakatli, hissiy va aqliy turlariga ajratadilar. Intellektual malakasi esa shaxsning boshqa sifatlari guruhiga – aqliy harakatlar usullariga kiradi. Aqliy harakatlar usullari .Hamma jonli organizmlar yashash, oziqlanish birinchi ehtiyojini, avlodni davom ettirish, xavfsizlik masalalarini hal etishga intiladilar.

Inson bu masalalarni hal etishda juda katta ishlarni bajargan, murakkab sivilizatsiyani yaratgan fan, texnika, madaniyat, san'atning birlashuvidan iborat.

Insonni sivilizatsiya hozirgi davr darajasiga olib kelgan psixologik individual jarayon – bu fikrlashdir. Fikrlash – insonning atrof-dunyodagi ob'ektlar va hodisalarni hamda ularning bolliqliklarini organish, hayotiy muhim vazifalarni hal etish, noma'lumni izlash, kelajakni kora bilish jarayonidan iboratdir.

Fikrlash – bu ongning ishlash jarayoni, miyaning undagi bola va olinayotgan axborotlarni qayta ishlab chiqishi va natija olishidir.

Fikrlashni amalga oshirish usullarini aqliy harakatlar usullari deb ataydilar. Ularni quyidagi tarzda turlarga ajratish mumkin:

Fikrlash asosiy vositalari xususiyatlari boyicha: predmetli-amaliy, korgazmali-obrazli, abstrakt, intuitiv.

Jarayonning mantiqiy tuzilishi boyicha: qiyoslash, analiz, abstraktlashtirish, umumlashtirish, sintez, turlarga ajratish, induksiya, deduktiya, inversiya, refleksiya, gipoteza, tajriba va boshqalar. Natijalar shakli boyicha: yangi obrazni yaratish, tushunchani belgilash, mulohaza, xulosa, teorema, qonuniyat, qonun, nazariya.

Fikrlash mantiqi turi boyicha: mulohazali – empirik (klassik-mantiqiy) va oqilona-nazariy (dialektik-mantiqiy).

"Aqliy harakatlar" terminidan tashqari pedagogik texnologiyalarda unga yaqin bolgan "oquv ishlari usullari" terminidan ham foydalaniladi, u bilan umumta'lim malaka va konikmalari ifodalanadi.

Ishlashning muhim umumta'lim usullari quyidagilar hisoblanadi:

Oquv faoliyatini rejalashtirish malaka va konikmasi: oquv vazifasini anglab etish; maqsadni belgilash; ularga erishish ratsional va qulay yollarini tanlash; faoliyat bosqichlarini ketma-ketligi va davomiyligini aniqlash; faoliyat modeli yoki algoritmini qurish: darsda va uyda mustaqil ishlashni rejalashtirish; kun tartibi, hafta, oylik ishlarni rejalashtirish.

Oz oquv faoliyatini tashkil etish malakasi va konikmasi. Sinfda ish joyini tashkil etish – oquv vositalarining mavjudligi va holati, ularni togri joylashtirish, qulay gigienik sharoitlar yaratish; ish tartibini tashkil etish; mustaqil uy ishini tashkil etish; aqliy harakatlar tartibi va usullarini belgilash.

Axborotlarni qabul qilish, axborotlar turli manbalari bilan ishlash malaka va konikmalari: oqish, kitob bilan ishlash, konspekt tuzish; bibliografik izlash, spravochniklar lugatlar bilan ishlash; nutqli tinglash, eshitganlarini yozib olish; axborotlarni diqqat bilan qabul qilish, diqqatini boshqarish, kuzatish, eslab qolish, kompyuter bilan ishlashni bilish.

Fikrlash faoliyati malakasi va konikmasi: oquv materiallarini tushunib olish, asosiyini ajratib olish; analiz va sintez; abstraktlashtirish va konkretlashtirish, induksiya – deduktiya, hikoya qilishni, javob, nutqni tuzish, asoslab berish; xulosalar – yakunlarni ifoda etish; insho yozish; muammo, masalani hal etish.

Oz harakatlari natijalarini baholash va tushunish malakasi va konikmasi: oquv faoliyatini ozi nazorat qilishi va ozaro nazorat qilish; bayon etilganni aniqrogini, echimning to'riligini taholash; hodisalar turli tomonlariga baho berish; tatabiiy, ekologik, estetik, nazariy bilimlari, amaliy konikmalari togriiligini va mustahkamligini tekshirish malakasi, refleksiv analiz.

Shaxsning rivojlanish maktab bosqichida AHU darajasi bolaning "qobiliylik" deb ataluvchi korsatkichini belgilaydi, ya'ni uning oquv materiallarini ozlashtirishga qobiliyatini, bilimlar individual sistemasini qollay olishini, nazariy va amaliy masalalarni echa olish qobiliyatini belgilaydi.

17-MAVZU: ISTE`DODLI BOLALARNI ANIQLASH VA ULARNI TARBIIYALASH. SINFAOLLARINI ANIQLASH. SINFAHBAARI VA BOLALAR YETAKCHISI.

Reja:

1. Iste`dodli bolalarni aniqlash va ularni tarbiyalash

2. Sinf faollarini aniqlash

3. Sinf rahbari va bolalar yetakchisi

Iste`dodning o`z vaqtida namoyon bo`lishi tarbiyaga va qo`llab-quvvatlashga bog`liqdir. Har qanday jamiyatga iste`dodli shaxslar zarur. Shuniquayinazardan iste`dodli bolalarni aniqlash, tarbiyalash va o`qitish respublikaning bo`lajak aql-zakovatli va ijodiy fikrlovchi kuchlarini tayyorlashning yagona manbayidir. Ijodiyqobiliyatlar rivojini samarali amalga oshirish uchun o`quvchilar iste`dodini aniqtahiletish, bolalarning o`ziga xos psixologik jihatlarni vafazilatlarini hisobga olish zarur.

Turli yoshdagi iste`dodli o`quvchilarni namoyon etishda hozirgi kunda, avvalo, maktab pedagogika jamoasiruhiy-diagnostika tajribalaridan unumli foydalanishlari zarur. Bunda „Respublika Iste`dod Markazi“ xodimlari bilan hamkorlik qilish muhim ahamiyatga ega. Iste`dod markazi xodimlarining faoliyati tajribasidan foydalanish, ularning iste`dodni aniqlashga mo`ljallangan psixologik tadbirlarini pedagogi ktajribalar bilan hamohang ishlab chiqish lozim. Qobiliyatlarini rivojlantirish daraja va bosqichlari yangicha munosabatlar bilan bog`liq bo`ladi.

Qobiliyat ma`lum bir darajada istalgan o`quvchida shakllangan bo`lishi mumkin. Bu esa tashkil etilgan tarbiya va o`quv jarayoni sharoitlarida rivojlantiriladi.

O`quvchi yoshlar qobiliyatini rivojlantirish maqsadida iste`dod va iqtidorning ongli rag`batlatirish, mukammallik uchun sha-roit yaratish, ularning ijobiy qiziqishlari rang-barangligini oshi-rish, turli ko`rgazmali tadbirlarda ishtirok ettirish, olimpiadalar, tanlovlar, uchrashuvlarga jalb etish lozim.

Iste`dodli bolalarning taniqli olimlar laboratoriyalarida shug`ullanishi, shoir, yozuvchi, rassom kabi san`at namoyondalari bilan hamkorlik qilishni tashkil etish muhim ahamiyatga ega.

Bolalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda oila va muhit-ning ahamiyati yuksak. Ayniqsa, respublikaning qishloq joylarida iqtidorli bolalarni izlash, toppish va ularning ta`lim-tarbiyasini muntazam ravishda to`g`ri yo`lga qo`yish muhimdir.

Shuningdek, iqtidorli bolalarni izlash, topish va tarbiyalash uchun zamonaviy moddiy-texnik va moliyaviy jihatdan to`liq ta`minot zarur.

Ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun Xalq ta`limi, Oliy va o`rta maxsus ta`lim vazirliklari xodimlari, yetakchi olimlar va mutaxassislar, ijodkorlar, amaliyotchi o`qituvchilar, to`garak rahbarlaridan iborat Respublika metodik kengashi tuzilishi lozim. Turli yoshdagi guruhlarda iste`dodlarni qidirishning

umumiy dasturi zarur. Ommaviy o`quv yurtlarida bo`lganidek, mak-tabdan tashqari ta`lim muassasalarida ham bu borada o`quv dasturi rejalarini ishlab chiqish kerak bo`ladi. Iste`dodli bolalarni aniqlash, tarbiyalash va o`qitishni ta`minlash quyidagi omillarga bog`liq:

Ushbu aniqlashning ijtimoiy ahamiyati respublikaning zakovati, ijodkorligi, kuch-qudratini tayyorlashning istiqboli bilan bog`liqligini tushunishga;

Ruhiy diagnostic uslubiyat, uslubiy materiallari bo`lgani holda turli yoshdagi guruhlarda aniqlashning umumiy dasturlari yaratilishiga;

Iste`dodli bolalar (maxsus tayyorlangan rejalar, dasturlar va ilmiy asoslangan uslubiyat va hokazo bo`yicha) bilan ishlash uchun ixtisoslashgan muassasalarning yagona tarmog`ini targ`ibetishga;

ommaviy o`quv yurtlarida iste`dodli bolalar bilan ishlash uchun zarur o`quv-dasturiy qo`llanmalarini ishlab chiqishga;

joylarda maxsus guruhlar tomonidan ishlab chiqilgan xalq ta`limi, davlat va jamoat muassasalari, ijodiy uyushmalar tomo-nidan tasdiqlangan dasturlarga (bu dasturlarda iste`dodli bolalar bilan ishlashning istiqbollari va bosqichlari, o`z hududida bunday faoliyat va ko`pgina boshqa tadbirlar uchun mablag` ajratish, ularni ta`minlashga);

qo`yilgan vazifalarni hal qilishga keng jamoatchilik diqqatini jalb qilishga, respublika metodik kengashining tuzilishiga (bukengash tarkibiga Xalq ta`limi, Oliy va o`rta maxsus ta`lim vazirliklari, xalq ta`limi boshqaruv organlari xodimlari, yetakchi olimlari va mutaxassislari, ijodiy uyushmalar, amaliyotchi o`qituvchi, maktabdan tashqari ta`lim muassasalari to`garak rahbarlari kiradilar);

ilmiy tadqiqotlar maktablar uchun me`yoriy hujjatlar, sinf ishlanmalari majmuyiga, iste`dodli o`quvchilar haqida ma`lumotlar manbayini yaratishga, ularni o`qitish va tarbiyalash-ning (tabaqalashtirish, individuallashtirish, insonpar-varlashtirish) yagona uslubiy asosini yaratishga bog`liq.

Iste`dodli va iqtidorli bolalarning o`qituvchi hamda tarbiya-chilari alohida iste`dodlar uchun turlicha o`quv reja va dasturlariga ega bo`lishlari maqsadga muvofiq. Iqtidorli bolalar va iste`dodli yoshlarni aniqlash va o`qitish uslubiyati, psixologik-pedagogik va tashkiliy sharoitlarini yaratish, maxsus o`quv dasturlariva ushbu pedagogik texnologiyalar ishlab chiqish uchun eng yaxshi pedagog va o`qituvchilarning faol ishtirokini ta`minlash lozim.

Iqtidorli bolalar va iste`dodli yoshlarni chet ellarda umumiy va kasbiy jihatdan tayyorgarlikdan o`tkazishga qaratilgan sobit-qadam faoliyatni amalga oshirish kerak. Akademik litseylarning o`quvchilariga, birinchi navbatda, iqtidorli, yuksak iste`dod so-hiblariga, bilimning tegishli sohalarini va fanning aniq yo`nalishlari bo`yicha o`z tabiiy qobiliyatlarini namoyon etish va rivojlantirish o`zlaridaginoyobiste`dodniro`yobgachiqarish uchun keng imkoniyatlarni yaratish lozim.

18-MAVZU. SINIF RAHBARI ISHINING MAQSAD VA VAZIFALARI. MAKTABDAGI TARBIVAVIY ISHLAR TIZIMIDA SINIF RAHBARNING FAOLIYATINI TASHKIL ETISH METODIKASI.

Reja:

Sinf rahbari ishining maqsad va vazifalari

Maktabdagi tarbiyaviy ishlar tizimida sinf rahbarning faoliyatini tashkil etish metodikasi O'quvchilarning bir xil saviyada, bir xil yoshda, bilim jihatidan ham teng bo'lgan jamoasini boshqarib turuvchi pedagog sinf rahbari deb ataladi.

Sinf rahbarining asosiy maqsad o'quvchilarini to'g'ri tarbiyalash jarayonida o'quvchi va sinf rahbari bilan bir-birini tushuna o'lishini ta'minlashdir. Maktabdagi o'quvchilarga tarbiya sinf rahbarining ishlari orqali beriladi. Jumladan, tadbirlar, musoiralar, har xil kechalar, uchrashuvlar, tanlovlar va boshqa o'yinlar orqali o'quvchilarga ta'lim-tarbiya beriladi. Shunga qarab o'quvchi laming fikrlash qobiliyati rivojlanib boradi. Sinf rahbari maktab ma'muriyati bilan birgalikda va mahalla jamoasi, o'ta-onalar bilan hamkorlikda tarbiyaviy ishlarni lib boradi. Maktab ma'muriyati sinf rahbari va uning lib borayotgan ishlarini doimo qollab-quvvatlashlari lozim. Chunki sinf rahbari o'z o'quvchilarini yaxshi biladi va ularni tarbiyalash uchun nimalar kerakligini hisoblab ish yuritadi. Sinf rahbari ishini ma'naviyat va ma'rifat ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari boshqarib turadi.

Sinf rahbarining ish rejasini maktab direktori va direktor o'rinbosari tuzadi va nazorat qilib boradi. Boshlang'ich sinf maktab ta'limining dastlabki bosqichidir. Bolalar o'qituvchi rahbarligida ta'limga birinchi qadam qo'yadilar. O'quv faoliyatida bilim, ko'nikma va malakalarni egallaydilar. O'qituvchi sinf bilan ko'pincha yolg'iz ishlaydi va tarbiyachi sifatida ish yuritadi.

Talabchanlik bilan lib boriladi. O'quvchilar bilan boladigan o'zaro munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yish hamda o'quvchi laming o'sishi va rivojlanishiga qarab ularni qayta qurish xususiyati ham sinf rahbari uchun muhim ahamiyatga ega. Maktab ustavida sinf rahbarining asosiy vazifalari belgilab berilgan. Sinf rahbari barcha o'qituvchilar bilan birgalikda aloqada bo'lib, o'zining sinfi bilan tarbiyaviy ishlarni lib boradi. O'qituvchilar tomonidan o'quvchilarga qo'yiladigan pedagogik talablarning birligiga erishadi. O'ta-onalar, kun uzaytirilgan guruh tarbiyachilari, jamoatchilik bilan doimo aloqada bo'lib turadi. Zarur bo'lgan vaqtda o'qituvchilarga yordam ko'rsatishni tashkil etadi. Sinf rahbari qiladigan ishlar hujjatlarini yuritadi va uni maktab ma'muriyatiga taqdim etadi. O'quvchilar

to'g'lig'ini mustahkamlashga doir ishlarni o'tkazadi va jismoniy tunda aqliy mehnat qilishga o'rgatib boradi. Sinf jamoasini tashkil etishda sinf rahbarining roli kattadir. Sinf majlisini o'tkazish uchun avvalo jamoa jipslashiriladi. Sinf rahbari majlisda ko'plab masalalarni ko'taradi. Sinf majlisida 3-4 ta masalalar ko'rilib, muammoli tomonlari tahlil qilinadi va o'z o'limini topishi kerak bo'ladi. Sinf rahbari majlisni o'tkazish davomida yaxshi o'qiydigan bolalarni sinfda, ya'ni jamoa ichida rag'batlantirishi kerak. Bolalar bir-biriga do'stona munosabatda bo'lishadi. Ularni bir-biriga qarab yaxshiroqiy boshlashiga intiladi. Yomon o'qiydigan bolalar ham yaxshiroqiydigan bolalarga intilib, ular ham yaxshiroqiy qishga harakat qiladi. Bundan tashqari sinf rahbari o'quvchi laming saviyasi rivojlanishi uchun o'zi sinfda kutubxona qilishi kerak. Bu kutubxonadagi kitoblarni o'quvchilar sinfdan tashqari o'qish vaqtida yoki darsdan so'ng bo'sh qolgan paytlarida o'qib o'zlariga foydali tomonlarini o'lishi mumkin. Bizning yosh avlod tarbiyasining inqilobiy, mehnat, jangovar an'analarini o'zlashtirib, o'ziga katta avlodning eng yaxshi fazilatlarini, g'oyaviy e'tiqod va mas'uliyatini, Vatanga muhabbatini, uning iqtisodiy-siyosiy va jangovar qudratini mustahkamlashda ishtirok etishga intilishini rag'batlantirishga, o'z bobolari va otalari ishini davom ettirishga intiladi. Ota ham jamoatning bir bo'lak hisoblanadi. O'g'il bolalar tarbiyasini yo'lga qo'yish juda katta ahamiyatga ega. Ota boshqa tarbiyaviy muassasalardan farqli ravishda o'g'ilning butun hayoti davomida uning barcha tomonlariga, qizalariga ta'sir ko'rsatishga qodirdir va o'g'ilning ta'sir ko'rsatadi. Ota tarbiya vazifasining bu ulkan miqyosi uning mafkuraviy va psixologik ta'sir ko'rsatishning chuquro'ziga xosligi bilan rag'batlantirish ketadi.

Ota-onalar bilan ishlash shakllarini o'g'il sinf rahbari o'z xususiyatlarini, tajribasini, o'quvchi laming o'g'ililarida o'g'ilga kelgani o'ziga xos xususiyatlarini, o'ta-onalarning bilim va tajribasini, bolalarni tarbiyalashda yuqorida ko'rsatib o'tilgan usul va qiyinchiliklarni, fe'l-atvor xususiyatlarini, maktab pedagoglar jamoasidagi muhitni, o'ta-onalar bilan ishlash lib borishda tarkib topgan an'analar va hokzalarni hisoblab belgilaydi. Ota-onalarga pedagogik bilim berishni amalga o'shishda faqat bilim berib qolmasdan, ularni tarbiya sohasidagi amaliy malaka va ko'nikmalar bilan rag'batlantirish, ularning pedagogic faoliyatini uyg'otish, mustaqil shug'ullanishga intilish, maqsadga muvofiq o'g'il ichki munosabatlarni yo'lga qo'yish g'oyat muhimdir. Ota-onalar yig'ilishlarini o'ta-onalar bilan ishlash lib borishning muhimiyati tarkib topgan shaklidir. Hal qilinayotgan an'analar, vazifalarga bog'liq holda sinf yig'ilishlarini tashkiliy, yakuniy, shakl yig'ilishlari, mavzuga doir yig'ilish, bahs, amaliy yig'ilish,

ota-onalarning umumiy ta'limi bo'yicha sinf rejasiga ko'ra yig'llishlar tashkil etadi. Tashkiliy yig'ilishlarda o'ta-onalar qo'mitasi saylanadi, ish rejasi tasdiqlanadi. Maktab atrofida pedagogik muhito'matish yuzasidan tadbirlar ishlab chiqiladi, jamoat topshiriqlari taqsimlanadi va turli ish yo'nalishlariga doir tashabbuskoro'taonalar gumhlari tuziladi, o'ta-onalar ishtirokida umummaktab tadbirlarini o'tkazish rejalari muvofiqlashtiriladi.

Chorakdagi yakunlovchi sinf majlislarini o'ta-onalarning e'tiborini o'quvchilarning bilimga doir qiziqishlari, qobiliyatini, axloqiy-irodaviy fazilatlarini rivojlantirishdagi yutuqlar, kamchiliklar, foydalanilmagan imkoniyatlarga qaratish maqsadini ko'zda tutadi.

Biror mavzuga bag'ishlangan yig'ilishlar tarbiyaning eng dolzarb muammolari yuzasidan o'tkaziladi, ularda o'ta-onalar qo'mitasi va sinf rahbarining o'quvchilarning u yoki bu sohada tarbiyalanganlik darajasi to'g'risida to'plangan materiallardan foydalaniladi. Majlis-munozaralar o'ta-onalar e'tiborini tarbiyaning biror muammosiga jalb etish maqsadida o'tkaziladi. Bunday majlislarni o'ta-onalar qo'mitasi a'zolarida o'ta-onalarning bir qismi o'z vazifalariga, maktabning tavsianomalariga noto'g'ri munosabatlarda bo'layotganliklari, o'ta-onalarning bir qismi tayyorgarlik kayfiyatida ekanligi haqida ma'lumotlar bo'lgan taqdirda o'tkazish tavsiya etiladi. Amaliy yig'ilish o'ta-onalarning tarbiyaviy jarayonlarda ishtirok etishini faollashtirish, unga maqsadga yo'naltirilgan tus bag'ishlash maqsadida o'tkaziladi. Ota-onalarning sinfdagi umumiy ta'limiy rejasiga ko'ra majlislar, avvaldan belgilangan reja, muayyan tizimga muvofiq, ota-onalarga pedagogik bilim berishning shakli hisoblanadi.

Yakka tartibdagi pedagogik suhbat - sinf rahbarining o'quvchilar, o'ta-onalar bilano'lib boradigan ishining eng ommalashgan, qulay va samarali shakli hisoblanadi. Suhbat yordamida vujudga keladigan masalalarni tez hal etish, o'ta-onalar bilan ishonchli munosabatlarni o'rnatish, o'ilaviy tarbiya sharoitlari haqida qo'shimcha ma'lumotlar o'lish, o'ta-onalarga pedagogik bilim berish, bolaning yakka tartibdagi rivojlanishi dasturini va birgalikdagi pedagogik harakatlar tizimini ishlab chiqish o'rali ota-onalarning tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishlarini va tarbiyasi qiyin bolalar xulqini tuzatish va o'quvchilarni o'rtasidagi munosabatlarda vujudga keladigan kelishmovchiliklarni hal etish kabi keng ko'lamdagi ta'lim-tarbiya vazifalari hal qilinadi. Tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchilar va o'ta-onalarning muvofiq harakatlari bilan belgilanishini nazarda tutib, bolaning o'ziga xos psixologik xususiyatlarini hisobga o'lish, uning xulq-atvoridagi eng kichik ehetga chiqishlarga ham o'z vaqtda e'tibor berish kerak, bunga sinf rahbari bilano'ta-onalarning ishonchli munosabatlarini o'rnatish, o'quvchi larning o'ilaviy tarbiya sharoitlari haqida qo'shimcha ma'lumotlar o'lish, o'ta-onalarning ishonchli o'zaro munosabatlarini o'rnatish o'raligina erishiladi. Bunday munosabatlarni o'rnatish va

shuqurlashtirish uchun yakka tartibdagi suhbatlardan foydalanish juda muhim. Har bir o'ta-onalar qo'mitasi farzandini yaxshi ko'radi, shuning uchun ularda o'z farzandida hosil bo'lgan yangi, ijtimoiy jihatlarni mustahkamlash yuzasidan ehtimol tutilgan birgalikdagi harakatlari sususida maslahatlashishni muhim deb hisoblaydigan sinf rahbariga samimiy hurmat va ishonch bilan qaraydilar. Sinf rahbarlarini o'ta-onalar bilan birgalikda tarbiyaviy ishni tashkil etar ekanlar, eng yangi psixologik-pedagogik tadqiqotlar va ma'lumotlarini e'tiborga o'lishlari ham muhimdir. Ularga muvofiq o'qituvchi kelayotgan kishi shaxsini shakllantirishga o'zining qo'shadigan hissasi turli yosh bosqichlarda turlicha bo'ladi va taqsimlanadi.

Bunday bilimlarning yo'qlig' o'ilaviy tarbiyada ko'plab muammolarga olib keladi. Sinf rahbarini o'ta-onalar bilan ishlashda buni hisobga olmay iloji yo'q. Bu jihatdan o'ta-onalarning bolalarni tarbiyalashdagi quyidagi qiyinchiliklari va xatolarini ajratib ko'rsatish mumkin.

1. Ota-onalarning bolalar bilan muomilasining yetishmasligi. Ota-onalar, ishlari haqida kam so'zlab beradilar. Maktab bolalari jamoasining hayoti, o'z bolasining qiziqishlari, uning jamoat ishlari bilan, ishga munosabati va boshqalar bilan kam qiziqadi.

2. Bolalarni mehnat jarayonlariga jalb etish o'rali ularning mehnat tarbiyasini tashkil qila bilmaslik.

3. Ota-onalar turmushida salbiy misollarning mavjudligi maktabning pedagogik kuch-g'ayratini yo'qqa chiqaradi.

4. Ota-onalar tarbiyaviy ta'sirining izchil emasligi: o'ndasondan o'qishini ta'kidlash, biror nojo'ya ish uchun terqash axloqiy immunitet hosil bo'lishiga yordam bermaydi.

5. O'ilaviy tarbiyaning asosi sifatida ta'qiqlashlar tizimi ijtimoiy namuna asosida tarbiyalay bilmaslik, bola hayotini u har doim to'g'ri xatti-harakatini mashq qiladigan tarzda tashkil eta bilmaslik natijasidir.

6. Harakatlarning maktab bilan muvofiqlashtirilmaganligi yoki u bilan kelishmovchiligidir.

7. Ayrim ota-onalarning bolalar ulg'ayib borishi bilan tarbiyaviy faolligini susaytirib yuborishlari, bu esa bolalarning ota-onalardan uzoqlashuviga, maktabga qiziqishi pasayishiga olib keladi.

8. Qarorlar qabul qilishda kechikish. Bola katta bo'lgandan kechin aqli kirib, tuzaladi deb o'ylash o'datda o'zini o'qlamaydi, ko'pcha qayta tarbiyalashni talab etadigan pedagogik jihatdan qiyinchilik holatiga olib keladi.

boshlang'ich sinfo'qituvchisi fazilatlariga qo'shimcha keltiriladi. o'qituvchi "...O'zbekiston kelajagi buyuk davlat ekaniga ishonadigan milliy iftixorli bo'lishi;

- bolalarni xalq pedagogikasi durdonalari hamda milliy qadriyatlarimiz asosida tarbiyalayo'lishi;

- nutqi ravon, xalq tili boyligi, ifoda usuli va tasvir vositalarini, adabiy til uslubi va m e'yorini to la egallagan bo' lish i" zarur.

O'qituvchilik kasbiga xos boigan bunday fazilatlar, pedagogiko'dob sinf rahbarining yuksak kasbiy fazilatidir. U o'qituvchining savodli bolishiga, o'z hissiyatini idora eta olishiga, bolalarga pedagogik ta'siro'lkazish vosita va me'yorlarm belgilash, aniqlashda yordam beradigan fazilat hisoblanadi. Yuksak pedagogiko'dobga ega boigan sinf rahbarigina sinfda mo'lakil psixologik iqlimo'matao'ladi, bolalar qalbiga tez yo'i topa o'ladi. O'z xizmati xususiyatiga ko'ra sinf rahbari tashkilotchilik fazilatiga ham ega bo'lmo'g'i lozim. Buning uchun o'qituvchi tashabbuskorlik va tashkilotchilik qobilyatiga ega bolib, har doim tetik, g'ayratli, o'z kuchi va imkoniyatiga ishongan bo'lmo'g'i zarur. Tashabbuskor va g'ayratli sinf rahbari bolalarni o'z orqasidan ergashtirao'ladi, o'quvchilar unga ergashadi. O'qituvchilik kasbi juda katta ruhiy va jismoniy kuch talab etadi, shuning uchuno'qituvchining salomatligig ham m a'lum talablar qo'yiladi. o'qituvchiningo'voz paychalari rivojlangan, ko'rish qobilyati yaxshi bo'lishi kerak. Uzoq tikka turao'lishi, ko'p yurishi, cpchillik kabi fazilatlariga ham ega bo'lmo'g'i lozim. O'zbekiston Respublikasio'liy ta'lim konsepsiyasida mutaxassis vazifalari quyidagicha belgilangan: "... mutaxassis o'z faoliyatini sohasidan qat'iy nazar, ijodiy jamoalarda ishlayo'lish qobilyatiga, menejment va marketing sohaslarida tayyorgarlikka ega bo'lishi, yangi texnologiyalarni joriy etishning xofjalik ijtimoiy va maclaniy jihatlarini aniq tasavvur qilao'lishi kerak". Ushbu fikrlaro'qituvchilarga ham, ya'ni tohir sinf rahbarlariga ham bevosita taalluqlidir. Chunki jamiyatimizda sodir bo'layotgan tubo'zgarishlar, bozor munosabatlariga kirib borishimiz o'qituvchilarni nafaqat kasbiy bilimlarini, balki iqtisodiy, yuridik, texnikaviy bilimlardan ham xabardor bo'lishini taqozo qilmoqda. Buo'rinda boshlang'ich sinfo'qituvchilari, sinf rahbarlarining xizmati katta.

3. Boshlang'ich sinflar jamoasini jipslashtiruvchio'millardan birio'quv-tarbiya mazmunidir. Davlat ta'lim standarti asosida belgilangan fanlarning mazmuni salohiyati o'quvehilaming ma'naviy-axloqiy tarbiyasi bilan birga jamoaga xos bo'lgan o'rtoqlik, do'stlik, hamkorlik, adolatparvarlik, mehr-u shavqat kabi fazilatlarining uyg'unligi tufayli jipslashadi. Shu tufayli davlatimiz darsliklarning yangi avlodini tuzish konsepsiyasiga e'tibor qaratti, hamda ta'lim mazmunini milliy istiqlol g'oyasi asosiy tamoyillari bilan boyitishga

e'tibor kuchaytirildi. Sinf rahbari ishida o'quvchilar jamoasini shakllantirish markaziy vazifa hisoblanadi. Chunki jamoa gultojini tarbiyalash tarbiyaning yetakchi vazifalaridan biridir. Tarbiya metodlarini tanlashda ularning jamoada rivojlanish darajasiga mosligi muvafaqiyatning muhim sharti hisoblanadi.

4. Hozirgi zamono'qituvchisining asosiy fazilatlaridan biri - o'z kasbiga sadoqatligi, g'oyaviy e'tiqodliligi - uni boshqa kasb egalaridan ajratib turadi. Chunki maktabda ta'lim-tarbiya ishining yuqori saviyada bo'lishio'qituvchiga, uning kasbiy tayyorgarligiga bog'liq. Sinf rahbari shaxsiga qo'yiladigan muhim talablardan biri sinf rahbariningo'z ishini yaxshi bilishidir. U tarbiya metodikasini mustao'zlashtirgan bo'lishi zamr. Ishni to'g'ri tashkil qilish va uni bolalar bilan tushunarli, qiziqarli va m as'uliyatni his qilgan holda olib borish kerak. o'quvehilaro'qituvchining bilimini bolalarga etkazao'lish imkoniyatlarini qadrlabgina qolmay, balki uning shu ishmetga bo'lgan qiziqishini, uning fidoyiligini ham qadtiashadi. Sinf rahbarining yuksak madaniyati, uning teran bilim doirasi, ayniqsa, o'zbekiston mustaqilikka erishgandan so'ng xalqimizningo'z tarixini, madaniyatini, urf-odatini o'rganishiga, bilishga bo'lgan qiziqishio'rtib borayotgan davrda, ta'lim-tarbiya ishlarini muvaffaqiyatli kechishiga yordam beradi. Hozirgi zamon o'qituvchisi, ayniqsa sinf rahbari milliy qadriyatlarimizni bilibgina qolmay, kengo'ta-onalar jamoatchiligi ichida, sinfda uningotashin targ'ibotchisi ham bo'lishi kerak. O'qituvchilik kasbi juda katta va ruhiy va jismoniy kuch talab etadi. Shuning uchuno'qituvchining, ayniqsa sinf rahbarining salomatligiga ham m a'lum talablar qo'yiladi. O'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan jismoniy talablar bilan boshlang'ich sinfo'qituvchisi kasbining o'ziga xosligi asosida spetsifik talablarni keltirib chiqaradi. Chunonchi, boshlang'ich sinfo'qituvchisi anatomiya, fizologiya, maktab gigienasi fanlaridan xabardor bo'lishi, o'quvchilar faoliyatini shu fanlar tavsiyasi asosida tashkil etishi lozim (sinf gigienik talabga javob berishi, o'quvchilar rejimi, ularning aqliy va jismoniy rivojlanishini kuzatish va tobg'ri yo'naltirish); o'qituvchi o'z nutqini ifoda qilishi; adabiy nutq normalariga rioya qilishi; nutqning baland-pastligiga ahamiyat berishi, nutqining jonli, ifodali bo'lishiga e'tibor berishi; bolalarni charchatib qo'yimaslik maqsadida ish turlarini tez-tez o'zgartirao'lishi, o'ta-onalar o'rtasida pedagogik bilimlarni targ'ib qilishi, ular bilan yaqindan aloqao'rntao'lishi (bu faoliyat turi boshlang'ich sinf o'quvchilarining jismoniy holatini o'rganishga yordam beradi) va ularga tarbiyaviy ta'siro'lkazishga yordamlashishi kerak. Nihoyat, uo'z ustida tinmay ishlashi lozim. Ayniqsa qadriyatlarimizni o'rganishga, o'z zligimizni bilishga ehtiyoj katta bo'lmog'ida, zero bu narsalarni bilmay turib mustaqilligimizni mustahkamlab, buyuk davlat qurib bo'lmaydi. Shunday ekan, boshlang'ich sinfdan boshlab bolalar sharqona tarbiya ta'siriga o'lmog'iga o'z qadriyatlarini bilmo'gi lozim. Buo'qituvchidan, qituvchisi sinf rahbaridan chuqur bilimli bolishni talab etadi.

5. Ustozlik - bu kelajak, istiqbol uchun meros qilib qoldiriladigan boylikdir. Bu boylikning qadr-qiymati shu qadar buyukki, u o'damni m a'naviy jihatdan boy qilib, qalbini baxtga, ilohiy nurga to'ldiradi. "Ustoz" so'ziga berilgan ta'rifga e'tibor berilgan, uning mazmuni naqadar boy: Ustoz - muayyan fan, bilim, gohida betakroro'lim. pedagog mutaxassis, o'z yo'nalishi bo'yicha barcha yangiliklardan boxabar, hayotdao'zo'mini topgan, mavqei, salohiyati va maktabiga ega; o'lim fuzalo, o'qil, komil, o'mak bo'ladigan, o'zining ilg'or tajribasiga ega va kelajakni ilmiy tasavvur qiladigan; ilmi, bilimli, hamma tomondan tano'lingan maslahatgo'y inson. Dunyoda biron kimsa yokqki, uning ustozini bolm asa. U hukumat rahbarimi, buyuk allomami, vazir yoki iqtidorli shifokormi, xalq mehrini qozongan yozuvchimi yoki qo'li gul kosibmi, qarangi barcha-barchaningo'z ustozini va hayot yo'lini charog'on etib tumvchi yo'lboshchisi bo'adi. Sizoz'bingizni ustozlik baxt sohibi hisoblasangiz, quyidagilarni unutmasdiki kerak:

- "O'zbekiston kelajagi buyuk davlat" g'oyasi sizning har kungi faoliyatingiz uchun dasturulamal bo'isin va shu buyuk xalq va davlatga munosib shogirdlar tayyorlang. Ustozning eng buyuk burchi - xalqqa nafi tegadigan, aqlidrokli, qobiliyatli o'quvchi-shogirdlar tayyorlashdan iborat. Ustoz yaxshi shogird tayyorlash uchun eng avvalo uningoz'kzi m a'naviy jihatdan barkamol, fikrlash tarzi noyob, dunyoqarshi soglom, o'z yurti va xalqining g'oyasi va ilg'or mafkuraning bayroqdori bo'ishi kerak.

Hozirgi davr maktabdagi o'quv-tarbiya ishlarini amalga oshirayotgan pedagogik jamoalardiga juda katta vazifalar qo'yilmoqda. Maktab yosh avlodning dunyoqarashini tarkib toptirishi, g'oyaviy, siyosiy jihatdan chiniktirishi, yuksak axloqiy fazilatlariga ega qilishi, mehnatga va'ngli kasb tanlashga tayyorlashi lozim. Bu vazifalarni hal qilishda sinf rahbari muhim rolo'ynaydi. Chunki u bir sinf sharoitida tarbiyaviy vazifalarni amalga oshirishga qaratilgan ishlarni tashkil etadi va boshqaradi. Sinf rahbari quyidagi vazifalarni bajaradi:

1. O'ziga yuklatilgan sinfdagi tarbiyaviy ishlarni amalga oshiradi. Bu vazifani bajarayotganda u yolg'izo'zi emas, balki shu sinfda dars berayotgan turli fano'qituvchilari bilan hamkorlikda va ularga suyangan holda o'quvchilarda milliy dunyoqarash asoslarini shakllantiradi, axloqiy tarbiyasini rivojlantiradi. O'quvchilarning darsdan tashqari tadbirlarini tashkil etadi va sinf jamoasini mustahkamlaydi.

2. O'quvchilarning bilimga bo'lgan qiziqish va qobiliyatini o'stirish, har biro'quvchining individual-psixik xususiyatlarini hisobga olingan holda kasbga yo'naltirish va hayotiy maqsadlarini shakllantirish sinf rahbarining alohida vazifasidir. Ayni paytda har biro'quvchining sog'lig'ini mustahkamlashga ham alohida e'tibor beradi.

3. Sinf rahbarining diqqat markazida o'quvchilarning darsni yuqori o'zlashtirishlarini ta'minlash masalasi turadi. Buning uchun u har bir o'quvchining kundalik o'zlashtirishidan voqif bo'lib turadi. O'rqada qilyotganlarga o'z vaqtida, kechiktinmay yordam uyushtiradi.

4. Sinfdagi o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish ishlarini yo'naltirib turadi. Ular ishtirokida sinf jamoasining ijtimoiy foydali ishlardagi ishtirokini hamda maktab miqiyosida uyushtirilayotgan muhim tadbirlarda o'z sinfining faol qatnashishini ta'minlaydi.

5. Sinf o'quvchilarining o'ta-onalari, kuni uzaytirilgan guruhlarining tarbiyachilari, korxonalar va muassasalardagi, turar joylardagi o'talikka o'luvchilar bilan yaqin aloqa o'rnatadi.

6. Sinf rahbari shu sinfda dars berayotgan barcha fan o'qituvchilari o'rtasida o'quvchilarga nisbatan yagona talablar o'rnatilishiga erishadi, o'talablariga pedagogik bilimlar tarqatib, oila bilan maktab o'rtasidagi aloqani mustahkamlaydi.

7. Sinf rahbari o'z sinfidagi turli hujjatlarini: sinf jumali, o'quvchilarning kundalıkları, tabellar, shaxsiy m a'lumotlari, turli xil reja va tadbirlarni yuritadi.

Ko'rib turibdiki, vazifa keng va murakkab, ularni muvaffaqiyatli hal qilish sinf rahbarining shaxsiy sifatlariga ham bog'liqdir. Sinf rahbarining shaxsiy sifatlariga qo'yiladigan talablarni o'qituvchiga qo'yiladigan talablardan farq qilmaydi. Lekin, sinf rahbari asosiy tarbiyachi, bolalar m a'naviy jihatdan tarbiyalanadigan shaxs bo'lganligi uchun ham, bu talablar uning shaxsiy fazilatiga aylanib ketishi bilan tarbiyada alohida rol o'ynaydi.

Tarbiyaviy ishlarning siyosiy va samaradorligi, avvalo tarbiyachining g'oyaviy ishonchiga va siyosiylikining darajasiga bog'liq. Buning uchun sinf rahbari fan yangiliklarini muntazam egallab borishi bilan o'zining ishtirokida o'ngin o'shiradi. Sinf rahbarining axloqiy obro'si g'oyat darajada yuqori bo'lishi ham bu o'rinda muhimdir. Sinf rahbari ana shundagina tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishga ega boladi. Tarbiyachining shaxsiy ishonchli, ma'naviy qiyofasi o'quvchilarningining va xalqining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Sinf rahbari uchun malaka va ko'nikmalarga ega bo'lishining o'zi yetarli emas. U o'z tarbiyaviy faoliyatida yuksak darajadagi mas'uliyatli fazilatlarini, o'z ishiga sadoqati, intizomi, o'damiyligi, axloqiy ishonchi bilan ham ta'sir o'tkazadi. Chunki, tarbiyachilik qobiliyati juda keng shaxsiy chuqur bilim, keng fikrlilik, ishga jon-dildan ko'ngil qo'yish, ishtirok bo'lgan cheksiz muhabbat, muomalada nazokatlilik, qatnashishda yoshligi, o'qil va adolatlilik namunasi, alohida nazokat, shaxslik va vazminlik kabi fazilatlarining bo'lishini taqozo qiladi. Bunga yana tarbiyachilik texnikasi qo'shilsa, ishda muvaffaqiyat ta'minlanishi tabiiydir. Tarbiyachilik texnikasi sinf rahbarining

asosiy qurolidir. Sinf rahbarlaridan madaniyat darajasining kengligi, pedagogik odob talablariga rioya qilish, har bir bola shaxsini inson sifatida hurmat qilish bilan unga nisbatan talabchanlikni unutmastlik, tashkilotchilik malakalariga ega bo'lish, ishga ijodiy yondashish talab qilinadi. Muhimi shundaki, sinf rahbarining o'zi bolalarni tarbiyalamoqchi bo'lgan g'oyaviy-axloqiy barkamollikka mos bo'lishi kerak. Tarbiyadagi xatolarning kolpchiligiga asosiy sabab, bolaning o'ldiga qo'yilayotgan talablar tarbiyachi xarakterida hamisha ham namoyon bolavermasligidir. Sinf rahbarining faol jamoatchi sifatida hamisha namuna ko'rsatishi muhim ahamiyatga ega. Ayni vaqtda u kommunikativ qobiliyatga ega bo'lishi, ro'y berayotgan voqea va hodisalarni faqat pedagogik qoidalarga bog'lab baholashgina emas, balki ro'y berishning sababiga qarab hukm chiqarish qobiliyatiga ham ega bo'lishi kerak. Sinf rahbari maktabdagi eng yetuk pedagog hisoblanib, u bajaradigan mehnatining o'lchovi, chegarasi yo'q. Uning bilmagan ishi, uddasidan chiqqo'lmaydigan sohad yo'q deb aytdi.

19-MAVZU. O'QUVCHILARNING O'QUV FAOLIVATI SAMARADORLIGINI OSHIRISH BORASIDA SINIF RAHBARI OLIB BORADIGAN ISHLAR. O'QUVCHILARNI PEDAGOGIK KUZATISH

- Reja:
1. O'quvchilarning o'quv faolivati samaradorligini oshirish
 2. Sinf rahbari olib boradigan ishlar
 3. O'quvchilarni pedagogik kuzatish.

Sinf rahbarining faolivati ko'p qirrali va sermazmundir. U o'zi rahbarlik qilayotgan sinf o'quvchilarini tarbiyalash bilan bir qatorda o'quv yili yoki chorak davomida nimalar qilish kerakligi, bolalar hayotini nima bilan band qilish va tanlangan ish turini qanday amalga oshirishni bexato aniqlash kabi ancha murakkab muammoni yechadi. Bu borada sinf rahbariga turli xil manbalar yordam beradi. Sinf rahbari pedagoglar, ota-onalar va o'quvchilarni o'zaro bog'lovchi shaxs sifatida barcha tomonlarining nuqtai nazarini hisobga olishi, harakatlarni bir markazga birlashtirish, o'zaro aloqalarning to'g'ri bolishiga o'zaro o'tkazish va ayni vaqtda o'zining pozitsiyasini aniq ta'minlay olishi kerak. Shu bilan shu fazilatlar sinf rahbarining tarbiyaviy ishlari samarasini oshirishga etish.

1. Tarbiya mazmunini uzluksiz yangilab borish.
2. Umumiy va milliy qadriyatlar sohasidagi yangi-yangi ijodlarni o'rganib borish.
3. Tarbiya jarayonida o'quvchi bilan o'quvchi faoliyatini optimallashtirish, birlashtirish. Ularning ichki ruhiyati va tarbiya darajasini kengaytirish.
4. Ilmiylik - yangi usul, vosita muammosi holatlaridan foydalanib, o'quvchilarni mustaqil fikrlash va o'zini anglashga o'rgatish.
5. Bolalarni rejadagi mavzular asosida amaliy faoliyatga jalb etish.
6. Ilg'or tajribalarga suyanish.
7. Tarbiyaning maqsadini aniqligi, mazmunining zamonaviyligi, milliy ma'naviy qadriyatlar bilan boyitilishi, o'quvchining ijodiy mustaqil faoliyati, tarbiya jarayonida maqol, matal, ertaklardan o'rinli foydalanish, o'yin, test savollari, ko'rgazmali qurollar, savol va topshiriqlardan foydalanish.
8. Yangi pedagogik texnologiyani amalga oshirish uchun O'qituvchi nazariy shuqur bilimlarga ega bo'lishi kerak. 1-4- sinflarda darslarni turli shakllarda tashkil etish lozim:
 - O'yin, suhbat, bahs, uchrashuv, ertalik, oilada, jamoat joylarda. mahallalarda har bir dars maqsadining aniqligi, tarixiyligi va zamonaviyligi bilan aloqasiz tushunchalarini tarbiyalashga qaratilishi.
 - O'quv mashg'ulotining rang-barang usullar: audio, video, ko'rgazmalilik, jamiyat ta'sirida tashkil etilishi.
 - O'qituvchini yangi texnologik mahoratga ega bo'lishi va ijodkorligi. Tarbiyaviy soatlarni maqsadiga ko'ra xilma-xil shakllarda tashkil etish: iqtisodiyoti bilan uzviy rivojlanishini tushuntirib berish;

- yuksak insoniy fazilatlar mohiyatini anglatish, ularga ongli munosabatcha bo'lish, yaxshini yomondan ajrata olish bilimiga ega bo'lishini tushuntirish;

- ta'lim-tarbiya jarayonida beriladigan bilimlar yaxlit va ijtimoiy shart-sharoitlar, milliy va tarixiy, m a'naviy omillar, umuminsoniy qadriyatlar mohiyatini tushuntirish;

- o'quvchilarni bilim olish bilan birgalikda yuksak insoniy komillik mohiyatini tushunib amal qilishga o'rgatish;

- darslarda m a'naviy, m a'rifiy, iqtisodiy, huquqiy, kasbiy tushunchalarning mohiyatini uzluksiz anglatib borishi muhimdir;

- odob-axloqqa xos sifatlarni o'quvchilarning kundalik ehtiyojiga aylantirish;

- o'quvchilarda mehnat ko'nikmalarini, ijodiy mustaqil fikrlashni, kasb tanlashga va atrof olamga ongli munosabatni hosil qilish;

- axloqiylikning oddiy hayotiy qoidalari boiishi, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, oilada bir-birini e'zozlash, mehmon kutish va boshqalarni kundalik turmushga singdirib borishi. Bolalarni tarbiyalashda o'qituvchi quyidagilarni hisobga olishi kerak;

- tarbiyaning o'quvchilar ruhiyati va yosh xususiyatiga mosligini;

- o'quvchilarning aqliy-ma'naviy munosabatlari ta'sirini organish;

- o'qituvchi-tarbiyachining savodxonlik darajasi, san'at va mahorati.

O'quvchilarda intizomlilikni tarbiyalashda darslarni ijodiy, noan'anaviy, suhbat, o'yin, tabiatda, bahs-munozara, uchrashuv shaklida bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Pedagogik texnologiyalarni qo'llashda o'qituvchi quyidagi qoidalarga amal qilishi lozim:

1. Zamonaviylik - ta'lim-tarbiya amaliyotga asoslangan tajriba, sinovdan o'tgan didaktika sohasidagi yangiliklarni joriy fuqarolik va ijtimoiy mas'uliyat hislarini rivojlantirish, obzi yashayotgan mamlakatning ravnaqi, insoniyat taraqqiyotini barqaror saqlab qolish uchun tidoyilik. ekologik ta'lim-tarbiya berish;

- mustaqil respublikamiz O'zbekistonning ichki va tashqi siyosatiga to'g'ri va holisona baho berishga o'rgatish, uning tinchliksevarlik, demokratiya va boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik, ochiq-oshkora tashqi siyosatiga va o'z xalqining turmush darajasini oshirishga yo'naltirilgan, fuqarolarni ijtimoiy himoya qiladigan ichki siyosatini Lo'g'ri tushuntirmog'i kerak.

- turmushda eng oliy qadriyat hisoblangan mehnatga ijodiy yondashish fazilatlarini shakllantirish;

- sog'lom turmush tarziga intilishni tarbiyalash va rivojlantirish, munosib o'ila sohibi bo'lish istagini shakllantirish;

- yoshlarimizni erkin mustaqil fikrlashga o'rgatish;

- barkamol avlodga xos odoblilik san'ati va madaniyatini o'rgatish;

- o'zbek xalqining milliy urf-odat, an'ana va qadriyatlarini amalda qobllash malakalarini shakllantirish;

- insoniyat tarixiy taraqqiyoti jarayonida madaniy, m a'naviy, milliy merosdagi avlod-ajdodlarimizdan qolgan odobaxloq haqidagi bilimlardan boxabar etish;

- marakaziy Osiyo mutafakkir va m a'rifatparvarlarning asarlaridagi hikmat, o'git va nasihatlarini o'rgatib, ularga amal qilishni uqtirish;

- tabiatga to'g'ri munosabatning mohiyatini, tabiatni muhofaza qilish insonning burchi ekanligini, ekologik nochorlikka olib keladigan sabablarni anglash va baholash bobyicha bilimlar berish;

- ota-ona va vatan oldidagi burchni va unga sodiqlik nima ekanligini anglatish;

- o'z-o'zini anglash shart-sharoitlarini, inson qadri va hurrligini anglash, uning tabiatini, milliy va umuminsoniy madaniyatini, ona tilini saqlash, m a'naviy taraqqiyotni bozor

- yosh avlodni m a'naviy-axloqiy tarbiyalashda xalqning boy milliy, ma'naviy tarixiy an'analarga, urf-odatlarini hamda ulinimbashariy qadriyatlarga asoslangan samarali tashkiliy, pedagogik shakl va vositalarni ishlab chiqib amalga joriy etish;

- shaxsning aqliy, axloqiy, erkin fikrlovchi va jismoniy rivojlanishi, uning qobiliyatlarini har tomonlama ochish uchun imkoniyat yaratish;

- yoshlarni erkin fikrlashga tayyorlash, hayot mazmunini tushunib olishga koinaklashish, okz-o'zini idora va nazorat qila bilishni shakllantirish, ularda reja va amal birligi hissini uyg'otish;

- o'quvchilarni milliy, umuminsoniy qadriyatlar, vatanimizning boy m a'naviy merosi bilan tanishtirish, madaniy hamda dunyoviy bilimlarni egallashga boigan talablarini shakllantirish, malaka hosil qildirish. tobora o'stirib-boyitib borish va estetik tushunchalarni shakllantirish;

- har bir o'quvchining bilimdonligini va ijodiy imkoniyatlarini aniqlab, ularni rivojlantirish, inson faoliyatining turli sohalarida joriy qilib ko'rish. Bolalar ijodkorligi, iqtidorini yuzaga chiqarish va yanada qollab-quvvatlash uchun shartsharoitlar yaratish;

- insonparvarlik odobi me'yorlarini shakllantirish, bir-birini tushunadigan, mehribonlik, shafqatlilik, irqiy va milliy kamsitishlarga toqatsizlik, muomala odobi kabi tarbiya vositalari (nohaqlikka, yolg'onchilik, tuxhmat, chaqinmchilikka toqatsizlik) keng qollanilishi lozim;

- vatanparvarlik, dunyoviy fikrlash, jamiyatimizda yashayotgan odamlar bilan o'zaro munosabat - mulqotni o'rganish, o'z xalqiga, davlatiga, lining himoyasi uchun hamisha shay bo lib turish, O'zbekiston Resublikasi va boshqa davlatlarning ramzlariga hurmat bilan qarash, yosh avlodni O'zbekiston

Konstitutsiyasiga, bayroqlga, gerbiga, madhiyasiga, prezidentiga sadoqatli qilib tarbiyalash;

- qonuniy jamoa axloqi va turmush qoidalariga hurmat bilan qarashni tarbiyalash, shaxsning noyob qirralarini belgilovchi Intizomli bo'lish nafaqat maktabda, balki o'quvchining kelgusi hayotida ham asqotishi turgan gap. Chunki, inson hayotining chigal va murakkab so'qmoqlarida ham tartib-intizom muhim ahamiyatga ega.

10-MAVZU. O'QUVCHILAR BILIM SIFATINI OSHIRISH VA SINFDI INTIZOMNI MUSTAHKAMLASH. O'QUVCHILARDA INTIZOMIYLIKNI TARBIIYALASHNING USUL VA METODLARI.

Reja:

1. o'quvchilar bilim sifatini oshirish va sinfdi intizomni mustahkamlash
2. o'quvchilarda intizomiylikni tarbiyalashning usul va metodlari

O'quvchi larning bilish faolligini taraqqiy ettirishda sinf rahbarining vazifasi quyidagilardan iborat:

1. Bilimga qiziqish va muhabbat uyg'otish. Bola bilimga qiziqmasdan turib, o'qishga intilmaydi, muvaffaqiyatli o'qiy olmaydi. Bolada o'z kuchiga va qobiliyatiga ishonch hosil etish, o'qishga jalb etish, ilk yutuqlari uchun rag'batlantirish ayniqsa ahamiyatlidir. Boladagi o'qishga qiziquvchanlik qiyinchiliklarni yengishga, faolligini oshirishga, ishonch uyg'otishga va mustaqilligi kamol topishiga olib keladi.

2. O'quv mehnatiga ongli munosabatda bo'lish va unga mas'uliyat bilan yondashish. O'quv mehnatiga ongli munosabatda bo'lishlik ta'limning ijtimoiy, o'qishning shaxsiy ahamiyatini tushunish demakdir. Sinf rahbarlari o'quvchilarga ularning bosh vazifasi - o'qish ekanligini tushuntirishi kerak. O'qishga mas'uliyat hissi, faqat Vatan oldidagi burchgagina emas, lekin ijtimoiy qamrovli - jamoa, o'qituvchilar, ota-onalar va o'z oldidagi mas'uliyat, ularning fikrlari, ma'qullashlarini eshitishga intilish, sinf, o'quv jamoasida munosib o'rinni egallashga ham tegishlidir.

3. O'quv madaniyatini oshirish. O'zlashtirishning past bo'lishi aksariyat hollarda, o'quvni tizimli va rejali olib borish iqtidori va ko'nikmasining bolalarda shakllanmaganligidan kelib chiqadi. Sinf rahbarining va fan o'qituvchilarining asosiy vazifasi har bir o'quvchining faoliyatini quyidagi shartlar asosiga qurish bilan bog'liq:

1. Faoliyatni reja asosiga qurish.
2. O'qituvchi bilan ishlash.
3. Pala-partishlikka yo'l qo'ymaslik, saranjomlikka o'rganish.
4. Bilim sifatini oshirish.
5. Qiyinchiliklarni engish.

qarab u yoki bu darajada samarali boiishi mumkin. O'quvchilarni har bir ishga kirishishdan oldin xoh yozma, xoh og'zaki reja tuzib olishga o'rgatish kerak. Ijtimoiy ishlab chiqarishda ham, shaxsiy ishda ham tartiblilik, tejamlilik rejaning mavjudligi va mukammalligiga bog'liqdir.

Reja - ishdagi muvaffaqiyatning asosidir. Reja - harakat uchun dastur bo'lishi lozim.

Rejaning tarkibiy qismlari:

1. Ish maqsadini aniqlash.

2. Ish uchun kerak narsalar.

3. Ish tartibi, ish jarayoni, vaqti, joyi.

Nihoyat, ishning o'zini: uning nimadan boshlanishi, qanday borishi, nimadan keyin nima kelishini aniq tasavvur qilish kerak. Ishni bajarish uchun eng avvalo tegishli ish o'zini kerak. Maktabdagi ko'pchilik darslar uchun parta yoki stol singari ish o'zini uchun to'liq kifoya qiladi.

Endi ish o'zini quyidagi talablar qo'yiladi:

1. Ish o'zini hech qanday ortiqcha narsa bo'lmadligi kerak. Aks holda kerakli narsani topish uchun ko'p vaqt sarflanadi.

2. Ish o'zini tozalikni ta'minlash kerak. Ish o'zini qanchalik toza bo'lsa, ishlash shunchalik oson, zavqli bo'ladi.

3. Ish o'zini bajariladigan ishga muvofiq tartib ta'minlanishi lozim. Bizga kerak bo'ladigan hamma narsani bir tomonda, yaxshisi chapda, bajarilgan va foydalanilgan narsalarni o'ng tomonda saqlash kerak. Kolp ishlatiladigan narsalar yaqinroq turishi kerak. Stolda tartib saqlanishi uchun ruchka, qalam, knopka, qisqich, o'chirg'ich va maxsus qalamdondan foydalanish o'rinli. Shuni unutmaslik kerakki, sinf xonasidagi tartib, ozodalik har bir ish o'zini tartib va ozodalikka bog'liq. Bu xildagi ish jarayoni o'quvchilarni tartiblikka, ozodalikka, obz-o'zini nazorat qilishga, qiziqib mehnat qilishga o'rgatadi. Ayniqcha olishi maqsadga muvofiqdir. Bu holatda balki ota-onalar aybdordir. balki u ko'p kishini ko'p o'zini o'zini qo'ygandir, balki yolda ag'anab tushib, kiyimlarini qayta almashtirib kelgandir... Hayotda hamma narsa bo'lishi mumkin. Buni inkor qilib boim aydi. Ba'zan o'quvchi o'qituvchining gaplarini e'tiborsiz tinglaydi. Bu o'qituvchida narozilik uyg'otadi va u haq. Ammo ehtimol uning oilasida notinchilik boigan-u, u tun bobyi uxlamasdan bezovta bo'lib chiqqan. darsda fikrini bir joyga to'play olmayotgandir. Nima boigandayam, o'quvchilarni kuzatish yuksak madaniy, saxiy qalb, bolalar shaxsiga katta hurmat, bolalar tarbiyasini bilish, sinchkovlik, yetuk mahorat va malaka talab etadi. Pedagogning kuzatishi qanchalik qimmatli boim asin, butun sinf haqida va ayrim o'quvchilar to'g'risida ma'lum otlar o'rganishning boshqa usul va yo'l-yo'riqlari yordamida aniqlashni va kengaytirishni talab etadi. Maktabda o'quvchilar shaxsiy ishini samarali tashkil etish zamon talabidir. Buning uchun ularga mehnatni ilmiy tashkil qilishning oqilona, eng oddiy usullarini o'rgatish zarur. Bu bilan ularga eng kam kuch sarflab eng ko'p samaraga erishish imkonini yaratgan boiamiz. Mehnatni ilmiy tashkil qilishning quyidagi asosiy talablari mavjud:

1. Maqsadni aniqlab olish.
2. Ishni qismlarga ajratish.
3. Eng kerakli qurol-asboblarni tanlash.
4. Eng yaxshi usullarni oiganish.
5. Maqsadga erishish.

Bulami o'quvchilar hayotiga qanday tatbiq qilib boiadi? O'qish - aqliy mehnat turlaridan biri. Mamlakatimizda millionlab o'quvchilar maktablarda o'qishadi. O'qish - bu o'ziga o'z xususiyatga ega mehnatdir. Shu narsa aniqki, bu mehnat ham ayni bir natijaga erishish uchun ko'p yoki oz kuch sarflanishiga bilan aloqaning susayishiga yo'l qo'ysa, ikkinchi holda u tazyiq yo'lga o'tib o'quvchilar mustaqilligini yo'qqa chiqaradi.

Sinf rahbarining bosh vazifasi bolalar jamoasi faoliyatini mohirlik bilan boshqarish, o'quvchilar tashabbuskorligini o'zlashtirish, sinf jamoasi faolligi va mustaqilligini tarkib toptirishdan iboratdir. O'quvchilarni pedagogik kuzatish o'quvchilar hayoti va faoliyatini o'rganishning eng ishonchli usullaridan biridir. Bu ish darslarda, darsdan tashqari vaqtlarda, ijtimoiy-foydali mehnat sharoitida, qo'yingki, ijtimoiy hayotning hamma sohalarida amalga oshiriladi. Albatta, bu degani sinf rahbari hamma vaqt va hamma joyda o'quvchilar izidan yurib, ularni zimdan kuzatadi degan gap emas. O'quvchilarni kuzatish nafaqat maktabda, balki ko'cha-ko'ya, o'zida, teatrdan, sayr-u tomoshada, sport o'yinlarida, oddiy qurilmalarda ham olib boriladi. O'quvchilarni kuzatish qanchalik muhim, aniq, izchil reja asosida olib borilsa, ish shunchalik oson bo'ladi.

Tajribali sinf rahbarlari o'quvchilarning turli axloqiy va jismoniy xislatlarini bir qancha sinovlar orqali oppa-oson aniqlaydi qo'yadi. Jismoniy tarbiya darslarida turnikda tortilish, qiyin va nozik mashqlarni bajarishda, shifokor xonasidagi emlash jarayonida, bir oz qiyinroq mehnat topshiriqlarida, ulardan uzoqdagi biror kishini chaqirib kelish, yopqirmagan ishni buyurish orqali ulardagi iroda va qo'rqqoqlik, kuch va nimjonlik, qiyinlik va ju'r'atsizlik, mehnatsevarlik va yalqovlik kabi xislatlar namoyon bo'ladi.

O'quvchilarni pedagogik kuzatish

O'quvchilar jamoasi mustaqil tashkilot, ammo u pedagogik rahbarlikka muhtojdir. O'quvchilarni o'z holiga tashlab qo'yish ham, ayni vaqtda bolalar jamoasiga nisbatan ma'muriyatchilik ham, buyruqbozlik yo'liga o'tib olish ham mumkin emas. Birinchi holda, sinf rahbari bu ishlardan umuman chetlashib, o'quvchilar

3. O'quvchilarni xilma-xil metodlar va usullar bilan o'rganish. O'rganish metodlari qanchalik turli-tuman bo'lsa, o'quvchilarni shunchalik to'la va asosli o'rganishi mumkin bo'ladi. Ayni bir vaqtda qo'shimcha metodlar sifatida o'quvchilar bilan o'quvchilarning ota-onalari bilan suhbatlardan foydalaniladi. O'quvchilarni o'rganish metodikasi ta'sirchan bo'lmog' kerak. O'quvchini o'rganish uning xarakterini va hulq-atvoridagi salbiy xususiyatlarining oldini olish hamda ijobiy

xislatlarni mustahkamlash yo'llarini belgilab olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

6. O'quvchi I am i o'rganib, ular hayoti va turmush sharoitlari bilan tanishish. O'quvchi laming axloqiy xislatlari, uning yutuqlar va kamchiliklari shakllanishida, eng avvalo uning ta'lim va tarbiya olish jarayonida ijtimoiy uy sharoiti, tevarak-atrofi ham ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarni o'rgatish dasturi ulami faqat maktabdagina emas, balki shu bilan birga uy sharoitida, oilada ham o'rganishni nazarda tutmog'i darkor.

7. O'quvchining alohida xususiyatlarini emas, balki butun shaxsini o'rganmoq darkor. Sinf rahbari tarbiyaviy ishning turli bosqichlarida o'quvchi xulq-atvorining ayrim tomonlarini o'rgatishga e'tiborini qaratishi mumkin. O'quvchini har tomonlama o'rganishga erishmoq uchun dasturni oldindan yaxshi o'ylab tuzish, o'quvchilarni o'rganish rejasini, suhbat savollarini, insholar mavzulami tayyorlab olish zarur.

-oila;

-mahallajamoatchiligi;

-maktab jamoatchiligi;

-televideniya;

-hozirgi davr yangiliklari;

-o'zaro muomala.

Sinf rahbari o'quvchilar xulq-atvoridagi ijobiy xislatlarni rivojlantirish, salbiy xususiyatlarga barham berishni "loyihalashtiradi".

3. O'quvchilarni o'rganishni rejali tarzda va muntazam olib borish darkor. O'quvchi xulq-atvoridagi yakka-yarim uchraydigan va tasodifiy voqealarni emas, balki uning shaxsida juda ko'p uchraydigan tipik xususiyatlarni o'rganmoq kerak. Shuni hisobga olish kerakki, o'quvchilar hamma vaqt o'sib kamol topib boradilar. Ulaming qiziqishlari doim o'zgarib boradi, ularning ichki dunyolari doimo boyib boradi. Shuning uchun ham o'quvchilarni faol rivojlanishga o'rgatmoq va bu rivojlanishni boshqarib borish zarur. Bolalarni o'rganish ularga tarbiya va ta'lim berish sifatini oshirishga bo'ysindirilmog'i lozim. O'quvchilarni muntazam tarzda o'rganish asosida boshlang'ich jamoaga hamda alohida o'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir etishining yanada samarali usul va metodlarini tanlab olishga ijodiy yondashish mumkin bo'ladi. O'quvchilarning individual xususiyatlari, mayllari hamda qiziqishlarini qayd qilib berish bilangina cheklanib qolish noto'g'ri bo'lur edi. Bu o'rganish asosida o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olib, bular bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishini tashkil etish muhimdir. O'z o'quvchilarini yaxshi o'rganish demak, tashqi tomoniga emas, balki ular hulq-atvor sabablarini o'rganishga e'tibor berish kerak.

4. O'quvchilarni tabiiy hayot va ish faoliyati sharoitida o'rganish. O'quvchini ta'lim jarayonida ijtimoiy foydali hayotga va jamoat ishiga jalb qilish lozim. O'qituvchilarning o'qituvchi va o'quvchilar jamoasi bilan, ota-onalar va tevarak-atrofidagi kishilar bilan munosabatlarga kirishini o'rgatish juda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu munosabatlar jarayonida shaxs yanada to'la uchiladi. O'quvchilarni tabiiy hayot va kundalik xatti-harakat jarayonida o'rganish ularga haqiqiy baho berishga yordam beradi.

Bunday yondashishga faqat tarbiyalash va o'qitish qiyin bo'lgan o'quvchilargina emas, balki istisnosiz hamma o'quvchilar multojdir, tarbiyachining, o'qituvchining vazifasi faqat qoloqlarni va intizomsizlarni ilg'orlar va intizomlilar qatoriga yetkazib olishdangina iborat emas, balki shu bilan birga barcha o'quvchilarning, jumladan, eng yaxshi, intizomli, tilimli, san'atga havasmand bolalarning ham aqliy, ham jismoniy quvvatlarini va tashkilotchilik qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirishdan iboratdir. O'quvchilarga tarbiya berish jarayonida ularga individual tarzda yondashish har qaysi o'quvchini o'z nazar-e'tiborida tutishdan, uning xususiyatlarini bilishdan, uning ijobiy xislatlariga tayanishdan, unga og'ir paytlarda muntazam yordam ko'rsatib borishdan va uni yaxshi xatti-harakati uchun rag'batlantirib borishdan iboratdir. Hatto o'quvchilarni sinfda joylashtirish kabi ishlarda ham ularga individual yondashishga rioya qilmoq darkor. O'quvchilarni o'rganish, qator talablarga javob bergan taqdirdagina, o'z oldiga qo'yilgan natijalami beradi. Maktablar o'z tarbiyaviy ishini ko'p darajada yengillashtirish, bu tarbiyaviy ishi yanada aniq va maqsadga yo'naltirilgan tarzda olib borish ekanligini sinf rahbari uchun qoida tusiga kirmog'i zarur.

2. O'quvchilarni o'tganib, ularga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish. O'quvchi shaxsini o'rganish ham piravord maqsad emas, balki ularga ta'lim-tarbiya berish uchun zaruriy shart-sharoitdir. Odatda tabiiy sinf rahbarlari oi'ganayotib tarbiya berish, tarbiyalayotib o'rganib borish qoidasiga amal qiladilar. O'quvchilarni o'rganishi bu tarbiyachilar uchun muvaffaqiyatli tarbiyalashning zamriy shart-sharoiti bo'lib xislat qiladi, tarbiyalash esa o'z navbatida O'quvchilarni kamol toptirish jarayonida ularni o'rganishning asosiy yo'laridan biri sinfdatida foydalaniladi. O'quvchilarni o'rganish borasidagi ishlar shaxsning kamol topishida tabiiy tarzda faol ishtirok etish bilan, o'quvchilarda zaruriy ma'naviy xislatlar va xarakter xususiyatlarini tarkib toptirish bilan organik shunday qilib, rejalashtirishning har bir bosqichiga tayyorlanish muntazam olib boriladi. Jamoani va ayrim o'quvchilarni o'rganish rivasidan olib borilgan barcha ishlar yakunida sinfga pedagogik tavsifioma yoziladi. Mazkur tavsifioma sinf jaraosiniig o'ziga xos aniq xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradi. Har Hr sinf rahbari o'z-o'zini boshqarishning saylab qo'yiladigan o'quvchilar qo'mitasi hamda bolalar va oshlar tashkilotlari bilan birga ishlab, sinf jamoasiga rahbarlik qilish

yuzasidan olib boriladigan amaliy ishlarda bu talabni ro'yobga chiqaradi.

Tajribali sinf rahbarlari o'zining kuzatishlari va xulosalarini alohida varaqlarga qisqacha qilib yozib boradi. Bular maxsus jildlarda saqlanadi. To'plangan ma'lumotlar o'quvchilar jamoasi hayotini, uning erishgan yutuqlari va kamchiliklarini keyinchalik tahlil qilish uchun xizmat qiladi. Sinf rahbari o'quv yili oxirida sinf jamoasi ishini tahlil qilishga alchida e'tibor beradi. Bunda rejada belgilangan vazifalar qanday ha etilganligini, sinf ijtimoiy hayotda qanday ishtirok etganligini mamlakatimizdagi va chet ellardagi voqealarga qanday qiraganligini, amalga oshirilgan ishlardan qaysilari muvaffaqiyatli bo'lgan va an'anaga aylanishi kerakligini, o'quvchilar o'rtasida qanday munosabatlar vujudga kelganligini, sinf faollarining tashabbuskorligi, mustaqilligi, obro'-e'tibori va boshqa masalalarni atroflicha tahlil qilish muhimdir. Sinf rahbari tajriba orttirgan sari ancha murakkab masalalar bilan qiziq boshlaydi. Uni sinfdagi ishlar qanchalik muvaffaqiyatli o'tgani emas, balki ular o'quvchilarga qanday ta'sir ko'rsatgani, sinfning ijtimoiy foydali ishlarda ishtirok etishi emas, balki ishtirok etish sabablari qiziqtiradi. Shuni nazarda tutish kerakki, sinf rahbari o'z sinf jamoasi oldiga qo'yadigan aniq tarbiyaviy vazifalari dastlabki vaqtlarda uncha murakkab bo'lmasligi mumkin. Masalan, sinf rahbari sinfga kelgandan so'ng deyarli hamma o'quvchilar yaxshi ishlashini, lekin ularning bir-biri bilan aloqasi yo'qligini aniqladi. Bunday sinfdagi bir ish topish kerakki, bu ish hamma o'quvchilarni yagona maqsadga olib borsin. Bolalarga bu vazifa - maktab hovlisida hashar o'tkazib, ekinlarni parvarishlash topshiriladi. O'z mazmuniga ko'ra juda oddiy bo'lgan bu topshiriq o'quvchilarda qiziqish uyg'otadi, uni tezroq bajarish ishtiyoqini hosil qiladi. Boshqa bir sinf rahbari o'z ishlarini tahlil qilib chiqib, shunday xulosaga keldi: sinfdagi ko'p ishlarni o'zi bajaradi, o'quvchilar esa shaxsiy hayot egalari bo'lib emas, balki ko'pincha ishning ijrochilari bo'lib qoladilar. Shuning uchun u o'quvchilarning tashabbus va mustaqilligini rivojlantirish, barcha o'quvchilarni sinf ijtimoiy faoliyatiga jalb etish va har bir o'quvchida o'ziga yoqadigan ish bo'lishga erishish vazifasini qo'ydi. Shunday vazifa qo'ygach, sinf rahbari o'quvchilarning ko'pchilik qismini zammalaka va ko'nikmalar bilan qurollantirish uchun o'z diqqat-e'tiborini sinf faollarini tarbiyalashga qaratish kerakligini tushunadi. Ana shu taxtidda izchil ish olib borilsa, tarbiyaviy vazifalar o'quvchilar uchun qiziqarli, istiqbolli vazifalarga aylanadi. Sinf rahbari turli rejalar tuzib olishi mumkin: kelajakka mo'ljallangan, ya'ni istiqbolli (yillik, bir necha yillik) va muvaqqat (oylik, haftalik, kunlik). Xo'sh, rejaning asosiy manbai nimalardan iborat bo'lishi kerak?

Bosh manba - hukumatimizning farmon va qarorlari, prezidentimiz I. Karimovning qator risolalari hamda xalq ta'limi tizimining rasmiy yo'l-yo'riqlari, hujjatlari hisoblanadi. Rejaning yana bir muhim manbai - o'tgan o'quv

yildagi tarbiyaviy tadbirlarning yutuq va kamchiliklari tahlilidir. Reja quyidagi bir qator talablarga javob berishi kerak:

- reja istiqbolli g'oyalarni singdirish;
- rejaning shakli va yo'nalishlari rang-barang hamda istiqbolli bo'lishi;
- reja uzluksiz va izchil bo'lishi;
- rejaning aniqligi.

Ushbu talablarning qisqacha mazmuni bilan tanishib chiqamiz.

Reja mustaqillik g'oyalarining singdirilishi. Barcha tarbiyaviy vazifalar maktab olib borilgan asosiy maqsadni - o'quvchilarni har tomonlama, "Sog'iom avlod uchun" dasturi asosida ma'naviy va jismoniy barkamol qilib tarbiyalash, ularni hayotga, mustaqil davlat qurilishiga faol qatnashishga tayyorlash maqsadini amalga oshirishga qaratilmog'i darkor. "Har qanday ulug' maqsadlarga erishish yangi jamiyat, farovon turmush qurish, inson zotiga munosib go'zal hayot kuzatish, avvalo, shu jamiyat a'zolari boigan komil odamlarga, kelajak barkamol avlodga bog'liqdir", - degan edi prezidentimiz I. Karimov. Sinf rahbari g'oyaviy-siyosiy ishlarni rejalashtirishda bolalarni faqat kitobiy bilimlar bilan emas, balki amaliy, hayotiy tajribalar bilan qurollantirishni nazarda tutishi zarur. Bu ma'ruzachilar, siyosiy maktablar, siyosiy klublar va hokazolarni tashkil qilish moijallanayotgan vaqtda o'quvchilarning olz g'oyaviy e'tiqodlarini qay darajada ekanligini sinab ko'rishga imkon beradigan vaziyatlarni vujudga keltirishni nazarda tutadi. Bu ishlarni munozaralarda, bahslarda, og'zaki va yozma jumalarda, mehnat harakatlarida, bayramlarda, bolalar va yoshlar tashkilotlari ishlarida, tabiatni, hayvonot dunyosini, tarixiy yodgorliklarni qiziqish kabi rang-barang tadbirlarda amalga oshirish mumkin. Asboby va vatanparvarlik tarbiyalariga istiqbolli ruhi tom ma'nosi bilan singib ketgan bo'lishi kerak. Ba'zan ayrim sinf rahbarlari ish faoliyatida kolngilochar g'oyalarni ko'proq oikazish an'anasi ko'zga tashlanadi. Rejalashtirishda shuni nazarda tutish kerakki, u o'yinmi, u ishmi, biror maqsadga qaratilganligiga, uning tarbiyaviy ahamiyatiga e'tibor berish kerak bo'ldi.

Rejaning shakli va yo'nalishlari rang-barang hamda istiqbolli bo'lishi. Tarbiyaviy ishning xilma-xil shakli va uslublari bo'yicha ish olib borish tarbiyaviy ishlarni o'quvchilar uchun yanada rang-barang va qiziqarli tarzda olib borishga yordam beradi. Rejada o'quvchilar bilan faqat umumiy holda emas, balki shu bilan birgalikda bolalarning qiziqishlari va muayyan hisobga olgan holda ham ish yuritishni nazarda tutish muhimdir.

Reja uzluksiz va izchil bo'lishi. Rejada belgilanadigan tarbiyaviy tadbirlar yagona tarbiyaviy jarayonning tadjriy bo'laklaridan iborat bo'lmog'i kerak. Har bir tadbir o'zidan oldingi tadbimning davomi bo'lishi va erishilgan tarbiya natijalariga asoslanishi lozim. Bu uzluksizlik va izchillikni ta'minlaydi, erishilgan yutuqlar, qimmatli ko'nikmalarni yo'qolib ketishdan saqlaydi.

Rejaning aniqligi. Reja bajarib bo'lmaydigan ishlarni kiritmaslik kerak. Ishni rejalashtirishda mahalliy sharoitlardan kelib chiqish lozim. Rejada hamma

narsa: ish vaqti, joyi; mas'ullar aniq bo'lsin. Sinf rahbarining tarbiyaviy ishlar rejasini - bu majburiy pedagogik hujjatdir. Uni amalga oshirish uchun sinf rahbari shaxsan mas'uldir. "Sinf rahbari haqida Nizom"da: "Sinf rahbarining ishi reja asosida olib borilishi lozim" deb belgilab qo'yilgan.

Sinf rahbari umummaktab ish rejalari, bolalar yetakchisi, "Kamolot" tashkiloti kotibi ish rejalari bilan tanishib, direktor o'rinbosarlari, sinf o'qituvchilari, sinf faollari, ota-onalar bilan fikrlashib, ularning qimmatli takliflarini hisobga olgan holda ishning istiqbolli rejasini tuzadi. Rejaga faqat hayot ilgari surgan va o'quv yili davomida muvaffaqiyatli bajarilishi mumkin bo'lgan tadbirlar kiriritmoq lozim. Kiritilgan tadbirlar ham biri bog'dan, biri tog'dan olib yozilmasligi, balki ular tarbiyaviy ishlar tizimida bir-biri bilan bog'langan, bir-birini to'ldiradigan holda bo'lishi zarur. Reja bola shaxsiga ta'sir ko'rsatuvchi turli tarbiyaviy omillarning nafaqat umumiy, balki xususiy aniq tadbirlarini ham o'z ichiga olishi kerak. Biz quyida sinf rahbari ish rejasining asosiy bo'limlari va mazmunini beramiz:

I. O'quvchilar jamoasi bilan ishlash. O'quvchini o'rganish (o'quvchi haqida mas'ul o'qituvchi to'plash, lining aqliy, jismoniy, ruhiy rivoji, bilim, ko'nikma va malakalari darajasini; tarbiyalanganlik, jamoatchilikka intilish darajalarini diagnostik dasturlar asosida o'rganish), sinf jamoasini o'rganish (O'quvchilar soni, jinsi, millati, yoshi, rasmiy va norasmiy liderlar, ilg'orlar, qoloqlar, intizomsiz va tarbiyasi qiyin bolalar, ularning sinfga ta'siri, sinfning jamoatchilik topshiriqlariga munosabati, sinfning tarbiyalanganlik, jipslik, rivojlanganlik darajalarini diagnostik dasturlar asosida o'rganish), sinf jamoasini tashkil etish va yo'naltirish (tashkiliy ishlar, sinf faollari bilan ishlash, umumiy ishlar ustidan nazorat, bolalarni o'z o'zini nazorat qilishga o'rgatish, navbatchilikni, o'zaro yordamni yo'lga qo'yish, gazeta tahririyati bilan ishlash, kasalmand va nogiron bolalarga g'amxo'rlik, vaqtli matbuot nashrlariga yozilish, mehnat harakatlarida qatnashish, sinf mulkini saqlash, kundalik rejimga bo'ysunish va hokazolar).

II. "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakati bilan birgalikda olib boriladigan ishlar. Ushbu bo'limda bolalar yetakchisiga, "Kamolot" VIII kotibiga, ularning tarbiyaviy ish faoliyatlarida beriladigan yordamning aniq shakllari ko'rsatiladi.

III. Sinf o'qituvchilari bilan ishlash. Darslarda o'quvchilarni o'rganish (o'quvchining darsda o'zini tutishi, ularning o'zlashtirmasligi, bilimdagi nuqsonlar, xulqi), o'quvchilardagi bilim ko'nikmalarini aniqlash (o'quvchilar lomdaliklari, daftarlarini ko'rib chiqish, o'qituvchilar bilan suhbatlashish, o'quvchilarning o'quv ishlarini kuzatish, darsliklar, ma'lumotnomalar, jadvallar va hokazolar bilan ta'minlanish ahvolini o'rganish, nutq madaniyati, uyga vazifa, kasb tanlash masalalari bilan qiziqish), o'quvchi-

o'qituvchi munosabati (o'quvchi bilan o'qituvchining chiqishimligi, o'qituvchiniig pedagogik odobga, pedagogik talablarning bir xilligiga erishishi masalalari), o'zaro yordamni tashkil etish (qoloq o'quvchilarni aniqlash, fan o'qituvchisi bilan birgalikda uning saablarini tahlil qilish va tegishli tadbir belgilash, alochi o'quvchilardan o'zaro yordam harakatini uyushtirish), o'qituvchilarga yordam berish (o'quvchilar haqida tegishli ma'lumotlar, maslahatlar berish, fanga oid tadbirlarni o'tkazishda ko'maklashish).

IV. Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish. Bunda aqliy, axloqiy, vatanparvarlik, huquqiy va boshqa tarbiyalar bo'yicha belgilangan ishlar va tadbirlar, kasb tanlash ishlari (kasblar ro'yxatini tuzib chiqish, kasb haqida burchak tashkil qilish, mehnat ahli bilan uchrashuvlar, o'quvchilarga anketalar tarqatish, javoblarni tahlil qilish, qiziqishlar kartasini to'ldirish, kasb haqida insho yozdirish, o'quvchilarning texnik ijodiyoti ko'rgazmasini tashkil qilish, sinfdan tashqari o'qishni tashkil qilish), fan o'qituvchilari bilan birgalikda adabiyotlar ro'yxatini tuzib chiqish, o'qilgan asarlar yuzasidan suhbat uyushtirish, sinfdan adabiy ko'rgazma tashkil qilish, kutubxona bilan aloqa bog'lash va hokazolar), sinfdan ko'rgazmali tashviqot ishlari olib borish (sinf burchagi, devoriy gazetalar, varaqalar chiqarish, sinfni mazmunli bezash, ekologik burchak tashkil etish va hokazolar).

V. Ota-onalar bilan ishlash. Bu bo'limda oilalarni o'rganish (oilaning ijtimoiy ahvoli, o'quvchiga yaratilgan shart-sharoitlar, oilaning tarbiyaviy imkoniyatlarini o'rganish), ota-onalar faollari bilan ishlash (ular yordamida va ishtirokida bolalar tarbiyasiga oid turli-tuman ishlar rejasini tuzish, ular tomonidan ba'zi oilalarga ko'mak va ta'sir o'tkazish), ota-onalarning tarbiyaga oid bilimlarini oshirish (ota-onalar majlislari, oilalarni tashkil qilish, yaxshi oilalar tashviqoti bilan shug'ullanish, o'zaro tajriba almashish).

Keltirilgan reja tartibini majburiy deb qaramaslik kerak. Sinf rahbarlari ish rejasini turlicha tuzilishi va har xil shaklda bo'lishi mumkin. Bu sinf rahbarlarining ish saviyasi, tajribasi, o'z kasbiga qiziqishi, har xil sinflarda ish sharoitlarining turlichaligiga bog'liqdir. Shuni nazarda tutish lozimki, ish rejasini qaysi shaklda bo'lishdan qat'i nazar, tarbiyaviy ishlarning maqsad va vazifalari o'zaro rejaning muhim bo'limlaridan biri bo'lishi shart. Ish rejasini tuzish va uni hayotga tatbiq qilish ishlariga o'quvchilar va ota-onalar faollarini jalb qilish kerak. Ayniqse ular alohida topshiriqlarni, asta-sekin esa rejada ko'rsatilgan keng hududagi ishlarni amalga oshiradi. Rejaga kiritiladigan ish va tadbirlar, ularning mazmun-mohiyati, amaliyotga tatbiq qilish haqida mazkur kitobning tegishli bo'limlarida atroflicha fikr yuritilgan.

**21-MAVZU. MAKTAB O'QUVCHILARI SHAXSINI HAR
TOMONLAMA KAMOL TOPTIRISH. SINIF JAMOASINI TASHKIL
ETISH VA UNI TARBİYALASH METODIKASI.**

Reja:

1. Maktab o'quvchilari shaxsini har tomonlama kamol toptirish

2. Sinf jamoasini tashkil etish va uni tarbiyalash metodikasi

Talim jarayonida o'quvchilarning faoliyati. Bilim olish faoliyatning o'ziga xos ko'rinishi sifatida muayyan tuzilish, rivojlanish va faoliyat qonuniyatlariga ega. Bilim olish borliqni idrok etish, o'rganish, mashq qilish va muayyan tajriba asosida xulq-atvor hamda faoliyat ko'nikma, malakalarining mustahkamlanib, mavjud bilimlarning takomillashib, boyib borish jarayoni hisoblanadi. Bilim olishning muhim komponenti motiv, yani, talimiy xarakterdagi harakat yoki faoliyatni tashkil etishga nisbatan rag'batni his etish, ehtiyojning yuzaga kelishidir.

O'qishning keyingi komponenti o'quv harakatlari (operatsiyalari) sanaladi, ular anglangan maqsadga binoan amalga oshiradi. O'quv harakatlari o'quv jarayonini tashkil etishning barcha bosqichlarida namoyon bo'ladi. Harakatlar tashqi (kuzatiladigan) va ichki (kuzatilmaydigan) ko'rinida bo'lishi mumkin. Tashqi o'quv harakatlariga predmetli harakatlar (yozish, rasm chizish, tajribalar o'tkazish); pertseptiv harakatlar (tinglash, fikrlash, kuzatish, sezish) hamda nutqdan foydalanish kiradi.

Ichki (mnemonik, yunonchadan «mnemonikon» - eslab qolish madaniyati) harakatlarga materialni eslab qolish, uni tartibga solish va tashkil etish, shuningdek, tasavvur va fikrlash harakatlari (intelektual) kiradi.

Har qanday bilimni o'zlashtirishda o'quvchilardan idrok etish madaniyatiga ega bo'lish va o'quv materialini anglab etish talab etadi. Pedagogik jarayonda o'quvchilar tomonidan ilmiy bilimlarning manosini etarli darajada tushunmay, faqat tovushlar birligi sifatida qabul qilinishi va yodlab olinishi xavfilidir.

O'quvchilarni ilmiy bilimlarni ularning mohiyatini to'la tushungan holda o'zlashtirish shartlari bilan tanishtirib, ularga o'zini o'zi nazorat qilishning mohiyati va ahamiyatini tushuntirish maqsadga muvofiqdir. O'zini o'zi nazorat qilishda o'quvchilar ular qo'llayotgan aqliy mehnat vositalarining samaradorligi, shuningdek, o'z mehnati natijalarini baholashi kerak. Natijalarni baholash, nazorat qilish va tahlil etish o'quv harakatlarining ajralmas qismlari hisoblanadi. Talim jarayonida o'quvchi tomonidan o'zini nazorat qilish, o'zini baholash va o'zini analiz qilish amalga oshirish o'qituvchining shunga o'xshash o'rgatuvchi harakatlarini kuzatish asosida shakllanadi. Bu harakatlarni shakllantirish o'quvchilarni o'z tengdoshlari faoliyatini kuzatishga jalb etish, o'zaro nazoratni tashkil etish, o'rnatilgan mezonlar asosida o'z faoliyati natijalarini o'zaro baholash va tahlil qilishga yordam beradi. Bilimlarni o'zlashtirish jarayonining tuzilishi. O'quvchilar o'quv idrok etish faoliyatlarini boshqarishga o'rganib olish uchun bilimlarni o'zlashtirish jarayoni tuzilishini yaxshi tasavvur etish, o'quvchilar tomonidan bilimlarning egallash bosqichlarini bilishi zarur: idrok etish, o'quv materialini anglab etish, mustahkamlash, amaliy faoliyatida bilimlarni

qo'llash. Birinchi bosqich idrok etish hisoblanadi. Psixologiyadan malumki, idrok etish aniq maqsadga yo'naltirilgan anglash jarayoni bo'lib, u tanlash xususiyatiga ega. Uning uchun birinchi navbatda o'quvchilarga mavzuni, yani, ularning bilimni o'rganishlari (masalani qo'yish)ni tushuntirib berish kerak. SHu asosida o'quv materialini bilan dastlabki tanishish amalga oshiriladi. U haqiqiy mavjud yoki hayoliy predmet, hodisa, vaziyatlarni kuzatish, mumkin bo'lgan tajribalarni o'tkazishdan iborat bo'ladi. Birinchi bosqich o'quvchi qaysi hodisa va voqealarni, predmetlarni o'rganish haqida etarlicha tasavvurga ega bo'lganida va o'quv materialini tushunib etganda yakunlanadi. Ikkinchi bosqich – o'quv materialini anglab etish. U ma'lumotlarning nazariy jihatlarini ajratib olish va analiz qilishdan iborat. Bunda asosiy mazmuni topish, tushunchani ajratib olish, ularning belgilarini asoslab berish, tushuntirish materialini xususiyatini aniqlab olish, misollar va tushuntiruvchi dalillar to'plamini o'rganib chiqish kerak. Bu vaziyatda bilimlar o'rtasidagi tizimlilik muhim ahamiyatga ega. Unda o'quvchi eng asosiy, ikkinchi darajali hamda qo'shimcha, tushuntiruvchi elementlarni ajratib ko'rsatsin. O'quvchi o'quv materialini echish usulini tushunsa, bilimlar o'rtasidagi tizimni anglab etish ushu bosqich yakunlangan sanaladi. Uchinchi bosqich – eslab qolish va mustahkamlash. Bu bosqich o'zlashtirilgan bilimlarini uzoq vaqt davomida eslab qolishdan iborat. Unda idrok etish faoliyati ko'proq mashqlar, mustaqil reproduktiv va ijodiy masalalar xususiyatiga ega bo'ladi. Nazariy material, tushuncha, qoida, isbotlar turli xil mashqlarda takrorlanadi. O'qituvchi o'quvchilar topshiriqlarni tushunib bajarishlarini kuzatib borishi kerak. Ular matnlarni mexanik ko'chirib olishlari, topshiriqlarni bajarishlari, qoida va tushunchalarni chuqur anglab etmay bajarishlari mumkin. Bosqich yakunida o'quvchilar nazariy materiallarni biladilar va ulardan mashqlarni bajarish, masalani echish, teoremani isbotlashda foydalanishni biladilar. Ularda o'quv malakalari va ko'nikmalari shakllantirilgan bo'ladi. To'rtinchi bosqich bilim, ko'nikma va malakalarni amaliy faoliyatda qo'llashdan iborat bo'ladi. Bilimlarini qo'llash o'rganilayotgan materialning mazmuni xususiyatiga qarab faoliyat turli shakllari va ko'rinishlarida amalga oshirilishi mumkin. Bu o'quv mashqlari, laboratoriya ishlari, tadqiqot topshiriqlari, maktab er maydonidagi ishlar bo'lishi mumkin. Bilimlarni egallab olish bosqichlari sxematik ko'rinishi quyidagichadir:

Bilimlarni egallash bosqichlari:

- bilimlarni qo'llash
- mustahkamlash
- anglab etish
- idrok etish

Talimning gnoseologik asoslari. O'quv jarayonini mantiqiy qurilishi talim mazmunining xususiyatlari va gnoseologik jihatlariga bog'liq. Gnoseologiya (yunoncha – «gnosis») («gnoseos»)– bilim, ong, o'rganish, logiya –fan, talimot) – bilim, ilmiy bilimlarning shakllanishi, xususiyatlari, qonuniyatlari, uslublari, ilmiy tafakkur shakllari, shuningdek, insonga xos bo'lgan borliqni anglash qobiliyati haqidagi nazariya, talimot. Ijtimoiy taraqqiyot tarixida insonning atrof-muhitni

bilishi umumiy tuzilishiga va bosqichlariga turlicha yondoshishlar malum. Ana shu yondoshishlar o'quv jarayonini qurish va talim mazmunini tushunish mantiqini belgilab beradi. Muhammad al-Xorazmiy (IX asr) bilish nazariyasi rivojlanishiga katta hissasini qo'shgan. U birinchi bo'lib koinot obektlarining harakatlari hamda erdagi nuqtalarining joylashishini jadval ko'rinishida aks ettirib, tajriba-kuzatish va tadqiqotlar metodlarini ilmiy jihatdan asoslab berdi, yagonalikning birligi tamoyili, shuningdek, alohida va umumiy, induksiya va deduktiyalarning mohiyatini aniqlashtirdi; matematik masalalarni echishning algoritmik metodini ishlab chiqdi. Bu metoddan bugungi kunda ham foydalanib kelinmoqda. Al-Kindiy (IX asr) ilmiy bilishning uch bosqichli kontsepsiyasini ilgari suradi. Alloma insonning bilishini sezgiga oid va ratsional bilish tarzida ikkiga ajratadi. Sezib bilishning predmeti va obekti barcha jism va moddiy narsalar hisoblanadi. Kindiyning fikricha, sezib bilish aql uchun muhim materialni beradi. Faqatgina aql tashqi dunyo haqida haqiqiy bilim va tushunchani ishlab chiqishga qodir, - deb hisoblaydi Kindiy.

Abu Nasr Forobiy (X asr) Kindiy g'oyalarning mohiyatini aniqlashtiradi. Biror narsani bilishga intilgan inson avvalo uning malum holatini o'rganadi, o'zlashtirganlarini o'zlashtirilishi zarur bo'lgan bilimlarga yo'naltiradi. Alloma fanlar klassifikatsiyasi, shuningdek, bilish faoliyatini tashkil etishga oid tavsiyalarni ishlab chiqadi. YAxshi nazariyotchi bo'lish uchun deydi, - Abu Nasr Forobiy, - qaysi fan bilan shug'ullanishidan qat'iy nazar quyidagi uchta shartga amal qilish kerak:

- 1) fan asosida yotuvchi barcha tamoyillarni yaxshi bilishi;
- 2) ushbu tamoyil va malumotlar asosida zarur xulosani chiqarishi, yani, mulohaza yuritish qoidalarini bilishi kerak;
- 3) xato nazariyalarni isbotlab berish va boshqa mualliflar fikrlarini tahlil qilishni, shuningdek, haqiqatni yolg'ondan ajratish va xatoni tuzatishni bilishi zarur.

Abu Rayhon Beruniy Beruniy (XI asr) bilishni uzluksiz, to'xtovsiz davom etadigan jarayon sifatida tushunadi. Allomaning fikricha, insoniyat borliqning haqiqiy mohiyati, hozircha nomalum bo'lgan jihatlarini kelajakda bilib oladi. Abu Ali ibn Sinoning (XI asr) bilish nazariyasida sabab haqidagi talimot alohida o'rin oladi. U sabablarni aniq, sezish asosida anglanadigan va yashirin, tashqi holatlarini tahlil etish asosida tushuniladigan sabablarga ajratadi va hodisaning mohiyati uning yuzaga kelish sabablarini aniqlash yo'li bilan anglanishi mumkin deb hisoblaydi. Alloma ushbu gnoseologik qoidani o'zining tabiiylik amaliyoti, kasalliklarni ularning simptomlari bo'yicha va dorilar tasirini kuzatish asosida aniqlagan. Chex pedagogi YA.A. Komenskiy XVII asrda talim jarayonining mohiyatini ilmiy asoslashga urindi. Alloma tomonidan ilgari surilgan talimning tabiiyligi g'oyasi talim jarayoni, uning tuzilishi, tamoyil va metodlari tabiat qonunlariga muvofiq belgilanishini takidlaydi. YA.A. Komenskiyning tabiatga bog'liqligi haqidagi g'oyasi - g'arb olimlarining talim jarayonining gnoseologik asoslarini ochib berish, moddiy dunyo qonunlarining o'quv jarayoniga tasirini ko'rsatib berishga urinishlaridan biridir. XVIII asrda frantsuz olimi Jan Jak Ruso

ham insonning tabiat va jamiyatdagi o'rni haqidagi falsafiy dunyoqarashlar asosida talim mohiyatini ochib berishga urinib ko'rgan. Olimning fikricha, talim jarayonining mohiyati bolaning atrof-muhitni bilishi tabiatidan kelib chiqadi. Bola tabiat qo'ynida, qishloq joylarda rivojlanishi kerak. Bolaning atrof-muhit mohiyatini tez anglashini xususiyatini hisobga olib ekzistentsializm (yunoncha *εξιστεία* - mavjudlik) vakillari talim mohiyatini quyidagicha ifoda etadilar: maktabning asosiy maqsadi intellektini rivojlantirish emas, balki bolani emotsional tarbiyalashdir. Ekzistentsializm ratsional bilishni rad etadi, talim fandan ko'ra insonga yaqinroq deb hisoblaydi, shuningdek, borliqni bevosita bilish metodini ilgari suradi. Talim mazmuni masalalariga boshqa bir yondoshish "Pragmatizm pedagogikasi" yoki progressivizm AQSHda alohida rivojlandi. Uning etakchisi Djon D'yui mazkur talimotni ifodalashda pragmatizmning falsafiy g'oyalarini asos qilib oldi. Pragmatizm (yunoncha *πραγμα* - ish, harakat, falsafiy amal) muqobil ravishda Amerika falsafasida idealistik oqim. Bu oqim haqiqatning obektivligini rad etadi, haqiqat bu obektiv borliqqa mos kelmaydi, balki amaliy foydali natijalar beradi. D'yui fikricha, bilish va bilim inson o'z hayotida duch keladigan turli muammo yoki qiyinchiliklarni engish vositasi hisoblanadi. Bilim yashash uchun kerak vositasi va shaxsning rivojlanish darajasini ko'rsatuvchi omil hisoblanadi. Bu faqatgina muammoni hal etayotganimizda fikrlaymiz, buning boshlanish yo'li har doim qiyinchilikni his etish hisoblanadi. "Harakatlar pedagogikasi" kontsepsiyasi ko'p jihatdan Dj.D'yuning falsafiy (pragmatizm) va psixologik qarashlarining oqibati hisoblanadi. Uning muallifi, reformatorlardan biri nemis pedagogi Vil'gelm Avgust Lay (1862-1926 yillar) bilim olish jarayonida ko'zga tashlanuvchi quyidagi uch bosqichni ko'rsatadi: idrok etish, qayta ishlab chiqish, imola etish. Bugungi kunda ham talim mohiyatini tushunishga nisbatan turlicha yondoshishlar mavjud. Xususan:

1. Sotsiologik yondoshish. Unga ko'ra talimning mohiyati ijtimoiy tarbiyalarni yoshlarga etkazishdan iborat. O'quvchilar insoniyatning ijtimoiy-tarixiy tajribasi natijalari bo'lgan bilimlarni o'rganadilar. Talimning mazmuni o'quvchilarning ajdodlar tajribasini o'zlashtirishga xizmat qiluvchi jarayonini tashkil etishdan iborat. Bu falsafiy qoida ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotning muhim omili - shaxs kamolotini tushunishga ilmiy yondashishni anglatadi. Talimga bunday yondashish ijtimoiy jarayon hisoblanadi. Boshqa bir yondashishni xususiy pedagogik yoki didaktik yondashish deb atash mumkin. Bu yondashish yaxlit talim jarayonining borishini belgilab beruvchi bilim olish bosqichlari (o'quv materialini o'rganishni, uni anglab etish, mustahkamlash, amaliy faoliyatda bilimlarni qo'llash)ni ifodalaydi. Mazkur yondashuvga ko'ra talim mazmuni o'quvchilar tomonidan bilim egallash bosqichlarining ketma-ketligiga amal qilish asosida faoliyatni tashkil etishdan iborat. Kontsepsiya tarafdorlari bilish yo'lini quyidagicha formula asosida ifodalaydilar: jonli mushohadadan abstrakt fikrlashga va abstrakt fikrlashdan amaliyotga. Talim mazmunini tushunishga nisbatan psixologik yondashish bilimlarni o'zlashtirish va inson rivojlanishi borasidagi psixologik nazariyada ilgari surilgan g'oyalarga tayanadi. Bu kontsepsiyaning

kelib chiqishi L.S.Vo'gotskiyning (1896-1934 yillar) talimning shaxs rivojlanishida asosiy omil bo'lishi haqidagi "yaqin rivojlanish zonasini" deb yuritiluvchi qarashining yaratilishi bilan bog'liq. Unga ko'ra, talim faqat yaqin zonada qurilganda, hali to'la shakllanmagan, lekin o'quv jarayonini qurishga asos bo'la oladigan mexanik harakatlar asoslangandagina mazmunga ega bo'ladi. Psixologik tadqiqotlar pedagogik nazariyani so'zsiz boyitadi. Bilim olish jarayonida shaxs rivojlanishining kechish jarayoni mohiyatini ochib beradi. Ammo faqat psixologik g'oyalari asosida talim mohiyatini yoritish pedagogik jarayonni bir tomonlama talqin etishga olib keladi. XIX asrning 40-yillarida dialektik materializm nazariyasi asoslandi. Dialektik materializm tabiat, jamiyat va fikrlashning harakatlanishi hamda rivojlanishi borasidagi umumiy qonunlarni yorituvchi falsafiy talimotdir. Bu talimotda Feerbachning materializmi va Hegelning dialektikasi uzviy ravishda birlashadi. Bu talimot talim jarayoni inson ongining borliqni aks ettira olishiga imkon berishi zarur degan g'oyani ilgari suradi. Haqiqatni bilish murakkab jarayon. Dialektik nazariya g'oyasiga ko'ra rivojlanishning asosi qarama-qarshilik hisoblanadi. Rivojlanish qarama-qarshi kuchlar kurashidir.

Dialektik yondoshishga binoan talim jarayonining asosiy qarama-qarshiliklarini quyidagilar sanaladi:

1. Ijtimoiy-tarixiy (ilmiy) bilimlar hajmi va o'quvchi o'zlashtirgan bilimlar hajmi o'rtasidagi qarama-qarshilik. Bu qarama-qarshilik talim jarayonini harakatlantiruvchi kuch hisoblanadi. U talim mazmunini doimiy takomillashtirishga olib keladi. Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar talimini ijtimoiy-texnik taraqqiyot darajasiga yaqinlashtirish zaruriyati talim mazmunini tubdan yangilash, uni yangi tamoyil, shakl, metod va vositalarini izlashni muhim ijtimoiy vazifa qilib qo'ymoqda.

2. O'quvchi tomonidan o'zlashtirilgan o'rganishning amaliy jihatlarini (shakl, metod va vositalari)ning darajasi bilan ijtimoiy-tarixiy bilish (o'rganishning o'quvchi egallab olishi kerak bo'lgan shakl, metod va vositalari) darajasi o'rtasidagi qarama-qarshilik. Bu qarama-qarshilikni hal etish o'quvchining intellektual rivojlanishi surati va darajasiga bog'liq. Bir xil mazmun va hajmdagi o'quv materiali aqliy rivojlanishning turli ko'rsatkichlariga namoyon etishi mumkin.

3. O'quvchining mavjud rivojlanish darajasi bilan ijtimoiy buyurtmada ko'zda tutiluvchi rivojlanish darajasi o'rtasidagi qarama-qarshilik. Agarda ijtimoiy talab bolaning idrok etish imkoniyatidan yuqori bo'lsa, unda jiddiy qiyinchilik yuzaga keladi. XX asrning 80-90-yillarida pedagogik hodisalar, shu jumladan, talim muammolarini ham o'rganishda MDH davlatlarida aksiologik yondashuv ko'zga tashlana boshladi. Aksiologiya (yunoncha «axios» – qimmatli, logiya - fan) – qadriyatlar haqidagi falsafiy ta'limot bo'lib, u XIX asrning oxiri XX asr boshlarida shakllangan. Rossiyalik bazi olimlar (V.A.Slastenin, I.F.Isaev, E.N.Shiyanov) mazkur yondashuvni talimning yangi falsafasi asosi hamda zamonaviy pedagogikaning metodologiyasi sifatida tushunishni taklif etadilar. Hayot, sog'liq,

muhabbat, oila, talim, mehnat, tinchlik, ishonch, go'zallik, ijod va shu kabi qadriyatlar hamma davrlarda ham inson hayoti uchun o'ziga xos ahamiyat kasb etgan. Insonparvarlik g'oyasi asosini tashkil etuvchi ushbu qadriyatlar tarixiy taraqqiyot jarayonida vaqt sinovidan o'tgan. O'zbekiston Respublikasida kechayotgan demokratik o'zgarishlar mazkur qadriyatlarni qayta tiklash va baholash zaruriyatini kun tartibiga olib chiqmoqda. Insonparvarlik g'oyasi markazida shaxsni har tomonlama kamol toptirish masalasi yotadi. SHaxsni rivojlantiruvchi talim nazariyasi asoschilari ushbu masalani nazariya uchun qilib olganlar. Rivojlantiruvchi talim nazariyasining g'oyalari XX asrning 80-yillarida pedagogikaga muqobil sifatida yuzaga kelgan hamkorlik pedagogikasida o'z aksini topdi. Hamkorlik pedagogikasini novator-pedagoglar (SH.A.Amonashvili, S.N.Lisenko, I.P.Volkov, V.F.SHatalov, E.N.II'in va boshqalar) pedagogik jarayon ishtirokchilari (o'qituvchi va o'quvchilar) o'rtasida insonparvarlik tamoyiliga asoslangan o'zaro munosabatlari tashkil etishini takidlab o'tadilar. Hamkorlik pedagogikasi uchun kontseptual ahamiyatga ega qoidalari - A.Avloniy, G'.G'ulom, K.D.Ushinskiy, A.S.Makarenko, V.A.Suxomlinskiy, J.J.Russo, YA.Korchak, K.Bodjers va boshqalarning pedagogik qarashlarida o'z ifodasini topgan. Pedagogik hamkorlik g'oyalari bugungi kunda pedagogik texnologiyalar mazmuniga singdirilgan va "XXI asr talimi Kontseptsiyasi" asosini tashkil etadi.

Pedagogik hamkorlik mazmuni va metodikasi xususiyatlari quyidagilardan iborat. Bolaga insonparvarlik asosida shaxsiy yondashuv maktab talimi tizimida bola shaxsi, uning hali rivojlanmagan qobiliyatlari, «men»ligi ustuvor o'rin tutadi. Maktabning maqsadi mavjud qobiliyatlarni rivojlantirish, shaxsni ijtimoiy faoliyatga jalb etish, uni erkin rivojlantirishdan iborat. SHaxsga yo'naltirilgan (rivojlantiruvchi) texnologiyalar asosida quyidagi g'oyalari muhim o'rin tutadi:

1. SHaxsga talimning maqsadi sifatida yangicha qarash: bola maktabda – to'la huquqli shaxs, pedagogik jarayonda subekt; shaxsning rivojlanishi – talim tizimining maqsadi; har bir erkin, o'z fikrini mustaqil ifodalovchi, barkamol shaxsni tarbiyalash talim maqsadining asosi kabi g'oyalarni aks ettiradi.

2. Pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish holatiga nisbatan muhabbatli bo'lish, ularning taqdiri bilan qiziqish; bolaga o'z kuchi va iqtidoriga ishonirish; pedagogik munosabatlar jarayonida u bilan hamkorlikka erishish, o'qituvchi va o'quvchining huquq jihatdan tengligi; bolaning erkin tanlash huquqi; xato qilish huquqi; o'z shaxsiy nuqtai nazariga ega bo'lish kabi holatlarni ifodalaydi. Aksincha, to'g'ridan-to'g'ri majburlash inkor etiladi.

3. Individual yondoshishning yangi talqini. Uning mazmuni o'quv fanini o'quvchiga emas, balki bolani o'quv faniga yo'naltirishdan iborat. Individual yondashuv quyidagilarni o'z ichiga oladi: materialni o'rtacha o'zlashtiruvchi o'quvchilarga mo'ljallashdan chetlanish, shaxsning ijobiy sifatlarini ko'ra bilish, shaxsni psixologik-pedagogik diagnostika qilish.

4. Shaxsning ijobiy «Men-kontseptsiyasi»ni shakllantirish. Men-kontseptsiyasi – bu shaxsning o'zi haqidagi tasavvurlari asosida shaxsiy hulqini

shakllantiruvchi tizim bo'lib, ijobiy Men-kontsepsiyasi (Men o'zimga yoqaman, Men har ishga qodirman, Men hamma narsani bilaman) shaxsni muvaffaqiyatlarga rag'batlantirib, shaxsning ijobiy namoyon bo'lishiga yordam beradi. Salbiy Men-kontsepsiyasi (Men o'zimga yoqmayman, Men hech narsani bajara olmayman, Men hech kimga kerak emasman) uning turli faoliyat yo'nalishlarida muvaffaqiyatga erishishiga halaqit beradi, o'qish natijalarini yomonlashtiradi, shaxsda salbiy sifatlarning shakllanishiga olib keladi. O'qituvchining vazifasi har bir o'quvchi timsolida komil shaxsni ko'rish, uni tushunish, qabul qilish va unga ishonishdan iborat («Hamma bolalar istedodli» tarzida).

5. «Nimaga?» va «qanday talim?» masalasini hal etishga yangicha yondashish. Uning mohiyati talim mazmunini shaxs rivojlanishining vositasi sifatida tushunishdan iborat.

6. Zamonaviy maktabda tarbiyalash kontsepsiyasi. Hamkorlik pedagogikani quyidagi muhim g'oyalarni aks ettiradi: bilimlar maktabini tarbiya maktabiga aylantirish, o'quvchi shaxsini yaxlit tarbiya tizimining markaziga qo'yish, tarbiyaning insonparvarlik xususiyatiga egaligi, umuminsoniy va milliy qadriyatlarining shakllanishi, bolaning ijodiy qobiliyati hamda uning individualligini rivojlantirish, individual va jamoaviy tarbiyani uyg'unlikda olib borish.

Pedagogik hamkorlik yuqorida qayd etilgan g'oyalar asosida shaxsga yo'naltiriluvchi (rivojlantiruvchi) texnologiya yaratiladi. Talim texnologiyasining mohiyati shaxsni rivojlantirish, talim nazariyasini asoslash uchun nazariy shart-sharoit yaratish, falsafasi esa insonni shakllantirishdan emas, balki unga o'zi o'zini tarbiyalashga yordam berishdan iborat. O'qituvchi faoliyati to'g'risida qarashlar. Sharq mutafakkirlari va G'arb pedagoglari jamiyatda pedagoglik kasbining tutgan o'rni haqida. Jamiyat tomonidan o'qituvchi shaxsiga qo'yilayotgan talablar o'z davrida SHarq mutafakkirlari hamda G'arb marifatparvarlarining asarlarida o'z aksini topgan. Muhammad al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy hamda Abu Rayhon Beruniylar o'qituvchining manaviy-axloqiy jihatdan etuk bo'lishlariga alohida ahamiyat qaratadilar. Ularning fikrlaricha, yaxshi o'qituvchi boshqalardan bir jihati bilan farq qiladi, yani, u o'zi ega bo'lgan bilimlarni yoshlarga beminnat o'rgatadi, har bir ishda ularga namuna bo'la oladi.

Abu Ali ibn Sino o'z asarlarida o'qituvchi bolalarga talim berishdek masuliyatli burchni bajarishi zarurligini uqtirar ekan, ularga faoliyatda muvaffaqiyatga erishish garovi bo'lgan quyidagi tavsiyalarni beradi:1) bolalar bilan muomalada bosiq, jiddiy bo'lish;

- 2) berilayotgan bilimning talabalar tomonidan o'zlashtirilishiga etiborni qaratish;
- 3) talimda turli shakl va metodlardan foydalanish;
- 4) talabaning xotirasi, bilimlarni egallash qobiliyati, shaxsiy xususiyatlarini bilishi;
- 5) fanga qiziqтира olishi;
- 6) berilayotgan bilimlarning eng muhimini ajratib bera olishi;

7) bilimlarni talabalarga tushunarli, uning yoshi, aqliy darajasiga mos ravishda berish;

8) har bir so'zning boalar hissiyotini uyg'otish darajasida bo'lishiga erishish.

Alisher Navoiy o'z davrining ayrim maktabdorlari ega bo'lgan sifatlardan, xususan, qattiqqo'llik, tamagirlik va johilliklarni qoralar ekan, o'qituvchining manaviy qiyofasiga nisbatan jiddiy talablarni qo'yadi. Xususan, «mudarris kerakki, g'arazi mansab bo'lmasa va bilmas ilmni aytishga urinmasa, manmanlik uchun dara berishga havas ko'rgazmasa va olg'irlik uchun gap-so'z va qavqo yurgizmasa, nodonlikdan sallas katta va pechi uzun bo'lmasa, gerdayish uchun madrasa ayvoni boshi unga o'rin bo'lmasa. ... YAramasliklardan qo'rqsa va nopoklikdan qochsa, nainki, o'zini olim bilib, necha nodonga turli xil fisq ishlarni mumkin, balki halol qilsa, qilmas ishlarni qilmoq uchun sodir bo'lsa va qilar ishlarni qilmaslik unga qoida va odat bo'lib qolsa. Bu mudarris emasdir, yomon odatni tarqatuvchidir»2.

Ayni o'rinda o'qituvchi mehnatining mashaqqatli ekanligini ta'kidlab o'tadi: «Uning ishi odam qo'lidan kelmas, odam emas, balki dev ham qila bilmas. Bir kuchli kishi bir yosh bolani saqlashga o'zlik qilardi, u esa bir to'da bolaga ilm va otob o'rgatadi, ko'rkim bunga nima etsin. SHunisi ham borki, u to'dada fahm-forsati ozlar bo'ladi, unday kishiga yuzlarcha mashaqqat kelsa qanday bo'ladi. Har qanday bo'lsa ham, yosh bolalarga uning haqqi ko'pdir. Agar shogird muallimlikka erishsa ham unga (muallimga) qulluq qilsa arziydi.

Haq yo'lida kim senga bir harf o'qitmish ranj ila,

Aylamak bo'lmas ado oning haqin yuz ganj ila»

Mashhur pedagog Abdulla Avloniy ham o'z asarlarida o'qituvchi shaxsi va uning faoliyati borasidagi qarashlarni ifodalashga alohida o'rin beradi. Allomaning qayd etishicha, bolaning sog'lom bo'lib o'sishida ota-onalar o'ziga xos rol o'ynasalar, uning fikriy jihatdan taraqqiy etishida o'qituvchining o'rni beqiyos ekanligini ta'kidlaydi. Xususan, bolalarning aqliy qobiliyatlarini shakllantirish muallimlarning «diqqatlariga suyalgan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir vazifa» ekanligini ta'kidlab, «fikrning quvvati, ziynati, kengligi, muallimning tarbiyasiga bog'liqdur»2, - deydi.

YAn Amos Komenskiy o'z davrida o'qituvchining bola dunyoqarashini rivojlantirishdagi roliga katta baho berib, o'qituvchilik «er yuzidagi har qanday kasbdan ko'ra yuqoriroq turadigan juda faxrli kasb» ekanligini ta'kidlaydi. Muallimning fikricha, pedagog o'z burchlarini chuqur anglay olishi hamda o'z qadr-qimmatini to'la baholay bilishi zarur. YA.A.Komenskiy o'qituvchi obrazini tasvirlar ekan, uning shaxsida quyidagi fazilatlarining namoyon bo'lishi maqsadga muvofiqligiga urg'u beradi: vijdonli, ishchan, sabotli, axloqli, o'z ishini sevuvchi, o'quvchilarga otalaridek muomala qiluvchi, ularda bilimga havas uyg'otuvchi, o'quvchilarni o'z ortida ergashtiruvchi va diniy etiqod.

K.D.Ushinskiy o'qituvchi manaviyati va kasbiy faoliyatiga yuqori baho beradi hamda ularning kasbiy malakalarini doimiy ravishda takomillashtirib borish maqsadga muvofiq ekanligi to'g'risidagi fikrni ilgari suradi. Mazkur g'oyaning

ijtimoiy ahamiyatini tasdiqlovchi tizim – o'qituvchilarni tayyorlovchi tizimni ilk bor asoslaydi. Malumki, SHarq Uyg'onish davrida inson muammosi manaviyat sohasidagi asosiy masala bo'lgan. Bu davrda yaratilgan talimiy- axloqiy qarashlar asosi islom dinining umuminsoniy va o'ziga xos haq-huquqlariga, talab va tamoyillariga borib taqaladi. Farobiyning «Fozil odamlar shahri», A. Navoiyning «Mahbub- ul' qulub» (Ko'ngillarning sevgani), YUsof Xos Hojibning «Qutadg'u-bilig» (Saodatga eltuvchi yo'l), Kaykovusning «Qobusnoma» (SHamsul- ma'oliy Qobus- hukmdor, shoir bo'lgan), Ahmad YUgnakiyning «Hiabbatul- haqoyiq» (Haqiqatlar sovg'asi), Sadiyning «Guliston», Jomiyning «Bahoriston» asarlari talimiy- didaktik asarlar jumlasiga kiradi. Mutafakkirlarning o'z ishlarida o'qitish va talim- tarbiyaga etibori natijasida, pedagogika va didaktika masalalariga qiziqish orta bordi. Aniq fanlarni o'qitishining uslubi masalalariga, ayniqsa, etibor kuchaydi. Mutafakkirlar talim- tarbiyaga oid fikrlarda inson kamoloti muammosini baxt- saodatga erishish uchun bog'lab talqin etdilar. Masalan qomusiy bilimlar sohibi, buyuk mutafakkir A. Navoiy fan va san'atning turli sohalarini bilan birga talim- tarbiyani takomillashtirishga ham katta etibor bergan edi. U o'zining «Xamsa», «Mahbub-ul-qulub» kabi yirik talimiy- axloqiy asarlari bo'lmish «Munojot», «Vaqfiya», «Majolisun nafa'is», «Muhokamatul- lug'atayn» kabilarda tarbiyaga oid o'z qarashlarini ifodaladi. A. Navoiy o'zining badiiy asarlarida komil inson obrazlarini yaratib, talim- tarbiya to'g'risidagi fikrlarini ifodalagan bo'lsa, talimiy- axloqiy asarlarda esa komil insonni shakllantirishning mazmuni, yo'llari, usullarini bayon etdi. A. Navoiy ilmni inson kamoloti uchun eng zarur fazilatlaridan deb biladi. U o'zining «Ixlosiya» madrasasi yonida maktab ochib, o'z vaqfidan mablag' ajratgan. Madrasada talim olayotgan har bir talabadan ilmda qattiq intizomga rioya qilish talab etilgan. Buyuk alloma ilm olish tamoyillarini o'z davrida to'g'ri ifodalab hatto talim tizimini belgilab beradi: A. Navoiy maktab, madrasalarda o'qish, olim, hunarmand, san'atkorlarga shogird tushib yoki mustaqil holda ilm olish imkoniyatlaridan foydalanishni talab etadi. A. Navoiy yoshlarga chuqur bilim berishda muallimu- mudarrislar hamda ustozu- murabbiylarning o'zlari ham bilimli va tarbiyali bo'lishi zarurligini uqtiradi. U nodon, mutaassib, johil domlarni tanqid etadi va o'qituvchi malumotli, o'qitish yo'llarini biladigan muallim bo'lishi zarur, deydi. A. Navoiy «Mahbub-ul-qulub» asarida maktabdorlar haqida fikr yuritarkan, ularning o'ta qattiqo'l, johil va tamagirikliklarini qoralash bilan birga, o'qituvchi mehnatining og'irligi, murabbiylik haqqini xolisona baholaydi. «Uning ishi odam qo'lidan kelmas, odam emas, balki dev ham qila bilmas. Bir kuchli kishi bir yosh bolani saqlashga ojizlik qilardi, u esa bir to'da bolaga ilm va adab o'rgatadi, ko'rkim bunga nima etsin. SHunisi ham borki, u to'da fahm- farosati ozlar bo'ladi, unday kishiga yuzlarcha mashaqqat kelsa qanday bo'ladi. Har qanday bo'lsa, ham, yosh bolalarga uning haqqi ko'pdir. Agar shogird podshohlikka erishsa ham unga (muallimga) qulluq qilsa arziydi.

Haq yo'lida kim senga bir harf o'rgatmish ranj ila,
Aylamak bo'lmas ado oning haqqini yuz ganj ila.

A. Navoiy o'qituvchining hurmatini qanchalik joyiga qo'ysa, unga bo'lgan talabni ham shunchalik oshiradi. Ayniqsa, madrasada mudarrislarining bilimli, fozil va dono, kamtar, ma'naviy, pok bo'lishlarini talab etadi:

«mudarris kerakki, g'arazni mansab bo'lmasa va bilmas ilmni aytishga urinmasa, manmanlik bilan dars berishga havas ko'rgazmasa va olg'irlik uchun gap- so'z va g'avg'o yurgizmasa, nodonlikdan sallas katta va pechi uzun bo'lmasa,...

Yaramasliklardan qo'rqsa va nopoklikdan qochsa, nainki o'zini olib bo'lib, necha nodonga turli xil fisq ishlarni qilmoq undan sodir bo'lsa va qilar ishlarni qilmaslik unga qoida va odat bo'lib qolsa. Bu mudarris emasdir, yomon odatni tarqatuvchidir.

A. Navoiy o'zi barpo etgan «Ixlosiya» madrasasida o'z zamonasining etuk mudarrislarini yig'di va ilm izlagan talabalar ana shu madrasalarda ilm peshvolaridan tahsil oldilar.

Demak A. Navoiy har bir yoshning aqliy kamolotga etishishida ilmu fanning ahamiyatini ko'rsatib o'tish bilan birga jamiyattaraqqiyotining asosi sanalgan ilm ahli, ilmni tarqatuvchi olimu- fozillarni hurmat qilishga va ularning turmush darajasini yaxshilash masalalariga ham etibor qaratdi.

XVII-XVIII asrlarda faoliyat ko'rsatgan madrasalar: Buxoroda SHayx Jalol madrasasi, Domla Tursunjon madrasalari, «Devonbegi» madrasasi, Xivada Arabmuhammad madrasasi, Muhammad Rizobek madrasasi.

Taniqli o'zbek pedagogi va olimi A. Avloniy 1878 yil 12 iyulda Toshkent shahrida tug'ildi. XX asr boshlarida O'zbekistonning ijtimoiy- siyosiy hayotida va pedagogik fikrlar rivojida A. Avloniy alohida o'rin egalladi, butun faoliyati davrida u o'z xalqiga xizmat qiladigan komil insonni etishtirish, uning manaviyatini shakllantirishga alohida etibor berdi.

U 1917 yil to'ntarishga qadar Turkistonda juda katta ijtimoiy- marifiy ishlarni amalga oshirgan jadiclar harakatining ko'zga ko'ringan namoyondalaridan edi. A. Avloniy ziyoli kishilar bilan hamkorlik teatr- tomoshalari va matbuotdan tushgan mablag'larga dunyoviy ilmlarni o'qitadigan «Usuli jadid» maktabini ochdi va bu maktablarda xalq bolalarini o'qitdi.

A. Avloniy 1907 yilda Toshkentning Mirobod mahallasida, keyinchalik Degrez mahallasida yangi usuldagi maktablar ochdi. Maktablardagi o'quv asbob- anjomlarni o'zgartirdi, o'z qo'li bilan parta va doskalar yasadi. U o'z maktablari uchun 4 qismdan iborat:

1. «Adabiyot yoxud milliy sherlar» (1912y)
2. «Birinci muallim» (1912y)
3. «Turkiy guliston yohud axloq» (1913y)
4. «Ikkinchi muallim» (1915y)
5. «Maktab gulistoni» (1917y)

Kabi darslik va o'qtish kitoblari yaratdi. A. Avloniyning pedagogikaga oid asarlari orasida «Turkiy guliston yoxud axloq» asari XX asr boshlaridagi pedagogik fikrlar taraqqiyotini o'rganish sohasida katta ahamiyatga molikdir.

O'zbek pedagogikasi tarixida A. Avloniy birinchi marta pedagogika «Peologiya», yani bola tarbiyasining fani demakdir» deb tarif berdi. Bunday tarif Avloniyning pedagogika fanini yaxshi bilganligidan dalolat beradi. U bola tarbiyasini nisbiy ravishda qo'yidagi to'rt bo'limga ajratadi:

1. «Tarbiyaning zamoni»
2. «Badan tarbiyasi»
3. «Fikr tarbiyasi»
4. «Axloq tarbiyasi»

«Tarbiyaning zamoni» bo'limida tarbiyani yoshlikdan berish zarurligini, bu ishga hammani: ota-ona, muallim, hukumat va boshqalarning kirishishi kerakligini takidlaydi. A. Avloniy badan tarbiyasi masalasida bolani sog'lom qilib o'stirishda ota-onalarga murojaat qilsa, bolani fikr tomondan tarbiyalashda o'qituvchilarning faoliyatlariga alohida etibor beradi.

Bolalarda fikrlash qobiliyatini o'stirish va bu tarbiya bilan muntazam shug'ullanish benihoya zarur va muqaddas bir vazifa. Binobarin, u muallimlarning «diqqatlariga suyalgan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir fazifadir...Negaki fikrning quvvati ziynati, kengligiga, muallimning tarbiyasiga bog'liqdir».

Buyuk rus pedagogi K. D. Ushinskiy ham o'qituvchining mehnatini va uning tarbiyalanuvchi shaxsga tasirini yuqori baholadi. Ushinskiy Rossiyada o'qituvchilar tayyorlash tizimini birinchi bor ishlab chiqdi.

Ushinskiy pedagogning ishi boshqa ishlarga qaraganda ko'proq doimo g'ayratlanish va zavqlanishni talab qiladi: bu ish tashqi tomonidan bir turda bo'lib ko'rinadi, uning tezda ko'zga ko'rinmaydi. Bu yoshda katta xavf bor, yil sayin bir xil narsadan talim beraverish natijasida «o'rganib qolib, talimni mexanik suratda olib borishi mumkin». Ushinskiy o'qituvchini bu xavfdan ehtiyot bo'lishga va hamisha ilgariga qarab siljishga chaqirdi. Tashqaridan qaraganda maktab o'qituvchisining roli oddiy va sodda, biroq u o'z mehnatining yuksak ijtimoiy roli oddiy va sodda, biroq u o'z mehnatining yuksak ijtimoiy ahamiyatini tushunishi lozim. Ushinskiy jamiyatdan o'qituvchilarga zo'r hurmat va g'amxo'rlik bilan qarashni, hamisha etibor berishni talab qiladi.

O'qituvchi biror fanning o'qituvchisigina bo'lmasdan, balki tarbiyachi ham bo'lishi kerak: o'z kasbini sevishi, tarbiya, ishiga zo'r masuliyat tuyg'usi bilan qarashi; u malumotli kishi bo'lishi, pedagogika bilan psixologiyani bilishi, pedagogik mahoratga, pedagogik odobga ega bo'lishi lozim. A.S.Makarenko o'z bilim, talant va jo'shqin faoliyati bilan pedagogika tarixida chuqur iz qoldirdi. U bir necha pedagogik va publitsistik asarlar yozdi. Uning «Pedagogik poema», «Minoradagi bayroqlari», «O'ttizinchi yillar marshi», «Ota-onalar kitobi», «Bolalar tarbiyasi to'g'risida lektsiyalar», «Talim-tarbiya», tajribasidan bazi xulosalar kabi asarlari uni o'ziga xos tarbiya maktabi yaratgan mahoratli pedagog va adib sifatida tanitdi.

O'qituvchining pedagogik-psixologik xususiyatlari va shaxsiy fazilatlarini chuqur o'rganish ishlari XX asrning 30-40 yillarida keng yo'lga qo'yila boshlandi.

XX asrning 70-80 yillarida pedagogika va psixologiya fanlarida o'qituvchining kasbiy tayyorgarligiga, layoqatiga, shuningdek, shaxsiy sifatlarini shakllantirish masalasiga oid tadqiqot ishlarining ko'lami keskin ravishda ortdi. O'qituvchining xarakter xislatlari, pedagogik qobiliyatlari, uning ixtisosiy ko'nikma va malakalari, unda tarbiyachilik mahoratini tarkib toptirish shartlari o'rganilmoqda. Kasbiy tayyorgarlikka oid tadqiqotlarda o'qituvchilarda o'qituvchilik kasbiga qiziqishning uyg'onishi, o'quvchi va talabalarda pedagogik yo'nalishini tarkib toptirish, tarbiya jaroyoning ilmiy-nazariy muammolari, o'qituvchilik mahoratini egallashning psixologik manbalari, pedagogik qobiliyatlarni rivojlanish xususiyatlari, o'qituvchi bilan o'quvchining hamkorlik faoliyati, pedagogik muloqotning psixologikasoslari ochib berilmoqda.

Bu sohaning yirik tadqiqotchilari qatoriga I.V.Straxov, N.V.Kuz'mina, I.A. Shcherbakov, F.I.Gonobolin, V.A.Slastenin, S.R.Rajabov, M.O.Ochilov, M.O.Davletshin, R.Z.Gaynutdinov, va boshqalarni kiritish mumkin.

Rus psixologii I.V.Straxov «Pedagogik takt psixologiyasi» nomli asarida o'qituvchining odobi masalasini tadqiq qilib bergan.

Rus olimasi N.V.Kuz'mina o'qituvchilik faoliyatida pedagogik qobiliyatlarning roli va ularni tarkib toptirishga oid qator ilmiy tadqiqot ishlari olib bergan. A.I.Shcherbakov pedagogik faoliyatida mahorat juda muhim o'rin egallashini ta'kidlab, o'qituvchining shaxsiy fazilatlarini, uning bilimlari, amaliy ko'nikma va malakalari o'zaro birlashib pedagogik mahoratini vujudga keltiradi, deydi. Pedagogik mahoratining shakllanishi o'qituvchi shaxsini takomillashish jaroyoni bilan uzviy bog'liqdir.

Yirik o'zbek olimi S.R. Rajabov butun umr va faoliyatini o'qituvchi shaxsini tadqiq qilishga, o'qituvchilar tayyorlashni takomillashtirishga bo'lg'usi muallimlarni sharqona tarbiyalashga bag'ishlangan.

O'zbek olimi M.O. Ochilovning ko'p yillik tadqiqoti ichida o'qituvchi shaxsini shakllantirish markaziy o'rinni egallaydi.

22-MAVZU: O'QITUVCHINING O'QUVCHILAR JAMOASI BILAN ISHLASH USULLARI. JAMOADA O'QUVCHILARNI O'RTOQLIK VA DO'STLIK HISSIDA TARBİYALASH. O'QUVCHI VA O'QITUVCHI MUNOSABATI.

Reja:

1. O'qituvchining o'quvchilar jamoasi bilan ishlash usullari
2. Jamoada o'quvchilarni o'rtqlik va do'stlik hissida tarbiyalash
3. O'quvchi va o'qituvchi munosabati.

Buyuk mutafakkirlar farzand tarbiyasiga, uning ma'naviyatining rivojlanishiga alohida e'tibor berib kelganlar. SHarqda «Kalila va Dimna», «Qutadg'u bilig»,

«Guliston va «Bo'ston», «Qissai Rabg'uziy», «Mahbub ul-qulub» va o'ylabqarasak o'nlab durdona asarlar asrlar mobaynida farzandlar tarbiyasida dasturvazifasini o'tab kelmoqda. Bu ganjina kitoblar necha-necha avlodlarga poklik, rostgo'ylik, saxiylik fazilatlarini singdirib borgan sir emas.

SHarq mutafakkirlarining ta'lim – tarbiya, oila va oilaviy tarbiya haqidagi qarashlari, umuminsoniy g'oyalar va islomiy ma'naviyat bilan hamoxangdir. SHarq mutafakkirlarining ilmiy merosida farzand tarbiyasi, odob axloq –normalari, ularda do'stlik va o'rtqlikni tarbiyalash masalalariga katta e'tibor berilgan. Muhammad ibn Muso al – Xorazmiy, Abu Nasr al Farobiy, AbuRayxon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, YUSuf xos Hojib, Muhammad SodiqQoshg'ariy, Kaykovus, Xusayn Voiz Koshifiy, So'fi Ollayor, Abdulla Avloniykabi mutafakkirlarning qator asarlarida oilada bolalarning ma'naviy – axloqiy tarbiyasi masalalari o'rtaga qo'yilgan va ularni hal etish yullari ko'rsatib berilgan. Hozirgi katta o'zgarishlar davrida ta'lim-tarbiya oldiga juda muhim vazifalar qo'yilgan. Bu vazifalarni amalga oshirishda o'quvchilarning ma'naviy axloqiy yetukligini oshirish, o'zlikni anglashga qaratilgan madaniy merosimiz bilan tanishtirish muhim o'rin tutadi.

Axloq va axloqiy tarbiya masalasi xalqimizning o'tmish merosimizda ham, bugungi kundagidek asosiy dolzarb mavzu bo'lgan. Chunki, qaysi jamiyatda, qaysi tuzumda bo'lmasin, agar jamiyat a'zolari axloqan barkamol shaxslar bo'lmasin, jamiyat taraqqiyoti inqirozga uchraydi. Ilmiy bilimlarning istagantarmog'ining rivojlanishi o'tmishning shu sohada merosi bilan qay darajada boyitilganligiga ko'p jihatdan bog'liqdir. Bu haqiqat pedagogika fani uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Hozirgi ta'lim-tarbiya tizimi oldiga bola shaxsinibarkamol kamol toptirish vazifasini qo'yilganekan, bunda bolaning shaxsning odamlar bilan bo'ladigan aloqalari do'stlik, o'rtqlik, hamkorlik, hamdardlik, mehr oqibat, insonparvarlik, hurmat kabi munosabatga asoslanishiga e'tibor berish lozimdir.

Shuning uchun bola shaxsida bu fazilatga ilk bolalik davrlaridanoq, maktablarda esa boshlang'ich sinflardab boshlaboq asos solinishi muhimdir.

Do'stlik, o'rtqlikni tarbiyalash muammo si axloqiy tarbiya, shaxsning turli munosabatlari o'z ifodasini topadi. Bu munosabatlar shaxsning mehnatga, jamiyatga, hayotga, ota-ona, qarindosh-urug', tengdoshlarga bo'lgan axloqiy munosabatlarida o'z aksini topadi va odamning ma'naviy dunyosini ifodalaydi.

Do'stlik, o'rtqlik axloqiy fazilat sifatida axloq nazariyasi rivoji bilan bog'liq bo'lib, uning muhim manbalaridan biri xalq pedagogikasi durdonalarideyish mumkin. Insoniyat qadim-qadimdan har qanday odam qalbida e'tiqodga ishonch, o'zining haqligiga qiyinchiliklarni yenga olishiga ishonch borligini anglagan. Odamlarni shu il fazilatlar bir-biriga yaqinlashtirgan, faoliyat, qiziqish va turlihis, ehtiyojlarning uyg'unligi, ular o'rtasida qalb yaqinligini, hamkorlik qilishni, hamdardlikni, mehr-oqibatni yuzaga keltirgan. O'zaro shu siddagi aloqalar shaxsma'naviy dunyosini boyitadi. Kishining o'zi axloqiy qiyofasini, boshqa odamlarga bo'lgan munosabatida namoyish qiladi, bu uning tee himmalarini, ehtiyojlarini, amal qiladigan qadriyatlarini, axloqiy tushunchalarini, tasavvurlarini namoyish qiladi. Axloqiy kamolot uchun zarur bo'lgan fazilat vasifatlarga juda yoshlikdan boshlab asos solinsagina odatga aylanadi. Ijtimoiy taraqqiyotning hamma bosqichlarida xalq tinchlik, hamkorlik, hamjihatlikka intilgan va buning omili sifatid odamlarning o'zaro do'stligidan foydalangan. Chunki, xalq hamisha o'z tajribasidan kishilar o'rtasidagi do'stlik vaahillik tufayloigina o'z orzularining ro'yobga chiqishi mumkinligini anglagan. Avlodlarning tarbiyaga doir tajribasi faqat bu fanning o'zini rivojlantirishgagina emas, balki, jamiyatdagi ta'lim-tarbiyaning hozirgi rivojiga ham ta'sir etadi, zero, tarbiya ishi yosh avlodga o'zidan oldingi avlodning bu sohada ijtimoiy tajribasini uzatib borish bilan bo'g'liq bo'ldari vojanadi. O'zbek xalqining madaniyati va tarbiyaga doir nazariy va amaliy merosijuda boy va katta tarixga ega. Pedagogik fikr taraqqiyotiga jamiyatdagi ro'yberadigan jarayonlar, fandagi o'zgarishlar, xalq tajribasi o'z ta'sirini o'tkazadi. Bular orasida o'tmish ajdodlarimizning pedagogik ilmiy merosi katta o'rin tutadi. Bugungi mustaqillik sharoitida bu merosni o'rganish, undan ta'lim-tarbiya samarasini oshirishda foydalanish ham nazariy, ham amaliy ahamiyat kasb etadi. O'rta Osiyoda yashab ijod etgan buyuk allomalar Al-Xorazmiy, Beruniy, Firdavsiy, Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy, Ulu g'bek va boshqalarasarlari, ular qoldirgan ilmiy meroslarida ma'rifiy-ta'limiy qarashlar tizimijuda keng bo'lib, uning mazmunida odob-axloq, axloqiy tarbiya vazifasi mazmuniga doir ajoyib fikrlar mavjud. Buyuk mutafakkirlar axloq mazmunigaburch, vijdon, o'zaro munosabat, vatanga sadoqat va insonparvarlik, do'stlik, o'rtqlik, birodarlik kabi masalalarni kiritadilar va har birining mazmunini ochib berishadi. Bu o'rinda o'rta asr sharqining fikrlar tizimijuda mutafakkirlar Sinoning xizmatlari benihoya kattadir. Ibn Sino o'zining “

Yaxshilik vayomonlik”, “ Axloq haqida risola” kabi asarlarida insonning kamol topishida axloqiy tarbiya, odatlar va his-tuyg’ularning roli haqidagi fikrlarni bayon etadi. Ibn Sino “Axloq haqida risola” asarida insonning umumiy fazilatlarini haqidagi fikrlarini, kishilar xulqida yaxshi va yomon odatlarning paydo bo’lish sabablarini ta’kidlaydi. Bu asarda iffat, qanoat, saxiylik, shijoat, sabr, muloyimlik, sirni saqlay bilishlik, ilm- ma’rifatli bo’lish, ochiqlik, farosatlilik, do’stlik, vafodorlik, kamtarlik, adolatlilik kabi axloqiy tushunchalarga ta’rif beradi. Ibn Sino axloqiy tushunchalar qatoriga yaxshilik va yomonlik, adolatlilik va adolatsizlik, rohat va uquq, iffat va surbetlik, baxillik va saxiylik, donolik va johillik, sevgi va nafrat, hamjihatlik, kamtarlik va maqtanchilik kabi tushunchalarni kiritadi. Axloqiy xislatlar doimo o’zgarishda bo’ladi, ular tug’ma bo’lmaydi, balki hayot, sharoit o’zgarishi bilan xulq-atvor ham o’zgarishi mumkinligini eslatib, tarbiyada muhitning ahamiyati katta deb biladi. Ibn Sino insonlarda ezgu niyat, himmat, saxovat, shijoat, adolat, pokizalik, bilimdonlik, irodalilik bilan birgaxislik, yalqovlik, o’g’rilik, aldanchilik, qo’rqoqlik, ikkiyuzlamachilik, ig’vogarlik, munofiqlik, fisqu-fasod kabi axloqiy xislatlar ham bo’lishligini ta’kidlab, insondagi bu xislatlarni kategoriyalarga ajratadi. His-tuyg’uni idora qilish mumkinligini ta’kidlab, inson ularning hammasini yengishi va o’z zimkoniyatlarini ongli sarflashi zarurligini aytadi. Ibn Sino inson fazilatlaridan quyidagilarni ko’rsatadi. Chunonchi: jasurlik- birorishni bajarishda kishining jasurligi. Chidamlilik - inson boshiga tushgan yomonlikni to’xtatib turgan quvvat. Aqllilik- biror ishni bajarishda shoshmashosharlikdan saqlovchi o’zaro munosabat. O’z pedagogik merosida do’stlik, o’rtoqlikka bo’lgan qarashlarini bayon etgan mutafakkirlardan biri Nosir ad-Din Tusi o’zining “O’quvchiga bilim berish xususidagi qo’llanma” va “O’quvchilarni tarbiyalash to’g’risida” risolalarida axloqiylikning ijobiy vasalbiy omillarini talqin qilib, ijobiy axloqiy xislatlar mazmuniga: sabr-toqat, o’zaro yordam va do’stona munosabat, odamiylik, saxiylik, yumshoqlik, o’ljannoblik kabi fazilatlarini, salbiy axloqiy sifatlarga axloqsizlikka olib keladigan yetti quvvat, Ziyraklik- sezgi bergan narsalarning haqiqiy ma’nosini sezish bilan tushunishga yordam beruvchi quvvat. O’rta asrning qomusiy mutafakkirlaridan biri bo’lgan Abu Nasr Forobiy asarlarida axloq va axloqiylik katta o’rin egallaydi. Uning fikricha tarbiyaning asosiy maqsadi kishilarni ezgu ishlar qilishga yo’llashdan iborat. Yaxshi niyat orqali haqiqiy saodat tomon yetaklanadi. Xuddi Aflotun kabi Forobiy ham ezgu niyatli kishilar qalbi oxir-oqibat moddiy qobiqlardan xalos bo’lib, abadiy mustaqil bo’lib qolishiga ishonadi. Forobiyning fikricha, inson bilim va tajribaga ega bo’lgunga qadarko’p narsalar haqida mushohada qiladi, ko’pini inkor qiladi, noto’g’ri deb topadi. Ilmi va tajribali bo’lgach esa oz fikrlarini o’zgartiradi, avvalgi qarashlaridan qaytadi, ilgari chiqin hayratga solmagan narsalardan endilikda hayratlanadi. Forobiyning ma’naviy-ruhiy, axloqiy masalalar, kishilar ortasidagi do’stlik, o’zaro munosabat, hamjihatlik haqida o’zining “Fozilodamlar shahri” asarida Har bir inson o’z tabiati bilan shunday tuzilganki, uyashash va oiliy darajadagi

yetuklikka erishmog’i uchun ko’p narsalarga muhtoj bo’ladi, u bir o’zi bunday narsalarni qo’lga kiritmaydi va ularga egabo’lishi uchun insonlar jamoasiga ehtiyoj tug’iladi deb hisoblaydi. Alloma inson jamoasini katta-kichikligi nuqtai-nazaridan uch turgabo’ladi va ularni taqqoslab, qayerda ma’rifat, adolat, o’rtoqlik, do’stlik vahamjihatlik bo’lsa, unday jamoani yetuk fazilatli jamoa darajasiga ko’tarilishini ko’rsatadi. Do’stlik, o’rtoqlik, shirinsuxanlik masalalari ko’z mulkinging darg’alaridan biri Abdurahmon Jomiy asarlari mazmunida ham keng bayon etilgan. Jomiy shirinsuxanlikning eng yaxshi alomatlaridan biri rost gapirishdir, rostlikni kishio’ziga bezak qilib olishi kerak, deb hisoblaydi.

Masalan:

Sozni aytasang rostlikni aylagin odat,

Qidirma rostlikdan yaxshiroq ziynat.

Uningcha, bu odamlar munosabatining muhim talabi va inson shaxsining bezagidir:

Rostlikdan yaxshiroq ziynatni qachon,

Qayda ko’rdi ekan biror bilimdon?

Inson o’zida bor narsasini do’stlar bilan baham ko’rmog’i, saxiylik va muruvvat ko’rsatishi, xasislik bilan yig’ilgan narsa odamga nasib etmasligini ta’kidlab:

Harsa kirsam himmatli mard qo’liga,

Sochar do’stlar oyog’iga barchasin.

O’zi o’lgach dushmanlari bo’lishar,

Xasis kishi terib yiqqan narsasin,- deydi.

Beminnat, beg’araz ko’rsatilgan saxiylikni podsho muruvvatidan ham yuqoriga qo’yadi:

Agar uyidan chiqarib bersa,

Boru yo’q yarimta nonini gado,

Yarim xazinasin bergan podshodan,

Saxiylik bobida shu gado a’lo.

Ayniqsa, yosh avlod dunyoqarashini takomillashuvida, kamolotining tarkib topishida do’stlikning ahamiyatini, do’stlarning bir-biriga mehromuhabbati, sadoqatini har narsadan yuqori qo’yadi va har kimning o’ziga

munosib do’sti bo’lishi kerak deydi:

Chin do’st ul- do’stligi oshaversa gar,

Do’stdan yomonlik ko’rganida ham,

Boshiga ming jaf toshi yog’ilsa,

Mehr uyi u toshdan bo’lur mustahkam.

Haqiqiy inson hech vaqt do’stini og’ir ahvolga solib qo’ymaydi, u tashabband bo’ladi, unga yomonlikni ravo ko’rmaydi, hatto kerak bo’lganda jonini ham ayamaydi:

Do’st u kishi erurki, yoring, g’amxo’ring bo’lsin,

Qalbi hamisha do’stlik yog’dulariga to’lsin.

Tushganda boshga mushkul, bo'lsin, senga madadkor Nasihat la qaytarsinyomon yo'ldan, u zinhor. Haqiqiy do'stning vazifasi birinchidan do'stningkamchiliklarini bartaraf qilish, unga yaxshi xulqiy sifatlarini egallashida yordamberish, ikkinchidan esa, do'stlarning aybini o'ziga aytishi lozim, begonalaroldida aytib, uni mulzam qilish yaramaydi. Hayotda shunday soxta do'stlaruchraydiki, birovdan foyda olishni ko'zlab, boylikka uchrab do'st bo'lishgaintiladi. "Dunyoda bir narsa evaziga yoki biror narsa g'araziga do'stlik qilgankishidan ko'ra xunukroq narsa yo'q"- deb, bunday do'stlikni qattiq qoralaydi, qiyindamlarda yordam berishga otlangan, do'stlikning hamma qonun-qoidalarigaravo qilgan haqiqiy do'stni maqtaydi va do'st bu insonning yomon kunidatayanch, madadkor ekanligini e'tirof etib, faqat haqiqiy do'st shu asnodabilinishini va sinovdan o'tishini, yaxshi kunda, turmushining betashvish vaosoyishta o'tayotgan farovon va shodu nxurramlik onlarida o'zini do'stdeguvchilar g'oyat ko'p bo'lishini ta'riflab:

Dil, agar nogahon g'amga uchrasang
G'amxo'r do'sting bo'lsa u g'am emasdur,
Kulfat kuni sodiq do'stlaring kerak,
Baxtli kunda do'stlar hech kam emasdir,- deydi.

Axloq va axloqiylik, insonparvarlik, do'stlik haqida, tarbiyada qarortopgan udumlarga Abu Rayhon Beruniy ham alohida e'tibor beradi. U ilmiybilimlarsiz inson o'z mohiyatida shubhali bo'lib qolishi mumkinligini, biliminson uchun oliy quvonch bo'lib, narsalarni qanchalik ko'proq bilishga intilsa, buish insonga shunchalik rohat baxsh etishligini ta'kidlaydi. Buyuk olim insonqalbining holati ham uning ilgari bilmagan narsalarni ko'proq bilishga bog'liq,deydi. Forobiyning fikricha, tarbiya saxovat va axloqiy ko'nikmaga asoslanib,faqat vaqt o'tishi bilan shakllanadi. Tarbiyaning vazifasi avvalo, qalb va aqlniko'pchilik kishilarni buzadigan yaramas xislatlar va tasodifiy xolatlaranasrash,chunonchi eskirib qolgan udumlardan, yomon odatlar va shu kabilardaniborat deb hisoblaydi va bu qarashlar Forobiy ta'limotini yanada to'ldiradi. O'rtaOsiyo va Sharq mutafakkirlari axloq va odob inson husni, o'zaro munosabatlaruchun sog'lom asos ekanligini ko'rsatib, bu munosabatlar do'stlik, o'rtoqlik, mehroqibat kabi fazilatlarida namoyon bo'lishligini ta'kidlaydilar. Bu masala UmarHayyomuchun ham alohida ahamiyat kasb etadi. U o'z asarlarida axloqiy tarbiya,axloqiylik- yaxshilik va yomonlik bilan ifodalanishini ta'kidlab, bu fazilatlarshaxsda asta-sekin shakllanib borishini ko'rsatadi.Agar inson biron-bir axloqiyfazilatga ega bo'lmas, u buni harakat qilib o'zida vujudga keltirishi, yomonxislatlardan esa o'z irodasi bilan xalos bo'lishi mumkin. Uning fikricha,tarbiyaning maqsadi sog'lom fikr, ziyrak aql va o'tkir zehnga ega bo'lganinsonni shakllantirishdan iborat. Umar Hayyomning fikricha faqat chuqurzehngina barkamol qalbnı qondira oladigan ilhomga erishish va uning yordamibilan yuksak aql-idrok farog'atini hosil qilish mumkin.

Umar Hayyom o'z asarlarida odamlarni hamdardlikka, birlikka vado'stlikka chaqirib:

Do'stlar, inoqlikda bo'lingiz, obod,
Tez-tez diydor ko'rib, eting o'zni shod,- deydi.

O'zaro munosabatda saxiy, mehribon bo'lishni, yomondan yiroq yurishni,do'stlik, sirdoshlik bo'lgani holda nokas, yomon odam bilan yaqinlik vasirdoshlikdan foyda yo'q deb ogohlantiradi va sodiq do'stlikni ulug'laydi. Garshunday do'st topsa, uni ehtiyot qilishni, u bilan birga bo'lishni uqtiradi:

Dil uning dardiga to'lsa yaxshidir,
Bosh-yo'lin tuprog'i bo'lsa yaxshidir.
G'am tigin do'st otsa, unga ranjima,
Har narsa do'stingdan kelsay yaxshidir,- deydi.

Ham o'zaro sir saqlashni, o'z qalbini huda-behudaga duch kelgangaochmaslikni, vafoli do'stni dushmandan farqlay bilishni ta'kidlaydi. O'zbekxalqining sevimli shoiri, so'z mulkining sultoni, buyuk mutafakkir shoirAlisher Navoiy xalq og'zaki ijodiga katta hurmat bilan qaragan. Uning"Hazoyinul-maoniyy", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Sab'ai-ayyor","Saddi Iskandariy", "Mahbubul-qulub", "Lison ut-tayr" kabi o'lmas asarlaridaboshqa manbalar bilan bir qatorda xalq rivoyatlari, maqollari, qo'shiqlaridankeng foydalangan. Shuningdek, ulug' davlat arbobi Alisher Navoiy o'ziningjuda ko'p asarlarida do'stlik va o'rtoqlikni, kamtarlik va rostgo'ylikni, tenglikva hamjihatlikni, bir-biriga o'zaro yordam qilish va mehribonlikni,vatanparvarlikni va shu kabi insoniy fazilatlarini ulug'laydi.

Uning o'zi ham umr bo'yi kishilarga qo'ldan kelgancha yordam berdi.Alisher Navoiy hamjihatlikka yot bo'lgan dimog'dorlik, manfaatparastlik,xudbinlik kabi salbiy xususiyatlarga qarshi kurashdi. U hech bir inson boshqalarbilan do'st, inoq, hamjihat bo'lib yashamaguncha o'zining orzu niyatlariga erishaolmaydi, deb uqtirdi va odamning baxti molu dunyoda emas, balki, do'stlikda,ularning ko'pligida deb biladi:

Bo'lma dunyo do'st, agar istar esang osudalik,
Lek har ne qilsalar bo'l ahli dunyo birla do'st,
Deb xitob qiladi.

Navoiy do'stlashishdan oldin do'stlikning ma'nosini tushunib yetishga,do'stga vafo qilish, mehribonlik qilib, unga hamdard va hamfikir bo'lishni,ayrimlarga no'xshab molu-dunyo ilinjida do'stlashgan kishining "shirin" so'zigaaldanib qolmaslik uchun xushomadgo'y, laganbardor kishilardan uzoq bo'lishnita'kidlab, bunday odamning do'stligi munofiqlikka asoslangan soxta ekanligini o'zasarlari mazmunida qayta-qayta sharhlaydi. Hamjihat yashash, adovat vadushmanlikdan xazar qilish, o'zaro do'st, birodar bo'lib inoq yashashga da'vatetadi va yolg'izlik kishiga ma'naviy azob beradi deydi.

Fard kishi davrida topmas navo,
Yolg'iz ovchidan kim eshitmish sado.

Navoiyning fikricha, yolg'iz odamning hayotdan lazzatlanishi qiyin, shuning uchun do'st, birodar, hamjihat yashash bilan bir-biriga foyda keltirishi, boshqalarga qilgan yaxshiligi, do'stga sadoqatining nafini o'zi ham ko'radi. Ko'rinib turibiki, inson hayotining bezagi do'stir. Shuning uchun xalqimiz "Dostsiz boshim, tuzsiz oshim" deb bejiz aytmagan. Bunimutafakkirlarimiz yaxshi bilgan va o'z asarlarida unga alohida e'tibor berishgandek xato bo'lmas. Do'st tanlashda ehtiyot bo'lish, dushmanga sir boybermaslik, uni bechora sanamaslik haqida Shayx Sa'diy aytadi:

Pashshalarqutirsa yo'g'on jussali,
Filni ham qulatib g'amga soladi.
O'zaro birlasha agar chumoli,
Sherning terisini shilib oladi.
Yusuf Xos Hojib esa bu haqda shunday deydi:
Dushmani zaif deb uzoq g'ofil bo'lma,
Nega qo'rqayin, deb so'z bilan kerilma.

Ahmad Donish esa o'zining asarlarida o'zining do'stlari ko'pligi, ularning yaxshi maslahatlari bilan o'z asarlarini yozganligini hamda chindo'stlar xotirasiga bag'ishlanganligini ta'kidlagan. "Navodirul vaqoye" asaridagi ko'pgina hikoyalar do'stlik, o'rtoqlik, hamjihatlikning turmushdagi rolini ko'rsatib berishga qaratilgan. Ahmad Donishning kishilar o'rtasidagi do'stlik, o'rtoqlik va hamjihatlikg'oyalarini taniqli o'zbek pedagogi Abdulla Avloniy to'ldiradi va o'z nuqtainazarini „Turkiy Guliston yoxud axloq" asarining "Munislik" bo'limida bayon qiladi:

"Munislik deb har kim o'z tengi, maslakdoshi bilan ulfat bo'lmoqqa aytilur. Dunyoning lazzati soduq do'st ila suhbat qilmoqdan iboratdir.
Yaxshi do'st aybi yoru do'stini,
Ko'zgudek ro'baro'sida so'zlar.
Yomon o'rtoq tarog'cha ming til ila,

Orqadan birmalab, terib so'zlar,- deb ta'riflab yolg'on, bevafo kishidan qochmoqlikni, ulardan do'st chiqmasligini uqtiradi. Insoniylik, vatanparvarlik, odamga mehr-shafqat, do'stlik, o'rtoqlik munosabatlarining shakllanishi shaxs ongida hosil bo'lgan tushunchalar va ularga mos tarzda harakat qilishgagi odatlarda ko'rinadi. Shunga ko'ra axloqiy hisslarga odamning boshqa odamga nisbatan hamdardlik, rahm-shafqat, achinish, ubilan birega xursand bo'lish, quvonish kabilarni kiritish mumkin. Bunday achinish va hamdardlik bildirish va his etish - insonparvarlikning belgisidir. Boshlang'ich sinflarda bolalardagi sheriklik - insonparvarlik, mahrsnafqatshaklida ifodalanadi. Maktabga kelish bilan bolaning muloqot va aloqalari doirasi ancha kengayadi. U o'zini faqat alohida olingan tengdoshiorqaligina emas, balki, sinfdagi bolalar-o'rtoqlari, kattalar-o'qituvchi orqali anglay boshlaydi. Kichik maktab yoshdagi bolalarning do'stlik, o'rtoqlik hislatitola shakllanmagan,

biroq bu xil munosabat uning hayotida muhim rolo'ynaydi. Chunki, maktabga borgan bolani aqliy mehnatdan ko'ra, tengdoshlaridoirasi, kim bilan o'rtoq bo'ladi, o'tiradi, o'ynaydi, ularning davrasi qanchalik bo'ladi - ana shular qiziqtiradi. 7-12 yoshli bola o'z hayotini jamoa hayotibilan bog'liqligini tasavvur eta olmaydi., aksincha uni ko'proq o'rtog'i, uning hatti-harakati, o'ziga uning munosabati qiziqtiradi. Biroq o'rtog'idagi qaysifazilat uning qalbini rom qilganligi, qaysi fazilati bezdirayotganligi haqida onglihisob bera olmaydi. Bugun yaxshi degan o'rtog'i yomon bo'lib qoladi, bundauning aniq biror ishi, hatti-harakati asos qilib olinadi. O'qituvchining vazifasibolalarni uyushtirishga xizmat qiladigan faoliyatni tashkil etish, ularni qiziqtiradigan, har birining qiziqishi va ehtiyojiga mos ish turini topib berishyo'li bilan ijobiy hissiyotni shakllantirishdan iboratdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida hisning vujudga kelishida ular qalbidadoimiy hayajon, his-tuyg'u uyg'otadigan vositalarni ishga solish maqsadgamuvofiqdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ertaklarni yoqtiradi. Ertak aytibberish yoki, o'qish orqli o'quvchi qabida, tasavvurida yorqin hodisalarnitiklash, hayajonli tuyg'ularni qo'zg'ash mumkin. Ana shu xil his-tuyg'u uyg'otadigan o'zbek xalq ertaklari orasida "Kenja botir", "Tulki bilan turna", "Zumrad va Qimmat", "Qaldirg'och va ilon", "Xo'roz bilan tulki", "Kiyik bilan kadi vaboshqa ko'pgina ertaklar mavjud bo'lib, ulardan do'stlik, o'rtoqlik hissinitarbiyalash vositasi sifatida foydalanish tarbiyada yaxshi samara beradi. Hozirgi kunimiz ta'lim-tarbiyani milliy qadriyatlar asosiga qurish, tarbiyada xalq an'analardan foydalanishni vazifa qilib qo'ydi. Ular yoshlarning ma'naviy-ruhiy dunosini boyitadi., xulqini ijobiy yo'naltiradi, kishilarning o'zaro munosabatlariga mehr-shafqat, hamdardlik, birlik, saxiylik kabifazilatarni kiritish bilan o'zligini anglash ta'minlanadi. Shunga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilarida do'stlik va o'rtoqlik hislarini tarbiyalashda o'zbek xalq ertaklaridan foydalanish bu ishning samarasini ta'minlaydi. Bolalarda do'stlik va o'rtoqlikni tarbiyalash masalalari Abu Ali ibn Sino ning ilmiy merosida ham muhim o'rin egallaydi. U o'zining qator asarlaridabolaning salomatligi uning tarbiyasi haqida, uning ruxiyatini o'rganish borasidako'plab qimmatbaho fikrlarni yozadi. Ularning hammasi bir butun bo'lib, muayyan pedagogik qarashlari tizimini tashkil etadi va u ma'naviy-axloqiy barkamol insonni shakllantirish xaqidagi g'oyaga boribtaqaladi. Ibn Sino ning "Tarbiya al-Manozil" nomli asarida katta bir boboila va oilaviy tarbiya masalalariga bag'ishlangan. Ibn Sino oilada bolatarbiyasi murakkab va nozik bo'lib, uni bolaning yoshligidan boshlab va izchillik bilan olib borish o'zligini uqtiradi. U ona allasining tarbiyaviy ahamiyati xaqida to'xtalib, "Alla" ikki vazifani bajaradi, deydi. Birinchisi, uni tebratish orqali bolaga jismoniy orom bag'ishlanadi; ikkinchisi, beshikni bir maromda tebratishdan onaning mehri jo'sh uradi, bolasiga bo'lgan muhabbatidan onaning orzu umidi yuksak toridan silqib chiqadi. Bu o'ziga xosqo'shiq bola uchun qasidadek ang'raydi va u farzandining murg'ak qalbiga singibboradi. Ibn Sino bola tarbiyasida oila boshlig'i otaning roliga alohida e'tibor beradi. "Agar oilada -

deydi u, oila boshlig'i tajribasizlik, no'noqlik qilsa va nodonbo'lsa, u oila a'zolarini yaxshi tarbiyalay olmaydi va oqibatda bundan yomon natijalar kelib chiqishi mumkin". Bola yaxshi yo'lga qo'yilsa, oila baxtli bo'ladi. Oilaning eng muhim vazifasi bola tarbiyasi hisoblanadi. Ota-ona kim bo'lishidan qat'iy nazar, bu vazifani mas'uliyat bilan ado etish lozim. Ibn Sino "Tadbiri almanozil" asarida er va xotinning sifatlarini sanab o'tadi. Ularning shaxsiyat namunalari bola uchun o'rnatilgan bo'lib, kelajak taqdirini belgilaydi, muhim ahamiyatga ega ekanligini alohida uqtiradi. Ibn Sino bolani ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda mehnatsevarlikning roliga alohida urg'u berib, otanalarni farzandlariga nisbatan kasb-hunaro'rgatishga chaqiradi. XI - asrda yashab o'tgan mutafakkir YUsof Xos Hojib o'zining "Qutadg'ubilig" asarida bola tarbiyasi haqida to'xtalib, shunday yozadi "Farzand qanchalik bilimli, aqlli, hushli bo'lsa, ota-onasining yuzi shunchalik yorug' bo'ladi". U bolalar tarbiyasiga otaning mas'uliyatiga alohida e'tibor beradi. "Kimning o'g'il-qizi erkabo'lsa, deb yozadi u unga kishining o'zi mungli bo'lib yashaydi. Ota bolalik kichikligidabebosh qilib qo'ysa bolada gunoh yo'q, barcha jafa otaning o'zida; o'g'il-qizning xulq atvori yaramas bo'lsa, bu yaramas ishni ota-ona qilgan bo'ladi. Ota bolalarni nazorat qilib, turli hunarlarni o'rgatsa, ular ulg'aygach, o'g'il qizimbor deb sevinadi; o'g'il-qizga hunar va bilim o'rgatish kerak, toki bu hunar bilan ularning fe'l-atvori go'zal bo'lsin". YUsof Xos Hojib o'z asarida shunday masalano'rtga tashlaydiki, ular bola tarbiyasi uchun madhiyadek yangraydi. Mutafakkir insoniylik deganda olijanoh fazilatlariga ega axloqiy barkamollikni nazarda tutadi. Zero axloqiy kamolot insonning butun hayoti va faoliyatining birlamchi asosidir. SHoir jumladan shunday deb yozadi: "Kishining odobi yaxshi va axloqi to'g'ri bo'lsa, u kishi maqsadiga etadi va baxt unga kulib boqadi, chunki yaxshi axloq jamiki yaxshiliklarning zaminidir". Ota-bobolarimiz do'stlikni yuqori darajada qadrlashgan. Do'sti yo'q odamni qurigan daraxtga, jisman mavjud bo'lsa ham qalbini o'lik murdaga o'xshatishgan. Do'sti ko'p odamni hurmat qilishgan, Do'st orttirish uchun mehnat qilish, birovlarning yukini ko'tarib mushkulini oson qilish kerakligini uqtirishgan. Rivoyat. Ulug' shoir Alisher Navoiyning Pahlavon Muhammad degan shogirdi ham do'sti bor ekan. SHoir uni juda yaxshi ko'rar, shogirdi bo'lsa ham qadrdon, sirdosh do'sti, deb bilarkan. Kunlardan bir kuni Pahlavon Muhammad kichik bir gunoh qilib qo'yib, shu tufayli Sulton Husaynning qattiq g'azabiga uchrabdi. Voqea bunday bo'libdi: Sulton Husayn g'azab otiga minib turgan bir paytda Pahlavon Muhammadning gunoh ish qilib qo'yganini etkazishibdi. Husayn Boyqaro:

- Pahlavonning soqol-mo'ylovini qirib tashlanglar, so'ng kaltadum libos kiydirib, ko'cha-ko'ya sazoyi qilinglar, - deb buyruq beribdi. Pahlavonning bunday jazoga giriftor bo'lganini Alisher Navoiyga aytishibdi. Navoiy, agar bu jazo amalga oshirilsa, Pahlavon Muhammadning izzat-nafsikamsitilib, u bunga chiday olmasligini anglab, uni bunday sharmandalikdan qutqazish harakatiga tushibdi. Tezlikda Husayn Boyqaro huzuriga etib borib:

- Sultoni bokaram, ma'lumingizki, men va Pahlavon Muhammad yoshligimizdan bir xil kiyinamiz, birga soqol-mo'ylov qo'yib, do'st-birodar bo'lib yuramiz. U boshqa kiyinib, men boshqa kiyib yursam, o'rtadagi ahd buzilib, gapimiz tuzsiz, o'zimiz subutsiz bo'lib qolamiz. Buyursangiz, mening soqol-mo'ylovlarimni qirsinlar, menga ham huddi Pahlavon Muhammadga berilganidek kalta libos kiygizilib, do'stim bilan birga sazoyi qilsinlar, - debdi.

Navoiyning shogirdi hamda do'stiga bo'lgan sadoqatini, mehr-oqibatini ko'rgan Husayn Boyqaro g'azabidan tushib qolganini o'zi ham bilmay qolibdi va:

- Pahlavonning gunohidan o'tdim, jazo qoldirilsin, - deb farmon beribdi. Biz tarixda katta njobiy fazilatlarini bilann kom qozongan ulug' bobolarimizdan hamisha ibrat olib yashaymiz. Oilada, maktabda, ko'cha-kuyda, mahallada, davralarda yoshlarimizni do'st orttirishga chaqiramiz. YOshlikda bog'langando'stlik iplari mustahkam bo'ladi, uni o'iybat, tuhmat shamollari esa olmaydi. Do'sting bilan bir umrga bo'lanib qolsang, kayfiyating yaxshi bo'lsa uni bahamko'rgani, diqqat bo'lsang uni yozgani do'stingnikiga borasan, mehmon bo'lasanyoki do'sting ham shunday holatlarda senikiga keladi, ko'nglini yozadi. O'zbekiston xalq shoiri Erkin Vohidovning "Do'st bilan obod uyning" g'azalida buhaqda ajoyib fikrlar bor.

1. Haqiqiy do'stlik - bunda do'stlar har qanday sharoitda, jumladan hayotda yuz bergan eng og'ir damlarda ham birga bo'ladilar.

2. Boylik, amal-daraja tufayli bog'langan do'stlik.

3. YAгона maqsad va g'oyaviy birlik asosidagi do'stlik. Bulardan birinchi vauchinchisi mustahkam, haqiqiy va buzilmas, ikkinchisi esa, muvaqqat va mustahkam bo'lmagan, soxta do'stlik ekanini ta'kidlaydi.

O'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishda izchillikka rioya qilish, muomalani avvalgicha davom ettirish va bir xil- talab qo'yish muvaffaqiyat qozonishning eng muhim shartlaridan biridir. Afsuski, amalda ba'zan oila maktabning talablarini qo'llab-quvvatlamaydigina emas, balki o'quvchiga tekari ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchilar orasida ham talabalarning bir xilligi hamisha ta'minlanavermaydi. Tarbiya uzoq muddatli, murakkab jarayon bo'lib, unda ota-ona, o'qituvchi, jamoatchilik va boshqalar qatnashadilar. SHu sababli ularning ishida izchillik va davomiylik bo'lishiga rioya etish, o'quvchilarning tarbiyalanganlik darajasini, tarbiya usullari va shakllarini o'z vaqtida aniqlab olish juda muhimdir. YUsof Xos Hojib o'zining "Qutadg'u bilig" asarida ilgari surgan asosiy g'oyalardan biri bu shaxsning axloqiy kamoloti va ma'naviy yuksakligi masalasidir.

Mutafakkirning fikricha, el-yurt gullab yashnashi, jamiyatning ravnaq topishi, shu jamiyat a'zolari, xususan hokim bilan fuqarolar o'rtasidagi ijtimoiy-axloqiy munosabatlarining yuksakligi bilan belgilanadi. Bundan tashqari, shoir ta'kidlashicha el-yurt farovonligi va axloqiy kamoloti faqatetuk fazilatli hokimning yo bir kishining faoliyatiga bog'liq emas. YUsof Xos Hojib o'z davridagi ijtimoiy tabaqalar, guruhlarining axloqiy xatti-harakati, hayot

tarzi, kasb-kori, ruhiyati haqida batafsil fikr yuritadi. Jumladan, shoir xatti-harakatlar, qusur va kamchiliklar haqida shunday deydi:

-YAramas qiliqli kishidan omad ham yuz o'giradi, u g'amga giriftor bo'ladi. Andishali va xulqli pokiza kishilar soflikka intiladi.

Andishasiz bo'lsa, u nuqsonli, nopokdir. SHoshilmoq, engil-elpi ishlarni qilmoqning oqibati zahmatli bo'ladi. Bunday noloyiq odat, ko'pchilikka bosh bo'lgan kishilardabo'lsa, ularning yuzi bo'lmaydi, obro'si to'kiladi.

YUsof Xos Hojib bolalar tarbiyasini juda murakkab jarayon deb tushunadi. Ubeldan madorni, tandan quvvatni, ko'zdan nurni, dildan oromni talab qiladi. Uning ta'kidlashicha agar insonning o'zida go'zal fazilatlar bo'lsa, ularni boshqalarga o'rgatish lozim. Lekin odob-axloq, rasm-rusm, odat va irodani hosil qilish uchun ko'ra kuch va nasihat kerak bo'ladi. Odam bolasi shu yorug' olamda ezgulik qilish uchun yaratilgan. SHunga ko'ra uni tarbiyalashdan maqsad uning ongiga odamlar uchun yaxshilik qilish uchun ezgulik tuyg'usini singdirishdan iborat. Bu oliyjanob vazifa bajarish esa otanonaning zimmasidadir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarni o'rtoqlik va do'stlik hissidan tarbiyalashga o'quvchilar jamoasining ta'siri jamoa va uning shaxs shakllanishidagi o'rni, jamoaning istiqbolini belgilovchi tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etish o'quvchilarning ta'lim muassasalaridagi ijtimoiy hayoti, shu jumladan, turli mavzularda tashkil etiladigan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarda faol ishtirok etishlari ularda jamoa hissi kabi tushunchalarni mohiyatini to'g'ri anglash o'quvchilarda shaxslararo munosabatlarni to'g'ri tashkilotish, ularda do'stona munosabatlarni shakllantirish omillarini aniqlab olishni taqozo etadi. Ma'lumki shaxs shakllanishiga bir qancha omillar ta'sir ko'rsatadi.

Jumladan ijtimoiy muhit sifatida jamoaning bola shaxsi shakllanishidagi ahamiyati benihoya kattadir. CHunki uyushgan, ahil, inoq jamoa bolaga katta tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi. SHu bois, sinf rahbari ishining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, uoddiy bolalar jamoasini emas, balki o'quvchilar jamoasini shakllantiradi. O'quvchilarning asosiy vazifasi o'qishdan iborat. SHuning uchun sinf rahbaridastavval bolalarning o'qishga qanday munosabatda ekanliklarni, o'zlarini darsda qanday tutishlarni, o'zlarini darsda qanday tutishlarni, uy vazifalarni sidqidildan bajarishlarni yoki bajarmasliklarni aniqlaydi. SHu o'rinda birinchi prezidentimiz I.A. Karimov: "Biz yurtimizda yangi avlod, yangi tafakkur sohiblarini yaratishdek mas'uliyatli vazifani ado etishda birinchi galda ana shu mashaqqatli kasb egalari gasuyanamiz va tayanamiz..." deya o'qituvchi va murabbiylarga katta ishonch bildiradilar. Jamoaning rivojlanishining eng ishonchli usuli o'quvchilarni ular bilansarda, darsdan tashqarida o'zaro faol hamkorlik qilish jarayonida ko'z atashdan iboratdir. Maxsus diagnostik usullar. Masalan, anketa, tarqatish, pedagogik vaziyatlarni vujudga keltirish, boshqalardan ham foydalanish mumkin. Lekin, bu usullar guruhni juda ehtiyotkorlik bilan katta pedagogik odobi bilan qo'llash lozim. O'quvchilarni o'rganishning har bir usuli ayni vaqtda tarbiya usuli hamekanligi o'qituvchilar uchun qonun bo'lishi

kerak. Zamonaviy sinf rahbar o'quvchidar yomon xulq-atvorining, past o'zlashtirishning sabablarini puxta o'rganadi. Bunda o'quvchining sinf do'stlaribilan munosabatlari, bu munosabatlarning ma'naviy asoslari eng muhim masalalardan biridir. Jamoa munosabatlari – dastavval muayyan maqsadlarga asoslangan va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan maqsadlar yo'naltirib turadigan o'zaro mas'uliyatli munosabatlardir. Jamoa tashkil etganda o'quvchilar muhitida mavjud bo'lgan haqiqiy guruhlarni tutish, bir-biriga va o'zaro do'stlashadigan bolalarni birlashtirish zarur. Pedagog bu guruhlarni xususiyatlarini ularning yo'nalishi, qiziqishlari, malakasini bilishlari hisobga olish va foydalanish kerak. Jamoa ishini tashkil etishda va amalga oshirishda vazifalarni taqsimlash vaqtida mazkur xususiyatlarni hisobga olishishning samaradorligini oshiradi. Ikkinchi tomondan bu hol guruhdagi muammolarni jamoaning qiziqishlari sohasiga va jamoaning qiziqishlariniguruhdagi muomila sohasiga olib kiradi. Jamoa so'zi lotincha "kollektivus" so'zining tarjimai to'lib, yoyilma, omma, birgalikdagi majlis, birlashma, guruh ma'nolarini anglatadi. Aniqroq aytiladigan bo'lsa, jamoa bu – kishilardan iborat guruh demakdir. Zamonaviy talqinda "Jamo" tushunchasi ikki xil ma'noda ishlatiladi. Birinchidan, jamoadeganda kishilarning istalgan tashkiliy guruhi tushuniladi (masalan, ishlabchiqarish jamoasi, zavod jamoasi, xo'jalik jamoasi va hokazo). Ikkinchidan, jamoadeganda yuqori darajada uyushtirilgan guruh tushuniladi. CHunonchi, o'quvchi (tarbiyalanuvchi) larning birlashmasi o'ziga xos muhim belgilarga egadir. Quyidajamoa va uning xususiyatlari (belgilari) borasida so'z yuritamiz. Jamoa va jamoa orqali tarbiyalash tarbiya tizimida muhim ahamiyatga egabo'lgan tamoyillardan biridir. SHaxsni shakllantirishda jamoaning etakchiahimiyati to'g'risidagi fikrlar pedagogika fanining ilk rivojlanish davrlaridayoq bildirilgan. Jamoada, uning a'zolari o'rtasidagi munosabatning alohida shakliyuzuga keladi, bu esa shaxsning jamoa bilan birgalikda rivojlanishini ta'minlaydi. Lekin har qanday guruhni ham jamoa deb hisoblab bo'lmaydi. Jamoa bir qator belgilarga egadirki, mazkur belgilar jamoani kishilarning etarli darajada uyushtirilgan har qanday guruhidan ajratib turadi. Jamoa ijtimoiy jamiyatning bir qismi hisoblanadi, unda ijtimoiy hayot vakishilik munosabatlarning barcha me'yorlari o'z ifodasini topadi. Zero, jamoajamiyatdagi mavjud munosabatlar tizimida namoyon bo'lar ekan, jamoa va ijtimoiy jamiyat maqsadi, intilishida o'zaro birlik, uzviy maqsadga muvofiq tashkilotadi. SHu bois, jamoa hayotning bir (yagona) maqsadga qaratilganligi va ijtimoiy-o'oyaviy yo'nalganligi uning etakchi belgisi sanaladi. Har bir jamoa boshqa bir jamoalar bilan uzviy bog'liq bo'ladi. Uning har bira'zosi jamiyat ijtimoiy faoliyatini tashkil etish jarayonida o'z jamoasi bilan birgalikda ishtirok etadi. Jamoani tushunish, uni his etish hamda shaxsni shakllantirishdagi o'rni va rolini to'g'ri baholay olish umumiy va xususiy (shaxsiy) maqsadning qiziqishi, ehtiyoj va faoliyatning birligini namoyon etadi, hamdabo'linishiga yo'l qo'ymaydi. Har bir jamoa o'z-o'zini boshqarish organiga ega va umumilliy jamoaning uzviy qismi sanaladi. SHuningdek, u maqsadning birligi va tashkil

qilishxususiyatlari orqali umummilliy jamoa bilan boo'lanadi. Ijtimoiy jamiyatningehtiyojini qondirishga yo'naltirilgan birgalikdagi faoliyat jamoaning navbatdagimuhim xususiyatidir. Jamoa faoliyatining ijtimoiy-o'oyaviy yo'nalishi hamjamoaning faoliyati mazmunida o'z aksini topishi muhim ahamiyatga egadir.Jamoa xususiyatini aniqlash kishilar guruhining yagona ijtimoiy tizimino'rnat olishdagi usuli, ya'ni jamoani tashkil qilish usuli ham muhim hisoblanadi.Pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tashkil etilgan jamoa faoliyati natijasidajamoa a'zolari o'rtasida ishchanlik, bir-biri uchun o'amxo'rlik, o'zaro yordam,jamoa manfaati uchun javobgarlik hissi qaror topadi. Birgalikdagi faoliyatumumjamiyat ishi uchun mas'uliyat hissini uyo'ota borib, jamoa a'zolarini birbiriga yaqinlashtiradi, jamoaga Hurmat hissini paydo bo'lishiga ko'maklashadi.jamoa bilan munosabatda bo'lish ehtiyojini oshiradi, jamoa a'zolari o'rtasidao'zaro ruhiy yaqinlik, hissiy birlik (bir-birini yoqtirish) yuzaga keladi. Ushbumunosabat ko'pincha o'z-o'zidan paydo bo'ladi hamda ular pedagogik ta'sirko'rsatish uchun qo'l keladi. Rubiy va hissiy birlik jamoa a'zolarining birgalikdagifaoliyatini mazmuniga ular orasidagi hosil bo'lgan ishchanlik faoliyatiningxarakteriga bevosita bog'liqdir.Jamoaning rasmiy (ishchanlik) va norasmiy (hissiy) tuzilishini bir-biridanfarqlash lozim. Jamoaning rasmiy tuzilishi deganda jamoa faoliyatining turliko'rinishlarini amalga oshirish uchun zarur bo'ladigan tashkiliy jihatlari ko'zdatutiladi. Mazkur tuzilma bir tomondan, jamoa a'zolari qo'yilgan ishchanlikmunosabatlarini ifoda etsa, ikkinchi tomondan, rahbarlik vazifasini bajaruvchitarbiyachilar hamda jamoa a'zolari o'rtasidagi mavjud boshqarish munosabatlarimazmunini ifoda etadi.

Norasmiy tuzilma jamoaning barcha a'zolari o'rtasidagi shaxslaroma'naviy, psixologik munosabatlarning umumiy tizimi va mikroguruhni tashkiletuvchi ayrim a'zolar o'rtasidagi tanlash munosabatlari mazmunini ifodalaydi.Jamoaning har bir a'zosi mavjud munosabatlar tizimida u yoki bu o'rinniegallaydi. Tarbiyalanuvchi shaxsning jamoadagi o'rni uning shakllanishjarayoniga ta'sir ko'rsatadi. Maktab yoki sinfdagi rasmiy va norasmiy tuzilmalarbir-biriga muvofiq bo'lganda, jamoaning rasmiy etakchilari norasmiymunosabatlar tizimida ko'zga tashlangan o'rinni egallagan holdagina u chinakamjamoa bo'la oladi. SHuningdek, norasmiy guruhlar (mikroguruhlar) umumjamoiijtimoiy manfaatleri uchun kurashuvchi guruhlar bo'lgandagina jamoa o'zinichinakam jamoa tarzida namoyon etishi mumkin.YAshash joylarida o'zaro birikkan bolalar guruhleri qanchalik ahil va inoqmunosabat zaminida tashkil topgan bo'lmasin, haqiqiy jamoa bo'la olmaydi.CHinakam jamoa ijtimoiy ahamiyatga moyillik faoliyatini tashkil etu olishi, jamoaa'zolari o'rtasida ijtimoiy ahamiyatli faoliyat, maqsad, ishchanlik xarakteridagialoqa va munosabatlarni o'rnat olishi lozim. Jamoaning majburiylik belgisi ungapedagogik rahbarlikning bo'lishidir.SHunday qilib, jamoa-kishilarning shunday muayyan guruhi bo'lib, uijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan umumiy maqsad hamda mazkur maqsadni amalgaoshirish uchun

yo'naltirilgan faoliyatni tashkil etadi. Ushbu guruh a'zolari o'zarobirlik, a'zolarining munosabatlar jarayonidagi tengligi asosida unga rahbarlik qilishva bir-biriga bo'ysunishi, shuningdek, jamoa oldidagi javobgarligi asosidamuayyan faoliyatni olib boradilar.Jamoa va uni shakllantirish pedagogik faoliyatning maqsadi hisoblanadi.Namuna ko'rsatish uni shakllantirish vositasi bo'lib, uning yordamida jamoaningbarcha yoki har bir a'zosini tarbiyalash yaxshi samara beradi.Jamoaning etakchi tarbiyaviy vazifasi shaxsni har tomonlama tarbiyalash,unda ijobiy sifatlarni hosil qilish, mustahkam hayotiy pozitsiyani qarortopirishdan iboratdir.Umumiy o'rta ta'lim hamda yangi turdagi ta'lim muassasalarida jamoanishakllantirish mas'uliyatli vazifa sanaladi.

Maktab jamoasi tarkibida eng barqaror bo'g'in-sinflar jamoalari sanaladi.Sinf jamoasi doirasida o'quvchilar o'rtasida mustahkam shaxslararo aloqa vamunosabatlar tarkib topadi. Bu bilan sinf jamoasi o'z negizida maktab jamoasiningshakllanishi uchun o'ziga xos poydevor vazifasini bajaradi. Maktab jamoasitarkibida o'quvchilar jamoasi bu-ijtimoiy ahamiyatli faoliyatni tashkil etish,shuningdek, umumiy saylov organleri va umumiy javobgarlik, barcha a'zolarininghuquq va burchleri tengligi asosidagi o'zaro birlikka ega o'quvchilar guruhiidir.Demak, yuksak darajada o'stirilgan jamoa o'zida bir necha xususiyatbelgilarni namoyon etadi.

Ular quyidagilardir :

1. Ijtimoiy ahamiyatga ega yagona maqsadning mavjudligi ;
2. Birgalikdagi umumiy faoliyatning tashkil etilishi;
3. Majburiy mas'uliyatli munosabatning yo'lga qo'yilishi ;
4. Saylangan umumiy rahbariy organga egalik

O'quvchilar jamoasi pedagog-tarbiyachilar hamda bolalardan iboratjamoaning murakkab birlashmasi, o'z-o'zini nazorat qilish va boshqarishjarayonini tashkil etuvchi mustaqil tizim, shuningdek, o'zining psixologikmuhitiga, an'analariga ega guruh hisoblanadi.Jamoaning ijtimoiy hayot darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, topshiriqlarmazmuni qanchalik qiziqarli, silma-xil-bo'lsa, jamoada ba'zi qarama-qarshiliklaroson bartaraf etiladi. Topshiriqlar o'quvchilarni yosh xususiyatlariga javob berishi, ularning kuchi etadigan bo'lishi kerak. o'quvchiga kuchi etadigan ishni topshirish ayni vaqtda mavjud qiyinchiliklarni engish imkonini beradi.+iyinchiliklarni engish esa o'z navbatida irodani tarbiyalaydi. O'yin - etakchifaoliyat turidir. U tufayli o'quvchi ruhiyatida muhim o'zgarishlar ro'y beradi,shaxs rivojiga katta ta'sir o'tkazadi. O'yin erkin faoliyat bo'lib, u faqat o'yinnatijalaridan iborat emas, balki u o'zidan ham quvonch, ham qanoatlanish hissini keltirib chiqaradi, bolalarda faol, ijodiy, shirin kechinmalar hosii qiladi.O'quvchilar bilan olib boriladigan ishda o'yin usulidan turlicha foydalaniladi.Hozirgi paytda o'yin usullaridan dars jarayonida ham keng foydalanilmoqda vayaxshigina natijalarga erishilmoqda. Sinf rahbarining uslubiy mahoratio'quvchilarni o'yin g'oyasi bilan qiziqitira bilishda, o'yinning mohiyati, qoidalari,talablarini tushunib olishda ularga yordam berishda namoyon bo'ladi. Bolalar bilanbirgalikda

o'yin uchun zarur bo'lgan hamma narsalarni tayyorlash va ijrochilikni bo'lishda ularda yordam berish lozim. Musobaqalashadigan jamoalarni o'z jismoniy va aqliy tayyorgarligi jihatidan taxminan bir xilda bo'lishiga erishish ayniqsa muhimdir. o'yinda bo'lar-bo'lmasga ma'muriyatchilik qilish, buyruq berish, har qanday ta'qib zararlidir. Bolalarning o'yin faoliyatini tashkil etishda katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan o'yinlar mavjudligiga e'tiborni qaratish lozim. SHu bilan birgalikda, shafqatsizlik, dao'allik, ortiqcha zo'riqish va qiziqish holatlarini keltirib chiqaradigan, bolalarning soo'ligiga, tarbiyasiga ziyon etkazadigan ko'ngilochar o'yinlardan ehtiyot bo'lmoq kerak. Ishontirish orqali o'quvchilarning ongi g'oyaviy-axloqiy me'yorlar va tushunchalar bilan boyishiga erishiladi. Ishontirish usuli birinchi navbatda onga ta'sir etadi, g'oyaviy-axloqiy tushuncha, qarash, baho berishni tarkib toptiradi. Ma'lumki, e'tiqod, qarash, bahoberish xatti-harakatlarning axloqiy talqinlariga aylanadi va pirovardida xulqatvorga ham ta'sir etadi. o'quvchilarda o'zlari bilib olgan axloqiy talablardarajasida bo'lishga intilish paydo bo'ladi va rivojlanib boradi. Bu intilishni saqlash va mustahkamlashgina emas, balki uni amalga oshirish uchun imkoniyat yaratish muhimdir. O'quvchilarning to'g'ri so'zlari va ularning haqiqiy e'tiqodi, qarashlari, baho berishi, xulq-atvori o'rtasida uzilish paydo bo'lganda ishontirish usulining noto'g'ri qo'llanilishi og'zaki tarbiya xavfini keltirib chiqaradi. Bundan soxtalik, ikkiyuzlamachilik, tilyoo'lama'lik kelib chiqadi, tarbiyaga jiddiy putretadi. ular Bulardan tashqari, tarbiyaviy soatlarda, uchrashuvlarda, axloq muammolariga doir bahslarda, kechalarda, o'quvchilar bilan yakkama-yakkasuhbatlarda bu usul qo'l keladi. O'quvchilarni faqat sinf rahbarining suhbat vatashuntirishlari yordami bilangina emas, balki ularning o'z hayotiy tajribalari, kundalik ijodiy faoliyatlari, boshqa kishilar bilan doimiy suratda muomalalar orqali ham tarbiyalash lozim. YAxshi kitob, yuksak g'oyali san'at asari, qiziqarli radio eshittirishlari, oynai jahon ko'rsatuvlari, sinfdan tashqari o'qishni tashkilotish, gazeta va jurnallar o'qishga o'rgatish ham ishontirish maqsadiga xizmat qiladi. Ammo noto'g'ri rag'batlantirishlar ayrim o'quvchilarda va jamoalarda o'zo'zidan mag'rurlanish, o'z-o'ziga yuqori baho qo'yish, o'rtoqlariga nisbatan hurmatsizlik kabi salbiy xislatlarni tarbiyalashi mumkin. Maqtov, tashakkur, mukofot jamoa a'zolarining fikr-mulohazalariga asoslangan bo'lsagina ko'zdatutilgan maqsadlarga erishiladi. Hozirgi zamon maktabida rabatlantirish vazajolashni qo'llash bolalar shaxsini hurmat qilishga asoslangan. Jamoa o'zining har bir a'zosida ijtimoiy ahamiyatli faoliyatni maqsadgamuvofiq ravishda shakllantirib borish jamoa a'zolari orasida barqaror insoniy munosabatlarni tarkib toptirishga yordam beradi. Jamoada barqaror insoniy munosabatlarning yuzaga kelishining sababi uninga'zolarini yuksak axloqiy mazmunga ega bo'lgan ishlarni tashkil etishda faolishtirok etishlarining samarasidir. Jamoaning rivojlanishi – jamoa hayotining qonunidir. Xo'sh, bolalar jamoasining olo'a harakat qilib borishiga nima yordam beradi?

Uning rivojlanishiga nima imkon beradi. Bunday kuch istiqboldir. Hayot shuniko'rsatadiki, kishining kelajakka umid va ishonch bilan intilishi, hayotiy istiqbolini yurtimizning taqdiri bilan boo'lab, mustaqil diyorimizning bugungijamiat sharoitida ma'naviy va ma'rifiy qiyofasini yaratishda jamoani vujudga keltirish va o'quvchilarni tarbiyalash maqsadi bilan tashkilotiladigan istiqbollar ularning hammasi uchun xarakterli bo'lgan ayrim umumiy xususiyatlarga ega bo'ladi: Bevosita bolalarning qiziqishiga hamda vazifani bajarish uchun birgalikda jamoa kurash olib borishning quvonchli manzarasiga asoslangan ishlarining maroqli bo'lishi; Ishlarning ijtimoiy foydali qimmat va ularning butun xalqimiz olib borayotgan kurash bilan bog'liqligi; Istiqbol uchun kurashning borishini aniq tashkil etish; O'quvchilarda konkret axloqiy sifatlarni tarbiyalashda pedagogik maqsadgamuvofiqlik. Jamoaning rivojlanishi – jamoa hayotining qonunidir. Xo'sh, bolalar jamoasining olo'a harakat qilib borishiga nima yordam beradi? Uning rivojlanishiga nima imkon beradi. Bunday kuch istiqboldir. Hayot shuniko'rsatadiki, kishining kelajakka umid va ishonch bilan intilishi, hayotiy istiqbolini yurtimizning taqdiri bilan boo'lab, mustaqil diyorimizning bugungijamiat sharoitida ma'naviy va ma'rifiy qiyofasini yaratishda hissa qo'shgan kishiva jamoa tobora shakllanib rivojlanib boradi. Bu intilish va hayotiy istiqbolda kishining ma'naviy va madaniy ehtiyojlarining jami, uning rivojlanganlik darajasi, butun ma'naviy qiyofasi aketadi. Istiqbolning eng muhim pedagogik xususiyatlaridan biri shuki, degandi A.S. Makarenko, u oldinga qo'yilgan maqsad sifatida bolani istalgan natijaga erishish imkoniyati bilan qiziqtiradi, unda kelajakni barpo etishda qatnashish istagini uyo'otadi. O'uvnoq kayfiyat va olg'a intiluvchilikni vujudga keltiradi. Pedagogik nuqtai nazardan istiqbol deganda, shaxsni bolalar guruhini, umuman jamoani rivojlantirishning ichki ehtiyojlariga javob beruvchi, uninga'zolarining rivojlanish darajasiga, ularning yosh va individual xususiyatlariga hamda jamiyatimiz vazifalariga mos keladigan vazifalar, maqsadlar, ishlartushuniladi.

Jamoani vujudga keltirish va o'quvchilarni tarbiyalash maqsadi bilan tashkilotiladigan istiqbollar ularning hammasi uchun xarakterli bo'lgan ayrim umumiy xususiyatlarga ega bo'ladi: Bevosita bolalarning qiziqishiga hamda vazifani bajarish uchun birgalikda jamoa kurash olib borishning quvonchli manzarasiga asoslangan ishlarining maroqli bo'lishi; Ishlarning ijtimoiy foydali qimmat va ularning butun xalqimiz olib borayotgan kurash bilan bog'liqligi; Istiqbol uchun kurashning borishini aniq tashkil etish; O'quvchilarda konkret axloqiy sifatlarni tarbiyalashda pedagogik maqsadgamuvofiqlik. Har xil istiqbollarini tashkil etishdagi asosiy metodik usul bolalarni birorta istiqbolga erishish uchun kurashga tayyorlashdan iboratdir. Bu tayyorgarlikka ish rejaları, loyihalar va hokazolarni muhokama qilish kiradi. So'ngra istiqbol sariharakat qilishga yordam beradigan amaliy ish bajarilishi lozim. Bu ish jamoani tashkil etish va jipslashtirish jarayonidagi eng muhim bosqichlardan biridir. SHunga erishish kerakki, barcha o'quvchilar umumiy faoliyatda ishtirok etsinlarva bu

ishtirok etish faol, ijobiy xarakterga ega bo'lsin. Topshiriqlarni jamoaning barcha a'zolari o'rtasida to'g'ri taqsimlash bolalarni qiziqarli ishlarni bajarishga jalb qilishning asosiy yo'lidir. Bolalarning aql-idrokigagina emas, balki ularning his-tuyo'ulariga ham ta'sir ko'rsatish uchun har qanday ish aniq tashkil etilishi, chiroyli jihozlanishi kerak. Ayniqsa, bayramlarni chiroyli va tantanali qilib tashkil etmoq kerak. Bubayramlarda ota-onalar va mehmonlar ishtirok etsalar, bayram davomida bolalarni mukofotlansa, musobaqa yakunlari e'lon qilinsa, yaxshi bo'ladi. Bolalarni tayyorgarlik jamoa maqsadga erishish jarayoniga jalb qilishning tarbiyaviy ahamiyati shu jihatdan kattaki, bu yo'l bilan bolalarni maqsadga qaratilgan jamoa axloqiy xulq-atvorni egallashga mashq qildirish uchun shart-sharoit yaratiladi. Jamoa hayotining me'yori umumiy maqsadga intilishga va qiziqarli ishlar bilan shu o'ullanishgagina emas, balki jamoada bolalar o'rtasidagi munosabatlar usuliga ham, ularning tevarak-atrofdagi vaziyatga bo'lgan munosabatlariga, jamoadan tashqaridagi aloqalariga ham bog'liqdir. Har bir maktab o'quvchisida o'z jamoasi uchun faxrlanish tuyo'usini, shaxsiy qadr-qimmat hissini tarbiyalash zarur.

Mazkur usul va uslublarni jamoani shakllantirishga asosiy yo'l va vosita sifatida asos bo'ladi. Jamoani shakllantirishda jamoa a'zolari va ularning faoliyatlariga qo'yiladigan yagona talablar muhim ahamiyat kasb etadi.

Yagona talab o'quvchilarning dars jarayonidagi, tanaffus, sinfdan tashqari ishlar vaqtidagi, jamoat joylari hamda uydagi xulq-atvor qoidalarini o'z ichiga oladi. Puxta o'yab qo'yilgan talablarni tizimining muntazam amalga oshirilishi maktabda muayyan tartibning o'rnatilishini ta'minlaydi. Pedagoglar tomonidan qo'yiladigan talablar quyidagi sharoitlardagina ijobiy natija beradi:

Qo'yilayotgan talablar o'quvchi shaxsini hurmat qilish bilan qo'shilishi kerak;

Qo'yilayotgan talablar muayyan maktab yoki sinfdagi mavjud sharoitni hisobga olgan holda qo'yilishi lozim;

Qo'yilayotgan talablar aniq bo'lishi kerak;

O'quvchilarning tashqi qiyofasi, kiyinishi, yurish-turishi hamda muomalasiga nisbatan qo'yilayotgan talablar ularda ma'naviy madaniyatni shakllantirishga xizmat qilishi shart. O'qituvchi qo'yilayotgan talablar hajmi, tizimini bilibgina qolmasdan, talab qilish metodikasini ham o'zlashtirib olgan bo'lishi kerak. O'quvchilarni talablar bilan tanishtirish ko'pincha umumiy majlislarda amalga oshiriladi, bunda ta'lim muassasasi direktori yoki o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari istiqbol rejalarini va ularni amalga oshirish jarayonidagi talablar mazmuni bilan o'quvchilarni tanishtiradi. Batafsil tanishtirish ayrim hollarda amalda ko'rsatish, keyinroq sinflar bo'yicha, sinf majlislarida, maxsus suhbatlar uyushtirish tarzida amalga oshiriladi.

Xulq-atvorni tarkib toptirishga yo'naltirilgan talablar bilan tanishtirish mazkur talablar ustida mashq qildirish bilan qo'shib olib borilishi kerak. Xulq-atvorni tarbiyalash ongni tarbiyalashga qaraganda ancha murakkab ish, o'quvchilarni talablar mohiyatini yaxshi anglashi mumkin, biroq aksariyat

hollarda ularga rioya qilmaydilar. SHu bois, muntazam ravishda mashq qildirish madaniy xulq-atvorni odatga aylantiradi.

Talablarning qo'yilish jarayonida ularga o'quvchilarning amal qilishi ustidan nazorat o'rnatilishi lozim. Nazorat qilib borish turli shakllar yordamida amalga oshiriladi, chunonchi, xulq-atvor jurnalini yuritish, sinfdagi navbatchilik uchun stendda baholarni qayd etib borish va boshqalar. Nazorat haqqoniy va muntazam bo'lishi kerak. Uning natijalaridan o'quvchilarni ogoh etib borish lozim.

a) Jamoani uyushtirish va jipslashtirish unda faollar (aktivlar) ni tarbiyalash bilan chambarchas bog'liq. Har bir pedagogning jamoani shakllantirish borasidagi harakati jamoaning tayanch yadrosini tanlashdan boshlanadi. Jamoa faollarini shakllantirish jamoaning u yoki bu faoliyatiga nisbatan ehtiyoji mazmunidan kelib chiqadi.

Ishonchli, ishchan faollarini yaratish uchun o'qituvchi o'quvchilarni faoliyatini ularning jamoa ishlaridagi ishtiroki, xulq-atvorni kuzatib borishi har bir o'quvchining ijtimoiy faoliyatini tashkil etish layoqatini aniqlashi zarur. Jamoa faollarini shakllantirishda o'quvchilarning jamoadagi obro'sini ham inobatga olish lozim. Jamoa faoli tarkibini bolalarning o'zlari, albatta, pedagog ishtirokida va rahbarligida tanlash maqsadga muvofiq bo'ladi. Pedagog jamoa faoli bilan maslahatlashishlar tashkil etadi. Jamoa faollarining har bir a'zosi zimmasiga muayyan vazifa yuklash, ma'lum davrda ana shu vazifalar yuzasidan hisobot berib borishlariga erishish lozim. Pedagog ayni shu faolga oshirilgan talab qo'yadi. O'quvchilarni jamoasida faol rahbarligida o'z-o'zini boshqarish jamoa a'zolaridan ayrimlarning boshqasi ustidan ustun kelishiga olib kelmasligi kerak. SHu bois pedagog faolni maqsadga muvofiq faoliyat yuritishini nazorat qilib borishi lozim.

O'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish bu pedagoglar tomonidan tashkil qilinadigan jamoa ishini uyushtirish va boshqarishda o'quvchilarning faol ishtirok etishidir. O'z-o'zini boshqarishning shakllari orasida jamoa a'zolarining yo'qilishi, konferensiyasi hamda turli komissiyalar faoliyati muhim o'rin tutadi.

b) O'quvchilarni jamoasini shakllantirishda an'analarni muhim ahamiyat kasb etadi. Jamoa an'analari – bu barqarorlashgan odat bo'lib, ularni jamoa a'zolari birdek qo'llab-quvvatlaydilar. Jamoa an'analari mazmunida munosabatlar xususiyati hamda jamoaning ijtimoiy fikri yorqin ifodalanadi. Jamoa an'analari shartli ravishda ikkiga bo'linadi:

a) kundalik faoliyat an'analari;

b) bayram an'analari.

Kundalik faoliyat an'analari o'quvchilarning o'quv faoliyati (o'zaro yordam turlari) ni mehnat faoliyati (ko'chatlar o'tkazish, hasharlar uyushtirish va boshqalar) ni o'z ichiga oladi. Bayram an'analari turli voqea hodisalar bilan bog'liq sanalarni nishonlash xususan, "Alifbe bayrami", "Mustaqillik bayrami", "Navro'z bayrami", "Xotira va qadrlash kuni" va boshqalar kiradi.

An'anaviy bayramlar o'quv muassasalarida turlicha o'tkaziladi. O'quvchilar an'analarning mohiyatini anglasalar, ularga nisbatan ongli munosabatda bo'lsalargina uning ta'sir kuchi yuqori bo'ladi.

An'analarning yuzaga kelishida o'quvchilarning unga nisbatan munosabati katta ahamiyatga ega. Maktab rahbariyati va o'qituvchilar bolalar jamoasiga u yoki bu ortiqcha an'anani yuklamasliklari kerak. Ularning vazifasi oshkor bo'lmagan holda hamda o'quvchilar yaratish zarurligini tushuntirish tadbirlarini uyushtirish va o'tkazishda birgalikda ish olib borish, o'quvchilarni an'analarni davom ettirishga o'rgatishdan iborat. SHaxs va jamoa o'rtasidagi munosabatlarning rivojlanishi borasida quyidagi andozaning yaratilishi ta'minlanadi. Jamoa kishilarning shunday muayyan guruhi bo'lib, u ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan, umumiy maqsad hamda mazkur maqsadni amalga oshirishga yo'naltirilgan faoliyatni tashkil etadi. Jamoa o'zida bir necha xususiyat (belgilar)ni namoyon etadi.

Jamoani shakllantirish muayyan qonuniyatlarga bo'ysunadigan uzoq muddatli, murakkab jarayon bo'lib, u ko'pchilik pedagoglarning e'tirof etishlarida to'rt bosqichli jarayonda qaror topadi. Jamoani shakllantirish o'ziga xos metodika asosida amalga oshiriladi. Ushbu metodika doirasida jamoaga nisbatan talablarning qo'yilishi jamoa faoli (aktivi) ni tarbiyalash masalasi alohida ahamiyatga egadir. Jamoaning mustahkam bo'lishi a'zolari o'rtasida o'zaro yordam, hamkorlikning qaror topishida jamoa an'analari muhim ahamiyat kasb etadi.

Jamoa va uni shakllantirish pedagogik faoliyatning asosiy maqsadi hisoblanadi. Jamoaning etakchi tarbiyaviy vazifasi shaxsni har tomonlama tarbiyalash, unda ijobiy sifatlarni hosil qilish, mustahkam hayotiy pozitsiyani qaror toptirishdan iboratdir. Demak, yuksak darajada o'stirilgan jamoa o'zida bir necha xususiyat belgilarni namoyon etadi. Ular quyidagilardir:

1. Ijtimoiy ahamiyatga ega yagona maqsadning mavjudligi;
2. Birgalikdagi umumiy faoliyatning tashkil etilishi;
3. Majburiy mas'uliyatli munosabatning yo'lga qo'yilishi;
4. Saylangan umumiy rahbariy organga egalik

Jamoani shakllantirish muayyan qonuniyatlarga bo'ysunadigan uzoq muddatli, murakkab jarayondir. Jamoaning vujudga kelishi uchun to'rt bosqich zarur. Jamoaning shakllanish bosqichlarida dastlab pedagog butun bir guruhga talab qo'yadi, so'ngra jamoa faollari (aktivi) jamoa a'zolariga talab qo'yadi, so'ngra butun jamoa alohida shaxsdan muayyan tarzda faoliyat olib borishni talab qiladi va nihoyat, shaxs o'z-o'ziga talab qo'yadi. Jamoaning ijobiy rivojlanishi uning a'zolarida faoliyat motivlari (rag'batlari) ning paydo bo'lishi, ijodiy hamkorlik va o'zaro yordam munosabatlarining tez sur'atlar bilan rivojlanishiga olib keladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarni o'rtoqlik va do'stlik hissida tarbiyalashning amaldagi holati Boshlang'ich sinf "O'qish" darsliklari tahlili shuni ko'rsatadiki, do'stlik va o'rtoqlikni tarbiyalash nihoyatda dolzarb masaladir. Bu darsliklarda bu muammo bo'yicha bevosita bilimlar

berilgan. Bu bilimlar esa o'quvchilarda do'stlik, o'rtoqlik, hamjihatlik, mehribonlik kabi insoniy sifatlarni tarbiyalashga xizmat etadi. Bu vazifalarni amalga oshirish esa boshlang'ich sinf o'qituvchilari zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. Maktablarda guruhiy ishlarni tashkil etishning turli usullari qo'llaniladi: bir xil ishlar: unda jamoani tashkil etgan barcha guruhlar bir xil topshiriqlarni bajaradilar; tabaqalashtirilgan guruhiy ishlar; unda guruhlar individual topshiriq oladilar. Tashkil etishning guruhiy shakllari amalda o'quvchilar faoliyatining barcha sohalarida qo'llaniladi. Masalan: sinfdagi darsdan tashqari bilish faoliyatida «topilgan va topilmagan sirlar kechasi» o'tkaziladi. Sinf bir necha guruhga bo'linadi, ulardan har biri o'z «siri»ni belgilab va uni sinfga taqdim etadi. Darsda bilish faoliyatini masalan 8-sinfdagi tarix darsida o'quvchilar guruhlarga bo'linadilar, ularning har biri topshiriq oladi. Guruhlarning vakillari topshiriqlarning bajarilish yakunlarini butun sinfga ma'lum qiladilar, sinf ular muhokama qilib, tuzatishlar kiritadi.

Jamoa ishni tashkil etishda va amalga oshirishda vazifalarni taqsimlash vaqtida mazkur xususiyatlarni hisobga olish ishining samaradorligini oshiradi. Ikkinchi tomondan bu hol guruhdagi muammolarni jamoaning qiziqishlari sohasiga va jamoaning qiziqishlarini guruhdagi muomila sohasiga olib kiradi.

Jamoa faoliyatini tashkil etishda o'qituvchilarning shaxslararo real mavjud bo'lgan aloqalarni hisobga olish ikki xil maqsadga erishish- guruh a'zolarini jamoa hayotiga jalb qilish va ular o'rtasiga muomalaga ta'sir ko'rsatish imkonini beradi. Do'stlik va o'rtoqlik xalqimizning yuksak ma'naviy fazilatlaridan biri bo'lib, kishilarning chuqur ichki hissiyotlari orqali belgilanadigan murakkab hodisalar natijasida tarkib topadi. Ta'lim-tarbiyada salq ertaklaridan foydalanish o'quvchilarning ma'naviy dunyosini boyitadi, xulqini ijobiy yo'naltiradi. Shu maqsadda o'quvchilarni do'stlik, o'rtoqlik ruhida tarbiyalashning amaliyotdagi holatini o'rganish maqsadida darslarni kuzatdik. Shu bilan birgalikda do'stlik, o'rtoqlik hissini tarbiyalashda bolalarga ota-onalarning ta'sirini o'rganish uchun ota-onalar o'rtasida anketa so'rovnomasini o'tkazdik. Anketa so'rovlarida 20 nafar ota-ona ishtirok etdi.

Biz ota-onalarga quyidagi savollar bilan murojaat etdik:

1. "Oilangizda bolalar tarbiyasi bilan asosan kimlar shug'ullanadi?" degan savolga 40 % ota-ona "buvisi, bobosi", 40 % ota-ona "o'zlarimiz", 20 % ota-ona esa "aka-opalari" deb javob qaytarishdi. "Men ham, dadasi ham ishda bo'lamiz. Uyda esa bolalarga qarashga buvisi borlar Bola tarbiyasida bir-birimizga suyanamiz. Ishdan kelgach bolalar bilan shug'ullanamiz. Kunduzi esa maktab bor. Kattalari endi o'zlarini eplaydigan bo'lib qolishdi. Ukasiga ham shular qaraydi. Ish bilan o'z damning bolalar tarbiyasi bilan shug'ullanishga vaqti qayoqda?"

Shu kabi olingan javoblardan ko'rinib turibdiki, ota-onalarning asosiy qismi bolalar tarbiyasi bilan shug'ullanishga vaqtlari yo'qligini ko'rsatadi. Vaholanki, oilada bobo-buvilar bilan birgalikda ota-onalar ham o'z farzandlari uchun yetarlicha vaqt ajratib borsalar maqsadga muvofiq bo'lar edi.

2. "Farzandingiz do'stlarini siz tanlab berasizmi? Yoki o'zlari tanlaydilar?" avoliga 50 % ota-onalar farzandlarining o'rtoq tanlashlariga alohida e'tibor bilan qarashlarini, 30 % ota-onalar farzandlari o'z ixtiyorlariga ko'ra do'st tanlashlarini, buning ular uchun jiddiy ahamiyatga ega emasligini, 20 % ota-onalar esa agar oilasi ma'qul bo'lsa shunga qarab ish tutishlarini aytib o'tishdi.

3. "Bolalaringizga ertaklar aytib berasizmi?" deb so'raganimizda esa 54 % ota-onalar o'zlari o'qib olishadilar, 28 % ota-onalar televizordan ertak multfilmlar ko'p beriladi, shular ham yetarli, lekin, bazida esa uxlatish uchun ham ertak aytib berishga to'g'ri keladi deb, 8 % ota-onalar esa ertak aytib berishlarini ta'kidlashgan. Bu javoblardan ko'rinadiki, bolalarning ertak eshitishga bolgan istagi to'laqonlicha qondirilmayapti. Holbuki, ertak eshitish bolani mulohaza qilishga chorlaydi, dunyoqarashini kengaytiradi va ijobiy histuyg'ularni anglab yetishga xizmat qiladi.

4. "Sizningcha ertaklardan foydalanishning tarbiyaviy ta'siri bormi? Ulardan foydalan turasizmi?" degan savolga 60 % ota-onalar ertaklarning tarbiyaviy imkoniyatlari katta ekanligini, 30 % ota-onalar esa tog'ri kelib qolsa foydalanaman, umuman bunga e'tibor berib o'tirmayman deb, 20 % ota-onalar esa ertaklarsiz ham tarbiyalash mumkin, tarbiya jarayonida boshqa usullarham mavjud ekanligini aytib o'tishgan. Bu javobdan ko'rinib turibdiki, ko'pchilik ota-onalar ertaklarning tarbiyaga ta'sirini yuqori ekanligini tushunishgan. Bu javob bizni quvontirdi, albatta. Ammo, ayrim javoblardan ma'lum bo'ldiki, ota-onalarda ertaklardan foydalanishga ehtiyoj bor-u, biroq e'tibor yetarli emas, sababini ko'pchilik o'zi bilmaydi, vaqtim yo'q deb o'ylashadi.

5. "Farzandlaringizning yaqin do'stlari bormi? Ularning do'stligiga munosabatingiz?" deb so'raganimizda 58% ota-ona bolalarning do'stligida yaqin, uzoq degan farq bormi, bu haqda ularda tushuncha bo'lmagandan keyin, do'st nima qilsin- deb, 28% Yaqinmi, uzoqmi, umuman tengqur do'stlari bor deb, 18 % esa "bor, farzandlarimizning 2-3 nafardan yaqin do'stlari bor" degan fikrlarni bildirishdi.

Yuqoridagi javoblardan ko'rinib turibdiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining do'stlari bo'lishiga ko'pgina ota-onalar ishonchsizlik bilan qaraydilar, ammo, ayrimlari to'g'ri yondashadilar. Bolalarning o'zaro aloqalari, do'stlik, o'rtoqlik munosabatlari ota-onalarni u qadar tashvishga solmaydi, bu xil aloqalar kichik yoshda muhim emas deb qaraydilar. Ba'zi ota-onalar ertaklarning tarbiyaviy ahamiyatini tushunadi, biroq undan ma'lum maqsadda foydalanish yo'lini bilmaydilar. Ko'pgina ota-onalar esa bolalar maktabga borgach" bola endi o'quvchi savodi chiqib qoldi, ertakni o'zlari o'qishi mumkin" degan fikrga asoslanib ertak aytib berishni to'xtatadilar. Bizningcha, o'qituvchilar va otaonalar xalq og'zaki ijodining muhim janrlaridan biri bo'lgan ertaklardan bolalarda hamkorlik, hamjihatlik, do'stlik, o'rtoqlik hissini tarbiyalashda orinli foydalanishsa natija yuqori bo'ladi. Bunday samaradorlik esa tarbiyada muhimdir. Zero, bolalikdan boshlangan va tog'ri tanlangan, yo'naltirilgan do'stlikning ijobiy tomonlari ko'p.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Biz, jamoada o'quvchilarni o'rtoqlik va do'stlik hissida tarbiyalash shakl va usullari mavzusidagi bitiruv malakaviy ishini tayyorlash jarayonida mavzuga oid manbalar to'pladik, ularni pedagogik-psixologik tahlil qildik va o'zimiz uchun ma'lui bir xulosalarga keldik. Jamoa va uni shakllantirish pedagogik faoliyatning asosiy maqsadi hisoblanadi. Jamoaning etakchi tarbiyaviy vazifasi shaxsni har tomonlama tarbiyalash, unda ijobiy sifatlarni hosil qilish, mustahkam hayotiy pozitsiyani qaror toptirishdan iboratdir.

Jamoaning ijobiy rivojlanishi uning a'zolarida faoliyat motivlari (rag'batlari) ning paydo bo'lishi, ijodiy hamkorlik va o'zaro yordam munosabatlarining tez sur'atlar bilan rivojlanishiga olib keladi. Jamoa va uni rivojlanish qonuniyatlarini bilish har bir pedagog uchun muhim bo'lib, bola shaxsi rivojlanishida jamoaning roli benihoya kattadir. Zero, jamoa safida bo'lish bolada o'ziga ishonch, jamoa a'zolari o'rtasida o'z menligini topish, o'z shaxsini qaror toptirish imkonini beradi. SHuningdek, ijtimoiy ongning shakllanishida va faoliyat turlarining o'zlashtirilishida ham jamoaning o'rni benihoya kattadir.

Biz ma'naviy qadriyatlarni tiklashni milliy o'zlikni anglashning o'rishidan, xalqning ma'naviy sarchashmalariga, uning ildizlariga qaytishdan iborat uzviy, tabiiy jarayon deb hisoblaymiz. Biz tarixda katta njobiy fazilatlari bilan nom qozongan ulug' bobolarimizdan hamisha ibrat olib yashaymiz. Oilada, maktabda, ko'cha-kuyda, mahallada, davralarda yoshlarimizni do'st orttirishga chaqiramiz. Yoshlikda bog'langan do'stlik iplari mustahkam bo'ladi, uni g'iybat, tuhmat shamollari uza olmaydi. Do'sting bilan bir umrga bog'lanib qolsang, kayfiyating yaxshi bo'lsa uni baham ko'rgani, diqqat bo'lsang uni yozgani do'stingnikiga borasan, mehmon bo'lasan yoki do'sting ham shunday holatlarda senikiga keladi, ko'nglini yozadi.

Do'stlik, o'rtoqlik rishtalarining bog'lanishi va mustahkamlanishini ta'minlovchi birmuncha xislatlar -rostgo'ylik, bir-birini o'zaro hurmat qilish va sirdosh bo'lish o'rtoqlarga doimo g'amxo'r bo'lish kabilarni o'z vaqtida amalga oshirib borsak, bizning o'rtoqligimiz ortib, haqiqiy do'stlik darajasiga ko'tarila oladi, shuning uchun ham do'stlik o'rtoqlikning oliy shaklidir, deb yuritiladi. CHunki do'stlik avvalo o'rtoqlikdan boshlanadi. Kishi o'z o'rtoqlaridan birini boshqalardan ortiqroq sevadi. Uni boshqalardan ko'proq hurmat qiladi, unga nisbatan o'z moyilligini amalda ko'rsatishga intiladi. Ikkinchi tomon ham bu hurmatga hurmat bilan javob berishi ayni muddao bo'ladi. Do'stlar doimo bir-birlaridan maslahat oladilar, bir-birlarga muntazam yordamlashib turadilar, moddiy va ma'naviy jihatdan bir-birlarini qo'llab-quvvatlaydilar.

Bitiruv malakaviy ishini bajarish jarayonida jarayonida o'quvchilarni do'stlik, o'rtoqlik ruhida tarbiyalash jarayonini amalga oshirishning yo'lusullari, vositalari bilan tanishib chiqdik va tajriba-sinov ishlarini olib bordik.

Natijada, quyidagi xulosalarga keldik:

1. o'quvchilarda o'rtoqlik va do'stlik hissini tarbiyalashda sinf jamoasining o'rni beqiyos;

2. Ajdodlarimiz merosida axloqiy tuyg'ularni tarbiyalashga katta e'tibor qaratishgan, shuningdek do'stlik, o'rtoqlik, hamjihatlik sifatlari ham axloqiy sifatlarning asosiy sharti sifatida keltirilgan. Hozirda allomalarimizning boy merosi imkoniyatlaridan ijodiy foydalanish maqsadga muvofiqdir.

3. O'zbek xalq og'zaki ijodidan, jumladan ertaklarning imkoniyatlaridan foydalanishni keng yo'lga qo'yish zarur. Bu o'rinda o'quvchilar hayotida do'stlik, o'rtoqlik, o'zaro munosabatni tarbiyalash maqsad qilib olinsa va unda shu mavzudagi ertaklarni uning vositasiga aylantirib undan foydalanilsa natija yuqori bo'ladi.

4. Dars jarayonida o'quvchilarni o'rtoqlik, do'stlik ruhida tarbiyalashda katta imkoniyatlar mavjud. Jumladan, o'qish darslarida o'quvchilarda do'stlik, o'rtoqlik tuyg'ularini shakllantirishga e'tibor qaratish lozim;

5. Do'stlik, o'rtoqlik sifatlarini shakllantirishda sinfdan tashqari tarbiyaviy tadbirlardan kengroq foydalanish lozim.

6. Do'stlik, o'rtoqlik tuyg'ularini shakllantirishda ularning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish lozim; bunda bolaning ichki ma'naviy dunyosi, his-tuyg'ulari, munosabatlari, tengdoshlari bilan aloqalari tarbiyaviy ta'sirdan chetda qolmasligi kerak;

Biz, jamoada o'quvchilarni o'rtoqlik va do'stlik hissida tarbiyalash shakl va usullari mavzusidagi bitiruv malakaviy ishimiz yakunida quyidagilarni tavsiya qilamiz:

1. Ota-onalar farzandlarida o'rtoqlik va do'stlik hissini tarbiyalashlari uchun farzandlarini jamoa orqali tarbiyalashga imkoniyat yaratib berishlari;

2. Sinf rahbari o'z faoliyatlarida jamoada shaxslararo munosabatlarni shakllantirish va o'quvchilarida o'zaro do'stlik va o'rtoqlik tuyg'ularini shakllantirishi;

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida» gi Qonuni. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T., «Sharq», 1997 yil.
2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T., «Sharq», 1997 yil.
3. I.Karimov. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. -T.: O'zbekiston, 1995.
4. Karimov I.A. Bunyodkorlik yo'lidan. – Toshkent, O'zbekiston, 1996.
5. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. -T.: O'zbekiston, 1999.
6. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: «Ma'naviyat», 2008. -176 b.
7. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. –T.: O'zbekiston, 2011. – 440 b.
8. Prezident I.A.Karimovning “Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash – mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va modernizatsiya qilishning eng muhim sharti” mavzusidagi Halqaro konferentsiyada so'zlagan nutqidan. – Toshkent, 2012 yil, 17 fevral.
9. Yo'ldoshev J. Yangi pedagogik texnologiya: yo'nalishlari, muammolari, yechimlari. «Xalq ta'limi», 1999 yil, 4-son, 4-11 betlar.
10. Kvasnevskogo K.A. Texnicheskoe sredstva obucheniya i metodika ix ispolzovaniya. -M., Kolos, 1998.
11. Kochitov S.I., Romanin V.A.TSO v professionalnoy shkole. M, Visshaya shkola, 1998g.
12. Rahmonqulova S.I. IBMPC shaxsiy kompyuterida ishlash. –T.:1998.
13. Marahimov A.R., Rahmonqulova S.I. Internet va undan foydalanish usullari. -T.: 2001.
14. Mahmudov M. Ta'lim natijasini loyihalash. // «Pejagogik mahorat», 2003 yil, 1-son, 8-10 betlar.
15. Musayev R.S. O'qitishning texnik vositalari fanidan laboratoriya-amaliy mashg'ulotlarni bajarish (uslubiy qo'llanma). TIKXMII, 1999.
16. Nishonova Z.T. Oliy maktab psixologiyasi. Toshkent, 2003y.
17. Sayidahmedov N. Ta'limda harakatlantiruvchi kuch. «Ma'rifat», 1998 yil, 16 yanvar.
18. Xoliqov A "Pedagogik mahorat" – Toshkent.: Iqtisod – moliya, 2010 – yil, 350 b.
19. Tolipov O' "Pedagogik texnologiya" –Toshkent.: Fan, 2005, 205 bet.
20. Yo'ldoshev J.G'. Yangi pedagogik texnologiya yo'nalishlari, muammolari//Xalq ta'limi, 1999. N 4. –B. 4-11.
21. Miralimov SH. YANGI an'analar, yangi odatlar. –T.: “O'zbekiston”, 1975.
22. Muhamedov A. Madaniy-oqartuv ishi pedagogikasi. T.: “O'zbekiston”, 1985.

23. Shodiyev D. va b. Umumiy o'rta ta'lim maktablari darsliklarini tekshirish va baholash mezonlari. - T.: O'zPFITI, 2001. - 14 b.

24. Shodiyev D. Darslik yaratish metodologiyasi. - T.: O'zPFITI, 1994. - 21 b.

25. Ergasheva G.S. Umumiy o'rta ta'limda o'quv materiallarini strukturalashtirish (tarkiblashtirishning) didaktik asoslari. // O'zbekiston Respublikasida "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ni hayotga joriy qilishning II bosqichida pedagogika fanining vazifalari" ilmiy-amaliy konf. mat. - T.: O'zPFITI, - B. 298-301.

26. Ergasheva G.S. O'quv materialini modellashtirish // J. Pedagogik mahorat. -2002. - № 2. - B. 30-32.

27. Ergasheva G.S. Darsliklarda o'quv materiallarini saralashning ba'zi jihatlari. // Uzlaksiz ta'lim jurnali. - 2003. - № 4. - B. 3-15.

28. Ergasheva G.S. O'quv materiallarini loyihalashga yangi pedagogik texnologiyalar asosida yondashish. // Xalq ta'limi jur. - 2004. - № 3. - B. 64-66.

29. O'zbek tilining izohli lug'ati. 2-t. - M.: Rus tili, 1981. - 715 b.

30. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti. III-tom. -Toshkent: 2002. - 142-b.

31. Qosimova K., Fuzailov S., Ne'matova A. Ona tili. 2-sinf uchun darslik. Toshkent: Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. - 2012. 128 b.

32. Quvondiqov E.O. Pedagogik sinergetika va uning istiqbollari // Pedagogik mahorat.- Toshkent: 2006. - № 1. - B. 14-19.

33. G'afforova T., Shodmonov E., Eshturdieva G. O'qish kitobi. 1-sinf uchun darslik. Toshkent: Sharq. -2012. 127 b.

34. G'afforova T., Shodmonov E., Gulomova X. Ona tili. 1-sinf uchun darslik. Toshkent: Sharq. -2012. 112 b.

35. G'afforova T., Nurullayeva Sh., Mirzahakimova Z. O'qish kitobi. 2-sinf uchun darslik. Toshkent: Sharq. -2012. 176 b.

36. G'afforova T., Nurullayeva Sh. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida mustaqil ishlar va didaktik o'yinlar. Qarshi: Nasaf. - 2003.

37. G'afforova T., Nurullayeva Sh., Haydarova O. Boshlang'ich sinflar uchun ona tili va o'qishdan didaktik materiallar Toshkent: Ilm ziyo. - 2004.

38. G'oziyev E. Tafakkur psixologiyasi. - T.; O'qituvchi, 1990. 4-bet.

Internet saytlari

<http://www.pedagogika.uz>.

<http://www.ziyounet.uz>.

23-MAVZU: AJDODLARIMIZ MADANIY MEROSI.SHARQ MUTAFAKKIRLARINING MEROSIDA OILADA BOLALARNI AXLOQIY TARBIYALASH

Reja:

1. Ajdodlarimiz madaniy merosi

2. "Avesto" - Milliy tarbiyaning manbasi sifatida.

3. Sharq mutafakkirlarining merosida oilada bolalarni axloqiy tarbiyalash

Mustaqil O'zbekistonning kelajagi har tomonlama barkamol intellektual salohiyatga ega bo'lgan yosh avlodni tarbiyalashga bog'liq. O'zbek xalqining ajdodlari bundan bir necha ming yillar oldin yashagan bo'lib, ular yuksak va o'ziga xos madaniyatni vujudga keltirishda juda katta va mashaqqatli yo'lni bosib o'tgan. Bugungi kunda ajdodlarimiz tomonidan ko'p asrlar mobaynida yaratib kelingan ulkan, bebaho ma'naviy va madaniy merosni tiklash davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan muhim vazifa bo'lib qoldi. Bu borada Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov o'z ma'ruzalarida quyidagicha fikr bildirganlar. „Xalqimiz tayanchi — ajdodlarimiz qoldirgan ma'naviy merosning o'zi bir xazina. Bu xazinadan oqilona foydalanishimiz lozim“. Zero ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan asarlarda xalqimizga xos bo'lgan insonning axloqiy-ruhiy kamolot masalasi yetakchi o'rin tutadi. Insoniyat yaratgan ma'naviy boyliklar bisotida donishmandlarning pand-nasihatlari va o'g'itlari, tarbiya haqidagi fikrlari alohida o'rin egallaydi. Donishmandlarning pand-nasihatlari umrboqiy ma'naviy boylik hisoblanadi. Chunki ular hayotdan, hayot tajribalaridan kelib chiqqan va ezgu orzu niyatni ifodalaydi. Shuni ta'kidlash lozimki, eng qadimgi tarbiya haqidagi fikrlar bizgacha bevosita yetib kelmagan. Bu fikrlar insonning shakllanishida moddiy va ma'naviy madaniyatning yillar davomida rivojlanishi natijasidan dalolat beradi. Shuning uchun ham har bir davrda yashab ijod etgan mutafakkir allomalarimiz „tarbiya“ so'zini turlicha izohlaganlar. Tarbiya — arabcha so'zdan olingan bo'lib, „parvarish qilmoq“, „ta'lim bermoq“, „o'rganish“, „odob o'rgatish“, „mehribonlik ko'rsatish“, „himoya qilish“ singari ma'nolarni anglatadi. Bu o'rinda tarbiyaviy manba sifatida Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi bo'lmish „Avesto“ katta ahamiyatga ega. „Avesto“da insonning barkamol bo'lib yetishishida uning so'zi, fikri, ishi birligiga katta e'tibor berilgan. Bu axloqiy uchlik eng qadimgi davrlardan boshlab, undan keyin yaratilgan barcha ma'rifiy asarlarga asos bo'lgan, desak, xato qilmagan bo'lamiz. Mana shunga asosan, „Avesto“ning eng asosiy manbasi bo'lgan Zardushtiylik to'g'risida so'z borganda u to'g'rilik bilan yashash va axloqiy unsurlarga asoslanganligini ta'kidlash lozim. Ayniqsa, „Avesto“da inson tarbiyasiga, insonlarning jamiyatda tutgan o'rniga munosabati to'liq yoritilgan. Zardusht ta'limotida tarbiya haqida quyidagicha fikr bildirilgan. „Tarbiya — hayotning eng muhim tirgagi (tayanchi) bo'lib hisoblanishi lozim. Har bir yoshni shunday tarbiyalash zarurki, u, avvalo, yaxshi o'qishni va so'ngra esa yozishni o'rganishi bilan eng yuksak pog'onaga ko'tarilsin va yana yaxshi ovqatlanadigan

qilmaslik bilan uni nobud qilma“, degan fikrni bildiradi. Abdurahmon Joniy, avvalo, tarbiya haqida fikr yuritar ekan, har bir narsani ham parvarish etsa, undan yaxshi natija chiqishini, insonni ham yaxshi tarbiya etsa, u barkamol bo‘lishni alohida ta’kidlaydi. Jaloliddin Devoniy „Bolaning tarbiya olishi, odob-axloqli bo‘lishi uning keyingi tarbiyasiga bog‘liq. Chunki hayotda har kuni bola ko‘radigan, muloqotda bo‘ladigan narsalar uning xulqiga yaxshi va yomon tomondan ta’sir etadi. Bolada har kuni insoniy xislatlar: yurish-turish qoidalarini, xushmuomalalik, ota-ona va boshqa katta yoshlilarni hurmat qilish, to‘g‘rilik va rostgo‘ylikni o‘rganish, shirinsuxanlik, kamtarlik, so‘zlashuv odobiga rioya qilish kundalik turmushda o‘rganiladi“, deydi. Mahmudxo‘ja Behbudiy ta’lim-tarbiya ishini ijtimoiy hayot, jahon miqyosida sodir bo‘layotgan voqealar bilan bog‘liq holda olib borishni talab etadi. U yoshlar tarbiyasida, oila, ota-onalar alohida mavqega ega ekanini, maktab tarbiyasi bilan oila tarbiyasi uzviy birlikda olib borilishi keraqligini ta’kidlaydi. Munavvarqori bolalar tarbiyasida faqat ota-onalar emas, balki muallim va keng jamoa javobgar ekanligini aytib, ulardan bolalarni axloqli qilib tarbiyalashni talab etadi. U yoshlarni bilimlarni puxta egallashga, mehnat qilishga, umuminsoniy qadriyatlarga sadoqatli bo‘lishga chorlaydi, ota-onalarni farzandlarida ma’naviyat, nafosat, go‘zallik tuyg‘ularini rivojlantirishga da’vat qiladi. Munavvarqorining fikricha, yosh avlodni tarbiyalash bilangina millatni uyg‘otish, Vatanni ozod qilish, xalq ma’naviyatini yuksaltirish, turmushni farovonlashtirish mumkin. Adib yoshligidan bolalarda mehnatga qiziqish, g‘ayrat, jasorat fazilatlarini tarbiyalashni tavsiya etadi. Abdulla Avloniyning fikricha, axloq bu xulqlar majmuyidir. Xulq esa, kishida o‘z-o‘zidan paydo bo‘lmaydi. Ularning shakllanishi uchun ma’lum bir sharoit, tarbiya kerak. Kishilar tug‘ilishida yomon bo‘lib tug‘ilmaydilar, ularni muayyan sharoit yomon qiladi. Avloniyning ta’kidlashicha, axloq tarbiyasi xususiy ish emas. Bu tarbiya ijtimoiy ishdur. Har bir xalqning taraqqiy qilishi, davlatlarning qudratli bo‘lishi avlodlar tarbiyasiga ko‘p jihatdan bog‘liqdir. Hamza Hakimzoda fikricha, maktab bolalarni ilmi, odobli qilib tarbiyalashi va hunarga o‘rgatishi kerak, maktabda dunyoviy fanlar o‘qitilishi lozim. Aqliy tarbiyada bolalar tabiat va jamiyat qonun-qoidalarini, tabiat hodisalarini, ularning o‘zaro bog‘liqligini bilishlari kerak. Shundagina bolalar jamiyat va xalq farovonligi uchun xizmat qiladigan bo‘lib yetishadilar. Zero, insonparvar odamgina kishilarni, ota-onani qadrlaydi, insoniy huquqlarni himoya qiladi, ularga hurmat-ehtiromda bo‘ladi. Uning uqtirishicha, axloqiy tarbiyada bolalarda insonparvarlik tuyg‘usini rivojlantirish, bolalarni barkamol inson, go‘zal axloqli bo‘lib yetishishi uchun oilada sog‘lom muhit, tarbiya to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan bo‘lishi kerak. Asqar Zunnunovning fikricha, tarbiyada bilim va tajribaga ega bo‘lgan, milliy qadriyatlardan xabardor o‘qituvchi bolalarni bilimli, go‘zal xulqli qilib yetishtirishi shubhasizdir. Ammo ularning bolalarga beradigan tarbiyasi tarbiyaning asosiy zamini bo‘lgan oila, tarbiya ilmidan xabardor ota-ona, ayniqsa, iffat, sharm-hayo, or-nomus, sabr durdonalaridan ziyatlangan, baxt-saodat mujassam bo‘lgan ona tarbiyasi darajasida bo‘lmaydi. Shu o‘rinda Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov

ta’kidlaganidek, „Farzandlarimizni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lgan, ongli yashaydigan komil insonlar etib voyaga yetkazish ta’lim-tarbiya sohasining asosiy maqsadi va vazifasi bo‘lishi lozim, deb qabul qilishimiz kerak“. Bu esa ta’lim va tarbiya ishini uyg‘un holda olib borishni talab etadi. Jamiyatimiz komil insonni tarbiyalashda, uning ma’naviyatini shakllantirishda eng asosiy o‘rinni egallaydi. Komil inson tarbiyasi davlat siyosatining ustuvor sohasi hisoblanadi. Komil inson deganda biz, avvalo, yuksak ongli, mustaqil fikrlaydigan, xulq-atvori bilan o‘zgalarga ibrat bo‘ladigan bilimli, ma’rifatli kishilarni tushunamiz. Tarbiya — vijdon ishi; ta’lim esa fanning vazifasi. Keyinchalik, inson voyaga yetgach, bilimning bu ikki turi biri-birini to‘ldiradi. Tarbiyaga jamiyat g‘azolari o‘rtasida qaror topgan munosabatlarni saqlab turish uchun juda zarur bo‘lgan bilimlarni uzluksiz egallash, deb qarash mumkin. Tarbiya ishida har bir kishining individual qobiliyatini rivojlantirish haqida g‘amxo‘rlik qilish bilan, ayni shug‘ulda, ularda atrofdagilarga nisbatan mas’uliyat hissini tarbiyalashga hame’tibor bormoq zarur. Davlat-ning gullab-yashnashi, xalqning farog‘ati oliyjanob xulq-atvoriga bog‘liq, oliyjanob xulq-odob esa tarbiya tufaylidir. Tarbiya, asosan, bizning dilimizga jamiyat uchun foydali bo‘lgan fazilat tuyg‘ularini sochmog‘i lozim. Tarbiya faqat inson zehni o‘stirish va unga ma’lum hajmdagi bilimni singdirishgina emas, balki u insonda mehnatga tom ma’nodagi chanqoqlik hissini uyg‘ot-mog‘i lozim, busiz odam hayotda na e’tiborli va na bastiyor bo‘la oladi. Tarbiya, bu nisbatan keksaroq avlodning o‘z tajribasi, o‘z ehtirosi, o‘z e’tiqodini yosh avlodga topshirishi demakdir. Tarbiyaning bosh vazifasi odamni yaxshi qadam bosishga majbur etishgina emas, balki bu yaxshi ishlardan huzurlanishga ham o‘rgatishdir; faqat ishlabgina qolmay, ishni sevish ham kerak. Tarbiya bizni yo‘ldan ozdirmay turishining o‘zi kifoya emas, u tobora bizni yaxshilab bormog‘i lozim. Nazarimizda bolalarning a’zoyi badani va ruhiyatini tabiat qanday yaratgan bo‘lsa, shundayligicha qoldiraverishdan qoniqmaymiz, biz ularning tarbiyasi va o‘qishi haqida g‘amxo‘rlik qilamiz, toki yaxshi yanada yaxshilanishi, yomon esa o‘zgarib, yaxshi bo‘lishi kerak. Tarbiya odamda mehnatga ko‘nikma va mehni kuchaytirmog‘i lozim, u insonga hayotda o‘ziga loyiq ish topa bilish imkoniyatini bermog‘i zarur. Tarbiya qiyin ish va tarbiya shart-sharoitlarini yaxshilash har qanday kishining ham muqaddas burchlaridan biridir. Zero, o‘zini va tevarak-atrofdagilarni ma’lumotli qilishdan ham ko‘ra muhimroq ish yo‘q. Har bir mamlakatda insonni voyaga yetkazish sarfati idora etish uslubi bilan shu qadar chambarchas bog‘lanib ketganki, ijtimoiy tarbiyaga doir u yoki bu muhim o‘zgarishni davlat tuzumining o‘ziga o‘zgartirish kiritmasdan turib amalga oshirish mumkin emas. Chinakam tarbiya yuksak o‘zgulkdir, aks holda, u hech nimaga yaramaydi. Barcha kashfiyotlar ichida eng go‘zali yaxshi tarbiya olgan insondir.

3. Muqaddas diniy manbalar hamda diniy mutafakkirlar asarlarida tarbiya masalasi.

Tarbiya ikki negizga — axloq va oqillikka tayanmog‘i lozim; birinchisi yaxshi fazilatni o‘stirsa, ikkinchisi o‘zgalar illatidan himoya qiladi. Biz

tarbiyalayotgan insonda axloqiy soflik, ma'naviy boylik, jismoniy barkamollik uyg'unlashib ketmog'i lozim. Odamlar o'z sirlarini jon-jahdlari bilan yashiradilar-u, boshqalarnikini saxiylik bilan yoyadilar. Nodon o'tmishdan saboq olmaydi, kelajakni o'ylamaydi, u faqat bugungi kun bilan yashaydi. Nodoning hatto haqiqati ham o'z ziyoniga ishlaydi. Yo'qotish hamisha alamli. Hayotda hammasi aks: istaganingga intilib yetolmaysan, istamaganing oyog'ingning ostidan chiqaveradi. Xotirjam bo'lmaguncha ishing unmaydi. Ham baxt, ham davlat kamdan-kam hollarda birga bo'ladi. Kundalik tashvishlardan baland ko'tarila olmagan ulug' bo'lolmaydi. Birovning boshiga ish tushsa, bir-biridan suyunchi oladigan ko'payadi. Odamlar yaxshilikka bosh qo'shishmasa ham, yomonlikda bir jon-u bir tan. Dushmanlik, ko'pincha, biz sira kutmagan tomondan keladi. Bizni, ko'pincha, shubhalanish xayolimizga ham kelmaydigan kishilar chuv tushirib yurishadi (Xalq og'zaki ijodidan). Zimmangda farz bo'lgan narsani qarz va burch o'rnida ko'r. Bu hol qalbing-u dilingga rohat baxsh etib, sharafing va obro'yingni saqlash uchun eng to'g'ri yo'ldir. O'z vaqtidan kechikib berilgan in'om-ehson mahkam tortilgan zanjir misoli qattiq bo'g'uvchidir (Hadisdan). O'zi sazovor bo'lmagan hamd-u sano-yu maqtovlarni talab qilish uyatsiz, telba odamlarning odatlaridandir (Hadisdan). Tavba qilgan kishi umrining nihoyasi (xotimasi) umrining boshidir (ya'ni onadan tug'ilgan kabi gunohsizdir), uning ishlari Alloh taolo nazdida aybli bo'lmaydi (Hadisdan). Kimning xulqi xush, fe'l-aftori to'g'ri bo'lsa, u tilaqlariga yetadi, istiqboli porloq bo'ladi (Yusuf Xos Hojib). Inson faqat niyatnigina yo'qotishdan qayg'urish kerak, chunki har qanday xayrli ish niyatsiz durust bo'lmaydi (Hakim at-Termiziy). Badantarbiya bilan mashg'ul bo'linsa, hech qanday dori-darmonga zarurat qolmaydi, buning uchun muayyan bir tartibga rioya qilmoq ham shart (Ibn Sino). Do'stlarning do'stligi mashaqqat va mehnat chog'ida bilinur (Xoja Ahror Valiy). Tarbiya uch qismdan iborat: badan tarbiyasi, aql tarbiyasi, axloq tarbiyasi (Fitrat). Ilmning avvali sukut, so'ng eshitish, so'ng yod olish, so'ng amal qilish, so'ng uni tarqatishdir (Imom G'azzoliy). Qiyinchilik aqlning charxi-yu g'ayratning qayrog'i bo'lar ekan (Abdulla Qahhor). Ishga yarab qolsa ilming bir muddat, Yana oshirmoqqa aylagil shiddat (Mirzo Ulug'bek). Dunyoda ilmdan boshqa najot yo'q va bo'lmagay (Imom al-Buxoriy). O'quv qayda bo'lsa, ulug'lik bo'lar. Bilim qayda bo'lsa, buyuklik bo'lar (Yusuf Xos Hojib). Qobliyatli odamni tarbiya qilmaslik — zulmkorlik va noqobil odamga tarbiya xayfdir. Tarbiyangni ayab, uni nobud qilma, tarbiyangni bunisiga zoye ketkazma (Az-Zamahshariy). Har qanday mushkul ish aql egalari tufayli isloh qilinar (Alisher Navoiy). Tarbiya uch narsaga ehtiyoz sezadi: iste'dodga, ilmga, mashqqa (Arastu). Maktab — dunyo imoratlarining eng muqaddas va qadrlisidir. Maktabning chin va haqiqiy ma'nosini bilgan millatlar jonlari, mollari bilan himmat va g'ayratlarini sarf etib, millatning taraqqiy rivojiga ijihod qilurlar (Behbudiy). Fikr tarbiyasi eng keraqli, ko'p zamonlardan beri taqdir qilinib kelgan, muallimlarning diqqatlariga suyalgan muqaddas vazifadir (A. Avloniy). Hayot yo'lida birinchi masala maktab masalasidir (Abdurauf Fitrat). To'g'ri bolalarga, hali ular bola ekan, ota-onalar vasiylik qilishlari kerak, biroq ayni paytda

ular bir umr bola bo'lib qolmaydigan tarzda tarbiyalanishlari lozim (X. Viland). Izzat-hurmat ota va onani, shuningdek, bolalarni ham qo'riqlab turuvchi posbondir: u ota-onani kulfat va g'amdan, bolalarni esa vijdon azobidan qutqaradi (O. Balzak). Tarbiya — buyuk ish: tarbiya bilan inson qismati hal etiladi (V. Belinskiy). O'qish — tarbiya deb ataluvchi gulning faqat birgina gulbargi, hulosi (V. Suxomlinskiy). O'qitish ikki barobar o'qish demakdir (J. Juber). Inson tarbiyasining bosh yo'li ishonchdir (K. Ushinskiy). Inson uchun nondan so'ng eng muhimi maktab (J. Danton). O'z shogirdlarida mehnatdan zavqlanish hissini uyg'ota bilgan muallim sharafga loyiq (E. Xabbard). Kitoblar keksalikda eng yaxshi do'st, ayni paytda, yoshlikning eng aziz rahamosidir (S. Smayls) Kitoblar jonsiz, ammo sodiq do'stlardir (V. Gyugo). Odamning qanday odamligini hamisha u o'qiydigan kitoblardan bilish munlin (S. Smayls). Hayotda hech narsa mashaqqatli mehnatsiz qo'lga kiritilmaydi (Goratsiy). Mehnat chinakam oliyanoblikning yagona unvoni hisoblanadi (R. Rollan). Tinmasdan gapirib, bitovga quloq solmaslik mag'rurlik belgisidir (Demokrit). Ulug' ishlar uchun tolmas sabot kerak. Past odamlarning g'ururi shundan iboratki, ular doimo o'zlariga qanday gapiradilar, chinakam insonlarning g'ururi esa o'zi haqida mutlaqo gapirmaslikdir (F. Volter). Faqat bir ezgulik bor — bilim va faqat bir yomonlik bor — jaholat (Suqrot). Insonni inson qilib yetishtiruvchi narsa — tarbiyadir (Demokrit). Fan olg'a siljigan sayin beto'xtov yangilanib boradi (Viktor Gyugo). Oz bo'lsa ham bilmog' uchun ko'p o'qimoq zarurdir (Monteskye).

Mavzuni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Insonning axloqiy-ruhiy kamoloti deganda nimani tushunasiz?
2. „Avesto“da inson tarbiyasiga, insonlarning jamiyatda tutgan o'rniga munosabat qanday yoritilgan?
3. Hazrat Bahouddin Naqshband ta'lim-tarbiyaning asosi adabdan boshlanishini aytadi. Uning ushbu fikrlarini keltiring.
4. Kaykovus: „Yosh bola ilm bilan adabni tayoq bilan o'rganur, o'z ixtiyori bilan o'rganmas“, - deya ta'kidlaydi. Siz ushbu fikrga qanday qaraysiz.?
5. „Kamil inson“ tushunchasiga ta'rif bering?
6. Mutafakkir bobomiz Alisher Navoiy bola tarbiyasini olib borish jarayonida qaysi uslubdan foydalanish maqsadga muvofiqligini ta'kidlaydi?
9. Tarbiya haqidagi mutafakkirlarning hikmatli so'zlaridan misollar keltiring?
10. Axloqiy tarbiyaning vazifalarini tushuntirib bering.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Inomova M. Oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlar. — T.: Fan, 1995.
2. Hasanboev J., Turopova M., Hasanboeva O. Ma'naviy-axloqiy tarbiya asoslari. — T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2002.

3. Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqloq va taraqqiyot yo'li. – Toshkent, O'zbekiston, 1992.

4. Yusupov E. Inson kamolotining ma'naviy asoslari. T.: Universitet, 1998.

5. Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati. T.: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2010.

6. Ziyomuhammadov B., Ziyomammedova S., Qodirova S. Ma'naviyat asoslari. T.: O'zbekiston Milliy etiklopediyasidavlat ilmiy nashriyoti, 2000.

Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008.

24-MAVZU: OTA-ONALARGA TARBIYAGA OID BILIM BERISH. OILAVIY URF-ODATLAR, AN'ANALAR. OTA-ONALAR VA SINIF MAJLISINI TASHKIL QILISH.

Reja:

1. Ota-onalarning bolalarni to'g'ri tarbiyalash shartlari.

2. Ota-onalarga tarbiyaga oid bilim berish

3. Oilaviy urf-odatlar, an'analar

4. Ota-onalar va sinif majlisini tashkil qilish

Bolalarning murg'ak qalbiga hech bir narsa ibratdek kuchli ta'sir etmaydi va barcha ibratlar ichida ota-ona ibratidan kuchliroq va mustahkamroq o'rin oladigan ibrat yo'q. N.I. Novikov

Yurt kelajagi hisoblanmish yosh avlodni, komil farzandlarni tarbiyalash birinchi navbatda oila va undagi muhitga chambarchas bog'liq ekanini ko'p bora aytib o'tildi. Bundan ma'lum bo'ladiki birinchi bo'lib jamiyatimizdagi ota-onalarimizni shunga munosib tarzda qo'shtirmoq ichida "tarbiyalash" lozim bo'ladi. Ya'ni, ularning ongiga avvalambor har tomonlama yetuk, aqlan va ma'nan salohiyatli oila bo'lib shakllanish zarurligini tushuntirish lozim bo'ladi. Shundagina bu oila o'zidan keyingi farzandlarini barkamol, xalq koriga yaraydigan qilib tarbiyalay oladi. Oila jamiyat hayotini rivojlantiruvchi, uni yanada yuksak bosqichlarga ko'tarib, ravnaq toptiruvchi, kelajak avlodni tarbiyalab yetishtiruvchi, kamol toptirish uchun mas'ul bo'lgan g'oyat muhim o'chog'idir.

Oila va oilaviy tarbiya muammolari ichida ota-onalarning tarbiyachilik madaniyatini oshirish va ularga umumiy tarbiyaga oid bilim berish davrimizning dolzarb masalalaridan biridir. Oilalarni pedagogika yutuqlari bilan tanishtirish ularning mustahkamligini ta'minlash vositalaridan biridir. Ikkinchi tomondan esa, bu o'z navbatida, bolalarning tarbiyasida tegishli shakl va uslublarni takomillashtirish yo'llaridan biridir. Shuning uchun ham ota-onalarni, oilalarni tarbiyaga oid bilimlar bilan, tarbiya uslublari bilan tanishtirish nihoyatda zarur.

Oilalarga tarbiyaga oid bilim berish bu faqatgina oila va oila a'zolarininggina emas, balki keng ma'noda davlat ahamiyatiga ega masala hisoblanadi. Hukumatimiz qarorlarida ta'kidlanganidek, barcha tashkilotlar, mehnat jamoalari, umuman axloqiy sog'lom, ma'naviy boy, mustahkam oilanivujudga keltirish to'g'risida, onalar haqidagi, mamlakatning kelajagi bo'lgan yoshlar haqidagi g'amxo'rlikni kuchaytirishi zarur. Ota-onalarning bolalar tarbiyasi haqidagi, ularni turmushga va mehnatga tayyorlash to'g'risidagi mas'uliyatini oshirish zarur.

Jamiyatimizdagi har bir to'laqonli shaxs bolalarning tarbiyachisi bo'lishi, yangi insonni har tomonlama kamol toptiruvchi barcha holatlarda, shart-sharoitlarda ishtirok etishi lozim. Har bir yigit-qiz bo'lajak ota-nalardir. Shu sababli jamiyatimiz ularning qanday oila qurishlariga befarq qarab turlmaydi.

Tarbiyadan ko'zlangan asosiy maqsad har tomonlama ma'naviy rivojlangan aqliy va axloqiy barkamol shaxsni shakllantirishdan iborat.

Tarbiyaviy ish ma'lum maqsadni ko'zlovchi va uzluksiz davom etadigan jarayonidir. Tarbiyaning ma'lum maqsadga qaratilganligi qoidasi bolalar jamoasining rivojlanish istiqbollarini ko'ra bilishga yordam beradi. Bu haqida O'zbekiston Respublikasining "Oila kodeksi" 73-moddasida "Ota-onalarning bolalarga ta'lim-tarbiya berishga oid huquq va majburiyatlarida ota-ona o'z bolalarini tarbiyalash huquqiga ega va tarbiyalashi shart. Ota-onalar bolalarning qonun hujjatlarida belgilangan zarur darajada ta'lim olishlarini ta'minlash shart", - deb ko'rsatilgan. Bu singari ulkan vazifalarni samarali amalga oshirish uchun oilada ota-onalarga pedagogik bilimlar berish asosida olib borilishini har birimiz yaxshi bilishimiz kerak albatta. Buning uchun davlatimiz avvalo oilalarning mustaqil bo'lishiga asosiy e'tiborini qaratishi lozim. Farzand tarbiyasi haqida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi XIV bob "Oila" 63-moddasida "Oila jamiyatining asosiy bo'g'inidir, hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega", 64-modda "Ota-onalar o'z farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburdirlar" va 66-moddasida "Voyaga yetgan, mehnatga layoqatli farzandlar o'z ota-onalarga bola tarbiyasi haqida ma'lumot berishni taqozo qiladi. Qomusimizdagi bu burch va mas'uliyatni bajarish birinchi navbatda ota-onalar zimmasiga yuklatiladi.

Ota-onalarning bu mas'uliyatini amalga bajarishlari bevosita ularning pedagogik madaniyatlariga bog'liq. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, oila tarbiya muammolari ichida ota-onalarning tarbiyachilik madaniyatini oshirish eng dolzarb masalalardan biridir. Shuning uchun ham ota-onalarga oilada bolalar tarbiyasi haqida bilim va tarbiya uslublari bilan qurollantirish nihoyat muhim.

Oila hayotini tarbiyaviy jihatdan to'g'ri tashkil qilish uchun o'qituvchilar, keng jamoatchilik pedagogika fani orqali aholida yordam berish, ota-onalarga tarbiyaviy bilim berish tizimini ishlab chiqishlari lozim. Pedagog-olimlar tadqiqotlarida isbotlanganidek, oilaviy tarbiyaga doir ishlar quyidagi sharoitlarda bajarilsa, uning samaradorligi yanada ortadi:

- maktab o'zining barcha ta'sirlari majmui oilaviy tarbiya jarayoniga izchil yo'naltira olsa;
- o'qituvchilar jamoasi oila bilan o'zaro hamkorligi davrida o'zlarining etik-pedagogik tarbiyaviy talablarni to'g'ri tashkil eta olsalar;
- Xalq ta'limi sohasidagi idora va muassasalar tashkilotchi ota-onalarni tarbiyaviy jarayonga torta olsalar;
- o'qituvchilar tomonidan oilaviy tarbiyaga rahbarlik bolalar maktabga kelmasdan oldin boshlansa va bu ish ularning barcha o'quv yillarida davom ettirilsa.

Bu masalalarni ijobiy hal qilishda shahar, tuman hokimliklari va xalq ta'limi organlarining tarbiyaviy imkoniyatlari kengayotgan paytdagi ta'siri hozirgi kun nuqtayi nazaridan muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ota-onalarning o'ziga va bolalariga bo'lgan talabchanligi, katta va kichiklarning o'zaro munosabatlari, do'stona muhit, ishonch va o'zaro bir-birlarini tushunish oila, maktab va jamoatchilikning bolalar tarbiyasi yuzasidan olib

boriladigan muhim omillaridan biridir. Bunday birlikning ro'yobga chiqishida, eng avvalo, ota-onalarning siyosiy ongliligi muhim rol o'ynaydi. Chunki ota-onalarning faolligi oilaviy hayotda o'z ifodasini topadi. Shu ma'noda bolalar o'z ota-onalarining siyosiy va fuqarolik qiyofalariga qarab o'z xulq-atvorlarini tartibga soladilar. Bolalar ulg'aya boshlashi bilan o'z ota-onalarining qayerda ishlashlari, jamiyatda tutgan o'rinlari, ularning bilimiga qiziq boshlaydilar. Shuning uchun ham ota-onalarning nimalarga qiziqishlarini, kimlar bilan safdosh ekanliklarini bolalar mumkin qadar ertaroq bilganlari ma'qul. Ota-ona qanday ishda bo'lmasin uni jiddiy, el hurmatiga loyiq bir ish deb biladigan bo'lishi kerak. Bu borada oiladagi tarbiyaning maqsadga muvofiq tashkil etilishi yuzasidan javobgarlik ma'lum darajada maktabga yuklanadi. Oiladagi hukmronlikning tarbiyaviy jihatdan to'g'ri bo'lishini ta'minlash maktabning muhim vazifalaridan biridir. Oilaviy tarbiyaning mazmunli tashkil etilishiga dastlabki ta'sirni maktab belgilaydi. Bu vazifalarning muvaffaqiyatli bajarilishida, ijobiy hal etilishida ota-onalar o'rtasida olib boriladigan tarbiyaga oid targ'ibotning roli benihoyadir. Chunki ota-onalarni hozirgi zamon ruhiy-ta'lim-tarbiyaviy bilimlar bilan qurollantirmay turib, oilaviy tarbiyani yo'lga qo'yib bo'lmaydi. Ommaviy-tarbiyaviy targ'ibotda eng yaxshi oilalar namunasida ta'sir ko'rsatish eng maqbul yo'ldir. Bola tarbiyasi yuzasidan oila, maktab va jamoatchilik hamkorligi hozirgi kunimizning dolzarb masalaligi ham mana shundadir. Chunki, birinchidan, bola tarbiyasida oila, maktab va jamoatchilik hamkorligining o'zi murakkab jarayon bo'lib, bunda muallimlardan tashqari ishlab chiqarish jamoalari vakillari, yoshlar, kasaba uyushmalari ham ishtirok etishlari lozim. Ikkinchidan, ota-onalar va qarindosh-urug'lar turli mehnat jamoalarining vakillari bo'lib, ishlab chiqarish va yoru-do'stlarining ma'naviy hayotlaridagi omillarni muhokama qiladilar, ularning hayotga, san'atga, oilaviy majburiyatlarga bo'lgan munosabatlari haqida gapiradilar. Shu sababli ham mana shunday toifa oilalarida tarbiya topayotgan bolalar boshqa ota-onalarning ko'chada, jamoat joylaridagi - hayot faoliyatlariga qarab o'z ota-onalariga baho beradilar. To'plangan tajribalarini yasli, bog'cha maktabdagi o'rtoqlari bilan muhokama qiladilar va hokazo. Uchinchidan, o'zbek oilalari, ularning hayot tarzi jumhuriyatimizdagi ulkan ijtimoiy voqealar sifat jihatidan o'zgarishlarga uchratmoqda. Shu sababli hozirgi kunda oilaviy tarbiyada sifat va mazmun jihatidan o'zgarishlar qilish uchun yangi samarador yo'l va usullar qidirilmoqda. Lekin, ko'plab ota-onalar bolalar tarbiyasiga tayyor emasliklari, ularga ta'siretuvchi turli omillardan behabarliklari, bola kamolotining murakkab tomonlarinibilmasliklari natijasida oilaviy tarbiyada ko'plab ko'ngilsiz voqealar ham sodirbo'lmoqda. Bunday salbiy omillar o'g'il yoki qizlarning maktabdagi ta'lim-tarbiyasiga yomon ta'sir ko'rsatmoqda. Voyaga yetmagan yoshlar, qonunbuzarliklarning kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda. Kuzatishlar shuni ko'rsatmoqdaki, hali ham ayrim ota-onalar bolalar tarbiyasi va ularning kelajaklari haqida zamon talabi darajasida tarbiyaviy mas'uliyatni his qilmayptilar. Ota-onalar bilan suhbatlashish natijasida shu narsa aniqlandiki, ular farzandlari 15-16 yoshga yetgandagina «O'g'lim yoki qizim yuqori sinfda o'qimoqda. Kelajakda

qayerga yuborsam ekan? Qayerda o'qitsam ekan?» degan fikrga boradilar. Imkoni boricha, tanish-bilish orqali o'zlari uchun ma'qul dargohga o'qishga yoki ishga joylashtirmoqchi bo'ladilar. Ular bolalarining qobiliyatiga ham, qiziqishiga ham, xohishiga ham e'tibor bermaydilar. Bunday holat ota-onalarning tarbiya masalasida aniq maqsad va dasturlari yo'qligi oqibatida sodir bo'ladi.

O'rni kelganda shuni alohida ta'kidlash kerakki ayrim maktab o'qituvchilari orasida o'z ishiga mas'uliyatsizlik bilan munosabatda bo'luvchi shaxslar ham yo'q emas. Ularning eng yomon xatolaridan biri tarbiyaga oid barcha kamchiliklarni ota-onalar zimmasiga yuklab qo'yib, o'zlari esa kuzatuvchi bo'lib qolishlaridir. O'qituvchi ota-onalarning faol yordamisiz bolalarni yetarli bilim bilan ta'minlay olmaydi. Bu o'rinda tarbiyachining o'zini tarbiyalash lozimligini ham esdan chiqarmaslik kerak. O'ziga nisbatan talabchan muallim ota-onalar bilan hamkorlikda o'quvchilarda mustaqil fikrlash va harakat qilish, yangilikni sezish, tashabbuskorlik hamda ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirish maqsadida ularga qat'iy talablar qo'yish uchun ma'naviy huquqqa ega bo'ladi.

Rivoyat qiladilarki, bir ona donishmand oldiga kelibdi va bolasining tarbiyasiga qachon kirishish kerakligi haqida so'rabdi. Donishmand bolaning necha yoshga kirganini so'rabdi. Besh yoshga to'lganini bilib onaga xitob qilibdi:

— Tezda uyga qayt! Bola tarbiyasida eng kerak bo'lgan besh yilni sen boy berib qo'yibsan! Shunday, bola dastlabki yillarda tez va ko'p qabul qiladi va tarbiyaning asosiy qismini qabul qiladi. Tarbiya keyin ham davom etaveradi. «Lekin siz mevani keyin ko'ra boshlaysiz, — deydi bir donishmand — bu o'zingiz bir vaqtlar, bolangiz besh yoshigacha bergan tarbiyangiz gulining mevasidir» bu davrda bolaning olamni bilishi odamni bilishi orqali kechadi. Yaxshilik va yomonlik degan katta tushunchalar ota va onasining bir-biriga munosabati, ovozi, qarashi, harakati orqali borligiga singib boraveradi.

Donishmandlar kishi keyin umr bo'yi o'zi yashaydigan yaxshilik va yomonliklarning qariyb 90% ni aynan bolalikning ilk davrida olishini, besh yoshli bala bilan keksalik o'rtasi bir qadam ekanligini tan olishadi.

Bugungi bolakayning ertaga qanday inson bo'lishi ko'p jihatdan bolalik deb atalgan bu davrning qanday o'tgani, uning ongi va qalbiga atrof-muhitdan nimalarni olib kirganiga bog'liqdir. Bolaga munosabatda avvalo uning yosh darajasini inobatga olish kerak, uni yoshiga ko'ra taxminan quyidagicha taqsimlash mumkin:

Tarbiyaning yoshga bog'liq jihatlari:

1. Uch yoshgacha
2. Uchdan yetti yoshgacha
3. Yettidan o'n yoshgacha
4. O'ndan – o'n to'rt yoshgacha
5. O'n to'rtidan-o'n sakkiz yoshgacha

Bolaning bir yoshidayoq rivojlanishi jadallashadi: tana vazni uch hissa oshadi, bo'yi 25 sm o'sadi, tishlari chiqadi, ovqat chaynashni o'rganadi, emishdan to'xtaydi, bola oyog'ida turishni, kattalar qo'lini ushlab yoki o'zi mustaqil yurishni

biladi. 3 yoshgacha bu ko'rsatkich oshib boradi, qo'llar harakati takomillashadi, mustaqil kiyinadi, yechinadi, yuvinadi, qo'li bilan nozik harakatlarni qiladi, u endi qalam bilan rasm soladi, tugmasini qadaydi, gapirishga o'rganadi, shuning uchun ota-onalar juda sezgir va ehtiyotkor bo'lishlari kerak. Tana a'zolarining to'g'ri rivojlanishi aniq-ravon so'zlashga o'rganishi, ota-onalarni sabr-toqatli, aqlirasolik bilan ish tutishlariga bog'liqdir.

Bolaning 3-7 yosh oralig'i alohida ahamiyatga ega. Bu davrda bolada zamon tushunchasi haqida to'g'ri tushunchalarni shakllantirish uchun unga yolg'on gapirmaslik, savollariga to'g'ri, jiddiy javob berish kerak. Bundan tashqari bolalarda gigienik ko'nikmalarni go'dakligidanoq shakllantirish kerak 2-2, 5 yoshidan yuz-qo'l yuvishni eslatib turish, nazorat qilish va ko'maklashish zarur. Tozallikka rioya qilish faqat bolaning sog'lig'ini saqlash uchungina emas balki uni kelajakda ham pokiza bo'lishining omilidir. Bolani 2 yoshidan tishlarini tozalashga o'rgatish kerak. Buning uchun kichkintoyga bolalar tish cho'tkasi, pastasi berish lozim.

To'g'ri uyushtirilgan kun tartibi katta ahamiyatga ega. Bolani aniq belgilangan vaqtda ovqatlantirish kerak, pala-partish ovqatlantirish bolalar salomatligiga yomon ta'sir qiladi. Yosh bolalarning nerv sistemasi juda ta'sirchan bo'ladi. Bolalar darrov cbarchab qoladilar va dam olishga ehtiyoj sezadilar. Dam olishning eng muhim turi uxlash bola har doim bir vaqtda uxlashi lozim. Tungi va kunduzgi, uyqu muddati bolaning yoshiga bog'liq nimjon bolalar ko'proq uxlashi lozim, uyqudan oldin ochiq havoda sayr qilish foydali, kechki ovqat yotishdan 1-1,5 soat oldin berilishi kerak.

Bola sog'lig'ini saqlash, mustahkamlash va uni har tomonlama rivojlantirishda chiniqtirish muhim rol o'ynaydi. 2-3 yashar bolalarning toza havoni chiniqtirish muhimdir. Bundan tashqari quyosh vannalari suv bilan chiniqtirish ham juda foydali. Yosh bolalarni maktabgacha yoshdagi bolalar muassasalarida tarbiya qilish, ularni oilada tarbiyalashga qaraganda bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bola uchun yasli-bog'cha tanlashda "moda" orqasidan quyvaslik, sportni yoki diet tilini o'rgatadigan bog'chani qidirmaslik kerak. Uyingizga yaqin bo'lgan yasli-bog'cha eng qulay va hammasidan yaxshi bo'ladi. Uy sharoitida ba'zi bir ko'nikmalarni o'zlashtirgan bola bog'chaga borganda qiynalmaydi. Qoshiqdan mustaqil foydalanishni bilgan, o'zlari kiyinadigan va yechinadigan bolalar bog'chada o'zlarini dadil his qiladilar va tez ko'nikadilar.

Bundan tashqari bola hayotini o'yin va o'yinchoqlarsiz, ertaklar va musiqasiz — fantaziyasiz va ijodiyotsiz tasavvur etib bo'lmaydi. O'yin va o'yinchoqlar olamida yayrab yashagan bolaning hayotini ma'naviy to'laqon deyish mumkin. Bolaga o'yinchoq tanlayotganda uning yoshi, qiziqishi va sharoiti ko'zda tutiladi.

Yoshi katta bo'lishi bilan o'g'il bolalar texnikaga oid, ayniqsa, transport va shu kabi o'yinchoqlarga qiziqishi ortadi, bu o'yinchoqlar bolalarda turli kasb va mutaxassisliklarga qiziqish tug'diradi, ota-ona bu qiziqishni vaqtida payqab, rag'batlantirishi kerak. Qo'g'irchoqlar qizlarning sevimli o'yinchoqlaridir, 1-2

yoshli qizchalar ko'zi ochilib yumiladigan, «Ingalaydigan qo'g'irchoqlarni yaxshi ko'radilar. 1-4 yoshli qiz bolalarga plastmassadan qilingan kiyimsiz qo'g'irchoqlar ma'qul, qizlar ularni o'zlarini cho'miltiradilar, kiyintiradilar, yo'rgaklaydilar. Sport o'yinchoqlari (koptok, arg'imchoq, kabilar) bolalarni jismoniy baquvvat qilishga xizmat qiladi.

Musiqa o'yinlari bolalarni badiiy qobiliyatlarini o'stiradi. Umuman olganda bolalar o'yinchoqlari shartli ravishda 3 ta guruhga ajratiladi:

1. Syujetli o'yinchoqlar

2. Quruvchilik o'yinchoqlari

3. Turli materiallar agar bolani yoshlikdan o'yinchoqlarini toza tutish, ehtiyot qilishga o'rgatib borilsa ular uy anjomlariga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishni o'rganadilar.

Oilada bolaga tarbiya berishning qator o'ziga xos prinsiplari borki, ularga amal qilish tarbiya ishining samarali bo'lishini ta'minlaydi. Ular quyidagicha: tarbiyada ota-onaning mas'uliyati, tarbiyadagi birlik, ota-ona obro'si, mehnat tarbiyasi, ota-onaning bola tarbiyasini bog'cha, maktab va jamoatchilik bilan hamkorlikda olib borishi, ota-onaning barcha bolalarni teng ko'rishi, ularga adolatli munosabatda bo'lishi, tarbiyada bolaning o'sish va rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish, bola shaxsini hurmat qilish, unga talabchan bo'lish kabilardir. Buning uchun ba'zi tarbiya usullarini bilib qo'yish foydadan xoli emas.

Bola tarbiyasi prinsiplari:

Masalan: ibrat – namuna usuli, yaxshi xulq-atvoriga o'rgatish, odatlantirish, o'rni kelganda nasihat qilish, tarbiya berish, unga munosabatni o'zgartirish, ishonitirish, rag'batlantirish, qoralash kabi usullar.

Tarbiyada maqsadning aniqligi muhim o'rin tutadi maqsadimiz — barkamol avlodni tarbiyalash uni Vatanga muhabbat ruhida xalqning eng yaxshi urf-odatlarini va oilaviy an'analari ruhida, jamiyat uchun bilimdon va madaniyatli shaxs qilib tarbiyalashdir. «Agar siz fuqaroni tug'ib qo'yib, uni o'z mehriyigizdan benasib qilsangiz, marhamat qilib jamiyatni bu razil niyatingizdan ogoh etib qo'ying – deydi A.S.Makapenko «ota-ona mehridan benasib bolalar ko'pincha mayib kishilar bo'lib yetishadilar».

Oilada hamma bolaga bir ko'zda qarash.

Oilada bolalarni to'g'ri tarbiyalashning shartlaridan biri tarbiyadagi birlikdir. Hamma narsada bolaga muomalada, jazolashda, ta'sir o'tkazishda, birlik bo'lishi zarur. Ko'pincha bolaning onasi yoki buvisi ruxsat bergan narsani dadasi ta'qiqlab qo'yadi. Bolalar talabchan otasi bilan kam talabchan onasi va umuman talabchan bo'lmagan buvisi o'rtasida o'zlaricha yo'l topadilar. Kattalar o'rtasidagi kelishmovchilikni ko'rib bolalar mug'ombirlik, aldanchilik, xushomadgo'ylikka o'rganadi. Ayrim ota-onalar bolaga haddan tashqari mehribonlik qilib, girgitton bo'ladi, uning hamma vazifalarini o'zlarini bajarishadi, barcha injiqlik va o'jarliklarini ko'tarishadi, natijada bola noshud, bemehr bo'lib o'sadi. Ota-onaning hamma bolalariga bir xil bo'lishi, tarbiyaning muhim shartlaridan bo'lib, opa ukalarning ahil, bir-biriga mehribon, oqibatli bo'lishiga olib keladi, bola nazarida

ota-onaning obro'si oshadi, odamlar bilan hisoblashishga, ularning ko'nglini ranojimaslikka, odamlarni qadrlashga o'rgatadi. Bir ota, bir onaning farzandlari fe'l-atvori jihatdan bir-biriga o'xshamaydi, ota-ona bolalarning sho'xini ham, qobilini ham bir xil mehr bilan sevishi, kattasini katta, kichigini kichik o'rni bilan bilib har birini o'ziga qarab muomala qilishi lozim. Birini ikkinchisidan ortiq ko'rish yaramaydi. Tarbiya avvalo oilada, bog'chada, so'ng maktabda, jamoatchilik tomonidan muntazam ravishda olib boriladi, tarbiyalashning muhim xususiyatlaridan biri, uni uzluksiz olib borishdir. Ba'zan onalar ikkinchi farzandni ko'rishgach kattasi g'ashlik qilayotganini aytib qolishadi, buning oldini olish uchun to'ng'ichga endi aka, opa bo'lganini aytish, ukasini boqishda yordamlashishi kerakligini tushuntirish lozim. Tarbiyada har bir bolaga alohida muomala, munosabat, e'tibor kerak. «U bolaku, bolaga bo'laveradi», «yumalab, sumalab katta bo'lsa rizqini topib yer», «hammasiga keyin o'zi o'rganib ketadi», kabi fikrlarni qo'yib, bolani tug'ilganidan voyaga yetkuncha tarbiyalab borish kerak. Bolaning tabiiy ehtiyoji bo'lgan narsalarni taqiqlash yaramaydi, bolani tez o'sayotgan organizmni harakat qilib turishni talab qiladi. Bola o'jarlik bilan gapga quloq solmaydi, yig'laydi va asabiylashadi. Keyinchalik esa vazmin, uyatchan bolaga qo'pol muomila qilinsa u juda qo'rqoq bo'lib qoladi, hayotda mustaqil yashashga qiynaladi.

Tarbiyada oilaviy muhitning o'rni

Bolajon xalqimiz. Topgan-tutganimizni farzandlarimizdan ayamaymiz. Ularning sog'lom, ma'naviyatli, oqil va dono bo'lib ulg'ayishi, jamiyatga naf keltiradigan insonlar bo'lishi uchun yelib-yuguramiz. Bu xalqimizga xos fazilatdir.

Farzandga g'amxo'rlik qilish, uning hech kimdan kam bo'lmay ulg'ayishi uchun harakat qilishning nimasi yomon. To'g'riku-ya, ammo ba'zi oilalarda bu g'amxo'rlik biryoz qarama, ya'ni faqat moddiy ta'minotiga ko'proq e'tibor qaratilishi bilan namoyon bo'lmoqda. Eng yomoni esa, ayrim ota-onalar oiladagi to'kislik, ta'minot a'lo darajada ekanidan xotirjam yurishadi, bolamning usti but, qorni to'q, ta'minoti risoladagidek deb, tarbiyaning ma'naviy jihatlarga e'tibor qaratmaydilar. Vaholanki, bola tarbiyasida oiladagi ma'naviy muhitning o'rni ko'proq ahamiyat kasb etadi. Buni dars jarayonida juda ko'p kuzatganman.

Saboq berayotgan o'quvchilarimning ota-onalari turfa kasb egalari. Bu tabiiy, biroq ularning ma'naviy dunyoqarashlari ham turfa ekanligi meni o'ylantiradi. Suhbat jarayonida shuni anglab yetamanki, ular tarbiyada o'qituvchi muhim rol o'ynaydi, biz ota-onalar farzandimizning kiyimini, kitobini, daftar-qalamini ta'minlab tursak, bas, deya fikrlashadi. Bunday ota-onalarga o'zingiz oxirgi marta qaysi kitobni o'qingiz, bolangizning dars tayyorlashini qachon nazorat qilib, ko'maklashgansiz, unga qanday ibratli hikoyatlarni aytib bergansiz, qanday kitoblarni olib berapsiz, deya so'rashning o'zi ortiqcha.

To'g'ri, bola maktabda ta'lim olish bilan birga tarbiya ham ko'radi. Ilm dargohlarida yosh avlod har tomonlama mukammal bilim va salohiyat egasi bo'lib ulg'ayishi lozim. Bu borada davlatimiz tomonidan katta g'amxo'rlik ko'rsatilmog'ida.

Zamonaviy uslubda qurilgan, yuksak texnologiyalar bilan jihozlangan maktablar, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari ular ixtiyorida. Ilm dargohlarida o'g'il-qizlar uchun barcha sharoitlar muhayyo qilingan. Bundan, albatta, har bir ota-onaning ko'ngli to'q, lekin unutmazlik kerakki, tarbiyada ota-onaning ham, o'qituvchi-murabbiyning ham o'z o'rnini bor. Mana, masalan, o'quvchilar bilan suhbatlashganimda ularning dunyoqarashi, o'y-fikri, orzuniyatlarini bilan qiziqaman. Ayrim to'kis oilada ulg'ayayotgan bolalar fikrini boqimandalik hissi egallab olgan. Ular kelajagini ota-onalari belgilab qo'yganini «faxr» bilan so'zlab berishadi.

Yuqorida biz farzandga g'amxo'rlik haqida so'z ochgandik. Ota-ona oila davrasida farzandiga «*sen hech xavotir olma, uy-joy, avtomobil, nima kerak bo'lsa, mana, bizning zimmanizda*» desa, bu aslo g'amxo'rlik emas. Yoki ba'zi ota-onalarni olaylik, ular farzandi bilan gaplashishga umuman vaqt topisha olmaydi. Bola ulardan mehr kutsa, qo'lga pul tutqazishadi. Shuni, g'amxo'rlik?

O'zim guvoh bo'lgan bir voqea haqida aytmoqchiman. Yosh hamkasbim bir kuni mendan maslahat so'radi: «Ustoz, bir o'quvchim darsga doim xalaqit berayapti. Yaxshi gapirib ham ko'rdim, tanbeh ham berdim foydasi bo'lmadi. Otasini chaqirtirсам, vaqti yo'q ekan, haydovchisini jo'natibdi. Otaning bunday e'tiborsizligidan juda ranjdim. Oxiri o'zi ham keldi. U mendan anchagina «achchiq» gaplarni eshita-da nopisandlik va balandparvoqlik bilan e'tibor ham bermadi». Hamkasbimning gaplarini eshitib Xoja Samandar Termiziyning bir ibratli hikmati yodimga tushdi: «**Har kim agar yoshligidan beadab kishilar ichida o'sib-ulg'aysa, katta bo'lgach uning vujudiga o'rnashib oladigan badfe'llik illatini chiqarib tashlash qiyin bo'ladi**».

Yaqinda bir voqeani eshitib yanada hayron qoldim. Qishloq maktablaridan birining o'qituvchisi beodob o'quvchilaridan biriga tanbeh berayotib, jahl ustida qo'lga urib yuboribdi. Ma'lumki, pedagogikada bolaga qo'l ko'tarish mumkin emas. O'qituvchi bu xatosini anglab yetgan bo'lsa ham, bola uyiga borib darhol ota-onasiga shikoyat qilgan. Ota esa o'z mavqeyidan foydalanib shifokordan bolasining quloq pardasi yirtilgani haqida soxta ma'lumotnoma tayyorlatib olgan. To'plangan hujjatlar asosida muallimni sudga berib, o'qituvchining tegishli tartibda javobgarlikka tortilishi va ishdan mahrum etilishiga «erishgan». Bir odamning noqonuniy xatti-harakatini deb, bir fidoyi inson nohaq qoralandi. Otaning bu qilmishini kuzatib turgan farzandning ertaga bunday nomaqbulchilikka qo'l urmasligi dargumon.

Mana shunday holatlardan biri mening ish faoliyatimda ham sodir bo'ldi. Bir o'quvchim uyga vazifani tayyorlamaganligi uchun unga qoniqarsiz baho qo'ydim. Bu bahoni kundaligiga ham qo'yib, bolasining o'qishidan ota-onasini xabardor qilish uchun xat yozmoqchi bo'lsam, u kundaligini tortib olib sinfxonani ruxsatsiz tark etdi. Undan juda xavotir oldim. Ertasi kuni qarasam, darslarga qatnashib yuribdi. Ko'nglim ancha joyiga tushdi, Keyin bilsam, kecha bola ota-onasiga «meni o'qituvchim urdi» deb arz qilibdi. Holbuki, men unga qo'limni ham ko'targanim yo'q. Bunga sinfdoshlari guvoh. Ish vaqti tugagach uyga ketganimdan

so'ng bolaning ota-onasi to'polon qilib kelgan, hech narsani so'rab-surishtirmay meni rosa ayblashgan. O'sha-o'sha bola mening darsim bo'ladigan kuni mashg'ulotlarga kelmaydigan odat chiqardi. Sinf rahbari onasiga qo'ng'iroq qilsa: «Adabiyot o'qituvchisi qattiqqo'lligi uchun uning darsi bor kunlari farzandim qo'rqib bormayapti» degan javobni aytibdi. Mana, sizga ba'zi ota-onalarimizning ma'naviy saviyasi. Oxirigacha so'rab-surishtirmay, bilmay-netmay, o'quvchimning yolg'on gaplariga ishonib, uning ko'ngliga benihoya katta e'tibor berayotgan bunday ota-ona o'z farzandiga yomonlik qilayotganini anglab yetmaydi.

Yana bir gap. Bolalar «iPhone», «Samsung Galaxy», «Lenovo», LG, HTC rusumidagi mobil telefonlardan foydalanayotganini ko'z-ko'z qilayotganini ko'rib kishi chuqur o'yga cho'madi. Ota-onalar ularga qimmatbaho telefonlarni olib berganlar, ammo ularning ko'pchiligi bunday telefonlardan foydalanishni o'zlari bilmaydilar-ku!

Bola bu telefonlardan qay maqsadda foydalanayapti, uning maxfiy kodlangan papkalarida nimalar saqlanayapti, ijtimoiy tarmoqlarda kimlar bilan do'st bo'layapti, internetda qanday saytlarga tashrif buyurayapti – ularning barchasini nazorat qilish uchun ota-ona o'sha texnologiyani farzandidan ko'rayaxshiroq tushuna olishi kerak. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari taraqqiy etgani sari ulardan foydalanish, tushunishda farzandlarimizdan ortda qolsak, bilingki, ularni hen qachon nazorat qila olmaymiz. Ko'pgina ota-onalar farzandlarining uyali aloqa vositasidan foydalanishlarini xavfsizlik nuqtayinazaridan deya izohlaydilar undan dars vaqtida foydalanish mumkin emasligini uqtirishni unutib qo'yadilar.

Aytmoqchimizki, bolaga g'amxo'rlik qilaman deb, uning ma'naviy dunyoqarashiga salbiy ta'sir qilmaslik kerak. Ertaga u nainki ota-onasiga, balki jamiyat taraqqiyotiga yomon ta'sir etuvchi salbiy illatlarga ko'l urishi mumkin. Bunga yo'l qo'ymaslik uchun, avvalo, bolaning yurish-turishini kuzatib, unga to'g'ri tushuntirish va yo'nalishlar berish, farzandning ta'lim olishiga e'tibor qaratib, ilm-fan, ijodga mehr uyg'otish, tarbiyasi yo'lida maktab va mahalla bilan mustahkam hamkorlik o'rnatish talab etiladi. Eng muhimi, bolaning bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazishiga yaqindan ko'maklashish lozim. Uning qiziqishlarini e'tiborga olgan holda, turli fan va sport to'garaklariga qatnashtirish, imkon bo'lsa, musiqa va san'atga oshno qilish maqsadga muvofiq. Bu yoshlarning ongini egallashga urinayotgan turli g'arazli kuchlarga qarshi eng yaxshi qalqon vazifasini o'taydi. Yosh niholga istagancha shakl berish mumkin bo'lganidek, bolada yoshligidan qiziqishni uyg'otish ham unchalik qiyinchilik tug'dirmaydi. Ota-onalar shu orqali farzandlari va ularning kelajagi uchun katta g'amxo'rlik qilgan bo'ladilar.

Tarbiya borasida qilingan bir xatoning ta'siri odamni bir umr ta'qib etishi mumkin. O'qituvchisiga hurmatsizlik bilan gapirayotgan bola ertaga ota-onasiga shu munosabatni qilmasligiga kim kafolat beradi?

Milliy anʼana va qadriyatlarimiz, hurmat, izzat tushunchalari hamda jamiki axloqiy fazilatlar bu yoʻlda bizga yaxshi hamroh boʻlishi, shubhasiz.

Farzand tarbiyasi juda murakkab va masʼuliyatli vazifa. Bu vazifa yurt taraqqiyoti, mamlakat kelajagiga daxldor ekanini sira yoddan chiqarmaslik kerak. Tarbiyada mana shu ikki olam uygʻunligi taʼminlansa, katta muvaffaqiyatlarga erishilishi ayni haqiqat.

Mavzuni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. “Oila – mahalla – taʼlim muassasasi” hamkorligi Jamoat kengashi toʻgʻrisidagi Nizomning tarkibiy qismlari va mazmun-mohiyati haqida maʼlumot bering.
2. Tarbiyada oilaviy muhitning oʻrni qanday?
3. Muqaddas Islom dinida ota-onaning farzand olidagi hamda farzandning ota-oldidagi burchlari nimalardan iborat, deb koʻrsatilgan?
4. Bola tarbiyasi prinsiplarini sanang?
5. Tarbiyaning yoshga bogʻliq jihatlari nimalardan iborat?
6. Ota-onalarning bolalarni toʻgʻri tarbiyalash shartlari qanday?

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.R.A.Mavlonova. N.Raxmonqulova. B. Normurodova. K.Matnazarova. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. Darslik. – T: Nizomiy nomidagi TDPU.2014-y.
- 2.R.A.Mavlonova. N.Raxmonqulova. B. Normurodova. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. Oʻquv qoʻllanma. T: Tib kitob 2010-y.
- 3.R.A.Mavlonova. O.Toʻrayeva .K.M.Xoliqberdiyev. Pedagogika.T:Oʻqituvchi 2008-y.
- 4.K.M.Inomova. Oilada bolalarning maʼnaviy-axloqiy tarbiyasi. T: Fan,1999.

25-MAVZU. TARBIVAVIY TADBIRLAR VA ULARNI OʻTKAZISH METODIKASI. TARBIVAVIY TADBIRLARGA SSENARIY YOZISH.

Reja:

1. Boshlangʻich sinflarda tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning mavjud ahvoli
2. Tarbiyaviy tadbirlar va ularni oʻtkazish metodikasi
3. Tarbiyaviy tadbirlarga ssenariy yozish

Mustaqillikka erishilgandan keyin taʼlim tizimida qoʻlga kiritgan eng katta yutuqlarimizdan biri bu – milliy tarbiyaga eʼtiborning kuchayganidir.

Bunda, shubhasiz, umuminsoniy, milliy, maʼnaviy va moddiy qadriyatlarini umumiy oʻrta taʼlim oʻquvchilarig shakl va koʻrinishlarda oʻrgatish mumkin, degan muammo ham oʻrtaga qoʻyildi. Unda, asosan, milliy qadriyatlardan sharoqona tarbiya mazmunini tanlash, tarbiyaviy mohiyatini belgilash, axloqiy natijalariga erishish yoʻllarini belgilash, pedagogik shart-sharoitlarini aniqlashga eʼtibor qaratilmoqda.

Biz boshlangʻich sinflarda tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning mavjud ahvolini bilish maqsadida maktablarda tarbiyaviy ishlarni qanday tashkil etilganligiga eʼtiborni qaratdik. Asosiy maʼlumotlar Qarshi tumanidagi 25-oʻrta umumtaʼlim maktablarida boshlangʻich taʼlim sinf oʻqituvchilaridan olindi: tadqiqotlarda jami 8 nafar oʻqituvchi va 63 nafar oʻquvchi qatnashdi. Tadqiqotlar oʻquvchilar taʼlim olayotgan davr, ikki yil davomida ham oʻtkazildi. Tadqiqotlarni oʻtkazishda ekspertlar sifatida oliy oʻquv yurtlarining professor- oʻqituvchilari jalb etildi. Tajriba-sinov ishlari avvalida boshlangʻich sinf oʻqituvchilarining faoliyatini kuzatdik. Ularning tarbiyaviy ish rejaları, turli sinfga oid hujjatlar bilan tanishdik hamda biz tanlagan mavzuga oʻqituvchilarning munosabatlarini aniqlashga harakat qildik. Tajriba-sinov ishlari davomida kuzatish, ogʻzaki soʻrov, test kabi ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalandik. Dastlab oʻqituvchilar bilan ogʻzaki soʻrovlar oʻtkazib, ularning tarbiyaviy ishlarni texnologiyalashtirishga oid tushunchalari, bilimlarini aniqlashga harakat qildik. Oʻqituvchilarga quyidagi savollar bilan murojaat qildik. (Ilova-1) Tashkil etilgan suhbat natijalari shundan dalolat beradiki, oʻqituvchilarning biz tanlagan mavzuga nisbatan munosabatlari ijobiy va unga qiziqishlari yuqoridir. Berilgan savollarning ayrimlariga oʻqituvchilar aniq javob berishga harakat qilishdi. Masalan, “Tarbiyaviy tadbirlarni tashkil qilishda sizga nimalar manba boʻlib xizmat qiladi”, “Tarbiyaviy ish rejani tuzayotganda nimalarga koʻproq eʼtibor ahamiyat berasiz?”, “Faoliyatingiz jarayonida kasbdoshlaringiz tarbiyaviy ishlarini tahlil qilganmisiz, ularning kamchilik va yutuqlari nimada deb oʻylaysiz?”, “Tarbiyaviy ishlarga doir faoliyatingizni kim nazorat qiladi ?” kabi savollar shular jumlasidandir. Ammo biz tanlagan mavzuning eng dolzab savollaridan boʻlgan “Tarbiyaviy ishlarni texnologiyalashtirish deganda nimani tushunasiz?”, “Pedagogik texnologiyalar tushunchasiga taʼrif bering?” savollariga oʻqituvchilar aniq javob qaytara

olishmadi. Vaholanki, o'qituvchilar pedagogik texnologiyalarning ko'plab turlarini dars jarayonida qo'llab kelmoqdalar. Ammo kuzatish va javoblardan ma'lum bo'lishicha o'qituvchilar tarbiyaviy tadbirlarda pedagogik texnologiyalardan muntazam foydalanmaydilar. Shu bois ular bu savollarga aniq javob qaytara olishmadi. "Bir o'quv yilida necha marta tadbir tashkil etasiz?" savoliga o'qituvchilarning ayrimlari, bir marotaba-degan javobni qaytarishgan bo'lsa, "O'quvchilaringiz bilan sayohatlar tashkil etasizmi, uhda ko'proq nimalarga e'tibor qaratasiz?" savoliga o'qituvchilarning ba'zi birlari umuman sayohatlar tashkil etmasligini, ayrimlari esa ikki yilda bir marotaba –degan javobni qaytarishdi.

Yuqoridagi javoblar tahlilidan ko'rish mumkinki, ayniqsa tarbiyaviy ishlarda pedagogik texnologiyalardan foydalanish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biridir. Zero, pedagogik texnologiyalar nafaqat tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshiradi, balki o'qituvchilarni ijodkorlik sari chorlaydi. Shuningdek, bizningcha boshlang'ich sinflarda tarbiyaviy tadbirlarning turli shakllaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo'lib, ularda o'quvchilar zo'r ishtiyoq va qiziqish bilan ishtirok etishadi. Shu bois tadbir turini tez-tez yangilab borish yoki uning mazmunini boyitib borish darkor bo'ladi. Bir hil mazmundagi tadbirlar ham o'quvchilarda zerikish holatlarini paydo qiladi. Alohida ta'kidlab o'tishimiz joizki, maktablarda tarbiyaviy tadbirlarning eng oqsayotgan turi bu – sayohatlardir. O'qituvchilar bilan sayohatlar yuzasidan olib borilgan suhbat ham bunga yaqqol misol bo'ladi. Ta'kidlab o'tishimiz joizki, sayohatlar sinf rahbarlari tomonidan bir o'quv yilida kamida bir marotaba tashkil etilishi lozim edi. O'qituvchilar bu masalaga o'z foliyatlari jarayonida suskashlikka yo'l qo'ymoqdalar. Ayniqsa, tarixiy obidalar, o'lkashunoslik muzeylari, tabiat qo'yniga uyushtiriladigan sayohatlar shular jumlasidandir. Bunda o'qituvchilar ayrim sabablarni ko'rsatdilar, to'g'ri o'qituvchilarning bu borada imkoniyatlari ham cheklangandir, ammo Qarshi shaharidagi maktab o'quvchilarini sayohatlarga olib chiqishning to'la imkoniyati mavjud. Shahar ichida joylashgan tarixiy obida, madrasa va masjidlarni o'quvchilarga ko'rsatish va ularning tarixini so'zlab berish bizningcha har tomonlama foydalidir. Qishloq joylaridagi maktablarda ham o'qituvchilar maktab ma'muriyati, ota-onalar bilan kelishgan holda sayohatlarni tashkil qilishlari mumkin. O'qituvchilar bilan olib borilgan og'zaki suhbat tahlili natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, biz tadqiqot olib borayotgan maktablarda tarbiyaviy ishlarni sinf rahbarlari baholi qudrat tashkil etib kelmoqdalar. Ularning tarbiyaviy ish rejaları va uning muddati, mas'ul shaxslar qayd etilgan bo'lim misolida buni ko'rish mumkin. Ammo alohida ta'kidlashimiz joizki, sinf rahbarlari pedagogik texnologiyalarning tadbirga mos turlarini tanlab, ulardan foydalansalar nur ustiga a'lo nur bo'lar edi.

Biz tajriba-sinov ishlarini davom ettirib, tanlagan maktablarning 4-sinf o'quvchilariga test savollari bilan murojat qildik. Albatta bunda biz o'quvchilarni qanday tarbiyaviy tadbirlarga qiziqishlari yuqori ekanini bilishga qiziqdik. Test savollari quyidagicha edi. (Ilova-2). Test natijalari tahlili natijalaridan ko'rish mumkinki, o'quvchilar tarbiyaviy tadbirlarda ishtirok etishni juda hohlaydilar va

ulardan katta zavq oladilar. 1-test savoliga o'quvchilarning ko'pchiligi sayohatlarni belgilashgan. Bundan ko'rinadiki, maktablarda sayohatlar kam tashkil etiladi, shu bois o'quvchilar sayohatlarda qatnashishni hohlaydilar. 2-test savoliga esa o'quvchilar barchasi "G" javob variantini belgilashgan. Demak, milliy bayramlarimizning barchasi o'quvchilarga birdek manzur, desak xato bo'lmaydi. 3-savolga o'quvchilarimizning ko'pchiligi Navro'z qanday bayram ekanini to'g'ri belgilashgan. Umuman olganda, test natijalarining tahlili ijobiy. Ammo tarbiyaviy ishlarning ba'zi turlariga maktablarda kam e'tibor berilmoqda. Sayohat, ko'rik-tanlov shular jumlasidandir.

Amaliyotdagi holat natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, maktablarda tarbiyaviy ishlar qoniqarli ahvolda, ammo ularni zamon talablari darajasida tashkil etishga kam e'tibor berilmoqda. Ayniqsa, tadbirlarda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish samaradorligi past darajada ekanligi kuzatildi. Bu borada o'qituvchilarning mas'uliyati va ijodkorligini o'stirish davr talabi ekanligi ham ma'lum bo'ldi. Shuningdek, o'qituvchilarni pedagogik texnologiyalardan foydalanishga oid nazariy va amaliy bilimlar bilan qurollantirish zaruriyati ham mavjuddir.

2. Boshlang'ich sinflar tarbiyaviy ishlarini texnologiyalashtirishning o'ziga xos xususiyatlari

Mamlakatimiz kelajagi bo'lmish yoshlarni barkamol insonlar qilib tarbiyalashda ta'lim-tarbiyaning uzluksizligini ta'minlash va uni tizim shaklida tashkil etish asosiy masalalardan biridir. Shuningdek, boshlang'ich maktablarda tashkil etiladigan darsdan va sinfdan tashqari mashg'ulotlarga e'tiborni kuchaytirish bilan ham ta'lim va tarbiya jarayonining uzluksizligiga salmoqli hissa qo'shib boriladi. Darsdan va sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarning vazifasi faqat bolalarni band qilish emas, balki ancha murakkab, ya'ni ularning darslarda olgan bilimlarini mustahkamlash, milliy qadriyatlarimizga nisbatan qiziqishini uyg'otish, qolaversa, ularning hayotini zavq va shavqqa to'ldirishdir. Xuddi dars jarayonida bo'lgani kabi tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishda ham sinf o'qituvchisining vazifasi mas'uliyatli va ahamiyatlidir. Bu mas'uliyat ulardan doimiy ravishda o'z ustida ishlashni, ijodiy mehnatni talab qiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining faoliyatini tashkil qilishga yunaltilgan sinfdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarning asosiy xususiyati- o'quvchi kundalik hayotining namoyon bo'lishidir. O'quvchi kundalik ishlarining davomi sifatida sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarda bevosita ishtirok etadi, turli mazmundagi suhbatlar, savol-javoblarda qatnashadi, kechalarni tashkil qilishda ishtirok etadi, rollarni bajaradi, tinglaydi, qolaversa bular orqali ma'naviy dunyosi boyib boradi. Ayniqsa, ular bugungi kunda o'quvchilarning milliy merosimizga nisbatan qiziqishlarini ustirish maqsadida tashkil qilinadi. Har qanday sinfdan tashqari mashg'ulot oldiga turli tarbiyaviy vazifalar qo'yiladi. Ularning har biri o'ziga xos belgilarni, bir-biridan farq qiluvchi shakllarni, vositalarni, ijodiy, mehnatni talab qiladi. Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlar o'qituvchilarning yillik ish rejalarida aniq ko'rsatilgan, maqsad va vazifalari belgilangan bo'lishi lozim. Boshlang'ich

sinflarda tashkil etiladigan tarbiyaviy tadbirlar o'quvchilar hayoti bilan ya'ni ularning maktab ostonasiga ilk qadam qo'ygan kunlaridan boshlanadi. Mustaqillik bayrami, 2-sentabr, Kuz bayrami, Konstitutsiya kuni, Alifbo bayramlari, Yangi yil, Harbiylar kuni, mashhur allomalarning tug'ilgan kunlari, 8-mart, Navro'z bayrami, gullar bayrami kabilar shunday tadbirlar bevosita o'quvchilarda vatanga e'tiqodni tarbiyalash ishlari bilan bog'liq holda olib boriladi. Bu tadbirlarga material tanlashda eng qimmatli manba bo'lib milliy qadriyatlar namunalari hisoblanadi.

O'qituvchi tarbiyaviy tadbirlarni uyushtirishda quyidagi pedagogik talablarga amal qilish lozim:

- tarbiyaviy tadbir aniq maqsad va reja asosida uyushtirilishi;
- tarbiyaviy tadbir o'quvchining yoshi, ruhiy holatiga mos bo'lishi;
- har bir tarbiyaviy tadbir darsda olgan bilimlarni mustahkamlashga xizmat qilishi;
- tadbir orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarida jamoatchilik, uyushqoqlik, o'zaro yordam kabi axloqiy sifatlar tarbiyalanib borilishi darkor.

Boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari tadbirlar quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. Tadbirni rejalashtirish;
2. Tadbir yuzasidan o'quvchilarga tushuncha berish;
3. Tadbirni tashkil qilish jarayonida sinf o'quvchilarining barchalarini ishtirok etishini ta'minlash;
4. O'quvchilarning imkoniyatlari darajasidan kelib chiqqan holda ishlarni taqsimlash;
5. Tadbirni amalga oshirish;
6. Tadbir natijalarini tahlil qilish va baholash.
7. Bosqichlarning har biri o'qituvchi tomonidan oldindan chuqur o'rganilgan bo'lishi lozim.

Yuqoridagi vazifalarni amalga oshirish uchun yordam beradigan quyidagi metodik tavsiyalarni bayon etishni lozim topdik:

1. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining sinfdan tashqari tadbirlariga rahbarlik qilishda, avvalo milliy qadriyatlarga, ularning ahamiyatiga, ijtimoiy xarakteriga e'tibor berish kerak (masalan, ertak va maqollar vositasida; tarixiy mavzular yoki milliy bayramlar: "Navro'z", "Mustaqillik kuni", "Bilimlar kuni" va shu kabilar);

2. Yaxshi ishtirok etgan o'quvchilarni, sinfni maktab jamoasi oldida moddiy va ma'naviy jihatdan rag'batlantirish;

3. Darsdan tashqari tadbirlar orqali o'quvchi shaxsidagi axloqiy sifatlarini rivojlantirish yo'llarini izlash;

4. Sinfdan tashqari mashg'ulotlarga rahbarlik qilishda milliy qadriyatlar ta'siri vositasida ba'zi o'quvchilarda mavjud salbiy xususiyatlarni bartaraf qilib borish;

5. Boshlang'ich sinf o'quvchilari bunday tadbirlarda zur ishtirok bilan qatnashadilar. Ba'zan hamma o'quvchilar ham birdek talabga javob bera olmaydilar, shu sababdan ularning ishtirokiga asta-sekinlik bilan erishish.

Mazkur ishlarni amalga oshirishda har bir boshlang'ich sinf o'qituvchisi eng avvalo, tashkil qilinadigan tarbiyaviy tadbirlarning mazmunini chuqur o'rganishi, uning natijalariga jiddiy e'tibor berishi va bu bilan o'quvchi shaxsiga ijobiy ta'sir etishga intilmog'i, vatanga e'tiqod, milliy g'urur, vatan ravnaqi uchun xizmat qilish, qolaversa, ona tabiatni asrash kabi sifatlarini yanada rivojlantirish yo'llarini izlamog'i lozim.

Milliy qadriyatlar orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarini vatanga e'tiqod ruhida tarbiyalash jarayonini yanada takomillashtirish, o'quvchilarni milliy qadriyatlar bilan chuqurroq tanishtirish, ularning darsda olgan bilimlarini amalda isbotlash maqsadida turli ertaliklar, kechalar, bellashuvlar o'tkazishni maqsadga muvofiq deb bildik.

Buning uchun, avvalo milliy qadriyatlar, bayramu-sayillar va urf-odatlar haqida bolalarda tushuncha hosil qilish, vatan hakidagi she'rlarni yod oldirish, o'quvchilarning o'zlari chizgan vatan manzarasi tasvirlangan suratlar namoyishini tashkil qilish, milliy urf-odatlar aks etgan ko'rinishlarni tayyorlash bilan ertaliklarga tayyorgarlik ko'riladi.

Milliy bayramlarni boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan birgalikda nishonlash, avvalo o'quvchilarda ona-vatanga, tabiat va jonzotlarga nisbatan mehru-muhabbat, g'urur va iftixor hissini tarbiyalaydi. Bu kabi tarbiyaviy ishlarning natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining lug'at boyligi oshadi, dunyoqarashi kengayadi, asosiysi darsda olgan bilimlarini mustahkamlanadi, xotirasida uzoq vaqt saqlanib qoladi. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, o'quvchilar birdamlikka, jamoa bo'lib ishlash ko'nikmasiga ega bo'ladilar. Xuddi shunday ijobiy sifatlarini boshlang'ich sinf o'quvchilarda tarbiyalab borishda ertaliklarning o'z o'rni bor.

Ertaliklar bolalar uchun juda qiziqarli, tarbiyaviy jihatdan ahamiyatga ega bo'lgan tarbiya vositalaridan biridir. Ertaliklarda deyarli barcha sinf o'quvchilari ishtirok etadilar. Ularga tayyorgarlik ko'rishning o'ziyoq bolalarda qiziqishni uyg'otadi. Bolalar ertalik munosabati bilan she'r, qo'shiqlar yodlashi, raqs tushishi va albatta milliy qadriyatlarimiz namunalari bilan tanishishi har tomonlama foydalidir.

Biz kuzatishlar olib borayotgan maktablarning aksariyat qismida ertaliklarni o'tkazishga kam e'tibor beriladi, ba'zi sinflarda umuman o'tkazilmaydi. Bu sohada talab va istaqlarni o'rganib chiqib, boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan bir-necha bor ertaliklar uyushtirdik. Bizningcha ertaliklar quyidagi tartibda o'tkazilsa, yaxshi natija beradi:

- ertalikning mavzusini tanlash va mavzu yuzasidan materiallar to'plash;
- ertalikning dasturini tuzish;
- ertalikka mehmonlar taqlif etishni rejalashtirish;
- ertalik o'tkaziladigan joyni aniqlash va bezash;
- ertalikni muvaffaqiyatli o'tkazish va qatnashchilarni rag'batlantirish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan «Navro'z bayrami», «Mehrjon bayrami», «Gullar bayrami», «Alifbo bayrami», «Oltin kuz» va boshqa ertaliklarni uyushtirish mumkin.

Boshlang'ich sinflarda ko'rik tanlov va sayohatlarni texnologiyalashtirish

Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlar ko'lamini kengaytirish maqsadida boshlang'ich sinf o'quvchilarining 3-4-sinflari o'rtasida savol-javob kechalarini o'tkazish maqsadga muvofiq. Aynan 3-4 sinf o'quvchilarini nazarda tutishimizdan maqsad, ular bu borada anchagina bilim va ko'nikmaga egalar. Ayniqsa, ular o'z sinfi «sha'nini» himoya qiladigan darajaga yetganlar. Darsdan va sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlar jarayonida bunday tadbirlarning o'tkazilishi alohida ahamiyatga ega. Bunda birinchidan, bolalarning bo'sh vaqtlari samarali tashkil etilsa, ikkinchidan, ularning dars davomida olgan bilimlari mustahkamlanadi. Uchinchidan esa, bolalarda uyushqoqlik, bilim olishga havas yanada ortadi. Ana shunday bellashuvlardan biri sifatida «Mening Ona Vatanim!» nomli mavzuda o'tkazilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunda sinf o'quvchilari ikki guruhga ajratib olinadi, ularning har taraflama tengligiga e'tibor beriladi. Bu bellashuvni birinchi bosqichda sinf o'rtasida, keyinchalik, sinflar o'rtasida, maktablar o'rtasida ham uyushtirish mumkin. Bu tadbirni tayyorlash uchun kamida bir oy talab qilinadi. Har ikkala tomon kecha o'tkaziladigan kunni belgilab olgach, boshlang'ich sinf o'qituvchilari, maktab direktori va yordamchilari bilan birgalikda kechaning shartlari belgilab olinadi. Bu bellashuv shartlarini quyidagicha tuzish mumkin:

1. Sinflarning o'zaro tabrigi. (tabrik tanlangan mavzu asosida tuziladi);

2. Ifodali o'qish. (Mavzu yuzasidan shoirlarning she'rlarini ifodali o'qib berish, har bir sinfdan bitta bola o'qiydi);

3. Yosh rassomlar ko'rigi. (ma'lum vaqt davomida har bir sinfning bittadan yosh rassomi tanlangan mavzu yuzasidan manzarasi aks etgan suratni chizib berishlari shart);

4. Guruh ishtirokchilarning o'zbek xalq maqollari aytishuvi (bellashuv tanlangan mavzu asosidagi maqollardan iborat bo'lishi, unda bellashuvda guruhning barcha ishtirokchilari qatnashadalar);

Milliy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz aks etgan ko'rinish (tanlangan mavzu vatanga, milliy qadriyatlarga nisbatan hurmatni, e'tiqodni tarbiyalashga qaratilgan bo'lishi shart. Ko'rinish davomida o'zbek xalq laparlaridan, allalaridan, yor-yorlaridan foydalanish inobatga olinadi);

6. Savollarga tez javob qaytarish o'yini. (Savollar tanlangan mavzu asosida tuzilishi, masalan, O'zbekiston, uning tarixi, boyliklari, tabiati to'g'risida bo'lsa, quyidagi savollardan foydalanish mumkin)

- O'zbekistonning poytaxti qayer?

- O'zbekistonda nechta viloyat bor?

- O'zbekiston madhiyasi qachon va kim tomonidan yozilgan?

- O'zbekiston madhiyasi musiqasini kim bastalagan?

- O'zbekiston bayrog'ida nimalar tasvirlangan va qanday ranglar mavjud?

- O'zbekiston gerbida nimalar tasviri tushirilgan?

- Amir Temur kim bo'lgan?

- Bulbul chamanni sevar, maqolining davomini ayting?

- Alisher Navoiy qachon va qayerda tavallud topgan?

- Shiroq kim bo'lgan?

- Navro'z bayrami qachon nishonlanadi?

- Qarshi shahridagi tarixiy obidalarni ayting?

- Nega ona – vatan deyiladi?

- Jaloliddin Manguberdi kim?

- «Kamalak» bolalar tashkilotining vazifalarini ayting?

- Imom Buxoriy kim bo'lgan?

- Yurtimizdagi viloyatlarning nomini ayting?

- Navro'z so'zining ma'nosini ayting?

7. Guruhlarning erkin sharti.

Masalan «**Ona yurtim - oltin beshigim**» nomli ko'rik-tanlovni quyidagicha tashkil etish mumkin. Mana shunday bellashuv bohonasida o'quvchilar vatan, ona tabiat, buyuk allomalar, do'stlik, kattalarni hurmat qilish, kichiklarga izzat ko'satish, oliyanoblik, to'riso'zlik, mehnatsevarlik to'g'risidagi ko'plab she'r va maqollarni yod oladilar, qo'shimcha manbalar bilan tanishadilar.

Bu kabi bellashuv orqali o'quvchilar dars jarayonida olgan bilimlarini mustahkamlash bilan birga, yuqorida aytganlarimizdan tashqari, o'zlariga nisbatan sinf oldidagi mas'uliyatni his qiladilar.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, shartlar guruh a'zolaridan astoydil tayyorgarlik ko'rishni, vatanimiz haqida to'la ma'lumotga ega bo'lishni, savollarga javob berish uchun esa darslik va ko'llanmalarga murojaat qilishni, vatanga nisbatan e'tiqodni, mehr-muhabbatni namoyon qilishlarini talab qiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan bu kabi ishlarga tayyorgarlik ko'rishda o'quvchilarga xalq og'zaki ijodi namunalari murojaat qilishlarini, (albatta o'qituvchi va ota-onalar ko'magida) shoirlarning vatan haqidagi she'rlarini yod olishlari, o'lkashunoslik muzeylariga sayohat qilishlarini uyushtirish shart. Chunki, mana shu ishlar orqali o'quvchilarning tassavvur dunyosi kengayib boradi.

Maktab sharoitida tashkil etiladigan tarbiyaviy ishlarning barchasi ham o'quvchilarda barkamollik sifatlarini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, ular bir-biridan mazmun-mohiyati, vazifasiga ko'ra farqlanadi. Huddi shunday ekskursiyalarning vazifasi ham ko'p qirralidir. Ekskursiyalar – tarbiyaviy ishlarning ommaviy turi sifatida keng qo'llanilib kelinadigan usuldir. Ayniqsa, bunda boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan tarixiy o'lkashunoslik manbalariga uyushtiriladigan ekskursiyalarning ahamiyati katta. Sayohat davomida o'quvchilar bevosita tarix bilan ro'baru keladilar. Bolalar kuzatish jarayonida obyektning qaysi yillarda va kim tomonidan barpo etilganligi, uning bugungi kundagi holati haqida ma'lumotga ega boladi. Shubhasiz, shu kuzatish jarayonida bolalarda vatanga nisbatan e'tiqod, ona-tabiatni asrash, tabiat go'zalliklaridan bahramand bo'lish, insonlar mehnatini qadrlash, tarixiy obidalarni o'rganishga qiziqish, ularni kelgusi

avlodlarga meros etib qoldirish ishlarida qatnashish ko'nikmalari shakllanadi. Ekskursiyalar kunining e'lon qilinishiyoq o'quvchilarda xursandlik kayfiyatini uyg'otadi. Chunki, ekskursiyalar uyushtirish orqali bolalarda dars jarayonida hosil bo'lgan zerikish, toliqish alomatlar bartaraf etiladi. Bu yoshda bolalarning tabiat va tevarak – atrofni o'rganishga bo'lgan qiziqishlari ustun bo'ladi. Ularning bu ehtiyoj va qiziqishlari ekskursiyalar yordamida qondirib boriladi.

Ekskursiyalarni quyidagi turlarga ajratish mumkin: yon atrof bilan tanishuv, o'lkashunoslik manbalariga sayohat, muzey, tarixiy joylarga borish, kishilar mehnatini kuzatish va boshqalar. Birinchi sinflarda yon atrof bilan tanishtirish ya'ni maktab hovlisi, maktab kutubxonasi, oshxona, sport zali, o'qituvchilar xonasi va boshqalar bilan tanishtiruv amalga oshiriladi. O'qituvchi ekskursiya paytida bolalarni tartib-intizomga, o'zini tutish qoidalariga o'rgatadi, safda yurish, oshxona va sinf xonasini ozoda tutish kabi ko'nikmalarni shakllantirib boradi. Asta-sekin ekskursiyalarning ko'lamini kengaytib boradi. Ikkinchi, uchinchi sinflarda muzeylarga, tarixiy joylarga, san'at koshonalariga ekskursiyalar uyushtiriladi. To'rtinchi sinfda esa shahar va tumanlar, xotira maydonlarida tematik ekskursiyalar amalga oshiriladi. Bu jarayonda asosiy rolni o'qituvchi bajaradi. Chunki o'qituvchi ushbu ekskursiyalar natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida vatanga e'tiqod tuyg'usini shakllantira olishi, milliy qadriyatlarimizning mazmun, mohiyati haqida tushuncha berishi kerak bo'ladi. Buning uchun boshlang'ich sinf o'qituvchisining zimmasidagi vazifalar quyidagilardan iborat ekanligini e'tirof etamiz:

-o'qituvchi o'zi yashab turgan voaha, shahar, qishloq haqida to'liq bilimlarga ega bo'lishi;

-o'qituvchi rahbarlikni qo'lga olgan holda, o'quvchilar diqqatini kuzatilayotgan obyektga qarata olishi;

-ekskursiyaning maqsadi, rejasini ishlab chiqishi;

-ekskursiya davomida o'quvchilarni milliy qadriyatlarga hurmatni, g'urur va iftixor tuyg'ularini tarbiyalab borishi;

- uyushtirilayotgan ekskursiya orqali Vatanga muhabbat, sadoqat, onavatananni asrash, vatanga e'tiqodni tarbiyalab borish ko'zda tutiladi.

Shu bilan birgalikda tashkil etilayotgan ekskursiyaning muddati oldindan belgilab qo'yilishi hamda bundan ota-onalar xabardor bo'lishi lozim. Ekskursiyalar uch bosqichda amalga oshiriladi:

1. Tayyorgarlik ko'rish;

2. Ekskursiyani o'tkazish;

3. Taassurotlarni xulosalash, yakunlash.

Ekskursiyalarni tashkil etishning barcha qonun-qoidalariga amal qilgan holda o'quvchilarning o'zlari yashab turgan joylardagi o'lkashunoslik manbalariga sayohatni uyushtirish mumkin. Masalan "Ona shahrim kecha va bugun" mavzusiga bag'ishlab sayohat uyushtirish maqsadga muvofiq. Bunda avvalo sayohatning maqsadi belgilab olinadi.

Sayohatning maqsadi: Shaharda bo'layotgan o'zgarishlar, bunyodkorlik ishlari, shahar aholisining mehnatkashligi, kishilarning vatan ichidagi vatanni ardoqlashi, shu bilan birga kishilardagi ko'tarinkilik, xursandlik kayfiyatini kuzatish, tarixiy obidalarning qayta ta'mirlanganligi hamda bu yerlarda go'zal manzaralarning chiroy o'chib turishini o'quvchilarga ko'rsatish va bundan vatanparvarlik hissinii tarbiyalashda unumli foydalanish.

Bunday sayohatdan bolalar zavq-shavqqa to'ladilar. Qisqa vaqt ichida shaharlarimizning ta'mirlanishi va bunda hukumatimiz va bunyodkor xalqimizningning roli katta ekanligi haqida o'quvchilar ma'lumotlarga ega bo'ladilar. Shaharlarning milliylik bilan zamonaviylikni uyg'unlashtirgan ko'rkam maskanga aylanganligini kuzatgan o'quvchilarning sayohatdan keyingi tassurotlari bir olam bo'ladi. Shu bilan birgalikda bolalarning vatanga va xalqqa bo'lgan muhabbati, g'ururi, sodiqligi, o'lka tarixini o'rganishga bo'lgan qiziqishi va milliy qadriyatlarga bo'lgan hurmati yanada ortadi. Ayniqsa, tarixiy obidalarning qayta ta'mirlanib, chiroyli ziyoratgoh va oromgohga aylantirilgani o'quvchilarda axloqiy-estetik zavq uyg'otadi, obidalar peshtoqining naqshinkor o'ymakorlik ishlarida milliylikning aks etishi, o'quvchilarda o'zbek xalqi amaliy san'atiga nisbatan qiziqish va hurmat hissinii tarbiyalaydi.

Sayohat taassurotlari o'qituvchilar tomonidan xulosalanadi. Xulosalash yakunida o'qituvchi o'rganilgan obyektning ahamiyatiga yana bir to'xtaladi. Ayniqsa, o'quvchilarda vatanparvarlikni tarbiyalashga alohida e'tibor beradi. Ekskursiyada faol bo'lgan, jamoat joylarida o'zlarini yaxshi tutgan bolalar rag'batlantiriladi.

O'qituvchi o'quvchilarning sayotdan olgan taassurotlarini bilish maqsadida o'quvchilarga ular kuzatgan tarixiy obidalar to'g'risida "Ona-shahrim" nomli insho yozib kelishlarini uya vazifa qilib beradi. Inshoning rejasini quyidagicha tuzish mumkin:

1. Mening ona shahrim.

2. Shahardagi tarixiy obidalar va bunyodkorlik ishlari.

3. Men vatanim uchun nima qila olaman?!

Mavzularni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Tarbiyaviy ishlarni texnologiyalashtirish deganda nimani tushunasiz ?

2. Tarbiyaviy ishlarning qanday turlari va yo'nalashlari mavjud?

3. Tarbiyaviy faoliyatingiz jarayonida qanday pedagogik texnologiyalardan foydalangansiz?

4. Pedagogik texnologiyalar tushunchasiga ta'rif bering?

5. Tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etishda sizga nimalar manba bo'lib xizmat qiladi?

6. Tarbiyaviy ish rejani tuzayotganda nimalarga ko'proq ahamiyat berasiz?

7. Faoliyatingiz jarayonida kasbdoshlaringiz tarbiyaviy ishlarini tahlil qilganmisiz, ularning kamchilik va yutuqlari nimada deb o'ylaysiz?

8. Tarbiyaviy ishlarga doir faoliyatingizni kim nazorat qiladi ?

9. Bir o'quv yilida necha marta tadbir tashkil etasiz?

10. O'quvchilaringiz bilan sayohatlar tashkil etasizmi, uhda ko'proq nimalarga e'tibor qaratasiz?

Adabiyotlar:

1. R.A.Mavlonova, B.Normurodova. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. O'quv qo'llanma. Toshkent, "Fan" 2008-yil.

2. R.Mavlonova, N.Rahmonqulova, B.Normurodova, K.Matnazarova. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. Darslik Nizomiy nomidagi TDPU Riziografida nashr qilindi. Toshkent, 2014-yil.

3. K.Xoshimov, S.Ochilov. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. O'quv qo'llanma.T.:O'qituvchi 2010-yil.

4. R.A.Mavlonova, N.H.Vohidova, N.H.Raxmonqulova. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Darslik T.: Fan va texnologiyalar. 2010-yil.

Azmadaliyev Berdalı Saydaliyevich

TARBIYAVIY ISHLAR METODIKASI
Darslik

Muharrir: X. Taxirov

Teknik muharrir: S. Melikuziva

Musahhah: M. Yunusova

Rahbarlovchi: A.Ziyamuhamedov

Nashriyot litsenziya № 2044, 25.08.2020 y.

Hajmi 60x84^{1/16} "Times new roman" garniturası, kegli 14.

Ofset bosma usulida hosildi. Shartli bosma tabog'i 15,5.

Adadi 100 dona. Buyurtma № 2118684.

Oniy tur MCHJda chop etildi.

9 789943 916999